

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

**GRAMSCI VE BOURDIEU DÜŞÜNCESİNDE ENTELEKTÜEL
KAVRAMSALLAŞTIRMASININ TEKEL İŞÇİ EYLEMİ
ÜZERİNDEN ANALİZİ**

Aysun Yaralı Akkaya

Doktora Tezi

Ankara, 2012

GRAMSCI VE BOURDIEU DÜŞÜNCESİNDE ENTELEKTÜEL
KAVRAMSALLAŞTIRMASININ TEKEL İŞÇİ EYLEMİ ÜZERİNDEN ANALİZİ

Aysun Yaralı Akkaya

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2012

KABUL VE ONAY

Aysun YARALI AKKAYA tarafından hazırlanan "Gramsci Ve Bourdieu Düşüncesinde Entelektüel Kavramsallaştırmasının Tekel İşçi Eylemi Üzerinden Analizi" başlıklı bu çalışma, 12.10.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Aylin Görgün Baran (Başkan)

Doç. Dr. F. Hilal Onur İnce (Danışman)

Doç. Dr. Berfin Koyuncu Lorasdağı

Doç. Dr. İlker Aytürk

Yrd. Doç. Dr. Funda Gençoğlu Onbaşı

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf Çelik

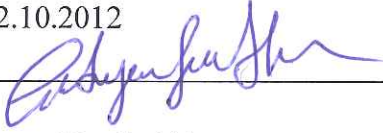
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

12.10.2012

Aysun Yaralı Akkaya

TEŞEKKÜR

Akademik yaşamımda önemli bir aşama olan doktora eğitimimi tamamlamamda bana destek veren, bu zorlu bir o kadar da keyifli süreçte birlikte yürüdüğüm, hüznü ve mutlulukları paylaştığım insanlara teşekkür etmeden geçemezdim. Bu teşekkürlerin en büyüğünü doktora eğitimimin başından itibaren yanımda olan, desteği ile kendime olan güvenimi sürekli tazeleyen, zor günlerimde arkadaşlığı ile elimden tutan, her sohbetinde kendisinden yeni bir şeyler öğrendiğim, engin bilgisine her zaman hayran olduğum, danışmanlığım ötesinde, “doktora anneliğimi” üstlenen sevgili hocam, Sayın Doç.Dr. Hilal Onur İnce’ye sunmak isterim. Onunla birlikte, tez çalışmamın yanı sıra diğer düşünsel tartışmalarda da beni sabırla dinleyen, can alıcı soruları ile ufkumu açan ve entelektüel birikimini benimle paylaşmaktan çekinmeyen, Sayın Ali İnce’ye minnetle teşekkür ederim.

Tez sürecinde, bana değerli fikirleri ve önerileri ile katkı sağlayan jüri üyelerim, Sayın Doç. Dr. Berrin Koyuncu Lorasdağı’na yaşama dair paylaşımları için ve Sayın Doç. Dr. İlker Aytürk de yapıcı yaklaşımından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Diğer jüri üyelerim, Sayın Prof. Dr. Aylin Görgün Baran ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Funda Gençoğlu Onbaşı, tezimin savunma aşamasında çok önemli katkılarda bulundular, teşekkür etmek isterim. Keza, değerli vaktinden bana ayırdığı zaman ile bilgisi ve görüşlerini aktaran, Sayın Doç. Dr. Mehmet Yetiş’e de teşekkürlerimi sunarım. Tezimin arşiv taramalarına yardımcı olan, Tuğba, Gizem, Melek ve ağabeyim Turgay ile onun genç öğrencilerine ayrıca teşekkürler. Tabiki Pelin, Burcu, Leyla, Doğanca, Ahu, Belgin, Mehmet ve Metin’e arkadaşlıkları, destekleri, fikir alışverişleri ve keyifli sohbet molaları için teşekkür ederim.

Son olarak, beni sevgi, güven ve emek ile büyüten, ailem oldukları için kendimi hep şanslı hissettiğim, annem Lütfiye Yaralı ile babam Yunus Yaralı ve Faysal, Turgay, Ayşegül’ün yanı sıra geniş ailemin diğer üyelerine şükranlarımı sunarım. Bu süreçte desteklerin en değerlisini bana sunan, yol arkadaşım, sevgili eşim, Uzm. Dr. Hüseyin Akkaya’ya daima yanımda olduğu için sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ve tabii ki, doktora sürecinde dünyaya getirdiğim, dünyalar güzeli sevgili kızım Aysu Doğa’ya, gösterdiği anlayış, sevgi ve olgunluk için çok teşekkür ederim. En son olarakta hiç vazgeçmediğim için mütevazı bir teşekkürü de kendime ediyorum.

ÖZET

YARALI AKKAYA, Aysun. *Gramsci Ve Bourdieu Düşüncesinde Entelektüel Kavramsallaştırmasının TEKEL İşçi Eylemi Üzerinden Analizi*, Doktora Tezi, Ankara 2012.

Bu çalışmanın konusunu, Antonio Gramsci ve Pierre Bourdieu düşüncesinde entelektüel kavramsallaştırması üzerinden belirlenen Türkiye'deki entelektüel kesimlerin, 2010 yılında yaşanan TEKEL işçi eylemi sürecindeki söylemlerinin analizi oluşturmaktadır. Gramsci ile Bourdieu'nün kuramındaki entelektüel sınıflandırmasına bağlı kalınarak Türkiye'deki sosyal yapının temsilcisi olarak beş farklı kesim entelektüelliğin göstergesi olarak seçilmiştir. Bunlar, sermaye sınıfının temsilcisi olan iş adamları örgütleri, okumuş orta sınıfı temsil eden meslek odaları ve birlikler, işçi sınıfının temsilcisi sendikalar, gündemi belirleme gücüne sahip gazete köşe yazarları ve bilim çevresinin simgesi olan akademisyenlerdir. Öncelikle çalışmada tezin temel kavramı olan entelektüellik ile ilgili kavram karmaşasına çözüm olabilecek bir tartışma yürütülmüş ve entelektüelliğin sadece belirli temalar ile örülü olarak açıklanmasındaki güçlükler vurgulanmıştır. Entelektüeli belirleyen, onun toplum içerisinde hareket halinde bir eylem adamı olması ve bunu yaparken teori/pratik birlikteliğine bağlı olması düşüncesinden yola çıkarak, entelektüeli açıklamamızı sağlayabilecek temanın praksis düşüncesi olduğu sonucuna varılmıştır.

Gramsci ve Bourdieu'nün entelektüelliği açıklarken praksis üzerinden eleştiride bulunmaları, çalışmanın bu iki düşünürün çerçevesinden ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu anlamda her iki düşünürün, öncelikle teorik yaklaşımları ve genel düşünceleri ile birlikte kullandıkları temel kavramlara değinilmiştir. Gramsci'nin entelektüel anlayışında yer alan entelektüel katılım olmadan insanın hareket edemeyeceği ve yapan insan ile düşünen insanın birbirinden ayıramayacağı fikri, onun entelektüel ile ilgili geliştirdiği kuramındaki özgün yanını oluşturur. Bourdieu'nün de iktidara karşı olma ve kolektifin içerisinde bulunma ile tanımladığı entelektüellin belirleyici özelliği, özerkliği ve bağlantısızlığıdır. Entelektüellik tartışmaları içerisinde süregelen yaklaşımlardan bir kopuş ve kırılma olarak görülebilecek her iki düşünürün entelektüellere yönelik praksis

temelindeki eleştirileri ve entelektüeli siyaseten bağlantısız bir eylem adamı olarak ele almaları, çalışmanın teorik çerçevesi için kaynak olmuştur. Dolayısıyla TEKEL işçi eylemleri ile ilgili entelektüellerin söylemleri üzerinden yapılan metin analizinde de her iki düşünürün kavramları kullanılmış ve onların sınıflandırması temelinde seçilen entelektüel grupların yaklaşımları değerlendirilmiştir. Çalışmada, belirlenen entelektüel kesimlerin her birinin tek ve ortak bir yaklaşım geliştirmediği gözlemlenmiş olmakla birlikte, eylem ile ilgili zihinsel haritanın çıkarılması, entelektüelliğin geldiği konunun sorgulanmasını sağlamıştır. Böylelikle TEKEL işçi eylemlerinde olduğu gibi, entelektüellerin siyasal hareketlerin karşısında bir tavır içerisinde olmaları ya da tavırsız kalmaları, bize entelektüelin rolünü yeniden belirleme imkânı vermiş olacaktır.

Anahtar Sözcükler:

Entelektüel, Antonio Gramsci, Pierre Bourdieu, Praksis, TEKEL İşçi Eylemi.

ABSTRACT

YARALI AKKAYA, Aysun. *The Analysis of the Conceptualisation of the Intellectual in the Ideas of Gramsci and Bourdieu through the case of 'TEKEL Demonstrations'*, PhD Thesis, Ankara, 2012.

This study defines the term intellectual as it is depicted in the thinking of Antonio Gramsci and Pierre Bourdieu, and analyzes the discourses of the Turkish intellectual circles throughout the Tekel Demonstrations held in 2010. With reference to the classification of the term intellectual in the theory of Gramsci and Bourdieu, five different segments were chosen and regarded as the intellectuals and representatives of the social structure in Turkey. These are, the businesspeople associations as the representatives of the capitalist class, the professional associations as representatives of the middle class, unions as representatives of the working class, columnists with the power of agenda setting and the academics who are the symbols of scientism. In the beginning, a debate has been conducted to resolve the misconceptions on the term intellectual, the fundamental term in the thesis, and the difficulties in explaining intellectuality as if founded upon specific themes are emphasized. Departing from the idea that the defining core of the intellectual is that he is a man of action, dynamic within the society, and unifies theory and practice in doing this, it is concluded that the theme that may help us to explain the term intellectual is 'praxis'.

In explaining intellectuality, both Gramsci and Bourdieu criticized other approaches with reference to the term praxis, and this led the study to be conducted within the framework of these two thinkers. In this sense, first the fundamental terms used by the two thinkers are explained, as well as their theoretical perspectives and general ideas. The authentic part in the theory of intellectual that is developed by Gramsci is that, he thinks it impossible for man to either move without intellectual involvement, or split the doing man from the thinking man. And in Bourdieu, the definitive core of the intellectual, defined with being within a collective and against the poser center, is its disconnectedness and autonomy. Both thinkers' critique of intellectuals on the basis of autonomy and their conception of the intellectual as a politically disconnected man of action, which can be seen as a rupture in the ongoing debates on intellectuality, has been

a source for the theoretical framework of the study. Hence, in the discourse analysis of the intellectuals on the TEKEL Workers' demonstrations, the terms of these two thinkers were used and the approaches of the intellectual groups chosen by their classifications is analyzed. While the non-development of a single and shared approach in any of the defined groups is observed, the mapping of each groups' mind-set on the demonstrations led to the critique of the contemporary state of the intellectuals. That way, the actions or idleness of intellectuals against political movements such as the TEKEL Workers' Demonstration, gives us an opportunity to redefine the role of intellectuals.

Key Words:

Intellectual, Antonio Gramsci, Pierre Bourdieu, Praxis, TEKEL Workers Demonstrations.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ENTELEKTÜEL: KAVRAMSAL VE TARİHSEL ARKA	
PLAN	22
1.1. ENTELEKTÜEL KAVRAMININ KÖKENLERİ	22
1.2. ENTELEKTÜELİN TARİHSEL GELİŞİMİ	26
1.2.1. Aydınlanmaya Kalan Miras: Antik Dönem ve Sonrasında	
Entelektüelliğin Serüveni	29
1.2.2. Aydınlanma, Akıl ve Entelektüel	36
1.2.2.1. Rusya’da Entelijensiya’nın Doğuşu	39
1.2.2.2. Dreyfus Olayı ve Entelektüellerin Toplumsallaşması.....	44
1.3. ENTELEKTÜELLİK ANA TEMALAR	48
1.4. ENTELEKTÜELİN TOPLUMSAL KONUMU	58
1.4.1. Ortak Birliktelikler İçerisinde ve Karşısında Entelektüelin Rolü	60
1.4.2. Simgesel Kişilik Olarak Entelektüelin Toplumsal Rolü	66
1.4.3. Meslek Erbablığı ve Entelektüel	69
1.5. ENTELEKTÜEL FARKINDALIK: EYLEMCİ KİŞİLİK VE	
PRAKSİS DÜŞÜNCESİ	73
1.5.1. Praksis ve Praksis Felsefesini Anlamak	73
1.5.2. Praksis Felsefesi ve Entelektüelin Rolü	82

2. BÖLÜM: ANTONIO GRAMSCI'DE ENTELEKTÜELİN BİR ELEŞTİRİSİ OLARAK PRAKSİS FELSEFESİ	86
2.1. ANTONIO GRAMSCI: DÖNEMİ VE DÜŞÜNCELERİ.....	86
2.1.1. Hapishane Öncesi Yazıları ve Düşünceleri.....	90
2.1.2. Hapishane Defterleri ve Siyaset Kuramının Temel Kavramları	97
2.2. GRAMSCI VE “ENTELEKTÜEL” KURAM	113
2.3. ENTELEKTÜELLİĞE DAİR SINIFLANDIRMA, GELENEKSEL VE ORGANİK ENTELEKTÜELLER	118
2.3.1. Geleneksel Entelektüeller.....	121
2.3.2. Organik Entelektüeller	122
2.4. GRAMSCI'DE PRAKSİS FELSEFESİ: ENTELEKTÜELİN ELEŞTİRİSİ	128
3. BÖLÜM: PIERRE BOURDIEU VE BİR KARŞI İKTİDAR MEKANİZMASI OLARAK ENTELEKTEÜLLER.....	137
3.1. PIERRE BOURDIEU DÖNEMİ VE DÜŞÜNCELERİ.....	137
3.2. BOURDIEU'NÜN “ALET KUTUSU”: TEMEL KAVRAMLAR	143
3.3. ENTELEKTÜEL ALAN VE ENTELEKTÜEL TABAKALAŞMA ...	158
3.4. BOURDIEU'NÜN SİYASAL EYLEMCİ PRATİĞİNİN YANSIMASI: ENTELEKTÜEL ELEŞTİRİSİ	166
4. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE ENTELEKTÜEL SÖYLEMLERİN GRAMSCI VE BOURDIEU ÜZERİNDEN ANALİZİ: TEKEL EYLEMİ ÖRNEĞİ.....	178
4.1. TEKEL'İN ÖZELLEŞTİRME SÜRECİ VE EYLEMİNİN KISA TARİHİ	178
4.2. EYLEMİN NEDENLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ: TEKEL EYLEMİNE YÖNELİK FARKLI YAKLAŞIMLAR	182
4.2.1. TEKEL Eylemi: Amacı ve Sonucuna İlişkin Değerlendirmeler	182
4.2.1.1. Birinci Yaklaşım: Hak Arama Mücadelesi	184
4.2.1.2. İkinci Yaklaşım: Ekonomi Politikalarının Sonucu Olarak TEKEL Eylemleri	190
4.2.1.3. Üçüncü Yaklaşım: “İdeolojik” Amaçlı Bir Eylem	194

4.2.1.4. Dördüncü Yaklaşım: Sınıfsal Birliğin Sağlandığı Alan Olarak TEKEL Eylemi.....	197
4.2.2. Eylemin Çözümüne Yönelik Söylemler.....	203
4.2.2.1. Uzlaşmacı ve “İdare-i Maslahatçı” Yaklaşımlar.....	204
4.2.2.2. TEKEL Eyleminin Sona Ermesine Yönelik Somut ve Radikal Çözümler	210
4.3. TEKEL EYLEMİ: ÇELİŞKİLER VE UZLAŞI NOKTALARI.....	215
4.3.1. İşçi Sınıfında Dönüşüm ve Sınıf Bilinci Vurgusu	216
4.3.2. Toplumsal Muhalefetin Ortak Alanı ve TEKEL Eylemi Söylemleri: Siyasal İktidarın Demokratikleşme, Ekonomik Kalkınma ve Sosyal Devlet Politikalarının Eleştirisi	223
4.3.2.1. Demokratikleşme Politikalarının Eleştirisi	225
4.3.2.2. Sosyal Devlet Politikalarının Eleştirisi	232
4.3.2.3. Ekonomi Politikalarının Eleştirisi.....	236
4.3.3. TEKEL Eylemi ve Geleneksel Sendikacılık Anlayışına Müdahale	239
4.3.4. TEKEL Eylemi ve İşçi Sınıfı Dışındaki Toplumsal Kesimlere Etkisi.....	249
4.3.4.1. TEKEL Eyleminin Ulusal Basındaki Yansımalarının Eleştirileri	256
SONUÇ	261
KAYNAKÇA	274

KISALTMALAR DİZİNİ

AB:	Avrupa Birliği
AKP:	Adalet ve Kalkınma Partisi
BAT:	British American Tobacco
DİSK:	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DMK:	Devlet Memurları Kanunu
EMO:	Elektrik Mühendisleri Odası
HAK-İŞ:	Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HKMO:	Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası
ILO:	International Labour Organisation
İBB:	İstanbul Barosu Başkanlığı
İDT:	İktisadi Devlet Teşekkülü
KAMU-SEN:	Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu
KESK:	Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
KİK:	Kamu İktisadi Kuruluşu
MEMUR-SEN:	Memur Sendikaları Konfederasyonu
MSG:	Mesleki Sağlık ve Güvenlik
MÜSİAD:	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
ÖYK:	Özelleştirme Yüksek Kurulu
PCI:	Partito Comunista Italiano
PSI:	Partito Socialista Italiano
SSGSS:	Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası
TBB:	Türk Tabipler Birliği
TEKEL:	Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Anonim Şirketi

TEK-GIDA İŞ:	Türkiye Tütün Müskirat Gıda ve Yardımcı İŞçileri Sendikası
TİSK:	Türkiye İŞverenler Sendikası
TMMOB:	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOBB:	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜRK-İŞ:	Türkiye İŞçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD:	Türk Sanayicileri ve İŞadamları Derneği
ZMO:	Ziraat Mühendisleri Odası

GİRİŞ

Sosyal bilimlerin güncelliği ve popülerliği, bu bilim alanındaki kavramların netleştirilmesini güçleştirmektedir. Kavramların tanımlanmasındaki zorluklar ise, kuramsal analizlerin imkânsızlığı gibi bir algının yaratılmasına neden olabilmektedir. Oysa kavramlar, temalar ve/veya olgular, sosyal bilimlerin temel taşları haline gelmelerini, pratik deneyimlerin kuramsal alanda yoğrulmasına ve çatışmasına borçludurlar. Bu nedenle her kelime, her kavram aslında bir kuramın yansıması ile doğmuştur denilebilir.

Gündelik yaşamda toplumun her kesimine kendisini ait hisseden ve her ideolojiye yakın olan kişilerin rahatlıkla kullandığı, dillere ‘pelesenk’ olan entelektüel sözcüğü de, işte bu kavramlardan biridir. Entelektüel, kimi zaman ötekinin düşüncesini takdir etmek için, kimi zaman ise onu yermek için kullanılagelmiştir. Kavramın bu denli farklı şekillerde kullanılmasında, entelektüel sözcüğünün yaygın kullanımıyla beraber, entelektüel figürlerin toplumsal alandaki görünürlüğünün artışı etkili olmuştur. Özellikle Türkiye’de 1990’lar ile birlikte yükselmeye başlayan, 2000’li yıllarla devam eden süreçte, başta medya alanı olmak üzere, entelektüellerin fikirlerini söyledikleri alanlarda yayın yapmalarının kolaylaşması, onların daha çok bilinen aktörler haline gelmesini sağlamıştır. Toplumun tartışmalarına, sorunlarına ve krizlerine elinden geldiğince çareler üretmeye çalışan bu entelektüeller, bu sayede hem kendi iktidarlarını güçlendirmekte hem de kendi fikirlerini farklı tartışma platformlarında ve ortamlarında topluma kolaylıkla sunabilmektedirler. Bu döngünün sonucunda, toplumda fikirleri ile saygı duyulan kişilere dönüşen entelektüellerin varlığının kaynağı, giderek görünür bir hale dönüşmüştür. Ortaya çıkan bu entelektüel tipolojisi; yeni entelektüel, kamusal entelektüel, kanaat önderi ve uzman gibi yeni tabirler ile birlikte adlandırılmaya çalışılmıştır. Bilinenin güncel yorumcusu olarak ifade edilen bu ‘yeni’ entelektüel figürleri, toplumsal alandaki her durum ve her konu hakkında konuşma özgürlükleri ile

tartışmalar yapmakta ve yine bu tartışmaları kendileri sona erdirebilmektedirler¹. Dolayısıyla gündemin sürekli inşa edilmesinde geçmişe kıyasla daha kolay rol alabilen bu entelektüellerin ve buna bağlı gelişen böyle bir entelektüellik algısının en önemli etkisi, entelektüelin anlamında yarattığı değişimdir. Entelektüel, sadece bilinenin güncel yorumcusu değil, eleştiren, karşı duran ve muhalifliği ile praksis² içerisinde olandır. Bu anlamda günümüzde entelektüelin öz anlamından kopuşuna bağlı olarak, ihtivasının da basitleştirildiği bir süreç ile karşı karşıya olduğumuz söylenebilir.

Açıklamalardan hareketle entelektüelin doğrudan içinde var olduğu dönemin kavramı olmadığı, süreç içerisinde sürekli dönüşüm ve değişim geçirerek farklı yaklaşımları içinde barındırdığı ve ancak bu şekilde varlığını devam ettirdiğini söylemek yanlış olmaz. Bir başka ifadeyle, önceleri anlamı aynı olsa bile, farklı sözcüklerle ifade edilen entelektüel, modern dünyanın yükselişe geçmesi ile birlikte, anlamında da bir farklılaşma ve dönüşüm yaşamıştır. Modern öncesi dönemde rahip, kâtip, kâhin olarak adlandırılan kimselerin yerine getirdiği işlevi, modern zamanlarda artık entelektüel üstlenmektedir. Önceki dönemlerden devralınan en önemli görev ise entelektüellerin topluma yön verme yetisi ile beraber entelektüeli sınırlandıran otorite alanının sürekli bir sorgulanmaya tabi kılınmasıdır. 18. yüzyılda kilisenin otoritesinin sorgulanması ile başlayan bu gelenek, giderek artmış ve seküler entelektüel denilebilecek kesimler kendilerini toplumsal alanlarda göstermeye başlamışlardır. Bu kesimlere ait entelektüelin, önceki dönemdekiler kadar kendisini insanlığın hizmetine adamaya hazır ve bu vazifeye kendinden öncekilerden daha fazla bağlı olduğu görülmektedir. Ancak modern dönemde, entelektüellerin insanlık tarihinde ilk kez yaptığı şey, giderek artan bir şekilde, insanların ve toplumun sıkıntılarını teşhis edip, bunları kendi aklı sayesinde

¹ Yeni entelektüel tartışması ve entelektüelin dönüşümü konuları için, Frank Furedi'nin (2004), *Nereye Gitti Bu Entelektüeller* kitabına bakılabilir. Ayrıca Türk düşünce dünyasından konuya ilişkin değerlendirmeler için Mahmut Mutman'ın "Yeni Kültür ve Aydınlar" başlıklı makalesinde, yeni entelektüeli ele alır. Mutman, yeni dönemi yeni kültür ile açıklar ve bu dönemi Baudrillard'da yaptığı bir alıntı ile 'gösteri toplumu' olarak ifade eder. Mutman'a göre böylesi bir toplumda yeni entelektüel türleri ortaya çıkarken, eski entelektüellerinde bu toplumun içinde dönüştüğünü söylemek mümkündür (Mutman, 2006, s.13). Yine Vergin'de (2006, s.37) makalesinde sosyolojik belirlenimleri ile tartıştığı entelektüelin kendi kendisi ile bir mücadele içerisinde olduğunu belirterek, entelektüelin geldiği sonucu tartışır.

² Praksis kavramı sözlük anlamı olarak çoğunlukla pratik ile açıklanır. Ancak çalışmada ele alınan anlamı praksisin eylem, etkinlik ve insanın kendisini gerçekleştirdiği alan olarak kendini öteki varlıklardan ayrı kıldığı anlamıdır (Bernstein, 1971, Gramsci, 1986). Praksisin tartışmaları için birinci bölümde ilgili alt başlığa bakılabilir.

hiçbir yardım almaksızın çözebileceğini iddia etmesidir. Entelektüelin yapmaya çalıştığı, yeni bir dünya düzeni üzerinden inanç ve bağlılık sistemlerini korumaktır. Bunu yerine getirirken, yaptıkları ile düşündükleri arasında bir bütünlük sağlamak ve kendisini adadığı toplumdan uzak kalmamak zorundadır. Modern, seküler entelektüelin kendinden önceki entelektüel çevrelerden devraldığı miras, işte bunu gerektirmektedir³. Dolayısıyla bir entelektüeli, sahip olduğu miras ile birlikte doğrudan kuramsal analizde bulunan ya da düşünen bir obje olarak değil, harekete geçen ve eylemde bulunan bir kişilik olarak tasniflemek doğru olacaktır. Her ne kadar entelektüelin soyut olduğu ve aynı zamanda entelektüel kavramının bir soyutlamanın (Lévy, 2002, s. 72) adı olduğu sıklıkla ifade edilmiş olsa da, entelektüel aynı zamanda yaşayan ve dönemler üstü bir kavram olarak karşımızda durmaktadır.

Dönüşüm ve değişim uğrakları, entelektüelin sadece edebi bir sözcük olmadığını göstermiştir. Bu nedenle entelektüele ilişkin yapılan bir sorgulama, her zaman için siyasal alanın ve bu alana müdahil olacak entelektüelin sorgulamasını da beraberinde getirecektir. Diğer bir ifadeyle, entelektüeller ile ilgili bir inceleme, modern toplumdaki eşitsizlikler, tabakalaşma ve siyasi çatışmanın temellerine yönelik eleştiri oluşturabilecek bir anlayışın da belirlenmesini sağlamaktadır (Swartz, 2011, s. 303). Neticede toplumun kendisi, kendiliğinden var olan bir bütün değil, hep yeniden üretilmek durumunda olan bir ilişkisellikler ağına dayanmaktadır. Bu bütüne dâhil olan tüm insanların hayat şekilleri ise bu bütüne tâbi olarak şekillenmektedir. Entelektüellerin toplum içerisindeki görevleri, kendi ve diğer grupların yaşam pratiklerini gözlemlemek, analiz etmek ve genellemelerde kullandıkları kavramları üretmek olarak ifade edilebilir. Böylece entelektüel, teorileri, sanatları, müzikleri vs. ile toplumdaki hislerin, düşünce tarzlarının, kimliklerin nispeten sabit bir kuvvete dönüşmesini ve bu şekilde farklı grupların, aralarında geniş ittifaklar kurabilmelerine imkân veren bir hale gelmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, çalışmanın ana kavramı olan entelektüelin tanımlanmasının karmaşıklığı ve zorluğu, onun görevlerinin açıklanması ve onun özünün belirleyici unsurlarının tespiti ile aşılabilecektir. İşte entelektüelin kendisini tanımlayan bir unsur olarak praksis kavramının çalışmada belirgin olarak değerlendirilmesi, bu gereklilikten doğmuştur.

³ Seküler entelektüel tartışması için Paul Johnson , *Entelektüeller*, (2008) kitabına bakılabilir.

Entelektüel ile ilgili literatürde, konuya ilişkin öne çıkan tartışmaların bir kısmında kavramın açıklanmasının zorluğunun kaynağı olarak entelektüelin kendisinin öznesi olduğu bir konu hakkında fikir beyan etmesindeki güçlükler vurgu yapılmaktadır. Bu nedenle yapılan çalışmalarda, entelektüelin tanımı ile farklı kavramlarla kimi zaman farklı kavramların kullanıldığı görülmüştür. Bu anlamda, entelektüel yerine literate, aydın, entelijensiya, enlightenment, lightens ve münevver gibi kavramlara hem uluslararası hem de ulusal literatürdeki akademik yayınlarda rastlamak mümkündür. Bu yayınların bir kısmında kavramın farklı ideolojilerdeki yeri ile farklı toplumdaki yansımaları incelenmiştir. Özellikle bazı öne çıkan yayınlarda entelektüellik eleştirel bir gözle ele alınmış ve onun belirleyici özelliklerinin, toplum içindeki konumunun ve üstlendiği rollerin neler olması gerektiği üzerinde durulmuştur⁴. Diğer yandan kavramın ihtiva ettiği anlama göre kökenini Antik Yunan'a⁵ kadar dayandıran ve modernite ile birlikte bir isim olarak kullanılan entelektüelin, önceki anlamlarına dikkat çeken çalışmalar da mevcuttur. Bunlar içerisinde entelektüellerin ortaya çıkışını Avrupa'da şehirlerin kurulmaya başlamasına dayandıran J.L. Goff (1994), Batılı anlamda entelektüellerin ilk kez bu dönemde ortaya çıktığını söylemektedir. Goff, kentlerde ticaret ve endüstrinin gelişmesi ile entelektüellerin meslek adamlarından biri olarak karşımıza çıktığını ifade eder. Kentlerin oluşumundan önce Avrupa'da rahip, soylu ve serfler arasında zihni faaliyetle iş görenlerden bahsedilebilir. Ancak 12. yüzyıldan itibaren şehirlerin kuruluşuyla yazmayı ve öğretmeyi, yani zihni faaliyette bulunmayı meslek edinen insanlar ortaya çıkmıştır (Le Goff, 1994, s. 78). Tarihsel süreci değerlendiren bir başka tartışma, Rusya'da entelijensiyanın doğuşu ile birlikte kavramın ortaya çıkışını ele alan Boris Kagarlitsky'nin (1992) *Düşünen sızlık: 1917'den*

⁴Bunlardan bazıları; Michel Foucault'un (2005) *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Louis Bodin (2009) *Aydınlık* Zygmunt Bauman (2003) *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, Tom Bottomore'in (1997) *Seçkinler ve Toplum* ile Bernard Henri Levy'in (2002) *Entelektüellerin Övgüsü* eserleridir.

⁵ Cemil Meriç zihni, fikri manevi alanda ortalama insandan farklılaşan ve düşünceleri günümüze taşınmış ilk insan tipinin M.Ö. 5. yüzyılda Antik Yunan'da Sofistlere kadar dayandığını ifade eder. Sofistlerin, devletten bağımsız yapıları, belirli bir alanla sınırlı olmayan uzmanlıkları, bütün bilgi disiplinleri hakkında bilgi sahibi olma arayışları, gençlere öğretmeye çalıştıkları bilgelik dolayısıyla karşılaştıkları güçlükler, onların bugünkü entelektüel kavramının içeriğini dolduran niteliklerinin pek çoğuna sahip olduklarını göstermektedir (Meriç, 2005, s. 23).

günümüze Sovyet Devleti ve Entelektüeller adlı kitabıdır. Kagarlitsky, entelijensiyanın özellikle Rusya’da ortaya çıkma sebebini, Rusya’nın kendine özgü şartlara ve yaşanan tarihsel dönüşümüne bağlar. Raymond Aron ise entelijensiyanın kökenlerini sanayi toplumuna dayandırmaktadır. Aron eserinde entelijensiyayı toplumdaki uzmanların içine aldığı belirtir ve sözcüğün kökenine ilişkin olarak üniversiteyi bitiren ve esas itibariyle Batı menşeli kültür edinmişleri işaret eder (Aron,1979, s. 261).

Entelektüel ile ilgili bu birbirinden son derece farklı kavramsal kullanımlara rağmen, onun bir isim olarak belli bir gruba atfen kullanılması, Fransa’da Dreyfus Olayından sonra başlamıştır. Dreyfus Davasında⁶, romancı ve gazeteci Emile Zola’nın izinden gidenler, yayınladıkları bildiri ile Dreyfus’a destek vermişler, buna karşılık Maurice Barres bu manifestoyu ve onu yayınlayanları küçümsemek için, durumu ‘entelektüellerin protestosu’ olarak tanımlamış ve böylece entelektüele ‘pejoratif’ bir anlam yüklenmiştir. Bu andan itibaren entelektüellik, protestocu bir grubun adı olarak belli bir grubun tanımlanması için araçsallaştırılmıştır (Bodin, 2009, s. 6-9). Bu olaydan sonra entelektüellik olgusu akademik literatürdeki sözlükler ve kitaplarda ele alınır olmuştur⁷. Genel anlamda kavrama yönelik sorgulayıcı yaklaşıma bir ilk örnek olarak Julien Benda’nın *Aydınların İhaneti* eserinde rastlanmıştır. Eserde entelektüeller, fazlasıyla sorumluluk üstlenenler, partizan olmaya eğilimliler ve uzmanlık alanlarıyla sınırlı birer bilim adamı, sanatçı, akademisyen olarak toplumdan kopuk yaşamaları ile eleştirilmektedirler (Benda, 2006, s. 33). Benda, entelektüellere modern çağın rahipleri rolünü vererek, hümanist değerlere sahip çıkan, ideolojik belirlenimden uzak ‘evrensel entelektüel’ kavramını öne çıkartmıştır.

⁶Tarihte Dreyfus Davası olarak geçen olay, 1894 yılında Fransa’da Yahudi asıllı Yüzbaşı Dreyfus’un casusluk ile suçlu bulunarak tutuklanması nedeni ile başta Émile Zola olmak üzere pek çok Fransız düşünürün tepki verdikleri mücadele sürecini anlatır. Bu olay ve etkileri ile ilgili olarak birinci bölüme bakılabilir.

⁷Bunun yanı sıra bazı eserlerde entelektüeli belli ülkelerdeki dönüşümünü ele alan ve bunu yaparken de belli tarihsel sürece bağlı kalan çalışmalarda mevcuttur. Marc Raeff’in (1966) *Origins of the Russian Intelligentsia: The Eighteenth Century Nobility*, Negin Nabavi’nin (2003) *Intellectual Trends in Twentieth-Century Iran : A Critical Survey*.

Entelektüel üzerine yapılan bazı çalışmalarda, tanıma bağı olarak entelektüellik, özelliklerine göre belirli bir tasniflemeye tâbi kılınmıştır. Bu çalışmalardan bir kısmı entelektüelin sınıfsal konumunu belirlemek ve onu diğer sınıflardan ayrıcalıklı, üst bir konuma yerleştirmek amacındadır. Örneğin, sınıf bağlamında entelektüeli tanımlayan Gouldner, laik eğitimin etkisiyle ortaya çıkan ‘kültürel veya insani sermayeye’ sahip bir entelektüel sınıfı, kültürel burjuvazi olarak tanımlamaktadır (Gouldner, 1993, s. 33). Entelektüelin toplumsal ilişkilerde farklı bir konuma sahip ve ayrıcalıklı bir sınıf olduğu fikri üzerine yoğunlaşan diğer bir görüş ise Konrád ve Szelényi’ye (1979) aittir. Bu görüşe göre, entelektüeli tanımlayan entelektüel bilgi, hiçbir biçimde daha karmaşık ya da üst düzeyde bilgi olmak zorunda değildir. Entelektüel bilginin ayırt edici özelliği, bütün bir toplumsal yapılanma içinde, kültürel değerler sisteminin kurucu bileşeni olmasıdır. Karl Mannheim ise 1929 yılında yazdığı *İdeoloji ve Ütopya* adlı eserinde entelektüele sınıfsız olma rolü vermiş ve ‘toplumsal olarak bağlantısız entelijensiya’ kavramı ile entelektüele görece sınıfsızlık rolü atfetmiştir. Mannheim, düşüncüyü varoluşa bağlılığından kurtarma amacıyla, toplumsal sınıflar ve tabakalar arasında nispeten ‘serbestçe süzülüp’ bu bağımsızlığından dolayı farklı sınıfsal bakış açılarını anlayabilme, dolayısıyla toplumu uzlaşmaya götürebilme yeteneğine sahip bir entelektüel inşa eder (Mannheim, 2004, s. 27).

Bu yaklaşımların dışında entelektüelliği muhalif, aktivist ve sorgulayıcı birer düşün adamı olarak açıklayan ve eleştirel bir perspektif sunan bakış açıları da mevcuttur. Edward Said’in *Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı* adlı eserinde entelektüellik, popüler bir kavram halini almış ve kavramın özüne ilişkin temel argümanlar ifade edilmiştir: “Entelektüeller fikirlerini eylemleri ile birleştirebildikleri noktada iktidarın etkisinden, çevresinde onu bağlayan diğer etkenlerden uzaklaşmış olurlar. İşte bunu başarabildiği oranda entelektüel olaylara dışarıdan bakabilen bir figür haline gelecektir” (Said, 2004, s. 13). Böylece entelektüelin, başka bir özelliği olan “evrensel” olma özelliğine vurgu yapılmaktadır. Edward Said’e göre, evrensel düşünebilmek, sahip olduğumuz bütün özellikler ve ön yargıların ötesine geçip, başta din ve milliyet gibi aidiyet bağlarının sınırlarını aşarak, başkalarının gerçekliklerini görmemize yardımcı olur (2004, s. 13).

Entelektüelin sınıflar üstü olma vasfına vurgu yapan ve onu muhalifliği ile öne çıkaran bir diğer düşünür ise Jean Paul Sartre'dir. Sartre 'adlanmış entelektüel' tanımlamasında bulunurken, entelektüelleri ideolojiler, gruplar, topluluklar ve her türlü iktidara karşı duruş sergileyen ve bundan dolayı muhalefeti simgeleyen birliktelikler içinde olan kişiler diye ifade eder. Sartre, adlanmış entelektüeli, sınıflar arası ve iktidara karşı bir kişi olarak açıklarken, entelektüelin toplumsal konumu ve hedeflerini de belirler. Entelektüel öncelikle, halk arasında ona yüklenen yüksek kültür algısı nedeniyle düştüğü kuşkulu pozisyona karşılık, ideolojinin yeniden üretimi ile mücadele etmelidir (Sartre, 2000, s. 52-53).

Yukarıda genel bir çerçevede sunulan düşünürlerin yaklaşımları dışında entelektüel ile ilgili düşünceleri ile belirleyici olan ve evrensel düzeyde referans noktasına sahip diğer iki isim ise şüphesiz Antonio Gramsci ve Pierre Bourdieu'dür. Her iki düşünürün kuramında entelektüeli entelektüel yapan temel mesele, teori ve pratik arasında kurdukları birlikteliktir. Bu nedenle yukarıda modern entelektüelin belirleyici özelliği olarak vurgulanan düşünce ve pratik birlikteliği olarak işaret ettiğimiz *praxis* kavramı, her iki düşünürün entelektüel teorisinde de yer almaktadır. Tez çalışmasında da bu iki düşünürün temel alınmasında, onların entelektüelliğe ilişkin kendilerine özgü geliştirdikleri tartışmalarda beliren praxis kavramına dair ortak bakış açıları etkili olmuştur. Bu gerekçe, Gramsci ve Bourdieu'nün düşüncelerinin ortaya konması ile daha iyi anlaşılacaktır.

Antonio Gramsci'nin düşüncelerinin anlatıldığı *Hapishane Defterleri (Selections From the Prison Notebooks)* isimli eser, gerek entelektüel kavramını açıklamaya yönelik çalışmalarda gerekse kavramın Marksizm içindeki yerini açıklamada temel alınmıştır. Marksizm'e getirdiği farklı yorumla birlikte Gramsci, entelektüelin belirleyici farklılığının, sınıfsal konumundan kaynaklandığını ifade eder. Bu ayrıma göre egemen sınıf ile ona karşı duran sınıfların gelişiminde belirleyici olan, etkinliğin sahibi entelektüellerdir (Gramsci, 1997, s. 8-10). Entelektüel, bulunduğu toplumun koşullarından ve yapısından etkilenir. Bu etkileşim sayesinde ise dünyayı yorumlama misyonuna sahip olarak belli yargıları taşır. Gramsci, çalışmalarında düşünce dünyasındaki toplumsal projenin gerçekleşme safhalarını değerlendirirken, entelektüellere önemli bir rol atfeder. Ancak bunu yaparken entelektüeli sınıftan ya da

sosyal yapılardan asla soyutlanmış bir biçimde düşünmez. Bu açıdan entelektüelin kendisi, var olduğu süreçte *tarihsel blok*'un oluşumunda önemli bir işleve sahip olacaktır. Entelektüel, iktidar sahibinin eylemlerini sürekli sorgulayan ve eleştiri getiren kişi olarak tasarlanmaktadır (Gramsci, 1997, s. 12). Bunun yanı sıra Gramsci'ye göre, felsefi düşünceye sahip ve felsefeye referans veren herkes entelektüeldir ancak herkes toplum içerisinde entelektüelin gördüğü işlevi göremeyecektir. Dolayısıyla Gramsci entelektüeli işlevsel olan ve tarihsel bloğun her aşamasında örgütlenen, alt yapıdan üst yapıya kadar belli görevleri olan kişi olarak tanımlar. Diğer bir ifadeyle, entelektüelin kendisini sadece düşünceleri ile değil; örgütlenme ve toplumsal hayatın içinde yer alma ile de tanımlaması gerekmektedir. Entelektüellerin görevi, örgütlemek, yönetmek, yönlendirmek ve eğitmektir. Böylece toplumsal grupların lehine rıza ve zoru örgütleyen entelektüeller, toplumsal düzeni dönüştürebilecektir (Forgacs, 2010, s. 374, Portelli, 1982, s. 98). Dolayısıyla, Gramsci entelektüele yeteneği bakımından değil, toplumdaki işlevi bakımından bir değer atfetmektedir.

Bu noktada Gramsci entelektüeli ikiye ayırır: Her yeni ilerici sınıfın, yeni toplumsal düzeni örgütlemek için ihtiyaç duyduğu organik entelektüeller ve geçmişten gelen tarihsel, toplumsal koşullar ve geleneklerle şekillenen geleneksel entelektüeller (Gramsci, 1971, s. 5). Gramsci, sadece kafa ve kol emeği ayırımına dayalı klasik bir entelektüel ayırımını eleştirirken, organik entelektüele, rıza ve ikna örgütleyenler olarak, mensubu olduğu sınıfın hegemon gücü haline gelmesine yardımcı olan kişilik olarak görevler verir (Gramsci, 1971, s. 12). Bir başka ifadeyle, organik entelektüel bu işlevi yerine getirir. Bunu yerine getirirken, halkla iç içe olan entelektüel, felsefeyi de teori-pratik birlikteliği gibi canlı bir mekanizma olarak değerlendirir ve hayatın içine dâhil eder. Entelektüeller bu anlamda hegemonya yaratım sürecinde, işçi sınıfına destek olurlar. Böylelikle aynı zamanda bir kültür de yaratılmış olunur. Gramsci'nin bu tartışmada üzerinde durduğu, her insan aktivitesinin, minimum düzeyde de olsa teknik beceri yani yaratıcı düşünsel aktivite gerektirdiğidir. Dolayısıyla Gramsci, bu aktiviteyi, yani her insanın geçmiş ile bugünü arasındaki sentezi, praksis ile açıklar. Praksis, bireye çelişkiden kurtulmanın doğru yolunu gösterir. Gramsci'ye göre birey, yapılar tarafından kuşatılmıştır. Bireyin bundan kurtulması, ancak diğer bireylerle birlikte işbirliği yapma yolunu seçmesi ile yani maddi varlığını sürekli olarak ezen yapıyı kendi lehine değiştirebilmesi ile gerçekleşecektir. Birey olarak özne, yapısal sınırları aşamaz, ama

sınıf olarak özne, maddi yaşamı kendi lehine olacak bir şekilde düzenleyebilir. Entelektüel de praksis sürecinde yaşadığı sınıfsal deneyim ile dünya görüşünde değişimi ve dönüşümü halk ile paylaşacaktır. Aslında entelektüel ile halk arasındaki ilişki burada karşılıklı bir niteliğe sahiptir. Praksis sürecinde, halk ile entelektüel arasındaki ilişkide kopmalar, toparlanmalar ve derinleşmeler aynı zamanda ve birlikte yaşanır. Gramsci’de halk reddedilmez ve ortak duyu yolu ile hegemonya yaratımı sağlanır (Santucci, 2011, s.152). Bu anlamda Gramsci’de entelektüel, Platon ve Hegel çizgisindeki elitist bakıştan farklılaşır.

Pierre Bourdieu de Gramsci gibi entelektüelin birliktelik içinde olmasına dikkat çekerken, cephe oluşturmaktan söz eder. Gramsci’de entelektüel, içinden çıktığı sınıfla veya diğer toplumsal gruplarla bağ kurmasına karşılık, Bourdieu’de kurumun karşısında konumlanan bir entelektüele vurgu yapılmaktadır. Entelektüeli sınıfsal olarak ya da bir sınıf ile ilişkisi ile açıklamayan Bourdieu’nün teorisinin merkezinde, sınıfsal ilişkilerinin hangi stratejilerle yeniden üretildiği yer almaktadır. Entelektüeller ile ilgili olarak ise onların toplumsal işbölümü içerisindeki organik rolüyle, yani bir dünya algılamasının, kolektif kapsayıcılığı olan kavramların ve en nihayetinde toplumsal uzlaşının üretilmesindeki faaliyetleriyle ilgilenmez. Bourdieu’nün entelektüeller ile ilgili analizi, onun “alan” kuramının bir devamı niteliğindedir. Aynı zamanda Bourdieu düşüncesinde, entelektüel faaliyetin tarihsel bağlamını irdelemeye dair bir teorik çabaya rastlanmaz. Bourdieu’nün bakış açısından entelektüel alan, entelektüellerin kültürel alan içerisindeki nüfuzlarını azamiye çıkarma hedefindeki stratejilerini yürüttükleri yerlerdir. Düşünür hiç bir zaman entelektüellerin elit statüsünü veya sosyal kültürel otoritelerini seçkin bir konumda sorgulamaz ve entelektüellerin kendilerini bilginin üreticileri olarak evrensel bir sorumluluk sahibi olarak görmelerini kabul etmez. Aksine entelektüelleri, kendilerini toplumsal sorunların temelindeki problemlerden ayrı tutma eğiliminde oldukları için eleştirir. Bourdieu’ye göre entelektüeller, tüm sosyal olguları ekonomik boyutlarına indirgeyerek kendilerini tehlikeye atmazlar. Zira entelektüel ikna edici söylemlerde bulunur ve bunun neticesinde izleyenleri yanıltabilir. İşte bu eylemi ile entelektüel, kültürel sermayeyi elinde tutan kişi olarak aynı zamanda egemen sınıfın egemenliği altındadır.

Bourdieu'nün kuramsal yaklaşımının özünü daha çok onun sosyoloji bilimine yaklaşımında aramak mümkündür. Ona göre sosyal bilimler, genel anlamda toplumsal yaşamda neyin, neden ters gittiğini; hangi düzenin, neye hizmet ettiğini anlatan ve buna rehberlik eden bir alan olmalıdır (Bourdieu, 2007, s. 36). Bourdieu, bu anlamda sosyal bilimcilerinde sadece teorik alandaki yazıları ile değil, bir bilim insanı olarak onları toplumsal sorunların tahlil ve eleştirisini yapması gereken kolektif bireyler olarak kabul eder. Ona göre entelektüellerin hedefi, kendi özerkliklerinin korunması amacıyla ortak çalışmaların içerisinde yer almaktır (Bourdieu, 2007, s. 36). Böylece popülizmden sıyrılan entelektüeller, Bourdieu'ye göre bilimsel eylem ile politik tavır arasında herhangi bir ayırım yapmamış olacaklardır. Dolayısıyla Bourdieu bu yaklaşımı ile felsefe ve sosyoloji arasında bir birliktelik sunar ve teori ile gerçekliğin doğrudan örtüşebilecek kanallara sahip olduğunun altını çizer.

Gramsci ve Bourdieu'nün entelektüel kuramları çok farklı zamanlar ve farklı ihtiyaçları karşılamak için doğmuş olsalar da, her iki düşünürün bakış açılarında belli ortaklıklar söz konusudur. Gramsci, entelektüeli toplumda var olan işlevleri üzerinden tanımlarken, ona diğer insanlar içerisinde farklı bir konum atfetmez. Özünde yapmak istediği, entelektüeli kafa işi ile uğraşanlar ve kol işi ile uğraşanlar anlamında bir ayrıma tabi tutmadan irdelemektir. Böylesi bir öngörü temelinde geliştirdiği kuramında herkesi entelektüel olarak açıklarken, entelektüelin işlevine vurgu yapar. Benzer şekilde Bourdieu'nün de bakışında entelektüel kolektif olandır. Kolektif olmak ise öncü olmak anlamında değil, toplumsalın içinde olmak anlamını taşımaktadır. Bu beklenti ise entelektüele belli bir işlev yüklemektir. Her iki düşünürün bu bakışını birleştiren ve pekiştiren husus, kuşkusuz praxis olgusuna inanmalarıdır.

Hem Gramsci hem de Bourdieu, entelektüelliğe ilişkin geliştirdikleri teorilerinde, kendilerinden önceki dönemlerdeki entelektüel kişiliğin özelliklerine bir eleştiri de bulunurlar. Dolayısıyla her iki düşünürün entelektüel yaklaşımlarının, var olan entelektüellerin eleştirisi üzerinden geliştirildiğini ifade etmek mümkündür. Örneğin Bourdieu, kitle iletişim araçlarının taleplerine göre hareket eden ve Fransız entelektüel ortamında gelişmiş medya yönelimli entelektüelleri eleştirmiştir. Çünkü ona göre entelektüel, iktidar odaklarının imtiyaz üretmeye yönelik var olma stratejilerine karşı,

direnme halinde olmalıdır. Özellikle neo-liberal politikaların kuşattığı dünyada entelektüeller, ancak birliktelik halinde örgütlenirlerse bundan kurtulabilirler. Bunun en önemli yaratıcısı ise sosyal bilimlerdir. İşte bu yaklaşım bile onun kendi düşünce yapısındaki teorik kurgusunu nasıl pratik bir yansımaya dönüştürebildiğinin göstergesi gibidir.

Bir diğer ortaklık, iki düşünürün de kullandığı terminolojinin ve kurdukları yapının benzerlikleridir. Gramsci (1971), genel görüşleri ve kullandığı terminoloji açısından Marksizm'den beslenmektedir. Bu anlamda onun Bourdieu gibi ikili yapılar üzerinden inşa ettiği terimlerden bazıları olan, devlet-sivil toplum, altyapı-üstyapı, birey-sınıf, hegemonya-rıza kavramları temel olarak Marksizm'in kullandığı kavramlardır. Ayrıca Gramsci, toplumun yapısı ve buna uygun olarak özneli birer yapı taşı olarak kabul ederek, her bir öznenin devrimci süreci yerine getirmek adına belli görevi olduğunu vurgular. Entelektüeller bu anlamda devrimci süreci yerine getirmede tarihsel bloğu kuracak bir itici güç konumundadır. Bir başka ifadeyle, Gramsci entelektüellere ilişki içinde oldukları sınıfla organik bir birlik olması yönünde bir görev vermektedir.

Bourdieu ise genel ideolojik perspektifi açısından doğrudan Marksizm'in kavramlarını kullanmaz. Buna karşın, sol düşünceden etkilenmiş ve dolaylı olarak bu kavramlara terminolojisinde yer vermiştir. Örneğin praksis kavramı, Bourdieu'nün eserlerinde kelime olarak yer almasa da, bireyin kendisini var ettiği bir durumu ifade ettiği görülmektedir. Bu noktada Bourdieu, pratik eylemler kavramını kullanır. Entelektüel ise bu eylemler etrafında toplumsal işlevini yerine getirirken, belli bir yol izlemelidir. Ancak Bourdieu entelektüele Gramsci kadar katı sınırlarla belirlenmiş bir işlev ve sorumluluk yüklemeyi. Bourdieu'nün öne çıkarttığı husus, entelektüellerin son tahlilde geldikleri konumlarının düzeni korumaya hizmet ettiğinin altını çizerek, onların var olanı sorgulamadan kabullenen hallerinin, yani konformist entelektüellerin, eleştirisine dayanmaktadır.

Kuşkusuz her iki düşünürün entelektüel kuramı açısından eleştirel yaklaşımlarının yanı sıra en önemli benzerlikleri, entelektüele bakışta o döneme kadar devam eden çizgiden bir kopuşu gerçekleştirmiş olmalarıdır. Gramsci, getirdiği yeni yaklaşım ile entelektüele

yönelik klasik, elitist yorumu yıkararak kırılma noktası oluşturmuş ve entelektüelin üst sınıfın üyesi olarak görülmesini eleştirmiştir. Gramsci bu anlamda entelektüeli toplumsal açıdan oynadığı roller ile somutlaştırmıştır. Bundan böyle entelektüel, sınıf savaşından uzak bir kategori olarak görülemeyecektir. Bourdieu tarafından oluşturulan kırılma noktasına bakıldığında, düşünürün kendi yaşadığı döneme kadar gelen klasik entelektüel yorumlara eleştirel yaklaşarak entelektüeli ayakları üstüne oturttuğu söylenebilir. Gramsci modellemeci ve Marksist bir teorisyen olarak yeni bir yapının temel unsurlarını belirlerken, Bourdieu post-yapısalcı bir düşünür olarak, var olan yapıların ve tartışmaların eleştirisinde bulunur. Bu anlamda iki düşünürün arasındaki farklılık ortaya çıkmış olur. Gramsci'nin entelektüel kuramı yeni bir teorinin inşasına dayanır. Oysa Bourdieu, bu anlamda bir yapı kurma iddiasında bulunmaz.

Yaşadıkları dönemlerin gündeminden ve koşullarından etkilenerken teorilerini geliştiren Bourdieu ve Gramsci'nin entelektüellik ile ilgili geliştirdikleri teori ve pratik birlikteliğine dayanan düşünceleri, tezin teorik arka planı için önemli bir dayanak olarak kabul edilmiştir. Her iki düşünürün bu bakış açısı ile birlikte, çalışmada entelektüelliğin konumunun ve duruşunun tartışılması hedeflenmiştir. Bu tartışmanın yürütülmesi amacıyla, son yıllarda Türkiye'de yaşanan kitlesel hareketlerde önemli bir deneyim olan TEKEL işçilerinin gerçekleştirdiği eylem ele alınmıştır. Bourdieu'nün de ifade ettiği gibi, sosyal hareketlerin incelenmesi, doğrudan kategorileştirme ile yapılabilirken, konunun ampirik/pozitif verilerin ışığında anlamlı bir tartışmasının yürütülmesi gereklidir (Bourdieu, 2007, s.36). Bir diğer ifadeyle, Bourdieu için teorik bir çalışmanın her zaman ampirik bir analizle desteklenmesi gereklidir. Dolayısıyla analitik problemler ya da kriz durumlarında önceki teorik yaklaşımların geçerli olacağını düşünmek, yanıltıcıdır. Zira her problemin kendine has yöntemsel çözümü bulunmaktadır (Calhoun, 2000, s. 703).

Bu açıdan değerlendirildiğinde, TEKEL işçi eyleminin böylesi bir teorik çerçeveden tartışılması ile Türkiye'de entelektüeller olarak ifade edilen çevrelerin, zihinsel algısının bir haritası çıkartılmış olmaktadır. Bu haritadan yola çıkarak, söz konusu eylem sürecinde entelektüellerin bir karşı hegemonya veya karşı bir iktidar mekanizması sağlayacak etkiyi yaratıp yaratmadıkları sorgulanarak siyasal iktidarın organlarının

hangi noktalarda eleştirildiği analiz edilmektedir. Bir diğer soru ise entelektüellerin böylesi bir etkilerinin hangi mekanizmaları ortadan kaldırdığıdır. Bu sorgulama, özünde entelektüelin kendisine yönelik bir değerlendirme ve yeni bir teorik perspektif sunacaktır.

Antonio Gramsci ve Pierre Bourdieu'nün düşünceleri entelektüelin praksis ile ilişkisi temelinde, onun siyasal alan içerisinde hareket halinde olmasının yanı sıra entelektüelin kendisini siyasi bir tavır, bir karşı duruş üzerinden tanımlayabilmesinin analizine olanak sağlamaktadırlar. Entelektüel, siyasal alan içerisinde hareket halinde olan ve aynı zamanda siyasi tavır ve karşı duruş sergileyen, iktidarı sorgulayarak eleştirel duruş sergileyendir. Bu ortamda entelektüelliği, kendi konumlarını güçlendiren yapılardan ve konformizmden sıyrılarak yeni toplumsal hareketler içinde yer alarak düzeni eleştiren bir role dönüşebilen bir konumda betimlemek, onu gerçek anlamda entelektüel duruşa ve tarza yaklaştırabileceği kabul edilmektedir. Böylece entelektüeller, Dreyfus Olayı'nda Emile Zola'nın koyduğu tavır gibi, kişi olarak bağımsız ve her türlü iktidarın, çıkar grubunun kontrolü veya etkisinden uzak duracak bir tanıma yaklaşabilirler. Zira entelektüeli entelektüel yapan olgu 'bilgisi için ya da inandığı değer için kendisini feda etme' durumunda, daha doğrusu 'kuram ile pratik arasında kurması gereken ilişki'de berraklaşabilecektir. Bu anlamda Gramsci ve Bourdieu, entelektüeli tanımlarken, sadece zihinsel kapasitesi ve sahip olduğu kültürel derinliklerle açıklamaktan kaçındıkları gibi, temel olgunun, teori ve kuram arasında kurulan birliktelik olduğuna dikkat çekerler.

TEKEL işçilerinin eylem pratiklerinin, entelektüel söylemlerdeki yansımalarının analizi, bize hem Türkiye'deki entelektüelin davranış tarzının, belli sınırlı kavramlarla kullandığını göstermekte hem de entelektüellerin eylem ile ilişkili tepkilerini ortaya koymaya yardımcı olmaktadır. Eyleme dışarıdan bakan entelektüel kesimler bu eyleme destek verdiler mi yoksa pasif mi durdular? Eylemin bu düzeyde kalmasında, yani karşıt hegemonik bir iktidar bloğu yaratmamasında entelektüel kesimlerin rolü olmuş mudur? Bu anlamda eylemin özünde bir praksis felsefesi tartışmak mümkün müdür? Bu eylem ile ilgili entelektüel kesimlerin tavrında bir praksis var mıdır? Eylem sürecinde Gramsci'deki entelektüelliğin işlevsel hale dönüşümü ve onun tanımı ile organik entelektüelliğin ipuçlarını görmek mümkün olmuş mudur? Yine başka bir soru da

eylemin sonuçlarının öğreticiliğidir. Entelektüel söylemlerde eylemin, toplumsal düzeyde neler getirdiği, deneyimlerin ortaya çıkış şekilleri, bu deneyimlerin nasıl algılandığı, tartışıldığı ya da tartışılmadığı tezin tartışma başlıkları olarak ele alınmaktadır. Bu sorgulamalar ile birlikte tezin amacı, entelektüellerin TEKEL işçi eylemi sürecinde, kamuoyunun bilgilendirilmesinde ve halk ile eylemciler arasındaki ilişkinin kurulmasındaki rollerinin belirlenmesi ve bu toplumsal rolün entelektüellerin kendi kendilerini tanımadaki etkisinin ortaya koyulması olduğu ifade edilebilir. Entelektüellik gibi zor, karmaşık ama bir o kadar da çok anlamlı kavramın somut alanda yansımalarının toplumsal alandaki etkileri, böylelikle belirlenebilecektir. Çalışmada entelektüellerin konuya ilişkin söylemlerinde geliştirdikleri görüşler, entelektüellik algısının özüne yönelik bulguları ortaya koyacağı düşünülmektedir.

Tezin temel tartışmasının göstergesi olarak TEKEL eyleminin seçiminde belirleyici olan temel husus, eylemin kendiliğinden ortaya çıkması ve dışarıdan müdahale olmadan gerçekleşmesidir. Eylemci işçiler kendiliğinden harekete geçmiş ve başta sendikayı olmak üzere konuya ilişkin güç odaklarını bazı kararlar almaya zorlayabilmişlerdir. Dolayısıyla, TEKEL işçi eyleminde emek hakkının savunulması için harekete geçen sıradan insanların birer aktiviste dönüşmesi söz konusudur. TEKEL eylemleri, yaşandığı dönemde ve sonrasında yapılan analizlerde bir etki alanı olarak her kesimin dikkatlerini çekmiştir. Ayrıca başlangıcı ve sonu itibariyle gözler önünde açıkça gerçekleşen bu eylemin sonuçları doğrudan görülebilmıştır. Eylemde praksis bir devrime dönüşmemiştir ancak siyasal bir hareketle kendini göstermiştir. Yani bir işçi hareketi olarak başlayan eylemler, neticede işçilerin kendi farklılıklarını kabul edip, mücadelelerine devam ettikleri sürece dönüşmüş ve böylece tam bir entelektüel bilinç yaratımı gerçekleşmiştir.

Bu çalışma başlıca iki temel üzerinden geliştirilmiş ve iki farklı yöntem üzerinden analiz yapılmıştır. İlk kısımda, konuya ilişkin temel kavramlardan hareketle bir teorik alt-yapı kurgusu yer almaktadır. Teorik bölümde, entelektüellik kavramının tanımlama çabasından yola çıkılarak, kavram üzerine yapılan tartışmalar üzerinden entelektüelliğin temel vasıflarının tespiti sunulmaktadır. Bu bölümün temel çerçevesini Antonio Gramsci ve Pierre Bourdieu'nün entelektüel hakkındaki temel teorileri oluşturmaktır.

Çalışmanın teorik arka planı içeren bölümlerinde izlenen yöntem, konuya ilişkin literatürdeki birincil verilerden hareketle, eleştirel bir değerlendirmede bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle, var olan literatürde yer alan yazılı materyallerin yorumsamacı bir yöntemle irdelenmesi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu anlamda geliştirilen çalışmanın amacı, teorik bir tartışmanın kendisini anlamak ve bu tartışmaları eleştirel yöntemle irdelemektir. Zaten yorumsamacılığın kendisi de bir alt disiplini olmaktan öteye, yeni bir yöntem değildir. Buna karşılık insan varlığının ne olduğu ile ilgilenen soruları içeren bir tarz olarak algılandığını söylemek mümkündür. Anlamanın kendisi evrensel bir süreç olduğundan, bütün aktivitelerin altında yatan onları kapsayan şeydir (Bernstein, 1983, s. 151). Dolayısıyla tezin teorik kısmında anlamaya dayalı eleştirel bir yaklaşım geliştirilmiştir.

Çalışmanın ikinci kısımda ise öncesinde yapılan teorik tartışmanın pratikteki yansıması olarak ele alınacak örnek olayın (TEKEL İşçi Eylemi) analizi yapılmıştır. Bu analiz yapılırken kullanılan yöntem, doğal olarak birinci bölümden farklı olacağından, ideolojik söylem analizi ve içerik analizinin bir türü olan kategorisel analize odaklanılmıştır. İçerik analizi, sözel, yazılı ve diğer materyallerin içerdiği mesajı anlam veya dil bilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma ve çıkarımda bulunma yoluyla, sosyal gerçeği araştıran bilimsel bir yaklaşımdır. Gazete makaleleri, söylev ve demeçle, basın açıklamaları ve ayrıca film, radyo programları gibi materyallerin kendisi ya da kelimeler, cümlecikler, paragraflar gibi materyal parçaları analiz birimi olarak kullanılabilir. Kategorisel analiz ise belirli bir mesajın önce birimlere bölünmesi ve ardından bu birimlerin önceden saptanmış ölçütlere göre kategoriler halinde gruplandırılmasıdır (Tavşancıgil, 2001, s. 17-20). Çalışmanın bu bölümünde hem içerik analizi hem de kategorisel analiz yöntemi benimsenirken, doğrudan sayısal analizler ile değil, söylem analizinin uygulamasına olanak sağlayan bir sınıflandırma yöntemi kullanılmıştır.

TEKEL işçi eylemlerinin analizinde bulunulurken, Türkiye’de entelektüel kesimleri temsil etmesi bağlamında Bourdieu ve Gramsci’nin entelektüel teorisine bağlı kalınarak bir kategorizasyona gidilmiştir. Gramsci’nin belli bir değer atfetmeksizin, toplumu bütün kesimlerinin entelektüel olarak ele alınabileceği düşüncesinde, entelektüellere

yüklediği işlevsellik temel alındığında, TEKEL işçi eylemi üzerine sürdürülen her tartışma ve her eylemin bir zekâyı da içerdiği düşünüldüğünde, yapılan işi entelektüel bir iş olarak kabul edebiliriz. Ancak Gramsci'nin bir diğer yaklaşımında entelektüeli toplum içerisindeki işlevi ile açıklamasının neticesinde, bir entelektüeller hiyerarşisinin varlığının kabul edilmesi söz konusu olabilmektedir. Buna göre Gramsci'nin organik ve geleneksel entelektüeller sınıflandırmasının yanı sıra bu sınıfların da içinde olduğunu düşündüğü bir entelektüeller hiyerarşisi söz konusudur. Gramsci'nin bu entelektüel hiyerarşisinde filozoflar en tepede konumlanır. İkinci sırada yer alan kesim, işi 'entelekt' ile ilgili olan akademisyenlerdir. Üçüncü sıradakiler ise bilgisi olduğu kabul edilen halk insanları ve kanaat önderleridir. Bourdieu'ye göre ise entelektüeller, entelektüel alan içerisinde tanımlanabilir. Entelektüel alan içerisinde entelektüel işi yapan kesimler, tabakalar halindedir, onlar asla bir sınıf değillerdir. Bu tabakalar içerisinde ise hâkim ve ezilen kesimler olarak hiyerarşik yapılanmalar söz konusudur (Swartz, 2011, s. 307). Dolayısıyla, entelektüelin kendisini belirlediği alan, sahip olduğu sermayeye göre değişir. Örneğin, ekonomik sermayenin çoğunu elinde tutan bir medya organında çalışan gazeteci ya da köşe yazarı, bu anlamda ekonomik sermayesi az olduğundan, hâkim sınıfa tabi olan bir durumdadır. Ancak aynı köşe yazarı, kültürel sermayeyi elinde tutandır ve bu nedenle kendisi de hâkim bir pozisyona sahiptir. Bu anlamda TEKEL eylemleri analiz edilirken, analiz içerisine dâhil edilen gazete köşe yazarı, hem hâkim olan hem de tahakküm altında bulunan kesime ait olduğundan onların bakışları entelektüelin kendisine yönelik de bir sorgulama yaratmış olacaktır.

Her iki düşünürün analizlerinin belirleyiciliği üzerinden çalışmada, TEKEL işçi eylemleri örneğinde, Türkiye'de entelektüelleri temsil eden kesimleri, beş ana başlık ve kategori altında ele almamız mümkündür. Birinci entelektüel kategori, yazılı basın organı olarak kabul edilecek olan gazetelerin köşe yazarlarıdır. Gazete köşe yazarları, düşünceleri ile belli çevreleri etkileyebilen ve aynı zamanda etkinlik alanları ile de dâhil oldukları kesimin düşüncelerini temsil edenlerdir. Gramsci'nin tartışmasında gazeteciler, doğrudan yazdıkları ile praksis halinde oldukları için bu anlamda işlevsellikleri ile entelektüel olarak kabul edilebileceklerdir. Bourdieu'nün entelektüelin uzmanlaşması konusunda özellikle eleştiri ifade ettiği kesimi temsil eden bu entelektüeller, ona göre medyada görünür olarak belli konularda söz söyleme hakkına

sahip olmaktadırlar. Eylemin entelektüel kesimlerdeki yansımalarının ve söylemlerinin değerlendirilmesi yapılırken günlük gazeteler içerisinde Birgün, Cumhuriyet, Hürriyet, Sabah ve Zaman gazeteleri seçilmiştir. Bu seçim yapılırken, gazetelerin belirgin özellikleri ön planda tutulmuştur. Hürriyet ve Sabah gazeteleri Basın İlan Kurumu rakamlarının gösterdiği satış tirajları bakımından seçilirken, Zaman, Cumhuriyet ve Birgün gazeteleri farklı görüşlerin tespiti açısından bir gösterge teşkil etmeleri nedeniyle seçilmiştir. İncelemeye dâhil edilen gazetelerin köşe yazıları derlenirken, gazetelerin internet siteleri ile Milli Kütüphane'deki basılı arşivlerinin taraması yapılmış, Hürriyet, Sabah ve Zaman gazetelerinin internet sitesinde köşe yazarlarının makaleleri derlenmiştir. Bu derleme sonucunda köşe yazıları incelemeye alınırken, haberler ve manşetler inceleme dışında tutulmuştur. Bunun dışında Birgün ve Cumhuriyet gazetelerinin köşe yazarlarına internet üzerinden ulaşmak mümkün olmadığı için gazetenin basılı arşivlerinde konuya dair köşe yazılarının taraması yapılmıştır. Gazetelerdeki taramalar, özellikle köşe yazarlarının algıları üzerine yapıldığından bu çalışmada seçilen yazılarda öne çıkan TEKEL eyleminin nasıl bir algı ile değerlendirildiğidir. Daha açık ifadeyle, eylemin nasıl tanımlandığı, nasıl sonuçlanabileceğinin ne şekilde öngörüldüğü ve eylemin Türkiye'deki yansımalarının nasıl tartışıldığı sorularına odaklanılmıştır.

İkinci entelektüel kategorisinde, sermaye kesimini temsil eden iş adamları, dernek ve örgüt üyeleri yer almaktadır. Sermaye sınıfının görüşlerini ve düşüncelerini temsil etmesi adına bu kesimin örgütlü kurumları içerisinde, TÜSİAD⁸, MÜSİAD, TİSK⁹ ele alınmıştır. Türkiye'de sermaye kesimini önemli temsilcisi olarak seçilen bu örgütlerin toplum içerisinde belli bir kesim entelektüel zihinsel görüşü ifade ettikleri düşünülmektedir. Bu anlamda kendi etkinliklerinin ve güçlerinin de farkında olan bu

⁸Çalışmada TÜSİAD'ın internet sitesinden yapılan taramalarda TÜSİAD'ın basın bültenlerinde, konuşma metinlerinde, raporlarında, sunumlarında ve süreli yayınlarından konuya ilişkin taramalarda bulunulmuştur. Süreli yayınlar içerisinde TÜSİAD'ın Manşet ve Görüş dergileri ile Yıllık Ekonomik raporları ve Ankara Daimi Temsilciliğinin Bülteni ele alınan yayınlardır. Ancak Görüş dergisinin sayılarına internet ortamında ulaşılamadığından Milli Kütüphane'de taramalarda bulunulmuştur.

⁹Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Tekel Eylemde etkili olmamasına rağmen, Türkiye'deki sermaye sahibi kesimlerin, işverenlerin ortak duruşunu göstermek bakımından TİSK'in tutumu önemlidir. Bu amaçla TİSK'in kendi yayınlarından olan, İşveren dergisinde tek el eylemine ilişkin yaklaşımı ortaya koyacak belge taraması yapılmıştır

örgütlerin söylem ve çalışmalarındaki duruşu, Türkiye’de entelektüelliğin analizinde etkili olacaktır.

TÜSİAD Türkiye’nin en etkili, entelektüel çizgisi sağlam, bağımsız sivil toplum örgütüdür. TÜSİAD bir çıkar grubu değil, Türkiye’nin en önemli baskı grubudur. Bu yüzden ki TÜSİAD, iktidarlar ve muhalefet tarafından çok tavsiye edilmesine rağmen yıllardır “sadece kendi işine bakamaz”. TÜSİAD rastgele bir dernek değildir. TÜSİAD konformist bir dernek de değildir. Neredeyse 40 yılı bulan tarihi içinde, 10 yıllık dönemlerle, Türkiye’nin gündeminin ne olması gerektiği hakkında önemli çalışmalar yapmış, mücadeleler vermiş bir kurumdur. Çoğu zaman öngörülü analizleri ve önerileri ‘zamanından önce’ veya ütopyik olarak değerlendirmiş ama TÜSİAD tüm bunları göze alarak her zaman doğru bildiğini kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu süre zarfında Türkiye’nin önüne koyduğu gündem çok zaman ülkenin yol haritası haline gelmiştir (Boyner, 2010a, s. 2).

Üçüncü entelektüel kategorisi olarak ele alınanlar, yine zihinsel faaliyetleri ile praksis halinde olan ve işlevsellikleri ile sadece zihinsel faaliyet yürütmeyip, entelektüel olarak toplumda görevi olan, sosyal yapı bakımından okumuş, eğitilmiş orta sınıfının organik entelektüeli sayılabilecek meslek odalarından ve meslek birliklerinden oluşmaktadır. Çalışmada seçilen bu grup arasında TMMOB¹⁰, Türk Tabipler Birliği (TTB), TOBB¹¹ ve Türkiye Barolar Birliği (TBB)¹² yer almaktadır. Bu meslek birliklerinin internet siteleri ile sürekli yayınlarında konuya ilişkin haberler ve basın açıklamaları veri olarak ele alınmıştır. TMMOB¹³ kurumsal olarak, eylemde oldukça aktif bir role sahip olması bakımından önemli bir kuruluştur. Birliğin Ankara ve İstanbul merkezlerinin İl Koordinasyon Kurullarında yer alan kişiler, işçi eyleminde ismi sürekli duyulanlar arasındadır. Aynı şekilde Türk Tabipler Birliği de işçilere doğrudan destek vermiştir.

¹⁰ Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Tekel eylemine destek veren ve Türkiye’de etili olan bir sivil meslek örgütü olması nedeni ile ele alınmıştır. TMMOB’un eyleme ilişkin konulma ve demeçleri değerlendirilirken, “birlik haberleri” dergisinin eylem dönemindeki yayınları incelenmiştir.

¹¹ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’nin, “Ekonomik Forum Dergisi”nin eylem dönemindeki yani 2009 Aralık ile Mayıs 2010 arasındaki yayınları araştırma içinde ele alınmıştır. Ayrıca birliğin, ekonomik raporları ve konuşma metinlerinin de incelemesi yapılmıştır.

¹² Türkiye Barolar Birliği’nin kendi yayınları ile birlikte, İstanbul ve Ankara Barolarının yayınları ve demeçleri de bu amaçla araştırılmıştır.

¹³ Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği’nin çalışmada, kendi yayını olan Birlik Haberleri’nin yanı sıra, diğer basın açıklamaları ve sunumların içeriğinde de TEKEL eylemi konusunda araştırmalar yapılmıştır. TMMOB’un bu alan içerisinde ele alınmasına birliğe kayıtlı diğer odaların eyleme katılma konusundaki etkinliği diğer bir belirleyicidir. Bunlar arasında Ziraat Mühendisleri Odası (ZMO), Elektrik Mühendisleri Odası (EMO) yayınları yer almıştır.

Türk Tabipler Birliği'nin yayın organlarından, Toplum ve Hekim, Tıp Dünyası, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergileri'nde TEKEL eylemine ilişkin haberler ile birliğin açıklama ve raporlarının taramaları yapılmıştır.

Türkiye'deki entelektüel kesimlerin dördüncü grubu içerisinde ise emek kesiminin temsilcisi olarak işçi ve memurların örgütlü kurumları olan sendikalar yer almaktadır. Sosyal ve sınıfsal konum açısından işçi sınıfının organik entelektüeli pozisyonundaki sendikalar ve sendikaların bağlı oldukları konfederasyonların görüşlerine bu çerçevede başvurulmuştur. Buna göre, eylemi gerçekleştiren TEKEL çalışanlarının bağlı olduğu Tek Gıda İş sendikasının merkez örgütlenmesi olan TÜRK-İŞ'in yayını olan Türk-İş Dergisi ile TÜRK-İŞ'in genel başkanın konuşmaları ve haberler değerlendirilmiştir. Bu haberler içerisinde Türk-İş Genel Merkezi'nin eylem ile ilgili görüş ve düşüncelerini bildiren haberler seçilmiştir. Eylemi destekleyen diğer sendikaların bağlı olduğu işçi konfederasyonları HAK-İŞ ve DİSK örnek olarak alınmıştır. Ayrıca memur kesiminin örgütlenmesi olan, KESK, MEMUR-SEN ve KAMU-SEN'in yaptığı yayınlar çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu örgütlenmelerin söylemleri analiz edilirken basın açıklamaları, bildirimler ve konuşmalar temel alınmıştır.

Beşinci ve son entelektüel kategori içerisinde ise akademi çevresi yer almaktadır. Özellikle akademiye TEKEL eylemini ele alan bilimsel yazılar, kitap, makale, rapor ve tezler çalışmanın kapsamı içerisindedir. Burada akademisyenlerin yaptığı tartışmaların önemi, onların sahip oldukları bilgi birikimleri ile toplum içerisinde belli bir hiyerarşik güce sahip olmaları ve Bourdieu'nün ifadesi ile 'homo academicus'a dönüşmüş olmaları dikkat çekici bir husus olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda özellikle bilimsel ve akademik tartışmaların yürütülmesinde yapılan tartışmalara çalışmada önem atfedilmesi, tezin kendisinin de bir praksis çabası taşımasından kaynaklanmaktadır. Öte taraftan çalışmada hedeflendiği gibi, literatür taraması sonucunda bir farkındalığı ortaya koyan bu yayınlar, aynı zamanda Gramsci'nin bakışı ile, işi entelekt olan akademisyen entelektüellerin eyleme bakışının sorgulanmasını da sağlamaktadır.

Yukarıda beş ana başlıkta belirlenen entelektüel kesimlerin, doğrudan konuyu ele alan yorumlarının ampirik bir incelenmesi yapılmamış, söylemlerin arka planına ve

yansımaları değerlendirilmiştir. Belirlenen grupların söylemlerinin analizinde ise tartışma başlıkları şu sorular üzerinden eleştirilmiştir: Eylem kısa süreli bir işçi hareketi midir? Eylemi işçi devrimine dönüşen bir eylem olarak değerlendirmek mümkün müdür? TEKEL eylemi neden geniş bir tabana yayılmamıştır? Bunda entelektüel kesimlerin davranışları belirleyici midir?

Çalışmanın yöntemi bağlamında ifade edilmesi gereken bir diğer husus, örneklem olarak ele alınan yayınlar ile ilgili yapılması gereken sınırlandırmalardır. Çalışmanın belli bir konuya yönelik olmasından dolayı sınırlandırma işlemi, öncelikle TEKEL eylemlerinin yaşandığı süreç olan 2009 Aralık ile 2010 Mayıs arasındaki dönemi kapsamaktadır. Eylemcilerin Mart ayında eylemi sona erdirmelerine karşılık, daha sonra 26 Mayıs'da yeniden iş bırakma eylemi gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca, aynı yıl 1 Mayıs törenlerinin ilk defa yıllardır yapılmayan Taksim meydanında gerçekleşmiş olması da, eylemin bir neticesi olarak değerlendirilebilir. Bütün bu gerekçelerden ötürü, yapılan yayın taramalarında süreye Mayıs sonu da eklenmiştir.

Kuramsal ve tarihsel bir çerçevenin sunulduğu çalışmanın birinci bölümünde entelektüele dair kavramsal bir tartışma yürütülmüştür. Dolayısıyla entelektüelin kuramsal ve tarihsel arka planı ve kavramın doğuşu ile birlikte yaşadığı toplumsal dönüşümün belirleyici unsurlarına bu bölümde yer verilmiştir. Kavramın ilk ortaya çıktığı Aydınlanma döneminin irdelendiği bu ilk kısımda entelektüelliğin tarihsel-yapısal dönüşümünün ana parametreleri belirlenerek, entelektüelliğin geldiği nihai konumun özellikleri ortaya konulmuştur. Bu bölümün temel amaçlarından biri olan entelektüelin tanımlanmasının güçlüğü, kavramı besleyen unsurların tartışılması ile aşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada entelektüelin belirleyici unsurlarından birisi olarak değerlendirilen ve entelektüelin dönüşümüne katkı sağlayan praksis kavramı bu bölümde irdelenmiştir.

Kuramsal ve tarihsel arka planın sunulduğu bölümü takip eden ikinci bölümde, tezin temel arka planına görüşleri ile destek olan Antonio Gramsci'nin düşüncelerinin değerlendirilmesi yer almaktadır. Burada özellikle Gramsci'nin yaşadığı dönemin koşullarından etkilenecek ortaya koyduğu düşünceleri, onun temel kavramlarının da

ışığında ele alınmıştır. Entelektüele bakışı ve ona yüklediği anlam, entelektüel sınıflandırması ve entelektüelin eleştirisi olarak kullandığı praksis düşüncesi, ikinci bölümde ele alınan diğer konu başlıklarını oluşturmaktadır.

Üçüncü bölümde ise Pierre Bourdieu'nün yaklaşımı, temel kavramları ve entelektüel sorgulaması tartışılmıştır. Bourdieu, entelektüelliğin tanımından çok entelektüellerin günümüzde geldiği noktaların eleştirisinde bulunmaktadır. Bu anlamda entelektüellerin “alan” kuramından hareketle, entelektüelleri kendilerini yeniden üretim sürecindeki ‘işlevlerini’, kültürel sermayelerini koruma ve artırma stratejilerini tartışmaya alır. Bourdieu tarafından geliştirilen eleştirel bakış, dördüncü ve son bölümün analizinde kullanılması ile daha etkin bir tartışma yürütülebilmiştir.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde amaçlanan, entelektüellik üzerine ilk üç bölümde yapılan kuramsal tartışmaların izi sürülerek özellikle Gramsci ve Bourdieu'nün teorik yaklaşımları ile birlikte, TEKEL işçi eylemi olayının analizidir. Bu değerlendirme sayesinde başta entelektüel kesimlerin kendi sınıfsal bakışlarını ele alarak, bu örnek olaya kendileri ve ötekiler olarak nasıl bir yorum sundukları tespit edilmektedir. Bu amaçla geliştirilen değerlendirmede, toplumun önde gelen çevrelerinden, özellikle TEKEL eylemi süresince kanaat oluşturup öncü olan kesimler arasından bir seçim yaparak, bir zihniyet çözümlemesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede yukarıda ayrıntılı olarak tasniflenen bir örnek olay analizi gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak, hiçbir toplumun tek tip entelektüeli yoktur. Her toplum tarihsel koşullar içinde bir dönüşüm geçirir. Bu dönüşümden entelektüeller de iki yönlü olarak etkilenirler. Onlar, hem toplumsal değişimin öncüleri hem de değişen toplumla birlikte kendilerini değiştiren bir yapıdadırlar. Değişim bazen istenilen yönde, bazen de entelektüellerin beklentilerinin aksine olabilmektedir. Bu nedenle TEKEL eylemlerinin entelektüel kesimlerdeki yansımaları, bu kesimlerin temel tartışmalarını ve kendilerini nasıl tanımladıklarının imkânını sunabilmektedir.

1.BÖLÜM

ENTELEKTÜEL: KAVRAMSAL VE TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. ENTELEKTÜEL KAVRAMININ KÖKENLERİ

Entelektüel, kelime olarak belirsizlik içermekte, bununla birlikte çeşitli anlamları da ihtiva etmektedir. Yine de entelektüel kavramının tek bir anlamda kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Ancak yeterli görülebilecek bir tanıma göre entelektüel, kültürü yaratan, dağıtan ve uygulayan kişidir (Lipset ve Basu 1976, s. 1356). Edward Shils'e göre (1968, s. 179) ise entelektüeller, bir toplumda var olan diğer kişilere kıyasla daha fazla insan, doğa, toplum ve evren ile ilgili soyut referans veren ve genel sembollerle ilgilenen, bu anlamda toplumun çoğunluğundan daha fazla şey ifade eden ve iletişim halinde olanlardır. Bir diğer tanımlamaya göre entelektüel, zor ve karmaşık konularla ilgilenen ve bunları akli ile çözme yeteneği olan şeklinde açıklanır (www.merriam-webstar.com, www.macmillandictionary.com)¹⁴.

Kelimeyi yapısal olarak kökenlerine ayırıp incelediğimizde entelekt'in Grekçe νοῦς (Nous) kavramının Latince karşılığı olan *intellectus*'un Fransızcaya geçmiş hali olduğunu görmekteyiz. Intellect¹⁵, soyut ve mantıksal düşünme yetisi, genel fikirleri türetme ve kullanma gücü ve kavramlarla düşünme kabiliyetidir. Kelimenin diğer hecesi olan “leg” ise Latince okumak ve anlamak fiilinden gelmektedir (Özcan, 2006, s. 41). Andre Lalende'nin *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie* adlı eserinde entelektüel sıfatının, Yunanca ‘nous’ (akıl), Latince ‘intellectus’ (zihin), Almanca ‘Verstand’, İngilizce ‘understanding’ ve intellect, İtalyanca ‘intelletto’ sözleriyle yakınlığına dikkat çekilir (Batuhan, 2002, s. 95). Bununla birlikte entelektüelin, intellectus, “*idrak etmek*”, intellegentia, “*akıl, kavram, bilgi*”, intellegere, “*ayırmsama,*

¹⁵ Samuel Jahson tarafından hazırlanan *Dictionary* ansiklopedisinde intellect “zihni güçler ya da kabiliyetler” şeklinde anlamlandırılır (Tarbuck, 2006, s. 200).

tanıma, kavrama” kelimeleri ile de aynı aileden olduğunu söylemek mümkündür (Taftalı, 2006, s. 166).

Entelektüelin etimolojik kökenlerine göre yapılan açıklamalar, entelektüelin kelime olarak okuyup yazan ve anlamaya çalışanı ihtiva etmekte olan kişi ve bu nedenle zihni veya akli yeteneğiyle sorunlara çözüm arayan kimseyi tanımlamakta olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle entelektüel eliyle iş gören insandan ayırt edilmiş olarak, “manuel” yani “el işiyle” ilgilinin tam karşıt ifadesi olarak “kafa işiyle” ilgili olan anlamına gelmektedir. Entelektüel, nesne ve varlık hakkındaki bilgiyi akılla temin eden, akılla yorumlamaya çalışan ve akılla temellendireni ifade ederken, aynı zamanda akıl ile ilgili faaliyetlerde bulunanı anlatır (Batuhan, 2002, s. 95; Demiralp, 2002, s. 121; Taftalı, 2006, s. 166). Ancak entelektüeli sadece zihni ve akılla çalışan ya da çalışmasa da bunlarla ilgilenmekten zevk alan biri olarak tanımlamak etmek yanlıştır ve en azından eksiklik içermektedir. Demek ki entelektüel, sadece beyin ile çalışan insanı ifade etmez. Bu anlamsal sığılığı ve yer yer var olan kısıtlılığı ortadan kaldıracak olan, toplumsal anlamda entelektüelin rolü ve işlevi olacaktır (Baran, 2001, s. 7)¹⁶.

Türkçe’de entelektüel kelimesi yaygın kullanıma sahip olmakla birlikte, aynı zamanda kelimenin yerine kullanılan farklı sözcükler de mevcuttur. Bunlardan biri de *aydın*¹⁷ kavramıdır. Aydın, bir yandan entelektüeli tanımlamak amacıyla, diğer yandan ise Arapça *münevver* kavramının bir karşılığını sağlamak için de doğmuştur¹⁸. Arapça kökenli bir kelime olan münevver ise aydınlatılmış, ışıklandırılmış anlamına gelmektedir¹⁹. Yani bu hali ile münevver, entelektüelden farklıdır. Münevver, Fransızca *éclairer*’nin tam karşılığıdır. Türkçede münevverin aydına karşılık gelen anlamı ile ilk

¹⁶ Paul Baran yazısında, entelektül ile beyin işçisi arasındaki farka vurgu yaparak, sadece beyin işi ile ilgilenmeyi entelektüel olmak için yeterli görmemektedir. Bu anlamda onun da entelektüele biçtiği rol, gerçeği ya da bilmesi gerekeni ortaya çıkarmak değil, bunun içinde olarak yaşamına katmış olmaktır (2001, s. 8-9).

¹⁷ Tezin içerisinde vurgulanmak istenen bazı kelimeler ilk kullanıldığı yerde italik olarak yazılmıştır.

¹⁸ Türkçede aydın ve entelektüel ile birlikte aynı yerlerde kullanılan başka bir sözcük *fırka-i münevver* (aydınlık sınıfı) olarak karşımızda durmaktadır. Bu kavram, sadece bilgili ve kültürlü olmakla kalmayıp toplumsal ve siyasal sorunlara ilgi duyan ve çözüm getirmek amacıyla etkinlik gösteren kişileri de kapsaması bakımından, Rusça’da kullanılan ve 1920’li yıllarda Fransızcaya da geçmiş olan *intelligensia* sözcüğünden aktarılmış izlenimini vermektedir (Hilav, 2002, s. 103).

¹⁹ Edward Said’e göre Arapçada aydın/münevver kavramları için *müsekkafe* ve *müfekkir* kelimeleri kullanılırdı. Müsekkafe, kültür adamını, müfekkir ise düşünce adamını anlatır (Özpalabıyıklar, 2002, s. 97).

kullanımına 1915’de, Sebülreşşad Kütüphanesi’nin altıncı kitabı olarak çıkan *Zulmetten Nura’da* rastlanmıştır (Özpalabıyıklar, 2002, s. 97). Bu anlamda Türkçe’de yaygın olarak kullanılan aydın kavramı, içerik olarak münevver sözcüğünden türetilmiş ve anlam olarak aydınlatılmış, aydınlanmış olmayı ifade etmektedir.

Türkçe kullanımda münevverden aydına geçiş, sadece kavramın doğrudan terim olarak yaygınlaşması ve dil olarak kullanıma uygun olması ile değil, kavramın içerdiği anlamdaki genişleme ile de ilişkilidir. Dolayısıyla Türkçe’de entelektüeli açıklamak için önce münevver kullanılırken, Aydınlanma’nın etkisi ile aydın kavramı kullanılmaya başlanmıştır.²⁰ Özellikle Fransız Aydınlanma’sı aydın kavramına, münevverden daha geniş bir görev yüklemiştir. Bu anlamda aydın, doğrudan aydınlatan anlamında münevverin karşılığı iken bir masumluk ve dışarıdan ona verilen ışığın yansıtıcısı olarak da mütevazılık taşır. Aydın, entelektüel gibi bir anlam taşımaya yöneldiğinde ise aydınlatma işini üstlenen ve aydınlatan kişi olarak, ışığın kendisi olma konumuna geçerek daha iddialı bir hal alacaktır (Cangızbay, 2006, s. 66). Aydınlanma’nın getirdiği aydınlatan, çevresini bilgilendiren, bilgisi ile yön veren, onu doğru kabul edilen yola sevk eden aydın²¹, bu anlamı ile Türkçe’de öncesinde kullanılan entelektüelin içerdiği nosyonlardan farklı olarak kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, Batı için entelektüel, kelime olarak aynı kalmış ona sadece Aydınlanma ile yeni sıfatlar ve işlevler yüklenmişken, Türk düşünce tarihinde entelektüel ile aydın arasında bir kırılma, anlam birlikteliğinden kopuş ve sürekliliğin sona ermesi söz konusu olmuştur (Arslan, 2002, s. 202). Hilmi Yavuz’un değerlendirmesine göre de aydın kelimesinin anlamı, entelektüeli doğrudan karşılamaya yönelik değildir. Ona göre Osmanlı’da aydın değil, münevver vardı. Bu nedenle aydın entelektüeli değil, münevveri karşılamak için kullanılmaktadır (1987, s. 118).

Meriç’e göre ise aydın, yazı ve söz aracılığı ile toplumun bilinçlenmesine katkıda bulunan, yol gösteren, aydınlatan, itham eden kişi demektir ve bu anlamda akıl ve zekâ

²⁰ Aydın kavramının yanı sıra entelektüel için Türkçe’de kullanılan başlıca diğer kavramlar Türkçe’den Türkçe’ye bir sözlük olan Muallim Naci’nin, *Lugat-ı Naci’sin* de (1890) şu şekilde sıralanmıştır. “Müfekkîr: Tefkir eden, düşünen, düşündüren. Münevver: tenvir edilmiş, nurlandırılmış, ruşen edilmiş, ruşen. Mütefekkîr: tefekkür eden, düşünen” (Özpalabıyıklar, 2002, s. 104)

²¹ Entelektüel ile aydın arasındaki tartışmada, Şerif Mardin’e göre, aydın kavramı, Batı toplumunun içinde ortaya çıkan *intellectuel*, *intellectuals*, *intelleigentsia*, *literati* ve *les clerics* gibi kavramların ifade ettiği farklı anlamları araştırma gereğini ortadan kaldırmaktadır (1991).

ile ilgili anlamına gelen entelektüel sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır (2003, s. 19). Batı'da entelektüel kavramının anlamında Aydınlanma ile bir dönüşüm yaşanırken, aynı dönemde Türkçe'de kelimenin içeriğini karşılaması için aydın daha güncel hale gelmiştir. Bu nedenle entelektüel yerine daha çok aydın kavramı kullanılmıştır. Aynı dönemde Aydınlanma, karşı durduğu din ve metafizik görüşü ile entelektüele bu doğrultuda yeni bir içerik kazandırmıştır.

Entelektüel kavramı çok eski olmasa da geçmişten günümüze kullanılmaya devam etmiştir. Entelektüel ile aydın arasında fark, entelektüelliğin kişiye içkin bir özellik olarak ifade edilmesine karşılık, aydının daha çok dışarıdan ona verilen bir işlevi yerine getiren olmasıdır. Aydını aydın yapan, onun aydınlanmış olması, dışarıdan ona verilen aydınlanma misyonu ile başkalarını aydınlatma görevini yerine getirmesidir. Onun görevi, önce kendisini sonra yakın çevresini ve daha genel olarak toplumu aydınlatmaktır (Gülalp, 2002, s. 215). Aydınlanma, bu noktada insanı tutsak olduğu belli akıl dışı kurallar ya da geleneklerden sıyrılmasını, kendisini kendi akli ile sorgulamasını ve akli ile hareket etmesini gerekli kılmıştır. Bu nedenle aydın sadece kişiler için değil, söz konusu kurumlar, değerler ve idealler için de kullanılır. Buna bağlı olarak aydın(ca) bir dinden, bir ahlaktan, aydın bir dünya görüşünden, hayat felsefesinden bahsedilebilir (Arslan, 2002, s. 202). İşte bu tarihsel koşullar çerçevesinde kurumlarda yaşanan dönüşümün eseri olan aydına göre entelektüel, Batı için eskide kalan nostaljik bir kavram halini almıştır. Ancak entelektüelin de aydın benzeri bir uğraş alanı ve faaliyeti neticesinde, hayatını zihni ile ilgili işlerden kazanmak ve bunu yaparken aklını ölçüt almak gibi belli işlevleri ortaya çıkacaktır (Batuhan, 2002, s. 95). Sonuç olarak aydın/entelektüel ikilemi içerisinde, bu tezin argümanlarının tartışılabilmesindeki ihtiyaca cevap verebilecek olan aydından ziyade entelektüel kavramıdır. Her ne kadar Türkçe'de aydın kavramı daha yerli ve daha 'popüler' olsa da, entelektüel kavramının içerdiği geniş anlam birikimine ve tarihsel sürekliliğine sahip olmadığı ortadadır. Bu nedenle çalışmada, öncelikle entelektüel kavramının tercih edildiğini ifade etmek önemlidir.

1.2. ENTELEKTÜELİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Entelektüel, kelime olarak akıl ile ilgilenen ve onunla uğraşan kişi olarak kabul edilirse, kelimenin tarihsel kökeni on dördüncü yüzyıla dayandırılabilir. Kolektif bir ad olarak entelektüeller sözcüğünün kökeninin ise daha yakın bir tarihte, *Dreyfus Davası*'nda görüldüğü gibi, kamusal karşı çıkışın altına imza atanlara mal edilen durumu ifade etmek için on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıktığı söylenebilir (Bauman, 2003, s. 30). Bu hali ile entelektüellik, bir kişi ve beraberinde bir kesim için kullanımı ile birlikte bir tavır ve duruş olarak 19. yüzyılda belirmiştir (Belge, 1983, s.122). Kelimenin bir önceki yüz yılda, yani on sekizinci yüzyıldaki kullanımı, genelde kişileri ifade etmek amacını taşımaktadır²². İskoçya'da hazırlanan Britannica Ansiklopedi'lerinde kelimenin kendisi sözlükte yer almaz. Hatta bu noktada düşünce tarihçileri entelektüel kavramına Britanya adasında rastlanmadığını ifade ederler. Bu anlamda Britanya fikir hayatında kişileri sıfatlandırmak için Kıta Avrupası'nda görüldüğü gibi entelektüel kullanılmaz (Tarbuck, 2006, s. 200).

Türkçede yaygın olarak kullanılan aydın kelimesinin kaynağına bakıldığında ise *enlightened* ya da Fransızcadan alınan bir İngilizce terim olan *luminary*'nin de kişilere atfen kullanıldığını görmek mümkün değildir. Entelektüel aktiviteler ile uğraşanlar için kullanılan diğer kelimelerden bazıları ise, "*learned*", bilgili, bilgi adamı, "*savant*" yine Fransızca'dan alınan bilimsel araştırma ile ağırlıklı olarak uğraşan bilgi adamı veya "*literati*" yazın adamı gibi sıralanabilir. Bunun dışında modern anlamda kullanıldığı şekliyle, düşünsel olarak güçlü ve etkili bir kimliğe sahip olan entelektüel kavramı on sekizinci yüzyılda yeri olmayan bir unsurdur.

On sekizinci yüzyılın düşünce hayatında çoklu bilgiye sahip olmanın gerekliliğine inanılır. Diğer bir ifade ile çoklu bir bilgiye sahip olma yetisi, özel bir gruba değil, düşünsel faaliyetin her dalıyla ilgilenen ve her düşünürde olması gereken bir erdem olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda on sekizinci yüzyılda entelektüel, günümüzdeki

²² Murat Belge, bu anlamda yazısında döneme ait ansiklopediler de kavramın içerik olarak kişiler için kullanılmadığından söz eder (1983, s. 122). Ayrıca *Oxford English Dictionary*'e göre, ilk entelektüeller kuşağı olarak geçen tabire on sekizinci yüzyılda rastlanmamıştır. Bu konuda bkz. www.oxforddictionaries.com.

anlamıyla kullanılmadığı gibi, entelektüel kabiliyetin kullanıldığı çalışma alanları ve disiplinler çok belirli sınırlarla birbirinden ayrılmaz. Din, bilim, politika ve sanat dünyası arasında belirli bir ilişki ve bağ vardır²³. On sekizinci yüzyılın önemli kişilikleri, tarihçiler tarafından belirli kategorilerde olsalar bile, yaşadıkları yüzyılda ilgi alanlarının geniş olması sebebiyle, çok ayrı alanların adamları olarak görülmezler. On sekizinci yüzyılın entelektüel düşüncesinde akademi ve akademi içerisinde yürütülen tartışmaların belli oranda tekeli söz konusudur (Tarbuck, 2006, s. 200-201). Klasik olarak entelektüelin Fransız devrim geleneğinden etkilenen ve bu anlamda soyut akılın, somut bir toplumsal kişilikte simgelenmesi ile karşılaşmıştır. Belli bir kimseyi ya da belli bir işle uğraşan bir kimseyi temsil eden bir ad olarak bu sözcüğün İngilizce’de günlük kullanıma girişi, bu nedenle on dokuzuncu yüzyılın başlarını bulmuştur (Osborne, 1999, s. 12). Rita Copeland (2002, s. 41), ‘Modernite Öncesi Entelektüel Biyografi’ adlı yazısında, modern anlamda kullanılan entelektüel tanımı ile modern öncesi entelektüel çalışma veya kategoriler arasında yapılan karşılaştırmaların, genellikle kelimenin modernite öncesi kullanımına yol açabilmek adına ya da bunun tersi olarak modernite öncesi olan tarih yazımında bu kullanımı engellemek adına yapıldığına dikkat çekmektedir.

Kavramın on dokuzuncu yüzyıldaki kullanımında da entelektüel, entelektüele ilişkin temsilleri ve bireyselliği vurgulama eğilimindeydi. Söz konusu dönemde entelektüel, genellikle Turgenyev’in Bazarov figürü ya da James Joyce’un Stephen Dadelus figürü gibi, topluma hiçbir biçimde uyum göstermeyen ve bu yüzden de yerleşik kanıların tamamen dışında bir asi olan yalnız, insanlara sokulmayan bir şahsiyet olarak betimlenmektedir (Said, 2004, s. 76). Bundan sonra entelektüel kavramı ile bir birlikteliğin ve ortak özellikleri olan bir grubun anlatılması ve kavramın kültür hayatında kullanılır hale gelmesi, ancak on dokuzuncu yüzyıl Fransa’sında gerçekleşir. Entelektüel kavramını bu anlamı ile Saint-Simon 1821 yılında, Stendhal 1835’te, Renan’ın ise ilk kez 1845 yılında kullanmışlardır (Demiralp, 2002, s. 121). Tam olarak entelektüel kavramının kültür diline yerleşmesi ise yukarıda da ifade edildiği gibi, Dreyfus Olayı sonrasında rastlamaktadır. Dreyfus Davasında, Zola’nın izinden gidenler,

²³ Örneğin: David Hume metafizik, tarih, politik ekonomi ile ilgilendiği gibi, John Locke tıp, politika, felsefe ve ekonomi ile ilgileniyordu. Bu anlamda on sekizinci yüzyıl entelektüelinin aslında diğer dönemin entelektüelinden farklı olarak belirli bir alanda uzmanlaşmadan ziyade birçok alanda kapsamlı bilgiye sahip olduklarını söylemek yanlış değildir.

yayınladıkları bildiri ile Dreyfus'a destek vermişler, buna karşılık Maurice Barres bu manifestoyu ve onu yayımlayanları küçümsemek için, durumu entelektüellerin protestosu olarak ifade etmiş ve böylece entelektüele pejoratif bir anlam yüklenmiş olsa da, protestocu grubun adı olarak entelektüel belli bir grubun tanımlanmasında araçsallaştırılmıştır. Sözü edilen pejoratif ve negatif anlam yükü, daha sonra Raymond Williams, Stefan Collini, John Carey gibi yazarların kelime için yürüttükleri tanımlama çalışmalarında derinleştirilmiştir (Said, 2002, s. 39). Osborne'a göre de entelektüel, başından itibaren, Jakobencilikle kurduğu bağından ötürü, soyut olarak görülen, soğukluk taşıyan bir kavram ve bu anlamda, içeriğinde işe yaramazlık gibi olumsuz bir çağrışımı beraberinde taşımıştır (Osborne 1999, s. 12).

Ancak entelektüelliği ve entelektüelleri belli özellikleri ile genel bir kategori içinde soyutlama çabasında bulunduğu, modern dönem öncesinde, ilkel toplumlarda ve günümüz toplumlarında, dolayısıyla insanlık tarihinin her döneminde sahip olduğu bilgi ile toplumda diğer insanlardan farklılaşan kişilerin varlığı görmezden gelinemez (Belge, 1983, s. 122). Her biri kendi yaşadığı dönemin toplumsal koşullarına göre değerlendirilmesi gereken bu kişiliklerin entelektüel özellikler taşıyıp taşımadıklarına dair bir değerlendirme genellemeci ve dolayısıyla sorunlu olsa da, bu kişilerin birçoğu taşıdıkları ayırt edici özelliklerinden dolayı toplum içinde farklılaşmışlardır. Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise entelektüel figürü, düşüncelerinin karşılığı olarak artık para alan bir yönetici pozisyonuna dönüşmüştür. Bunların içerisine yer alan profesörler, gazeteciler, bilgisayar ya da hükümet uzmanları, lobiciler, sendikalı köşe yazarları ve danışmanların sayısındaki artışla birlikte insan, artık bağımsız bir ses olarak entelektüel birey var olabilir mi diye sormak zorunda kalmaktadır (Said, 2004, s. 76). Entelektüelin neyi, kimi temsil ettiği hususundaki bu farklılıklara rağmen, tarihsel olarak dönüşüm geçirdiğini söylemek mümkündür. Buradan yola çıkarak entelektüelin tarihsel serüvenini ve toplumsal olanla ilişkilerinin izini sürme amacıyla bulunduğu, Antik Çağdan Aydınlanmaya kadar olan dönem, Aydınlanma ile birlikte entelektüelin akıl üzerinden yaşadığı dönüşümün etkisi ile iki ayrı başlık altında tartışmak mümkündür. Bu ayırım yapılırken, entelektüelin içeriği ve anlamı ile ilişkili olarak varlığının tartışıldığını söylemek mümkündür.

1.2.1. Aydınlanmaya Kalan Miras: Antik Dönem ve Sonrasında Entelektüelliğin Serüveni

Antik Yunan'da entelektüelden söz etmek, doğrudan böylesi bir gruptan söz etmek değil, daha çok ona ait özellikleri barındıran belli kesimlerden söz etmek anlamına gelmektedir. Bu anlamda Sofistler'in, sahip oldukları özellikleri ile tarihin ilk entelektüel duruşunu sergileyen kesim olduğu söylenebilir. Sofistler, dönemin polis-devletinden bağımsız yapıları, belli bir uzmanlıklarının olmayışı, bütün disiplinler hakkında bilgi sahibi olma arayışları, gençlere öğretmeye çalıştıkları bilgelik, zihni, fikri, manevi alanda ortalama insandan farklılaşan yapıları ile bugünkü entelektüel kavramının içeriğini dolduran niteliklerinin pek çoğuna sahiptirler (Meriç, 2005, s. 23). Sofistler, sosyal konumları ve işlevleri, toplumsal yaşamda yeniyi temsil eden pratik yaşam deneyimlerini gençlerle paylaşmalarının yanı sıra ahlak ve düşünce alanında yerleşmiş inançlara karşı durdukları, muhalif konumları nedeni ile de yakın dönemde tanımlanan aydın/entelektüel kavramına yaklaşmışlardır (Meriç, 2003, s. 27). Sofistleri bu şekilde bir değerlendirmeye tabi tutma çabası, öncelikle entelektüelin sahip olması gereken bakış açılarının olması ve bunları kendi düşün dünyalarına yansıtmaları fikrinden kaynaklanmaktadır. Oysa entelektüeli, Sofistlerin aksine Platon görüşünden yola çıkarak değerlendirdiğimizde akılı temel alan, varlığı sorgulayan ve nesnelere dünyasını ölçebilen entelektüel bakışın Helenistik dönemde ortaya çıktığını iddia etmek gerekecektir. Bu şekilde dünyanın akıl ile temellendirilmesi, insanın dünyevileştirilmesini de içermektedir. Böylesi bir bakış açısı üzerinden akıl, entelektüel düşüncenin merkezinde yer almaktadır (Taftalı, 2006).

Ancak tarihte entelektüelin varlığına yönelik sorgulamada akıl dışında başka belirleyici özellikler de mevcuttur. Örneğin, 12. Yüzyıldan itibaren dönemin kentlerinde görülen muhaliflik, iktidarı eleştirme ve dinsel fonksiyonlar, bu belirleyici özelliklere dâhil olmuştur. Bu nedenle entelektüelin doğuşunu işte tam da bu dönemde yani on ikinci yüzyıl kentlerinde başlatmak gerektiğini iddia eden görüşler vardır. Le Goff bu görüşünü *Ortaçağ'da Entelektüeller* adlı kitabında ispatlamaya çalışmaktadır. Le Goff'a

göre, Ortaçağ karanlık bir dönem olarak ifade edilmesine karşılık, sahip olduğu tartışma ortamının serbestliği nedeniyle, bir diğer ifadeyle sadece düşünen insanların varlığı temelinde değil, insanların karşılıklı bilgilerini aktarmaları ile de farklılaşır (Le Goff, 1994, s. 16). Ortaçağ, özellikle kıtalar arası bilgi alışverişinin yoğun biçimde sağlandığı, farklı dillerde yapılan çevirilerle insanların fikir alışverişinde bulunduğu bir ortamın sağlandığı dönem bir dönem olmuştur. Örneğin bu dönemde yapılan bilimsel işbirliği neticesinde Aristoteles, Euclid, Batlamyus, İbn-i Sina, Hipokrat gibi yazarların, filozofların ve bilim insanlarının eserleri Avrupa'ya ulaşmış ve bu eserler felsefe, tıp, matematik, hukuk gibi alanlarda temel ve vazgeçilmez bilgilerin kazanılmasını sağlamıştır (Cevizci, 2000). Ortaçağın sahip olduğu yüksek bilinç özelliği, bu dönemin farklılığının altını çizmektedir. Bu dönemde yaşayan düşünürler, yazarak, öğretmek konuşmalar yaparak geçimlerini sağlamaktadırlar. Resmen görevli olmadıkları halde, düşüncelerinden dolayı iktidar erki tarafından kendilerine yapılabilecek baskının bedelini ödemeye razı olarak açıklamalarda bulunmaktadırlar (Le Goff, 1994, s. 16).

Kılıçbay'a göre: "Entelektüeli üreten bu çağda, entelektüelin düzeni eleştirmesine tanık olunmuştur. Düzeni koruma yanlıları, her zaman olduğu gibi bundan hoşlanmamışlar, düzeni eleştirenlere karşı yargılamalar ve infazlar yapmışlardır. Ama dikkat edilmesi gereken husus, bu kadar çok yargı ve infazın varlığı, aynı zamanda Ortaçağ toplumunun konuşkanlığının göstergesi olduğudur. Diğer toplumlarda böylesine yargılamaların olmaması, onların hoşgörülerinin değil; entelektüellere sahip olmamalarının göstergesidir" (1995, s. 12)²⁴. Ortaçağa özgü kabul edilen entelektüel, böylece kendinden önceki dönemde var olan filozofa tercih edilmiştir. Filozof, farklı bir kişiliktir ve Antikite dönemine ait olarak değerlendirilmektedir. Ortaçağ'a gelindiğinde filozof artık bir Hıristiyan filozofluğuna evrilerek, hümanizmin savunuculuğunu yapmaya yönelmiştir. Bu kişiler Ortaçağın entelektüelinden farklıdırlar (Le Goff, 1994, s. 16). Le Goff böylece bilinen anlamda Ortaçağın zengin düşünürlerinden değil, daha çok kendi çizdiği sınırlar içerisindekileri entelektüel sıfatının içine dâhil eden

²⁴ Ortaçağa yönelik küçümseyici tavırları reddeden Kılıçbay, özellikle entelektüeli bu dönemin özellikleri ile açıklar: "Entelektüel, bir hükümdarın veya bir zenginin himayesinde ve onun uşaklarıyla aynı statüde olan bir kimse değildir. Entelektüel altın kafeste yetişmez. Ve altın kafesteki kişi ne kadar bilgili olursa olsun, bu bilgisini yalnızca belirli bir kesime sunmaktadır, toplumsallaşmamıştır ve toplumsallaşmadan entelektüel olmak da mümkün değildir. Bu açıdan entelektüel tamamen Ortaçağa ait bir üründür" (Kılıçbay, 1995, s. 12).

entelektüellerden söz etmektedir: Mesleği yazmak veya öğretmek - daha doğrusu ikisi birden - olan biri, hocalık ve bilginliği profesyonel olarak yapan biri, kısacası bir entelektüel, ancak kentlerle birlikte ortaya çıkmıştır. Bunun doğuşu da on ikinci yüzyılda tam olarak gerçekleşen bir durumdur (Le-Goff, 1994, s. 22).

Görüldüğü gibi Le Goff, entelektüeli önceki kullanımlarından farklı olarak filozofa tercih etmektedir ve kendi kitabında da neden entelektüel kavramını kullandığını şu şekilde açıklamaktadır:

Entelektüel, okumuş rahip (clerc) sınıfı olarak Batı Ortaçağına özgü bir soyun ardıdır. Bilgin, doktrin sahibi, okumuş adam, düşünür gibi birçok adın arasında entelektüel, sınırları iyice belirlenmiş olan bir ortamı işaret etmektedir. Yani okul hocalarının ortamını (Le Goff, 1994, s. 15-16).

Söz konusu dönemde kentlerin ortaya çıkması ile düşünceyi sokakta tartışan ve *clerc* olarak tanımlanan kişilerin çıktığı gözlenmektedir. Yazmanlar grubu olarak da adlandırılan bu çevreler, papazlar ya da keşişlerden farklıdır ve asli görevleri düşünmek ve düşüncelerini öğretmek mesleğini geliştiren okul öğretmenleri şeklinde ifade edilebilir. Kişisel düşünceyle, düşüncenin eğitim yoluyla yayımı, bu dönemde entelektüelin bir özelliği haline gelir (Demiralp, 2002, s. 123). Le Goff'un, entelektüellerin kökenleri üzerine yaptığı değerlendirmenin, Gramsciye bir tarzla ikili bir ayrıma dayandığını söyleyebiliriz: Organik entelektüeller ve eleştirel entelektüeller. Organik entelektüeller, yüksek devlet görevlilerinden, devletin ideolojik yapısını ayakta tutan kişilerden oluşur. Eleştirel entelektüeller ise değerler üzerine, devletin politik meşruiyeti üzerine teorik düşünce ileri süren kişilerdir (Özcan, 2006, s. 44). Görüldüğü gibi, Le Goff düşüncesinde Ortaçağ entelektüelleri, her şeyden önce organik entelektüellerdir. Bu organik entelektüeller devlete sadık vatandaşlardır.

Le Goff her ne kadar on ikinci yüzyılı entelektüelin doğum çağı olarak kabul etmiş olsa da, ondan önce *Karolenj* dönemi olarak ifade olunan, sekizinci yüzyılın sonu ile dokuzuncu yüzyılın ilk yarısını kapsayan ve Rönesans öncesi dönem olarak da adlandırılan bir dönemde de entelektüelden söz edilebilir. Karolenj döneminde gözlenen entelektüel hareket, monarşinin ve kilisenin yönetimi için eleman yetiştirme dışında, bir düşünce yayma gayreti içinde olmadığı gibi, ne araçları ne de zihniyeti itibarıyla çıkar gözeten bir tavır sergilemiştir (Le Goff, 1994, s. 24). Ortaçağ ise insan hakları, demokrasi, eşitlik, kentsel uygarlık gibi özgürleştirici yanları ile entelektüelin düşünsel

faaliyet yapmasını desteklemiştir. Ve buna bağı olarak entelektüel, Batı Ortaçağı döneminde üniversiteler içerisinde doğmuştur (Kılıçbay, 1995, s. 11).

Söz konusu dönemin entelektüelinin genel olarak tanımını yapacak olursak, onların yeni insanlar olmak ve yeni şeyler yapmak ile ilgili canlı duygulara sahip olduklarını söylemek mümkündür. Rönesansın da özünü belirleyen ‘yeniden doğuş’ duygusu, bir yerde bunun anlamlandırılmış halidir. Aynı zamanda bu çağın entelektüelleri, modernlerdir ve kendilerine model aldıkları eskilerden beslenmenin yanı sıra Antikiteden aldıkları öğelerle yenilenmişlerdir. Böylece on ikinci yüzyıl entelektüeli, malzemesi eskilerden oluşan, eskilerin taklidi olan bir profesyonel şekilde tanımlanmaktadır (Le Goff, 1994, s. 29-30). Le Goff’a göre entelektüelin Avrupa’da şehirlerin kurulmaya başlamasıyla ortaya çıkmasında, kent ortamının, kentlerdeki ticaret ve endüstrinin gelişmesi ve kentlerin ticari mallar kadar, fikirler içinde buluşma noktası olmaları, insanların düşüncelerinin mübadele yerleri haline gelmeleri ve böylece entelektüel alış verişin yapılmasının kolaylaşması da etkili olmuştur (Le Goff, 1994, s. 32). Kent bu anlamda manastırların, koruyucu senyörlerin malikânesi ile kuşatılmış, kırsal yerleşim yerlerinden çok farklı toplumsallaşma ortamı sağlamıştır (İlgaz, 2002, s. 109). Ayrıca bu kentler kültürel anlamda Batı ile Doğu arasında ilişkiyi sağlayan, özellikle Yunan ve Arap-İslam kültürünün bilim eserlerinin çevirileri ile Avrupa düşünce hayatına yön veren merkezlerdir. Batı’da katedraller ve üniversitelerde, Doğu’da medreselerde kurumsal olarak yapılan çeviri faaliyetleri²⁵ Batı’nın felsefe, pozitif bilimler, ahlak ve akıl yürütme gibi pek çok alanda gelişmesine sebep olmuştur. Bu gelişme yukarıda tanımlanan haliyle Le Goff’un tarif ettiği, akıl ile imanı birlikte faal kılan, yeninin peşinde olan entelektüel tipini doğurmuştur. Dolayısıyla, modern

²⁵ Avrupa’ya Doğudan, Bizanstan, Ortadoğudan gelen yazmaların etkisinin fazla olmasının nedeni, çevirmenlerin de bu dönemde etkili olmasıdır. Batı Yunancayı bilmez, bilim dili latinedir. Bu anlamda hem Arapça hem de Yunanca eserler çevrilmektedir. Özellikle bunu yapan uzman ekipler mevcuttu. İşte bu çevirmenlerin özellikle entelektüel düşünce anlamında Rönesansa olan katkılarına baktığımızda, Latin mirasının Batı kültüründe bıraktığı boşlukları doldurmuşlardır denilebilir. Le Goff, felsefe ve özellikle de bilim alanında bu işlevi gördüklerini ifade eder (Le Goff, 1994, s. 34-35).

entelektüellerin kökenleri genellikle Ortaçağ Avrupası'nın üniversitelerinde bulunmaktadır denilebilir (Bottomore, 1997, s. 67)²⁶.

On ikinci yüzyıl kent entelektüeli, kendisini tam olarak diğer kentlilerin bir benzeri olarak, bir zanaatkâr, bir lonca mensubu gibi hissetmektedir. Kendisine yüklediği toplumsal işlev ise düşünce sanatlarının incelenmesi ve öğretilmesidir. Düşünce üretme, yalnızca bilgi değil, aynı zamanda doğrudan akılla bağlantılı olan bir üretim gerçekleştirmeyi içerir. Bu anlamda kendi başına diğer sanat dalları arasında bir sanattır. Entelektüel bu yönüyle lonca mensubu olarak yüklendiği mesleğin bilincindedir. Bilim ile öğretim arasındaki gerekli bağlantıyı bilmektedir. Bilimin biriktirilip saklanması gerekliliğine inanmaz, dolaşıma sokulmasının önemine ikna olmuştur (Le Goff, 1994, s. 84-85). Böylece sadece birer pazar yeri olmayan kentler toplumsal anlamda yeni sayılabilecek bir iş bölümünü de beraberinde getirmiştir (İlgaz, 2002, s. 109). Dolayısıyla dönemin entelektüel yaratımında etkili birincil unsur, Batı Avrupa'da kentleşmenin ivme kazanmasıdır. İkinci unsur ise manastırların kapalı ortamında yetişen okumuş rahiplerin yerini, önceleri kent okullarında, daha sonra on üçüncü yüzyıldan itibaren ise üniversitelerde, ücret karşılığı ders veren laik ve bir diğer ifade ile Kilise'nin aşamalı/hiyerarşik düzenine bağlı olmayan hocaların almasıdır (İlgaz, 2002, s. 109).

On üçüncü yüzyıla geldiğimizde, entelektüellerin kurdukları loncalar olarak üniversiteler oluşmuştur. Belli meslek grupları, bu üniversitelerin bulunduğu kentlerde, kendi çıkarlarını korumak ve tekel oluşturmak üzere örgütlenmişlerdir. Kentler, üniversitelerin birleştiği mekânlar olmuş, üniversiteler ise kalabalık denecek sayıda hocalara ve öğrencilere sahip birer güç odağına dönüşmüştür. Üniversite loncalarının sahip olduğu bu niteliksel çoğunluk diğer güç odakları için endişe yaratmıştır. Bu nedenle, üniversiteler özerkliklerini, toplumdaki bu iktidar odaklarına karşı, kilise ve laik iktidarın kendi çıkarlarına yönelik olarak sundukları destek ile mücadele ederek

²⁶ Kentlerde ticaret ve endüstrinin gelişmesi, entelektüelleri meslek adamlarından biri olarak karşımıza çıkarır. Kentlerin oluşumundan önce Avrupa'da rahip, soylu ve serfler arasında da zihni faaliyetle iş görenlerden bahsedilebilir. Ancak 12. yüzyıldan itibaren şehirlerin kuruluşuyla yazmayı ve öğretmeyi, yani zihni faaliyette bulunmayı meslek edinen insanlar ortaya çıkar (Le Goff, 1994, s. 78).

elde etmişlerdir (Le Goff, 1994, s. 92). Dönemin üniversiteleri kilise eğitime alternatif olarak ortaya çıkarak, entelektüelin gelişimine olanak sağlamışlardır. Örneğin Paris'in ünlü Sorbonne Üniversite'sinin tarihine baktığımızda bu düşünsel gelişimin kökenlerini izlemek mümkündür. Sözü geçen dönemde bir kent olarak Paris, kendi içinde Atina benzeri bir bölünme halinde üçe ayrılmıştır. Büyük kent denilen bölümde tecimenler, zanaatçılar, esnaf ve halk yaşarken; soyluların, kralın sarayının ve katedrallerin bulunduğu bölüme ise iç kent denilirdi. Öğrencilerin ve okulların bulunduğu üçüncü bölüm ise üniversiteydi. Bu kentsel yapı günümüzde de geçerliliğini korumaktadır (Demiralp, 2002, s. 123). Le Goff'a göre şehir üniversiteleri, eğitim alanında Kilise'nin tekeline son vermiş, bilginin laik öğrencilere aktarılmasına fırsat sağlamış, hem öğreticilik hem de bilgi üretme görevini yerine getiren ilk entelektüelleri yaratmıştır. Bu nedenle kilise mensuplarının ve iktidar çevrelerinin dışında ayrı bir üniversite topluluğu oluşturması Ortaçağ'da başlamıştır (Özcan, 2006, s. 44). Üniversitelerin bu mücadele alanı içerisinde öne çıkan tartışmaları, her iki iktidarın-kilise ve laik çevrelerin- üniversitelere verdikleri destekleri kendi çıkarları için kullanmalarıdır. Özellikle papalığın desteği başat bir olgudur. Papalık, üniversitelerin özerkliğini özünde önemsemiş olsa da bunu kendi çıkarını gözeterek yapmaktadır. Papalık tarafından verilen bu destek ile amaçlanan, üniversiteleri laik etkiden uzaklaştırarak, kilisenin yargı yetkisine bağlamaktır. Üniversiteler bu destek ile kilisenin kendi siyaseti için bir bütünleşme sergileyecektir. Bu durum üniversitelerin belli bir döneme kadar düşüncelerini Hıristiyan dünyasına yayma olanağı sağlamasına karşılık, diğer taraftan üniversitedeki entelektüelleri papalığın ajanları haline de dönüştürmektedir (Le Goff, 1994, s. 93-94).

On üçüncü yüzyıl ile birlikte üniversiteler içinde beliren entelektüelin içerdiği anlam, meslekleri düşünmek ve düşüncelerini öğretmek olanlardır (Le Goff, 1994, s. 16). Le Goff, entelektüelin kim olduğu yönündeki tartışmada belirleyici olanın, tarihsel anlamda Skolastiğin bir düşünme yöntemi olarak taşıdığı öneme dikkat çekerek Marie Dominique Chenu'un bir sözüne yer verir: "*Düşünmek, yasaları özenle saptanmış bir meslektir!*" (Ilgaz, 2002, s. 108). Le Goff, üniversitelerin güç ve çıkar odaklarına, üniversite öğretim üyelerinin bir tür altsoylular sınıfına dönüşmesiyle akla dayanan bilginin ve eleştirel işlevin gerilediğini anlatır. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda ise entelektüellerin ortadan kalkar (Demiralp, 2002, s. 123). Aydınlanma'dan önceki

dönemde entelektüelleri tekrar tarih sahnesine görmemiz on beşinci yüzyılın sonlarında hümanistlerin etkin olmaya başlamasıyla gerçekleşir. Bu anlamda Batı uygarlığının tarihsel evreleri ile entelektüelliğin gelişim süreci birbirine paraleldir (Demiralp, 2002, s. 123).

Devam eden süreçte, fikirlerin yayılıp, üretilmesi bağlamında yeni bir toplumsal ortam sağlayan Avrupa'nın ortamından farklılaşan bir döneme geçilmiştir. Bu dönemde Aristokrasi elinde tuttuğu silahla idari denetimi sağlarken, onun karşısında ise Kilise yer almaktadır. Kilise'ye karşılık oluşan dergiciler, yazarlar (la république des letters), grubu da, fikirlerin üretim olarak kilise hiyerarşisine yeni ve radikal bir alternatif sunuyordu. Kilise, sahip olduğu 'Tanrısal bilgelik' ile istikrarın sürekliliğinde somutluk kazanan bir kesimdi ve dikey yapısı ile de düşünürlerle ve yazarlara sarsılmaz, aşkın bir hakikat zemini sağlıyordu. On beşinci ve on yedinci yüzyılda devam eden Reform hareketleri, Kilisenin tek olan tanrı yorumuna çok anlamlılık getirmişler ve bu sayede yeni laik felsefeciler kuşağının ortaya çıkmasına hizmet etmişlerdir. Özellikle on altıncı ve on yedinci yüzyılda bu düşünürler varlıkları ile boy göstermişlerdir. İşte bu şartlar içerisinde düşünürlerin birliktelikleri, çekim merkezi olarak yaygınlaşmıştır. Artık dikey iktidar yapılarına karşılık, mutabakat yoluyla birliktelik sağlayan yatay topluluklar çekim merkezi halini gelmişler ve bir çeşit düşünce özgürlüğü alanı sağlanabilmiştir. Devlet iktidarının yarattığı baskıdan uzak bir şekilde filozoflar, birbirleri ile ilişki içerisinde yaşıyorlardı. Aslında bu toplumsal ortam ile gerçeğe aykırı laik hakikat arama kuralı, filozoflara modern entelektüellerin oluşumunda kalıcı bir rol vermiştir. Ancak bu filozoflar grubunun her biri birbirinden farklı özelliklere sahipti. Aralarında zenginler, yoksullar bulunuyordu. Buna rağmen aralarında fikir, tartışma, mantık gücü olduğundan, kendi aralarında tartışan ve mutabakata varan bir filozof grup olgusu doğabiliyordu. Herkesin her şeyi konuştuğu, görüş birliği ve ortak görüşü aradığı bu grup üyeleri, tartışma ile sonuca varabiliyorlardı. Onlar için hakikat, mutlak bir insan yapımı idi. İnsan aklı ise en üstün otorite olarak kabul ediliyordu. Bu anlamda, *république des lettres*, toplumsal olarak yaygın ve sıkı sıkıya kenetlenmiş bir karşılıklı iletişim ağı ile entelektüel olarak böyle bir ağı işler hale getiren bir dizi karşıt göreneğe dayanan bir yaşam tarzının göstergesi olmuştur. Özerklik olarak yaşanan iktidardan soyutlanma, çok uzun sürmemiştir. Mutlak monarşi, geleneksel araçlarla başa çıkılmayacak kadar geniş çaplı idari görevlerle karşı karşıya kalmıştır. Toplumsal

yapının alt üst olan dengeleri, alışlagelmiş toplumsal denetim ve bütünleştirme mekanizmalarının değerini azaltmış ve yalnızca boyutları açısından değil, nitelik olarak da yeni sorunları gündeme getirmiştir. Görünüşte sınırsız olan bu güç, artık toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirme deneylerine girişmenin çekiciliğine kapılan mutlak monarkta toplanmıştır; toplumsal yapı ise, iktidarın çok geniş çaplı araçlarıyla karşılaştırıldığında artık işlenebilir ve esnek yapıda görünmektedir. Ancak bu, daha iyi bir toplum için büyük bir tasarımı zorunlu kılmıştır; uzmanlara, danışmanlara daha iyi bilenlere gereksinim vardır (Bauman, 2003, s. 47, 48).

Bu sürecin devamında entelektüelin en büyük kültürel hazırlığının yapıldığı toplumsal dönüşüm evresi ile bir diğer ifadeyle Fransız Devrimi ile karşılaşılacaktır. Bu kültürel hazırlık, Aydınlanma'ya da yön çizecektir. Ancak, bu yön çizmenin entelektüel ve akıl ilişkisi değerlendirilmeden olanaklı olmadığı ortadadır. Zira, entelektüelin toplumsal işlevi, sekülerizm, ideoloji gibi toplumsal kavramlara ilişkin tavrı, akıl üzerinden açığa çıkartılabilir.

1.2.2. Aydınlanma, Akıl ve Entelektüel

Modern entelektüelin kökenleri genellikle Ortaçağ Avrupası'nın üniversitelerinde bulunurken, bu entelektüeller kesiminin Aydınlanma düşünürlerini üretmiş olduğunu söylemek mümkündür. Böylece modern dönem ile birlikte, entelektüeller yeni roller yüklenerek, toplumda eleştirmen konumuna gelmişlerdir (Bottomore, 1997, s. 76). Modern dönemin entelektüellerini, önceki dönemkilerden özünde ayıran şey, belli bir otoritenin varlığına karşı durabilen ve kendi kimlikleri ile toplumsal kavgalara karışmış ve belli bir otoritenin kimliği ile güçlenmiş olmalarıdır (Lévy, 2002, s. 36). Bu nedenle modern dönem entelektüelleri, işlevleri ile önceki dönemde var olan sanatçı ve yazarlardan farklılaşır.

Entelektüelliğin gerçek manasına ulaştığı on sekizinci yüzyıl Aydınlanma düşüncesine, on yedinci yüzyıl fikir hayatının kaynaklık ettiği söylenebilir. On yedinci yüzyıl entelektüeli, zihinsel etkinliklerden hoşlanan, her şeyden mümkün olduğu kadar haberli

olmaya çalışan, kişiliğini ve dünyaya bakış açısını genişletmeye çabalayan bir insandır (Özlem, 1995, s. 207). Entelektüelin eylem boyutuna değinen Şerif Mardin (1991, s. 46) ise on yedinci yüzyılın entelektüelini, fikir üretme misyonu olmayan, akıl ve idrakle bağlantılı manasına sahip *intellektüalis* olarak nitelendirir. Kısacası, farklı görüşlere rağmen, on yedinci yüzyıl ve Rönesans dönemi ile birlikte, Batı dünyasında ortaya çıkan yeni koşulların bir sonucu olarak, aynı zamanda bilginin laikleşme sürecinin başlaması ile birlikte, kilise kurumunun dışında ve çoğu zaman kilise bilgisine aykırı bilgi üreten yeni insanların modern anlamda entelektüellerin ilk örneklerini oluşturduğu düşünülmektedir (Belge, 1983, s. 122). Modern anlamda entelektüeller, on sekizinci yüzyıldan itibaren dinamik işlevleriyle var olanı keşfedip, gerçekliğe ulaşmaya çalışma, soyut analizler yapma ile birlikte daha çok birey kimliği ile karşımıza çıkarlar. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren ise entelektüeller, modernizm, ideolojiler, uzmanlaşma, bürokrasi, rasyonellik gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedirler. Bu dönemden itibaren entelektüel kavramı ile zaman zaman onun yerine kullanılan filozof, din adamı, ruhban sınıfı, sanatçı gibi diğer kavramlar arasında birçok farklılıklar olduğu görülmüş ve artık entelektüeli anlatmakta bunların yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Böylece modern dönem ile birlikte akılın ön plana çıkması, bilimsel, ahlaki, estetik ve felsefi söylemlerin birbirinden ayrılması, uzmanlaşmanın artışı entelektüel kavramını canlandırmıştır (Bauman, 2003, s. 7). Dönemsel olarak entelektüelin konumundaki ve işlevindeki değişim, entelektüelin nitelik ve fonksiyonları açısından farklı pozisyonlarda durmasına neden olmuştur. Hatta çoğu zaman din adamı ile entelektüel, sahip oldukları işlevler açısından birbirinin yerini alabilmişlerdir.

Aydınlanmaya kadar uzanan süreçte, entelektüelin varlığını savunan farklı yaklaşımlar olmasına karşın, entelektüelin tam olarak ortaya çıkışını Aydınlanma döneminde sabitlemek mümkün görülmektedir. Entelektüel, büyük oranda Aydınlanma'nın bir ürünüdür. Aydınlanmanın, Kant'ın öne sürdüğü *aklını kullanmaya cesaret et!* düsturundan yola çıkan entelektüel, akıl ile deneyin en uygun bileşimini, bilimde (doğa biliminde) bulur. Hakikate, bilimsel yoldan ulaşabileceğini düşünen, bu konuda metafiziği, teolojiyi ve dini devre dışında tutmak isteyen bir tavra sahiptir. Entelektüel bu haliyle de pratik/politik/ahlaksal sorunların bilimsel düşünce ile çözülebileceğine inanmış, bu çağda kendisini bu özelliklerle donatmıştır. Bu nedenle entelektüeli entelektüel yapan, onun bağlı kaldığı akıl nosyonu olmuştur. Entelektüel, sadece akla

sahip olan değil, aynı zamanda onu tutarlı bir şekilde kullanan kişidir. Dolayısıyla entelektüel tutarlılık, bu anlamda entelektüelin kabul ettiği, benimsediği öncüllerden tutarlı akıl yürütme üzerinden düzgün sonuçlar çıkarabilme kabiliyetidir (Arslan, 2002, s. 207). Entelektüel, akla yaptığı vurgu ile insanın biyolojisinin, psikolojisinin, toplumsal geleneklerin, dinsel inançların insan aklını nasıl yanılttığını, nasıl kararttığını herkesten daha iyi bilen insandır (Arslan, 2002, s. 208). Ancak Aydınlanma düşünürleri, kendilerini hiç bir zaman entelektüel olarak tanımlamamış ve entelektüeller diye bir grup olarak tanımlanmaya karşı çıkmışlardır. Modern dönemin entelektüeli, Ortaçağ döneminden farklı olarak, belli bir düşüncenin tahakkümü altında yaşayan bir insan değildir. Modern anlamda entelektüel, dinsel düşünce kalıplarının yıkımı ile yeni dönemde elitist yapıdaki ruhban sınıfının yerini almış ve ondan farklılaşmıştır. Bu entelektüel, rasyonel düşünceye sahiptir ve bu nedenle, Batı’da entelektüelliğin tarihi, kilise hakimiyetinin kaldırıldığı sekülerizm ile birlikte başlatılmaktadır (Birkök, 2003, s. 5).

Aydınlanma ile birlikte öne çıkan akıl, rasyonalite, sekülerizm, Aydınlanma öncesi döneme ait gelenek, kabul, önyargı ve metafiziği yerinden etmiştir. Bir diğer ifade ile Aydınlanma, düşünceyi önemli hale getirmiştir. Bunun temelini sağlayan belli başlı koşullar vardır: Akıl, hakikat ve adalet. Adalet her durum ve koşulda geçerli olan bir adalettir ve bu nedenle soyuttur. Adalet özünde bir gerekliliktir. Çünkü bir entelektüel için o olmadan entelektüellik mesleğinin yapılması çok zordur – hatta imkânsız olmaktadır. Bu durumda eklenebilecek diğer koşul, yer ve zamana bağlı, sabit olmayan, fakat aşamalandırılmış ve yöntemli bir biçimde birbirine eklemlenmiş değerlerdir. Bir diğeri ise, bilgidir. Bilgi, entelektüele kendini ilgilendirmeyen olaylara karışmak ve ona fildişi kuleden inme fırsatını veren, pratisyen ve uzmanlaşmamış soyut kültürün varlığını belirleyen şeydir (Lévy, 2002, s. 37-38). Dolayısıyla, Aydınlanma ortaya koyduğu yeni düşünceler ile eskiler arasında bir karşıtlık yaratabilmektedir. Aydınlanmanın bu dinamiği, entelektüelin de bir karşıtlık ilişkisine girerek kendini yeniden inşa etmesine neden olabilmektedir. İşlevsel özellikleri ile entelektüel kendisinin var olan söylem alanını genişletirken önceki işlevlerinden pek çoğunu da başka çevrelere devreder.

Entelektüelin varlığını göstermesini sağlayan ve isim olarak da yayılmasına vesile olan belirgin iki olaydan burada söz etmek gerekmektedir. Bunlardan ilki Rusya’da *entelijensiyanın* doğuşudur. 1860’lı yıllarda ilk kez Rusya’da statükoya yönelik eleştirel tutum sergileyen kişiler için kullanılan entelijensiya, Batı içinde entelektüelin oluşmasına yol açtığını söylemek mümkündür. Diğer bir olay ise 1898’de Fransa’da meydana gelen Dreyfus Davası’dır. Fransız hükümetinin Dreyfus’a yaptığı baskıları protesto etmek için entelektüeller, bir araya gelerek *Entelektüeller Manifestosu* adlı metni kaleme almışlardır. Bu metin, entelektüelin hem kavram hem de taşıdığı işlevler açısından varlığını ortaya koymasını sağlamıştır (Gouldner, 1993, s. 92). Bu gelişmeler, ortaya çıkardıkları tarihsel figürlerle belli bir düşünsel birlikteliğin gerçekleşmesine ve sonrasında entelektüelliğin ne olduğunu açıklamada belirleyici olmuşlardır.

1.2.2.1. Rusya’da Entelijensiya’nın Doğuşu

Entelektüelin kavramsal açıklamalarına rağmen, sıklıkla başka kavramlarla karıştırıldığı ve bu nedenle yerine başka anlamlar içeren kelimeler kullanıldığı yukarıda da ifade edilmişti. Bunlardan en bilineni ise entelijensiya kavramıdır. Köken olarak entelijensiya kavramı da entelektüel gibi latince *leg*’den türemiştir. Entelijans, dış dünyaya, tabiata duyulan pragmatik ilgiyi gösteren, dünyayı biçimlendirebilen teknik kapasite demektir. Entelijans, kendisini yetenekte, mesleki kapasitesinde, uzmanlık becerisinde ve gücünde ortaya çıkarır. Entelektüelin işi, daha çok okuyup, yazmak ve anlamak olduğu için düşünmek üzerine kurulu bir mesleği olduğu söylenebilir (Özcan, 2006, s. 41). Entelektüel ile entelijans kavramın kökenine ilişkin anlamları açısından ilişkilendirmek, bu nedenle doğru değildir. Ancak entelijensiya da, entelektüel gibi, bir toplumsal hareketin sonucu gelişmiştir. Entelijensiya, ilk defa Rusya’da kullanılmaya başlanmış, Çarlığın despotizmine ve Ortodoks Kilisesi’ne karşı çıkan okuryazarlar kesimini ifade etmiştir. Tek tek bireylere değil, belli bir gruba verilen ortaklaşa bir tanımlamadır. Eleştirel aklı, bilimi, adaleti, o günün koşullarına göre devrimci sayılabilecek değerleri savunanların tüm çevrelere verilen ortak bir isimdir (Lipset ve Basu, 1976, s.112). 1987 tarihli *Encyclopedia Britannica*’nın *Micropedia* bölümünde, intelligensiya şu şekilde

tanımlanır: Sosyal ve politik düşüncelere karşı çok içten bir ilgi duyan, ancak Çarlık rejiminin otokratik ve ezici yapısı yüzünden istediklerini yerine getirmeyen intelligentsiya'nın çekirdeğini hukukçular, doktorlar, öğretmenler ve mühendisler teşkil ediyor, ayrıca bunlara bürokratlar, arazi sahipleri ve ordu subayları katılıyordu. (Micropedia, 6,339, aktaran Batuhan, 2002, s. 95)²⁷.

Entelijensiya teriminin Rusya'daki belirli kesimleri içeren kullanımının arka planında, buradaki kendilerine profesyonel iş yapma niteliği kazandıran bir üniversite eğitimi almış olanları adlandırmak için kullanıldığını, sonraları ise sözcüğün kapsamının birçok yazar tarafından kol gücüne dayanmayan uğraşlarda bulunan herkesi içerecek biçimde genişletildiği söylemek mümkündür. Bu anlamda entelijensiya, yeni orta sınıfa denk düşmektedir. Bu sınıf içinde üst ve alt katmanları ayırt etmek olanaklıdır, üst katman profesyonel işlerde çalışanlardan, alt katman ise daha rutin büro ve idari görevlerde bulunanlardan oluşmaktadır (Bottomore, 1997, s. 74). Entelijensiyanın ilk kez yazımsal olarak kullanımı ise 1860'lı yıllarda romancı Boborykin tarafından iktidarı eleştiren eğitim düzeyi yüksek kişiler topluluğunu anlatmak amaçlı kullanımındadır (Özcan, 2006, s. 57). Boborykin, entelijensiya sözcüğünü, Rusça intelligent (aydın) ve bilinen entelektüel sözcüğü ile aynı anlamda kullanır (Kagarlitski, 1992, s. 22). Pascal Ory'ye göre entelijensiya kavramının etimolojik kökeni Fransızcadır ve ilk kez Aydınlanma Dönemin'de ortaya çıkmıştır. Alain Besançon ise kelimenin aslında Almanca intelligenz'den geldiğini ve intelligenz'in Polonyalılar tarafından Slavlaştırılırken Ruslar tarafından dünyaya tanıtıldığını öne sürmektedir (Özcan, 2006, s. 57). Öte yandan Raymond Aron'a göre de entelijensiyanın kökenleri sanayi toplumuna dayanır. Entelijensiyanın toplumdaki uzmanları içine aldığı belirten Aron, sözcüğün kökenine ilişkin bakışını da şöyle ifade eder:

Entelijensiya sözü ilk olarak XIX. yüzyılda Rusya'da kullanıldı. Üniversiteyi bitiren ve esas itibarıyla batı menşeli kültür edinmişlerin sayısı azdı. Aristokrat ailelerin küçük çocukları, küçük burjuvazinin hatta hali vakti yerinde köylülerin erkek çocuklarıydı. Bunlar; eski cemiyetlerden kopmuşlardı, edindikleri bilgiler ve kurulu düzen karşısında takındıkları tavır kendilerini birleştiriyordu. Sahip oldukları ilmi zihniyet ve taşıdığı hür fikirlerde kendini yalnız, milli kültüre düşman ve adeta şiddet yoluna itilmiş hissedenden entelijensiyanın, ihtilale yönelmesine yardım ediyordu (Aron, 1979, s. 261).

²⁷ Kavramsal olarak entelektüel ile entelijensiya tartışmasında, tarihsel sıralamada, süreç olarak ikisi arasında bir bağın olduğunu hatta düşünce biçimi olarak entelektüelliğin, Rus entelijensiyasında görülmüş olup, sonrasında Batı entelektüelliğini etkilediği ifade edilir (Demiralp, 2002, s. 122).

Entelijensiya terim olarak Rusya'da çabuk gelişir ve politik, sosyal tartışmalarda kullanılır hale gelerek, Rus entelektüel konfigürasyonunun bölümlerinden birini içerir. Entelektüel ile entelijensiya dönemselsel anlamda Fransa'da ve Rusya'da hemen hemen aynı zamanda ve benzer bağlamlarda ortaya çıkmıştır. Her iki ülkede de entelektüel meslekler benzer şekilde gelişmiş ve terimin anlamını güçlendirmiştir. Her iki kelimenin de ortaya çıkış yerleri ve kullanım farklılıkları, kavramların kendine özgü koşulları barındırdığının göstergesidir. Entelijensiyanın özellikle Rusya'da ortaya çıkma sebebi, Rusya'nın kendine özgü şartları ve yaşanan tarihsel dönüşümüne bağlıdır. 16. Yüzyıl Petro öncesi Rusya'sında popüler bir kilise-devlet kültürü vardı, ama ülke bilinen anlamda entelektüel sınıftan yoksundu. Diğer bir ifade ile Gramsci'nin de üzerinde durduğu şekliyle, Rusya'da Batı'da görülen bir entelektüel gruptan söz etmek imkansız idi. Onyedinci yüzyılın sonuna doğru, Batı uygarlığının temellerinin atılıp, hayata geçirilmesi, Rus kültürel yaşamı için kendini koruma sorununu ortaya çıkartmıştır. Rus entelijensiyası, işte bu süreçte, yani Batının ele alınıp değerlendirildiği ve Avrupa uygarlığı ile bir yerde kültürel ilişkiye geçilmeye başlandığı zamanda, bu ilişkiyi düzenleyen kesim olarak belirlemiştir (Kagarlitski, 1992, s. 19).

Rus entelijensiyası bir yandan Batı ile ilişkileri kurarken öte yandan kendi toprakları ile de bağlar kurmuş ve bunun sonucunda Asya tipi bir devlet ortamında, Avrupa tipi bir entelijensiya gelişmiştir. Dönemin Avrupa'sına baktığımızda, oradaki ortam ile Rusya arasındaki toplumsal farklılığı şu şekilde açıklayabiliriz: Avrupa'da kültürün temel özellikleri, laik, hümanist, evrenselci ve demokratiktir. Asya tipinde ise Kilise ile sıkı bağlar varlığını korumaktadır. İdeolojisi dinsel, ulusal açıdan dar ve anti hümanisttir. Avrupa'nın geçirdiği dönüşümün ve yaşadığı Aydınlanma'nın artık Rusya içinde gerçekleşmesi gerekliliği, Avrupa'lı değerlerden etkilenen ilk Rus aydını sayılan I. Petro için de giderek bir zorunluluk olmuştur. Petro, Avrupa'nın kültürü değil uygarlığının alınmasını savunmuş ve bu bakış açısı giderek yeni Petesburglu Rus entelijensiyası için yönetimle savaşılacak bir konum yaratmıştır. Bu nedenle Rus entelijensiyasının doğuşu, yönetime karşı savaş ve kurulu düzenin eleştirisi olarak kendini ifade etmiştir. Bu nedenle devrim bir yerde Rus toprakları için kaçınılmaz hale gelmiştir (Kagarlitski, 1992, s. 20).

Rusya'da ilk devrimci isyanın, 1825'de entelektüel bir azınlık tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Senato Meydanı'na çıkan entelijensiya, kültürel ve ideolojik protesto içindeydi. Bu hareket, temelde politik ve askeri açılardan mutlak yenilgiyle son bulsa da, Rus entelijensiyasının tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu sayede devrimci bir gelenek başlayabilmiştir. Devrimci geleneği başlatanlar ise *Dekambristler* olmuştur. Dekambristler ile birlikte Rus entelijensiyası kesin olarak kristalleşir ve muhalefet şekli, Rus imparatorluk tarihinin bir özelliği haline gelir. 1825, bu anlamda kültürel sonuçlarından çok politik sonuçları ile etkili olmuştur (Kagarlitski, 1992, s. 21). Devrimin ardından entelijensiyanın ömrü, içerdiği bu anlam nedeniyle çok uzun süreli olamamıştır. Özellikle Ekim Devrimi Rusya toplumunda bir dönüşüm yaratmıştır. Ekim Devrimi ile klasik entelijensiya, yerini 1880'li yıllarda ortaya çıkan ve Rus entelektüel ideal tipini oluşturan ihtilalci entelijensiyaya bırakır. Lenin'e göre bu durum kaçınılmazdır. Çünkü, geleneksel entelijensiya, işçi sınıfının birliğini ve gücünü zayıflatan, oportünist bir burjuva hareketidir. Bundan dolayı ortadan kalkmak zorundadır. Lenin ile birlikte ise entelijensiyaya farklı bir rol verilmiştir. İşçi sınıfı ile yönetici sınıf arasında orta tabakada olma görevi. Entelijensiya içinde askerler, işçiler, teknik elemanlar, bilim adamları, eğitimciler, kültürel işlerle ilgili görevliler, sanatçılar, doktorlar, hukukçular, öğrenciler gibi yüksek eğitim gören birçok grup yer almaktaydı (Özcan, 2006, s. 58). Entelijensiyanın, bu haliyle belli bir topluluğun ismi haline gelmiş olması, rol ve fonksiyonları anlamında da bu grubun belli ortaklıklarının olduğunun göstergesidir. Juri Levada'nın entelijensiya tanımında karşılığını bulan bu anlayışa göre, sadece grup ya da sosyal tabaka olarak değil, belli bir misyonu görev bilinciyle yerine getirenler de entelijensiyadır. Böylece entelijensiya bilgiyi halka yaymak gibi bir rolle hareket eder (Özcan, 2006, s. 58). Bu bilginin temel özelliği, Batı entelektüelinin bilinen özelliği olan zihinsel faaliyet ile sahip olduğu bir bilgili olmak konumundan farklıdır. Bu farklılığın sebebi sadece belirli grupların, toplumsal sınıf oluşturup, ortak bir meslek ya da ekonomik konumlarıyla bir araya gelmeleri değil, paylaştıkları ortak fikirlerdir. Entelijensiyanın, bilinen yaygın anlamıyla zihinsel çalışmada bulunmanın dışında Avrupa kültürüne duyulan bir yakınlığı da söz konusudur. On dokuzuncu yüzyıl Rus entelijensiyasının genel olarak farklılığı, Rus toplumunun farklılıklarından temellenir. Dönemin Rusya'sının Batılı kültürden etkilenmesi entelijensiya için belli paradokslar yaşatsa bile, entelijensiya bu değerlerin kendi toplumlarının ilerlemesi için gerekli

olduğunu düşünmektedir. Entelijensiya birbirine benzemeyen iki uygarlık arasındaki kültürel ilişkilerin, kültürel arada kalmışlıkların sonucunda “eleştirel”lik özelliği ile var olmuştur denilebilir (Kagarlitski, 1992, s. 22-23). Bu eleştirellik ve muhaliflik entelijensiyayı yaşadığı toplumun sorunları ile daha yakından ilgili olmaya, sahip olduğu bilgisini de bu yönde kullanmaya yönlendirecektir. Böylece entelijensiya toplumsal sorunlarla aktif olarak ilgilenir ve gerektiğinde sisteme karşı durabilmiştir, sistemi sol bir bakış ile ortadan kaldırma mücadelesine girişmektedir denilebilir (Oran, 1995, s. 387).

Entelijensiyayı böylece sahip olduğu özellikleri ile farklı bir yerde konumlandığımızda, onun Batılı entelektüelden ayrıldığını ve kendi koşullarından var edildiği sonucuna varabiliriz. Entelijensiya öz olarak farkındalık, eleştirel düşünce, etik tutku anlamına gelir. Sahip olduğu fikirler ile radikal, demokratik, serflik karşıtı, anti burjuva ve sonraları sosyalizmin taşıyıcısıydı. Bu radikal sol ideoloji temelsiz değildi, toplumsal konumları buna dayanak olmuştu. Batıdaki gelişmelerden etkilenerek toplumsal koşulları oluşan Rus entelijensiyası, batılı düşünürlerin entelektüel ile ilgili tanımlarını da etkilemiştir. Özellikle muhalif olma Gramsci ve Sartre’ın ‘entelektüel’ tanımlamalarının özünü oluşturur. Örneğin Sartre muhalif bir tavır almayı ve sol radikalizmi gerçek entelektüelin ayırt edici özelliği sayar. Bu düşünceyi geleneksel düşünceden ayırmak için de, temelde Rus aydınıyla aynı anlamı taşıyan yeni entelektüel kavramını getirir (Kagarlitski, 1992, s. 24). Kagarlitski daha ileri bir yorumla Rus entelijensiyasının toplumsal katman olarak, eleştirel ve devletin değerlerinin reddedilmesi gibi muhalif tutum özelliğinden dolayı, Rusya’dan Batı kültürüne geçmiş olabileceğini iddia eder. Ayrıca bu özelliği ile Batıdan daha erken ortaya çıkmış ve yayılmıştır (1992, s. 25).

Batılı entelektüeli aklını kullanmayı meslek edinmiş olan kişi olarak tanımladığımızda, kelimelerin ortaya çıkışı ve birbirlerine göre konumlanması ile birlikte entelektüelin 19. yüzyılın sonundan itibaren, idrakinin ürünü olan doğruları duyuran, bildiren, ilan eden kişi olduğunu görmekteyiz. Bu anlam değişiminden dolayı devamındaki süreçte, entelektüeli entelektüel yapan belli süreçlerin ve koşulların etkinliği söz konusudur.

1.2.2.2. Dreyfus Olayı – Entelektüellerin Toplumsallaşması

Dreyfus davası ile entelektüel tanımının ilk kez kullanılması arasındaki zamansal ardıllık, davanın gerek halk üzerinde gerekse entelektüel denilen çevrede yaratmış olduğu rahatsızlıkla ilişkilidir. Aynı zamanda Fransa'nın kendi koşulları, toplumsal duyarlılık da ki gelişmişlikleri ile Fransız kentlerinin Ortaçağ'dan itibaren sahip olduğu yapısının bir sonucudur. Bunun yanı sıra davadan önce zaten Fransa için entelektüelin varlığının işareti olan belli durumlar kendini göstermiştir.

On dokuzuncu yüzyıl başında, başta *Baudelaire* olmak üzere, özellikle Fransız şairlerinin şiirleri kadar bohem yaşantıları da öne çıkmıştır. Bohem yaşantı, dönem için sanatsal duyarlılığı içermektedir. Bohemlik, hayatın belli bir perspektiften algılanması, yerleşik kuralların dışında bir hayat olanağının araştırılması, gündelik hayatın daha özgürce fakat bireyin kendisi tarafından tayin edilmesi olarak tanımlanabilir. Ayrıca bohemliğin oluşumu, belli bir kültürel birikime dayanmaktadır. Bir başka ifade ile bohemlik, sanatçının bireysel yaşantısında sergilediği bir başkaldırıdır. Örneğin Baudelaire'in yükselen işçi sınıfı hareketinde yer almaya çalışması, yerleşik kalıpları yıkan, içe kapanık bireysel bir yaşantıya sürüklenişinin ardında, 1848 devrimlerinin kanlı bir katliamla son bulmasına duyduğu tepki, buradan üretilen umutsuzluk ve öfke vardır. Öte yandan Baudelaire'in eserlerinde sunduğu yaklaşım, bir başkaldırıdan çok, belki de “şair duyarlılığı” ile birlikte düşünülebilecek romantik bir tepkidir. Bohemlerin ilk ortaya çıktığı dönem ise kentleşmenin gerçekleştiği çağa denk düşer. Ortaçağ ile birlikte düşün yaşamında Batı'da yeniden başlayan kıpırdanma, düşüncenin kilisenin dışında varlık bulmasına olanak sağlamıştır. Bu dönemde kentten kente dolaşan, evsiz barksız serseri kabul edilen *Goliards* adı verilen bir grup ortaya çıkmış ve bu grup kiliseyi ve yerleşik değerleri eleştirmişlerdir. Paris'i en güzel kent olarak ilan eden Goliard grubu, bohem dönem öncesini dışa vururlar (Demiralp, 2002, s. 122).

1848 Devrim girişiminin başarısızlığının entelektüeller üzerindeki romantik sayılacak tepkisel etkisi ile bazı entelektüellerin halkı suçlayıcı yaklaşımının bir sonucu olan bohem dönem sanat için sanat akımının da ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Dönemin entelektüelleri içlerine dönerek, kapanma gereksinimi duyarlar. Bundan sonra entelektüellerin kendilerine ait özerk bir alan geliştirdikleri görülür (Demiralp, 2002, s.

125)²⁸. Sanat sanat için (*l'art pour l'art*) düşüncesi bir edebiyat akımı olarak kendisine *Parnasizm*'de yer bulmuştur. Fransa'da Romantik şiire bir tepki olarak ortaya çıkan bu edebiyat akımı, dönemin Fransa'sındaki pozitif bilimlerde yaşanan gelişmelerden etkilenmiştir. Burada Romantizm akımından da söz etmek gereklidir. Romantizm, öbür anlamları dışında, bir de aydınlarla halk, ulus arasında özel bir ilişki, bir bağ anlamını almıştır; romantizm, geniş anlamıyla demokrasinin edebiyatta özel bir yansımasıdır. Romantizim adını Fransız Devrimi'nden alan bir hareket olarak bu hareketin duygusal ve edebi yanısıdır (Gramsci, 1985, s. 96-97). Auguste Comte'un Pozitivist felsefesi edebiyat üzerinde etki göstermiş, sanat ile bilimin birbirine yaklaşması gerekliliği söylenir olmuştur. Şairlerden oluşan akımın üyeleri, farklı dergiler etrafında toplanmış olsa bile en bilinen dergi *L'Art*'dir. Dergide yazan ve önemli ölçüde etkinliği olan Theophile Gautier "Sanat için sanat" fikrinin, sanatın yalnızca sanatı amaç edinmesi ve var olması görüşünün kesin ve güçlü bir savunucusudur. Onun derginin başında olduğu dönem derginin yayım hayatı içinde en parlak ve ihtişamlı dönemidir. *L'art pour l'art* düşüncesinin gelişme göstermesi Gautier'in yönetimi ile eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir (Ann Roth, 1989, s. 38). Parnasyenler şiirin objektif ve ilmi olmasını iddia ederler, bu yüzden hissiyatı bir yana bırakıp, tabiatın, dış dünyanın güzelliklerini tasvir etmeye çalışmışlardır. Bu nedenle akımda nesnelere dış görünüşü aktarılırken, kelimeler de seçilerek kullanılır (www.filozof.net).

Bohem dönemde entelektüele yüklenen entel ve halka dışarıdan bakan, suçlayan bakıştan sonra bugünkü kullanılan anlamı ile entelektüel terimi ancak 1898'li yıllarda Dreyfus Davası ile yaşanan savunma sonucu ortaya çıkmıştır. Emile Zola'nın kendilerine entelektüel diyenlerle birlikte yer aldığı Dreyfus Olayı'na tepki hareketi, entelektüelin tarihinin de bir başlangıcıdır. Davanın ayrıntılarına referans vermek bu nedenle önemlidir. Olayın meydana geliş şeklini Zola, kendi kitabında tarihsel kronolojisi ile birlikte nakleder. 1894'de Fransız Haber Alma servisi, Alman askeri ateşesi Von Schwartzkoppen'e bazı gizli askeri belgelerin gönderildiğini bildirir. Bunun üzerine açılan soruşturma ile Yahudi asıllı Yüzbaşı Alfred Dreyfus suçlu bulunur ve

²⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Pierre Bourdieu (1999) "Sanatın Kuralları" kitabına bakılabilir.

tutuklanarak *Cherche-Midi* cezaevine hapsedilir. Bu tutuklama sonrasında Fransız basınında suçlu ile ilgili yazılar çıkar, bir çeşit antisemitis ile Yahudi düşmanlığını körükleyici kampanya başlatılır. Dreyfus'un davası görülürken izlenen yöntem ve mahkemede yapılan uygulamaların usulsüzlüğü ile sanığın savunma hakkının çiğnenmesine duyulan tepkiler, bazı gazetelerde ele alınır. Dreyfus'un suçlu ilan edilip sonrasında rütbelerinin sökülmesi ile tepkiler artar. Devamında Emile Zola davayı eleştiren yazılar yayınlar. Bu yazılar *Le Figaro* gazetesinde yayınlanır ve bu karşılıklı işbirliğiyle başlatılan bir kampanyadır. Sonrasında Dreyfus'un suçluluğu konusunda bazı kuşklar ortaya atılır ve yeniden yargılama talep edilir. Bu sürece bağlı olarak Dreyfus davası daha karışık ve bilinmezlerle dolu bir hal alır (Zola, 1984, s. 5-6-7). Zola bu davanın getirdikleri ve toplumda yarattığı sorunlar hakkında derinlemesine araştırmalarda bulunurken yazılarında, davada yürütülen işlemlerin hataları ve sorunlu taraflarını öne çıkartarak irdelemiştir. Bu yazılarından en önemlisi “*Suçluyorum*” başlıklı, L’Aurore’de yayınlanan ve Zola’nın Cumhurbaşkanı Felix Faure’a yazdığı açık mektubudur. Bu mektup üzerine mecliste Zola hakkında kovuşturma açılmasına karar verilir. Bundan sonra da sık sık davalarla gündeme gelen Zola, bu davaların bir kısmında beraat edilmiş olsa da sürgüne mahkûm edilir (Zola, 1984, s. 16-17-18). Ancak yazar ölünceye kadar haklılığını savunmuş ve yapılan haksızlıklara karşı sesini duyurmaya çabalamıştır. Zola, bu dava ile ilgili yazdıklarını 1901’de *Gerçek Yürüyor* isimli bir kitapta toplamış ve kitapta yer alan yazılarını hangi gerekçe ile kaleme aldığını şöyle açıklamıştır:

1894’te Dreyfus olayı ortaya çıktığı zaman Roma’daydım. Ve ancak 15 Aralıkta döndüm. Olay konusunda bilgi edinemediğim için gelişmelere uzun süre ilgisiz kaldım. 1897’de kampanyaya katılıp sonradan yayınlanan kanıtları ve belgeleri irdeleme olanağını bulunca, davaya büyük ilgi duymağa başladım. Topladığım bilgiler kesin ve sarsılmaz bir kanıya varmamı sağladı. İlk sayfalarda görüleceği gibi, böyle bir facia meslekten romancı olan beni harekete geçirmeye, coşturmaya yeterliydi. Sonradan acıma, inanç, gerçek ve adalet duygularım tutkuya dönüştü (Zola, 1984, s. 21).

Zola için olup bitenlere gerçekten duyarsız kalmak adalete ihanet etmek ile aynı anlam taşımaktadır. Onun bütün yazılarında gerçeğin ortaya çıkması için nasıl bir mücadele içinde olduğunu görmek mümkündür. Böylece Dreyfus Olayı, oluşumu ve aldığı yol itibarıyla kişisel bir dava olmaktan çıkmış, kendilerine daha sonra entelektüeller denilecek grup için toplumsal bir muhalefetin simgesi haline gelmiştir. Tarihçi Cristophe Charle *Entelektüellerin Doğuşu: 1880-1890* adlı kitabında olayın etkisini şu

şekilde ifade eder: “Kuşkusuz Dreyfus Olayı sosyal, kültürel ve politik hayata kalıcı biçimini veren bir olay oldu. Toplumunu yeniden biçimlendirme, kendilerini entelektüeller diye niteleyen topluluğun asıl amacı değildi. Ama çelişkili biçimde böyle bir sonuç ortaya çıktı” (Özcan, 2006, s. 44).

Yukarıda ifade edildiği gibi, entelektüel kavramının Dreyfus davasından önce de Fransa’da kullanıldığı bilinmektedir. Ancak kavram bu olayla birlikte yeni bir boyut kazanarak bir *neolojizm* içermeye başlamaktadır. Dolayısıyla iktidara karşı gelenler, kültürel ve politik olarak bu duruşları ile öncü olanlar kavramın içini doldurmuşlardır. Bu haliyle entelektüel kavramının kullanımına hiç kimse karşı çıkmamış, hatta kavramın kazandığı yeni anlam oldukça doğru bulunmuştur (Özcan, 2006, s. 46). Dreyfus Olayının meydana gelişinin detaylarına baktığımızda, entelektüel kavramının anlaşılır hale gelişinde Emile Zola’nın 1898’de L’Aurore’de yayınlanan “İtham Ediyorum/Suçluyorum” başlıklı yazısından sonra, Zola’yı destekleyen kişilerin “Entelektüellerin Protestosu” başlığıyla yayınladıkları bildirgenin etkisi göz ardı edilemez. Bildirgeye imza atanlar, yazıya biz entelektüeller diye başlamışlar ve kendilerini bir sınıflandırmanın içine dâhil etmişlerdir. Bu düşünürlerden bazıları: Anatole France, André Gide, Marcel Proust, Lévy-Bruhl gibi isimlerdir. İşte, ilk defa bu şekilde kendine yer bulan kavram, davadan sonra, daha teknik bir anlamı nitelenmek için, yerleşik hiyerarşilere karşı evrensel değerler adına hareket edenleri ifade etmeye başlamıştır (Özcan, 2006, s. 47).

Dreyfus olayının entelektüel kavramına getirdiği yeni anlam ve kavram üzerine yapılan tartışmaların sadece doğrudan sözü edilen olaydan kaynaklanmadığını, aksine bir sürecin devamı olduğunu unutmamak gerekir. Öncesinde Avrupa’da Rönesans ile başlayan değişim, Aydınlanma ile belli bir noktaya ulaşmıştır (Özcan, 2006, s. 48). Dreyfus olayının yarattığı etki, düşüncenin ve sorgulamanın herhangi bir güç ya da tekelden kurtulmasının sonucudur. Düşüncenin tekelleşmesi sayesinde entelektüeller, halkın gözünde daha ulaşılır ve kendilerinden biri haline dönüşmüş, önceleri fildişi kulede görülen entelektüellerin, bir nevi elitizmden kurtulmalarının göstergesi olmuştur. Böylece entelektüelin en önemli işlevlerinden biri olarak daha sonraki bölümlerde üzerinde duracağımız, entelektüelin, özünde, görünenin arkasındakini gösterme, sorgulama, eleştirel olma işlevleri ile bu şekilde bütünleşmiştir.

Emile Zola için ise bu davanın anlamı büyüktür. Her şeyden önce unutulmaması gereken bir davadır. Ona göre bu dava ile gericilerin maskesi düşmüş ve Cumhuriyetçiler ülkelerine sahip çıkmışlardır: Bugün Fransa gericilerin tuzağından kurtulmuş bulunuyorsa, bunu Dreyfus Davasına borçludur. (Baysan, 2002, s. 192). Aynı zamanda entelektüelin ilerici, düzenleyici, dönüştürücü olma vasıfları da bu olay sonucunda onunla bütünleşmiştir. Dreyfus olayı entelektüelin ortaya çıkmasını sağlamanın dışında entelektüeller arasında bir grup ruhu ve dayanışma sağlamış ve onları ilgilendirmeyen bir olaya müdahil olmalarından sonra, Dreyfus olayında haklı olmaları da onlara meşruiyet kazandırmıştır. Bu olaydan sonra entelektüeller tarih sahnesinden hiç inmeyeceklerdir.

1.3. ENTELEKTÜELLİK VE ANA TEMALAR

Düşün hayatında entelektüelin kesin bir tanımını yapma çabası, çeşitli engellerle karşılaşmıştır. Bunların başında, entelektüel kesim için ileri sürülen toplumsal gerçeklikten uzak insanlar oldukları düşüncesidir. Dietz Bering, kitabında entelektüellere karşı geliştirilen hakaretlerin belli bir siyasal aidiyete bağlı olmadıklarını ve entelektüellerin; muhafazakar, Marksist ve liberal çevrelerde aynı oranda *persona non grata* olarak dışlanabileceklerini betimlemektedir (Bering, akt. Onur-İnce, 2006, s. 179). Onur-İnce'ye göre kavram üzerine yürütülen bu sorunlu bakışların ve yanıltıcı tanımlamaların nedeni, tanımlayan bilim insanlarının öznel yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır (Onur-İnce, 2006, s. 179).

Entelektüel kavramının işlevselliği, konumu, kimliği ile beraber değişken yönelimli karakteri ve değer yüklü bir özelliğe sahip olması da (Çağan, 2005, s. 9) onu, kesin bir çerçeve içerisinde tanımlamayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca, entelektüeli tanımlamada var olan bu sorunsalı²⁹ artıran ve öne çıkartan en temel etkenlerin başında, onu tanımlama ve belirleme çabasında olanların, farklı hareket noktalarına sahip olmaları ve bu konuda

²⁹ Cemil Meriç'de Schumpeter'e dayanarak, entelektüelin tarif edilmesi kolay olmayan bir sosyal tip olarak kabul eder ve hatta entelektüelin özelliklerinden biri de tarifindeki güçlük olduğunu vurgular (Meriç, 2005, s. 17)

bir uzlaşımın olmamasıdır. Zira entelektüelin hangi özellikler taşıması gerektiğine ilişkin değerlendirmeler, tanımlamaları yapanların kararlarına ve görüşlerine doğrudan bağlıdır. Weberci tabirle, ayrı ayrı ideal tipler kabul edilmekte ve bu nedenle ayrı tanımlamalar içerisinde kalınmaktadır. Entelektüel kavramında gözlenen bu belirsizlik, ancak onun işlevlerinin ve toplumdaki rollerinin belirlenmesi ile ortadan kalkabilecektir.

Entelektüelin bilinen bir tanımının evrensel bir netliğin sağlanmasının güçlüğünün yanı sıra bu tanıma taşıyan belli bir grup insandan söz etmekte aynı derece zordur. Kavram, kültürlere, dönemlere ve sosyal sınıflara göre değişkenlik göstermektedir (Özcan, 2006, s. 37). Entelektüelin ortak bir tanımına ulaşmanın önündeki bir başka zorluk ise entelektüellerin kendileri ile ilgili öne sürdükleri söylemlerin çokluğudur. Entelektüeller kendileri hakkında çok fazla değerlendirmede bulduklarından, kendileri ile ilgili her türlü söylemi kolayca ortaya koyarlar ve kolayca eleştirebilirler. Bauman'ın da üzerinde durduğu gibi, entelektüel tanımlarının hepsi, entelektüelin kendine yaptığı tanımlamalardır. Bu tanımları yapan kişiler, tanımlamaya çalıştıkları nadide türün üyeleridir; dolayısıyla, önerdikleri her tanım, kendi kimliklerinin sınırını çizmeye yönelik bir girişimdir (2003, s. 15). Aynı zamanda entelektüeller, kamusal alana özgü ve kamusal alanın işlevsel bir parçası olmaları dışında, okuma, yazma, konuşma, içe dönme, analiz etme, akıldan yararlanma konularında profesyonel niteliğe sahiptirler (Özcan, 2006, s. 38). Bu anlamda entelektüelin günlük dilde çok rahat ve gelişigüzel kullanımına karşılık, ortak bir tanım yapmak bir o kadar güçtür. Dolayısıyla entelektüel üzerine tartışma yürüten bütün yazıların girizgâh bölümünde de bu zorluğa vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir³⁰. Bir yerde entelektüel kendi öznesi olduğu bir konuda fikir yürütmektedir. Entelektüelin kendine ilişkin yapacağı tanımlama ister istemez nesnellikten uzak ve pragmatik olacaktır. Bu anlamda Gadamer'e göre entelektüel kişi, ancak başka bir kültürle ya da başka bir metinle karşı karşıya geldiğinde kendini anlayabilir (Bauman, 2003, s. 16). Gerçekten de öteki ile karşı karşıya gelmek, her şeyden önce kendini tanımak; başka türlü kuramlaştırılmamış, dile getirilmemiş, kalacak olan şeyi bir kuram çerçevesinde nesnelleştirmek demektir (Bauman, 2003). Entelektüel olmanın anlamı, kişinin kendi mesleği ya da sanat türü ile ilgili uğraşısının üzerine çıkması ve içinde yaşadığı zamanın hakikat, yargı, beğeni gibi küresel konular

³⁰ Bu konuda yazılan makalelerde benzer söylemler ile bu zorluk ifade edilir. Örneğin: Murat Belge, Doğan Özlem, Baskın Oran vd.

ile ilgilenmesi demektir. Entelektüeller ile entelektüel olmayanları ayıran çizgi hep belirli bir faaliyet tarzına katılma yönünde verilen kararlarla çizilir (Bauman, 2003, s. 8). Entelektüel ve entelektüellik kavramlarının belirlenmesinde sözü geçen güçlükleri ortadan kaldırabilmek, kavramın genel bir tarifinin ve onun özelliklerinin vurgulanması yoluyla mümkün görünmektedir. Dolayısıyla genel bir yaklaşımın çerçevesinin belirlenmesi amaçlandığında, öncelikle entelektüelin ne ifade etmediğini ortaya koymak önemlidir.

Bu anlamda entelektüel, *kitleden* farklıdır. Bu farktan söz eden Julien Benda entelektüeli şöyle tanımlamaktadır: “Entelektüel tek işi temelde maddi çıkar arayışı olan ve giderek sistematik bir şekilde tamamen gerçekçi hale gelerek aslında kendilerinden beklenenden başka bir şey yapmayan insan grubu, yani, kitlelerden farklıdır” (2006, s. 26). Entelektüellerin faaliyetlerinin amacı temelde pratik yarar elde etmek değildir. Onlar sanat, bilim veya metafizik düşünceden zevk alan, kısacası maddi olmayan avantajlar sağlama peşinde olan ve dolayısıyla benim yurdum bu dünya değil (Benda, 2006, s. 37) diyen kişilerdir. Entelektüeli bu haliyle kitleden ayıran Benda için kitleler, sıradan işlerle uğraşır ve belirli beklentiler dışında bir işle uğraşmazlar (2006, s. 37). Benda bu insanları eğitimsiz olarak görüp, küçümsemiştir. Kitle ile entelektüel farklılaşması ya da ilişkisinde Benda'nın yaptığı, entelektüeli yüceleştirip, medeniyetin merkezine koymaktır. Benda için entelektüeller, eğitimsiz insanların bir din yaratmalarını engellemiş ve onların kendilerini büyük bir insan gibi göstermelerine engel olmuştur. Böylece, entelektüeller, kitlelerin kötülüğü yeşertmesine karşın, iyiliği yücelten kesim olmuşlardır (Benda, 2006, s. 38)³¹.

Benda'nın bu tanımına bakıldığında, entelektüelleri toplumda farklı kılan en başat özellikleri; *okuma-yazma* bilmeleri şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu haliyle entelektüelin, toplumdaki herhangi bir insandan daha çok bilgi sahibi olduğu kabul edilebilir. Ancak entelektüele dair bu yalın ve genellemeci özellik atfına, zamanla yenileri eklenmiştir. Okuma yazma faaliyetinin bir sonraki aşamada entelektüele

³¹ Kitle ile ilişkili olarak entelektüelin konumunu, Said daha organik olarak belirlemiştir. Ona göre entelektüeller, geniş halk kesimine seslenen bir aktördür. Entelektüelin meselesi bir bütün olarak kitle toplumu olmadığını ve aslında kamuoyunu biçimlendiren, onu konformistleştiren, iktidardaki bir avuç bilmişe güvenmeye teşvik eden uzman, eş-dost grupları, profesyoneller, düzen adamlarının da dahil olduğunu ifade eder (Said, 2004, s. 12).

sunduğu özellik *bilgi* sahibi olmaktır. Bilgi sahibi olmak diğer insanlarla ilişkilerde belli bir hiyerarşik konumlamaya dönüşmektedir. Bilginin, gerçeklik ile örtüşmediği dönemlerde, bu hiyerarşide üst konumda olanlar, din adamları ve ruhbanlar iken, gerçekliğin bilgi olarak kabul edilmesi ile birlikte, bilgi sahibi aktörler entelektüeller, hiyerarşide üst konumda olmaya başlamışlardır. Böylece bilgi tekeli elinde tutan entelektüeller sıradan insandan ayrılmanın ötesinde, iktidar ile de ilişkilerde belli bir güç odağı haline gelmişlerdir. Bauman, entelektüelin bilgiye diğer insanlardan daha kolay erişmelerinin, onlara yasa koyucu rolünü de vermiş olduğunu düşünür. Bu rol ile entelektüel hüküm verme yetkisi olan ve bu yetkiyi de sahip oldukları bilgi ile meşrulaştıran kesimler olmuşlardır. Hakikate ulaşmayı geçerli ahlaki yargıya varmayı ve uygun sanatsal beğeniyi seçmeyi güvence altına alan usule ilişkin kurallar sayesinde bu tür bilgiye daha kolay erişilmektedir (Bauman, 2003, s.11).

İşte bu noktada entelektüelin bir diğer özelliği olan iktidara göre konumu belirleyecektir. Entelektüel, iktidar sahibinin eylemlerini sürekli *sorgulayan* ve ona *eleştiri* getirendir (Gramsci, 1997, s. 12). İktidarı sorgulama ve çatışma, entelektüelin varlığının ortaya çıktığı her dönemde söz konusudur. Antikçağda da Ortaçağda da entelektüellerin, dogmalarla dayatılan inanca karşı akılla kavramanın doğruluğuna olan bağlılıkları onları iktidarla çatışır hale sokmuş ve on sekizinci yüzyılın entelektüelleri aklın ışığında, toplumsal yaşamın her alanına akli yaymanın doğru olduğu görüşleriyle iktidarla çatışmışlardır (Ilgaz, 2002, s. 115). Özelde entelektüelin sorgulayan ve karşı duran halinin kökeni, Batı için dinsel baskılara ve yasaklardan kaynaklanır. Batılı entelektüeli bu sürece sokan olgu ise, Avrupa'da Ortaçağ'ın entelektüele getirdiği özgürlük ve özerklik ile Rönesans'ın Antikçağ ile kurduğu köprüler sayesinde insanın Tanrı Sitesinden kopup, Dünyevi Siteye geçişinin yaşanmasıdır. Bu geçiş sayesinde bireysel ve toplumsal yaşamda, akılla iyiye, doğruya ve mutluluğa yönelim gerçekleşir. İşte bu haliyle entelektüelin, Batılı insan figürü olarak ortaya çıkmasında, doğrudan doğruya din etkili olmuştur (Ilgaz, 2002, s. 112). Oysa aynı dönem için entelektüelin taşıdığı işlevi yerine getiren bir başka kesim mevcuttur. Zira dönemin din adamları, entelektüel ile aynı anlamda kullanılmıştır. Çoğu zaman din adamlarına eski entelektüeller diyenler olduğu gibi, entelektüellere yeni din adamları diyenler de olmuştur (Said, 2004, s. 34; Benda, 2006, s. 43). Ancak Ortaçağ'ın din adamlarının temel fonksiyonu, bilgiyi ve değerleri yeniden üretmek değil onları korumak olmuştur. Toplumunu dönüştürmek,

muhalif olmak, akla güvenmek gibi günümüz entelektüelini niteleyen özellikler, din adamlarında görülmeyen özelliklerdir. Kilisenin iyi olarak nitelediklerini ve doğrularını yaymakla mükellef olan bu sınıf, bilgi ile kilise ideolojisi arasında en kuvvetli bağı oluşturmuştur. Bu bağ aynı zamanda ruhban sınıfının da en önemli varlık sebebidir. Modern anlamda bir entelektüelin oluşumu ancak dinsel kalıpların yıkımı ve elitist yapıdaki ruhban sınıfının yerinin modern anlamda entelektüel tarafından doldurulması ile gerçekleşmiştir. Modern entelektüel ise öncelikle rasyonel düşünceye ulaşan bir kesimdir. Bu sayede birey kavramına ulaşılmıştır (Kılıçbay, 1995, s. 175). Bu konuda Albert Camus'da (Marshall, 1999, s. 202), gerçek entelektüel, zihni ile kendini gözleyen kişidir diyerek entelektüelin bireyselliğine vurgu yapmaktadır. Bu nedenle *bireysellik*, sosyal entelektüelin sosyal yapıdaki yerini belirleyen önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmış olur.

Entelektüeli bireyselliğe iten ve onu yalnızlaştıran, erkten dışlanmış olması ile doğrudan ilintilidir. Ancak bu dışlama, entelektüele kendisini gerçekleştirebileceği bir alan yaratmıştır. Bu açıdan On dokuzuncu yüzyılın sonunda Dreyfus'un savunması sırasında Fransa'da moda olup Soğuk Savaş dönemindeki muhalif kişiliğinde yeniden işlenen ahlaksal bir kahraman olarak entelektüel kişiliği, siyasete derin bir kaygıyla yaklaşmaktadır. Entelektüel kendi ahlaksal değerlerini kamusal alanda sergileyerek değişimi körüklemeyi nasıl başaracağı sorunsalı karşısında içinde bulunduğu erksizlik onu daha içe dönük bir yapıya büründürmektedir. İşte bu noktada melankoli, entelektüelin özgün varoluşsal ruh hali olarak, başkaldırısının yerini alır (Osborne, 1999, s. 17). Entelektüel, sonunda yalnız bir insan olmuştur. O, tek başına konuşan, düşünen ve düşüncesini açıklayandır (Lévy, 2002, s. 76).

Bu içe dönüklük ve melankoli, entelektüelde bir sürgün halini yaratmıştır. Sürgünün entelektüelin dünyasındaki anlamı, tarihteki anlamı gibi bir yerinden edinmenin ötesinde gerçekliğe ve hissiyata dayanmaktadır:

Entelektüeller bir toplumun mensubu olarak içerdekiler ve yabancılar olarak ikiye ayrılırlar: Bir yanda toplumun mevcut haline tamamen ait olanlar, onun içinde yoğun bir aykırılık ya da uyumsuzluk duygusu hissetmeksizin barınanlar ki, bunlar evet diyicilerdir, öte yandan hayır diyenler, toplumlarıyla yıldızı barışmayan, bu yüzden de imtiyaz, güç ve şan şöhret edinme anlamında yabancı ve sürgün olan bireyler (Said, 2004, s. 62).

Sürgün, entelektüelin melankoli ve yalnızlık durumunu biraz da alegorik olarak ifade eden bir kelimedir. Entelektüel, tamamen uyumlu olmayan, kendini bulunduğu ortamın dışında hissetmesini sağlayan, çoğunluğa intibak etmek ve milli çıkarları gözetmek gibi tuzaklardan uzak durma eğiliminde olma, hatta bu tür tuzaklardan hiç hazzetmeme durumudur. Metafizik anlamıyla sürgün, entelektüel için huzursuzluk, hareketlilik, devamlı tedirgin olup başkalarını da tedirgin etmek demektir. (Said, 2004, s. 63). Ancak Lévy’ye göre ise entelektüel, zaten bütünüyle toplumdaki ayrı tutulamaz. Her türlü aidiyete, örneğin ulusal aidiyete sırtını çevirmez. ‘Kalabalıkların gözü dönmüş prensi’ Maurras gibi bir entelektüel karşıtı militanın, entelektüelin “yersizliğinden yurtsuzluğundan” yakınması boşuna olacaktır. Entelektüelin bir toprağı vardır, fakat bu toprak her zaman için bir çıkış noktasıdır. Sürgün ve yolculuğa bir davettir. Bu toprak, bir yerleşme yeri bulmazdan önce bir geçiş yeridir. Zorunlu olarak şoven, vatansever entelektüeller vardır (Lévy, 2002, s. 72-73).

İktidara karşı durma, erkleri yıkmak demek entelektüel için başta dinsel alanda yaratılan baskı ve yasaklara karşı tavır almaktır. Bu şekilde entelektüelin aklı özgürleştirilmesi, iktidar sahiplerini memnun etmeyecektir ve toplumu yönetenler, siyasi iktidarlarını dayatmak, sürdürmek ve kullanmak için bilgiye ve bilmeye gereksindikleri ölçüde, entelektüeli kendi iktidarlarının küresi içinde, siyasi denetim altında tutmaya çalışacaklardır (İlgaz, 2002, s. 112).

Entelektüelin ahlaki anlamda karşı karşıya olduğu sorumluluk ise özgürlük ve adalet ile ilgili olarak, kendi görüşünü erk karşısında dile getirmektir. Hatta bu sayede entelektüeller, iktidarda önemli değişimler yaratabilmektedirler (Osborne, 1999, s. 18). Entelektüelin aklı öne çıkararak geliştirdiği bu rasyonel tutumu, onu her zaman toplumla, kamuoyuyla çatışma içinde olmak zorunda bırakmış ve doğası gereği entelektüeli muhalif olma pozisyonuna sokmuştur. Entelektüel, onaylamaz. Entelektüel itiraz eder. Bu nedenle her zaman bir şüphe ve sorgulama içerisindedir. Öylesine bir şüphe ve sorgulama içindedir ki gün gelir kendi aklına ve bildiklerine de şüphe ile bakar (Arslan, 2002, s. 208). Entelektüeli şüpheli yapan şey ise, düşüncüyü bir çeşit ihtiyat haline getiren, hiçbir şeyi peşin olarak kabul etmeyen, her şeyin aslını araştıran karşılaştığı her meseleyi yeniden soran insan olmasıdır (Balci, 2002, s. 25). Bu anlamda entelektüel, toplumsal gelişim sürecinde roller üstlenen, eleştirel kimliği ile bu gelişim

sürecinin önünü kesen kurumlara, kümelere karşı mücadele eden bir misyonu temsil etmektedir (Tan, 1997, s. 14). Entelektüele bu misyonu yükleyen ve onu bilgi sahibi olan öteki benzerlerinden farklılaştıran olgu, varlığını borçlu olduğu düzenin yerleşik kalıplarıyla hesaplaşmaktan, zaman zaman da olsa, kendini alamamasıdır. Rousseau'nun eğitim alanında yerleşik kalıpları ilk kez sorgulayarak, bilinenleri sarstığı *Emile*³² buna güzel bir örnektir. Rousseau'nun kurulu düzeni ayağa kaldıran kitabını, bilindiği gibi Paris Başpiskoposu yaktırmıştır (Ilgaz, 2002, s. 113).

Entelektüeli kuşatan muhaliflik, şüphecilik ve sorgulama, bir tarafı ile de tartışma pratiği, tartışma alışkanlığı ve ilkesini de beraberinde geliştirmiştir. Entelektüel kişinin varlığı, toplumun, tartışmanın haklarına saygı duyduğuna işaret eder. Entelektüel demek, kavram, bilgi ve yasanın üstünlüğü demektir. Bu entelektüelin içinde olduğu ve onun dışında olmasının düşünülmediği bir durumdur (Lévy, 2002, s. 75). Sorgulama, eleştiri ve muhaliflik bir yerde entelektüeli yeni bilgilerin peşinden koşmaya ve bu süreçte kendine ve toplumuna yabancılaşmaya doğru iter. Bu yabancılaşmayı, entelektüel için bir gereklilik hatta zorunluluk olarak görenler de vardır. Foucault'nun (2005, s. 14) "Entelektüel sorgulamanın amacı da zaten insanı kendi kendisinden koparmaktır. Sadece bilgi edinmeyi sağlayıp, sahip olunan bilgi, sahibinin yolunu kaybetmesini, şaşırmasını sağlamayacaksa, bilgi peşinde koşmanın ne anlamı olabilir ki?" sözleri entelektüel yabancılaşmanın açık bir örneği olarak gösterilebilir. Entelektüel bütün bu özellikleri nedeniyle sorguladığı, meydan okuduğu, tavır aldığı ve bu yüzden sorun çıkardığı için bir yerde edimcidir³³. Bu durumda entelektüel kimi ya da neyi sorgulamakta, kime ya da neye meydan okuyup tavır almakta, kimler ya da neler için

³²Alexis Philonenko'ya göre *Emile*'de çocuğun ayrı bir yapı olduğu gösterilmiştir. Böylece ressamın tablolarına yansıtılan portrelerinde, çocukların gerek giysileri gerek duruşlarıyla küçümen yetişkinler olarak betimelendiklerini öğreten yerleşik anlayın ötesinde çocuğun her yaşta, o yaşa uyacak şekilde eğitilmesi gerektiğini söylemektedir (Ilgaz, 2002, s. 113).

³³ Edim ile kastedilen kişinin belli bir amaç için, yönelmesi, faaliyet içinde olmasıdır. 1. (Skolastik felsefede) Aristoteles'in *energeia* = gerçekleşme, etkinleşme kavramının çevirisi. Her değişme a. olanaklı; b. tamamlanmak üzere, gerçekleşmek üzere; c. tamamlanmış durumda olabilir. Aristoteles gizil olmayı, olabilir durumda olmayı dile getiren a ile bu değişimin sonucu olan gerçekleşmiş olmayı dile getiren c arasında bulunan b durumunu genellikle *energeia* olarak belirtir. 2. (Yeni Felsefede) İnsan bilinç ve eyleminin tek tek davranışları; edimin varlığı gerçekleşmeye dayanır; nesnel olarak verilmiş değildir, ancak gerçekleşmede kavranılır olur (www.tdkterim.gov.tr).

sorun olmaktadır? İşte bu soruların cevabı kültürellikten çok toplumsal ve siyasal işlevinden kaynaklandığına dayanır. Entelektüel her zaman ve her yerde toplum ve siyaset işlevinde sorgulayan ve sorgulanan kişidir (Ilgaz, 2002, s. 110). Bu kişilik özellikleri ile her zaman siyasal olanla mesafeli bir ilişki içerisinde olmakla yükümlüdür.

Entelektüelin iktidarı sorgulayan ve eleştiren olması, her zaman bu duruşu sergilediği anlamına gelmez. Entelektüelin iktidarla işbirliği içerisinde olduğu dönemler de olmuştur. Ancak çoğunlukla bu dönemlerde entelektüel, iktidarı dönüştürme ya da yönlendirme çabası içinde olmuştur. Tarihsel ve kültürel şartlara bağlı olarak entelektüelin toplumda “*yönlendirici*”³⁴ olması gerekmiştir. Kimi zaman bu işleve entelektüelin *değiştirici* rolü de eklenmiştir. Değişen bu koşullar sonuçta entelektüele, *rehber* ve *öncü olma* gibi yeni görevler yüklemiştir. Rehber olmak ile birlikte entelektüel bilgi sahibi olma tekeli de elinde tutmuş olur. Böylece, sıradan insanlardan ayrılarak bir başka özelliğe, *gelecekle ilgili öngöründe bulunma* özelliği edinir. Entelektüel bu öngörüye sahip olmak dışında, geleceğe dair öngörüsünü eylemleri ile desteklemekle de yükümlüdür. Entelektüeli böylesi bir özellik ile örtüşüren onun kendi kişiliğidir.

Geleceğe dair öngöründe bulunmak, entelektüel için bilgisini pratik yaşama aktarmasının gerekli olduğu anlamına gelmektedir. Burada önemli olan husus, *entelektüel ve eylem* ilişkisidir. Entelektüel ve eylem ilişkisinde başlıca iki gruplaşma söz konusudur. Birinci kesimde, kendisini ilgilendirmeyen işlere bulaşmaması gerektiğini düşünen ama özünde kendisini resmi ideolojilerin ve görüşlerin eylemlerine, bilerek ya da bilmeyerek, isteyerek ya da istemeyerek katılma durumuna düşen entelektüeller yer alır. İkinci kümedekiler, içinde yaşadıkları kurulu düzenlerin siyasal yapısını, iktidarını, ideolojisini, dayattığı kuralları ve manevi değerleri, baskıyı ve haksızlıkları kabul etmeyen, eleştiren ve “mevcut olandan” değil, “olması gerekenden” kaynaklanan görüşlerini, manevi değerlerini ve buna bağlı ideallerini savunanlar ve bu doğrultuda eyleme girişenler oluşturmaktadır (Hilav, 2002, s. 105). Entelektüeller fikirlerini eylemleri ile birleştirebildikleri noktada iktidarın etkisinden, çevresinde onu bağlayan

³⁴ Raymond Aron’a göre: “Entelektüel, toplumun eski ve yeni değerlerini yorumlayan, bunları eleştiri süzgecinden geçiren, yeni değerler yaratan, topluma şekil veren bir sosyal yorumlayıcı ve uygulayıcıdır” (Aron, 1979, s. 264) .

diğer etkenlerden uzaklaşmış olurlar. İşte bunu başarabildiği oranda entelektüel olaylara dışarıdan bakabilen bir figür haline gelecektir. Bu da entelektüeli, entelektüel yapan başka bir özelliğini, açık bir ifadeyle “*evrensel*” olmasını destekleyecektir. Evrensellikten söz eden Edward Said’e göre, evrensel düşünebilmek, sahip olduğumuz bütün özellikler ve ön yargıların ötesine geçip, başta din ve milliyet gibi aidiyet bağlarının sınırlarını aşarak, başkalarının gerçekliklerini görmemize yardımcı olur (1995, s. 13). Entelektüel, evrensel düşünebildiği için kendisinin de içinde yaşadığı toplumsal kalıpların dışına çıkıp, yerellikten kurtulur, dünya insanı algısına kavuşur. Böylece küresel insan olan entelektüel, sıradan insanlardan farklı olarak kendisini ilgilendirmeyen her şeye karışabilen bir hal alır. Entelektüel ne kadar küresel olursa, o kadar toplum kavramı adına kabullenilmiş gerçeklerin ve bundan kaynaklanan davranışların tümünü sorgulayabilecektir. Sartre bu özelliği ile entelektüelin dışlandığını ve bunun da “entelektüel” sözcüğünün ilk kullanıldığı olay olan Dreyfus davasında ona olumsuz bir anlam yüklemesinden kaynaklandığını ifade etmiştir (Sartre, 2000, s. 11). Sartre’a göre onu ilgilendirmeyen şeylere karışma özelliğini taşıyan entelektüele gösterilebilecek en belirgin örnek, Voltaire’dir. Özelde Voltaire, dönemin entelektüel kavramının somut karşılığı olarak ortaya çıkmıştır. Voltaire eylemleri ve zihinsel faaliyetleri ile entelektüelin sahip olması gereken vasıflara yeni bir özellik daha eklemiş, dönemin monarklarını ve iktidar adamlarını etkilemede başarısız olunca halka dönerek, onlara insan hakları, reform konularında bilgi aktarmayı savunmuştur. Bu anlamda Voltaire, geniş bir düşünsel zenginlik içinde olmadığı nedeniyle eleştiriye uğramış olsa da, o, düşünceleri ile halkı etkilemiştir. Aslında bir yerde modern anlamda “*kamuoyu*” yaratımına öncülük ettiği söylenebilir. Bu vasfı ile Voltaire entelektüelin sanat, bilim ya da felsefenin özerk alanında etkili olmaktan çok, toplum üzerinde etkili olması gerekliliği özelliğini ortaya koyar. Böylece entelektüelin sadece sanat ya da bilimsel alanda etkili bir deha olmasa da fikirlerini kamu alanında dile getirmesi ile de entelektüelliğini ortaya koyabildiğini görürüz (Demiralp, 2002, s. 125). Entelektüelin sahip olması gereken özelliklerden biri de halkı anlamak, onları düşünceleri ile aydınlatmak ve bunun üzerinden *kamuoyu* yaratmak olduğu söylenebilir.

Genel olarak entelektüelin sahip olması gereken özellik, insana ait olan her şey ile ilgilenmek, insanla ilgili şeyler söylemek ve insana özgü, insanla ilgili sorunları tartışarak, çözmeye çalışmak şeklinde ifade edilebilir. Bu nedenle onun ilgi alanı, insan

ile ilgili olan, haksızlık, haklar, iyi, kötü, adalet adaletsizlik, özgürlük esaret, sömürü insana yakışan ya da yakışmayan gibi kavram ve olgulardır. Aslında bilimsel alanda çalışanları da entelektüel yapan, o kişilerin elde ettiği bulgular sonucunda dünyada yarattıkları dönüşüm ve etkileşim olacaktır (Arslan, 2002, s. 203). Entelektüeller, toplumda sahip oldukları işlevleri ile sıradan insanlardan farklı olarak, oluşan her yeni durumlara yönelik düşünen, sorgulayan, kısacası dünya ile ilgili dönüşümleri, kopuşları, kriz dönemlerine ilişkin yorumları dile getiren kişilerdir. Onlar bu düşünceleri sayesinde, dünyaya ilişkin sıradan ekonomik ve sosyal kaygıların ötesine geçirmiş olurlar. Dolayısıyla entelektüeller, her dönemde ve özellikle de kriz ve değişim dönemlerinde *bilinç taşıyıcılığı* yapmışlardır. Bu bilinç taşıyıcılığı, entelektüelin genel olarak dünyanın anlamına ilişkin fikirlerini ve buna bağlı olarak da kriz döneminin analizini ve krize çözüm önerilerini barındıran yeni bir düşünme biçimini ve yeni bir dünya görüşünü yaymaya çalışmışlardır (Erşen, 2006, s. 206-207)³⁵. Ancak böylesi işlev ve dünya görüşü algısı nedeniyle entelektüelin bir ideoloji taşıyıcısı olduğunu söyleyemeyiz. Elbette entelektüel yaşadığı toplumsal koşullardan, zaman diliminden, içinde geliştiği çevrenin ve kültürün etkisiyle mutlak biçimde objektif ve tarafsız olamaz. Bunların etkisi kendisini hem söylemlerinde, hem de ürettiği bilgi ve kelimelerde hissettirecektir. Entelektüelin bağımsızlığı, bir tarafsızlık değildir. Entelektüel, istese de aslında hiçbir zaman *tarafsız* değildir. Çünkü onun ürettiği bilgi bir yerde iktidar kaynağıdır ve diğer iktidar kaynakları ile mücadele etmek için bilgisini iktidarı için kullanır (Kentel, 2002, s. 276). Demek ki burada ikili bir çatışma söz konusudur. Egemen olan, resmi ideolojinin, piyasa gücüne esir olan ve sermaye ile ilişkili entelektüel ile toplum için gerçekleri ortaya çıkarmaya gayret eden ve bunu yaparken, bağımsız bir özelliği olan, farklı gerçekliklere ışık tutan ve bunun için farklılıklar arasında diyalog kuran entelektüel arasında bir çatışma söz konusudur. İşte bu durumu belirleyen faktör, entelektüelin ekonomik bağımsızlığı ve sermaye ile arasına koyduğu mesafedir.

³⁵ Entelektüelin ideolojinin etkinliğinin artırmada nasıl rol oynadığını açıklayan görüşe göre başlangıçta sosyalizm hiçbir zaman ve hiçbir yerde bir işçi sınıfı hareketi değildir. Sosyalizm asla sınıfın çıkarlarının zorunlu olarak talep ettiği bariz kötülüğün bir çözümü değildir. Daha çok uzunca bir zaman yalnızca entelektüellerin aşına olduğu çalışan sınıfların, kendi programı olarak sahiplenmeye ikna edilmesinden önce entelektüellerin uzun çabalarını gerektiren, belli soyut düşünce eğiliminden çıkarılan, kuramcılarının ürettiği bir kurgudur (Hayek, 2004, s. 243).

Entelektüelin sahip olması gereken özellikler şu şekilde özetlenebilir:

Sağduyu ve olaylar arasında bağlantı kurmaya yetecek kadar geniş bir kültür sahibi olmak; ülkenin yönetilmesi ve gidişi konusunda, sorumluluk duygusu taşımak; bilgi ve kültürü yaymak ve bunu yarattığı eserlerle desteklemek; doğru, iyi ve güzel adına ortaya atılmaktan çekinmemek, kendini yetiştirme amacı yanında çevresini yetiştirme hedefine sahip olmak, doğru bildiği yolda yalnız kalmaktan yılmamak, ülkesine ve halka karşı davranışlarıyla, dünya görüşü ve hayat felsefesinde bulunmak (Balcı, 2002, s. 17).

Görüldüğü gibi, entelektüeller, yürüttükleri zihinsel faaliyetleri ile farklılıklarını ön plana çıkarırken, çoğu zaman bu zihinsel faaliyetlerini eyleme dönüştürmüş, topluma öncü olmuş ve süreç içerisinde hangi sosyal statü ya da gruba ait oldukları önemsenmeden entelektüel olarak kabul edilmişlerdir.

1.4. ENTELEKTÜELİN TOPLUMSAL KONUMU

Entelektüelin özellikleri ve diğer toplumsal kesimleri ifade eden kavramlarla olan ilişkisinden yola çıkarak yukarıda yapılan tartışmaların sonucunda, kavramın toplumsal koşullarından beslenen bir konuma sahip olduğunu söylemek mümkündür. Entelektüeller, hemen her toplumda vardır, okuryazar olmayan toplumlarda büyücü, rahip, sonraki dönemlerde ise filozof, ozan, oyun yazarı, memur ya da hukukçu olarak. Ancak işlevleri ve toplumsal önemleri büyük ölçüde değişir. Bazı toplumlarda entelektüeller bir yönetici seçkin olmaya iyice yakındır. Bazılarında sadece literati bu seçkin yönetici sınıfın oluşmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte devrimci hareketlerde de genel olarak işçi hareketlerine ve daha yakınlarda az gelişmiş ülkelerin dönüşümündeki rolleri birçok yapıtta, Marx'ın proleter devrim kuramının bir eleştirisi bağlamında vurgulanmıştır³⁶.

³⁶ Entelektüellerin etkisine ilişkin bu tür bir değerlendirme yapan ilk yazarlardan biri Polonyalı bir devrimci, Waclaw Machajski, birkaç kitapta özellikle de *The Intellectual Worker*'de sosyalist hareketin gerçekte doyumsuz entelektüellerin ideolojisini dile getirdiğini, başarısının da sınıfsız bir toplumla değil, "devlet kapitalizmi" diye adlandırdığı bir toplum biçiminde, yeni orta sınıfla bağlaşıklık kuran yeni yönetici entelektüeller sınıfıyla sonuçlanacağını belirtmiştir. Ona göre sosyalizmin geleceği vardır, eğitimin genel olarak gelişmesiyle aydınların

Entelektüeller kategorisi yalnızca görünüşte, betimsel bir kategori olarak düşünülmüştü. Gösterdiği alanın nesnel bir sınırını çizmiyor, böyle bir sınırın önceden var olduğunu da varsaymıyordu. Daha çok belli kaygılara dikkati çekerek, belli bağlılıkları harekete geçirip, kendi kendini tanımlama girişimlerini teşvik ederek ve böylece uzmanlarla sanatçıların kısmi otoritelerini, bilgili insanların oluşturduğu kolektif siyasal, ahlaki ve estetik otorite içinde daha etkili bir biçimde kullanarak, kategorinin kendi göndermesini yaratması bekleniyordu. Bu nedenle entelektüeller belli bir meslekten mi ya da entelektüeller şunlardır gibi bir grupta yapmak gereksizdir. Entelektüeller zaten her yerde ve her zaman bir hizmet için bir araya gelmenin ve kendi kendini görevlendirmenin birleşik etkisiyle oluşurlar. Entelektüel olmanın anlamı, kişinin kendi mesleği ya da sanat türü ile ilgili kısmi uğraşının üzerine çıkması ve içinde yaşadığı zamanın –hakikat, yargı ve beğeni gibi- küresel konularıyla ilgilenmesi demektir. Entelektüeller ile entelektüel olmayanları ayıran çizgi hep, belirli bir faaliyet tarzına katılma yönünde verilen kararlarla çizilir.(Bauman, 2003, s. 8).

Entelektüeli inceleyen sosyal bilimciler, sahip oldukları bakış açılarına göre, entelektüeli eğitilmişlik ölçütü, toplumsal ilişkilerde oynadığı rol, ideolojinin yeniden üretimine katkısı ve ideolojiyi değiştirici bir faktör olma rolleri ile tanımlarlar (Belge, 1983, s. 122). Buna bağlı olarak, entelektüeller belli bir sınıfın temsilcisi mi yoksa, sınıflar üstü bir konumda mıdır ya da belirli görevleri ve sorumlulukları olan ve sadece bu sorumluluklarından kaynaklı olarak bir meslek grubuna mı dâhil olmalıdır, şeklindeki soruların cevaplanması gereklidir. Bu soruların cevabını ararken, entelektüellerin ideolojiler içerisinde sahip oldukları konum belirleyicidir. Entelektüelin bilgi birikimi ile düşünsel üretimde bulunduğunu ve bu düşünsel üretimini, eyleme dönüştürmesine bağlı olarak toplumsal ilişkiler içinde ideolojik olarak muhafazakâr veya devrimci bir tavır içerisinde kaldığını söylemek mümkündür. Bu nedenle, sınıfsal konumu ve toplumsal rolü, entelektüelin ideolojiler içerisinde ona atfedilen konumunun da bir göstergesi olmaktadır. Entelektüeli, sınıftan bağımsız düşünmeyen düşünce Marksizm iken ona sınıfsal anlam atfetmeyen söylemler de vardır. Muhafazakârlar için ise entelektüel daha çok sorun çıkarıcı ve toplum için gereksiz figürlerdir.

egemenliğin azalabileceğini, sonunda da sınıfsız bir topluma ulaşabileceğini savunuyordu (Bottomore, 1997, s. 76).

1.4.1. Ortak Birliktelikler İçerisinde ve Karşısında Entelektüelin Rolü

Entelektüelin sınıf, kesim, grup, zümre ile olan ilişkisi ya da entelektüelin bir araya gelerek oluşturdukları birliktelik, onun toplumsal ilişkiler içerisinde üstlendiği rolünü belirler. Entelektüeller, doğrudan bir sınıf olarak organik birliktelik içerisinde olabildikleri gibi bazı durumlarda ise sadece bir sınıfın sözcüsü görevini üstlenmeleri söz konusudur. Entelektüel kavramının, toplumun genelinden ayrı, farklı bir toplum kesimini ifade ederek tanımlanması on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru gerçekleşmiştir. Şerif Mardin (1991, s. 125) onsekizinci yüzyıla kadar entelektüellerin bir grup ya da sınıf olarak değerlendirilmediklerini belirtir. Ondokuzuncu yüzyılda fikir üzerine çalışmanın bir uzmanlık dalı haline gelmesiyle, fikir uzmanları topluluğunun oluştuğunu, fikirle uğraşanların toplumsal sınıflardan ayrı bir sınıf oluşturma anlayışının gelişmeye başladığını ifade eder. Murat Belge'ye (1983, s. 122) göre de entelektüelleri bir sınıf olarak tanımlamanın geçerli olup olmadığı uzun süreden beri tartışılan bir konudur.

Kuşkusuz, entelektüel üzerine yürütülen düşünsel tartışmalarda entelektüeli sınıfsal konumu ile belirlemeye çalışanlar Marksizm ve Marksist ideologlardır. Marksizmin entelektüele yüklediği misyon, modernitenin vaat ettiği eşitlik ve özgürlük taleplerine karşılık verebilmek için, tarihin ilerlemeci akışının önünde durmamak, işçi sınıfının gerçekleştireceği bu yeni düzeni sağlamada onları yönlendirmek ve işçi sınıfını bu amaç doğrultusunda harekete geçirmek ve organize edebilmektir. Entelektüeller, işçi sınıfının taleplerine orantılı olarak öncü olabilmeli, önce kendileri aydınlanmalı ve daha sonra işçi sınıfını aydınlatmalıdırlar (Gülalp, 2002, s. 218). Marksizm'e göre entelektüeller, tarihte oynadıkları role bağlı olarak, tutucu ve ilerici olarak ikiye bölünmüşlerdir. Karl Marx ve Friedrich Engels'e göre sayıca daha çok olan tutucu entelektüeller, herhangi bir toplum tarafından kendi etrafında örülen bir inançlar kozası olan ideoloji anlayışları nedeniyle aslında egemen sınıfın çıkarlarına bağlıdırlar (Bottomore, 1997, s. 56).

Marksist düşüncede entelektüel kavramına en fazla yoğunlaşan Antonio Gramsci için de entelektüelin belirleyici farklılığı, onun sınıfsal konumundan kaynaklanmaktadır. Buna

göre, egemen sınıf ile ona karşı olan sınıfların, düşünce gelişiminde etkin olan belli bir entelektüeli vardır (Gramsci, 1997, s. 10). Gramsci'den önce ise Marx, sınıfsal konumu ile entelektüeli şu şekilde değerlendirmiştir:

Entelektüel egemen sınıfın ideolojik destekçisidir. Toplumsal sınıf ve tabakalar, sosyo-ekonomik ilişkiler düzleminde oluşurken, entelektüel ideoloji, kültür ve siyaset düzleminde oluşur. Kapitalist sistemde, köle ile efendinin, işçi ile sermayedarın sınıfsal konumlarını, üretim süreci içindeki karşıt yerlerini belirlerler. Entelektüelin sınıfsal konumunun belirleyicisi üretim süreci değil, ideoloji ve bilinçtir. Entelektüel dışındakilerin bilinç düzeyleri onların nesnel sınıfsal konumunu değiştirmez. Entelektüel için aynı şey söylenemez, o hangi ideolojinin hizmetinde ise o ideolojiye sahip olan sınıfın aydınıdır. Dolayısıyla, entelektüel, ideolojisini belirlerken sınıfını da belirlemiştir (Marx, 1979, s. 154).

Bu anlamda Marx, entelektüeli, ideolojisini yaptığı sınıfın bir üyesi olarak görmektedir³⁷. Gramsci'de de entelektüel, ideolojik bir sınıfa girmenin ötesinde, bir işlev sahibidir. Entelektüel bir sınıf adına düşünce ve sanat eseri üretmek o sınıfın toplum üzerindeki ideolojik hegemonyasına ve siyasal yönetimine hizmet eder (Gramsci, 1985, s. 31). Gramsci entelektüelin bir sınıfa ait olduğunu ve bu sınıfı da kendisinin belirlediğini iddia ederken, felsefeye referans veren herkes entelektüel olarak görür çünkü ona göre herkeste bir felsefi düşünce bulunur. Her fiziksel çalışma da, minimum düzeyde de olsa, teknik beceri, yaratıcı düşünsel aktivite gerektirir. Gramsci, bu çerçevede, her insanın bir entelektüel olduğunu ileri sürerken, her insanın toplum içinde entelektüelin işlevine sahip olmadığını söyler. Toplumda her insan akıl sahibi olduğuna ve bunu yaşadığına göre, entelektüel bir varlıktır, ama tarihi anlamda entelektüel olması için bunun ötesinde bir işlevi olmalıdır (Belge, 1983). Gramsci'ye göre bu işlev, sınıfların hegemonyasının tarihsel olarak kurgulanmasına ve tarihsel bir blok oluşturulması olabilir. Gramsci'ye göre entelektüeller iki kategoriye ayrılır: geleneksel entelektüeller ve organik entelektüeller. Geleneksel entelektüeller, endüstri

³⁷ Entelektüelin farkındalığı, kendisini “ideolojik konum” da gösterecektir. Entelektüel, bulunduğu toplumun koşulları ve yapısından etkilenen ve bu etkileşimle dünyayı yorumlama misyonuna sahip olarak belli yargılara da sahiptir. Bu anlamda oluşan yargılar ideolojik duruşu da beraberinde getirecektir. Özellikle Marksizmde egemen olan sınıfın kendi ideolojik argümanlarını doğuracağı fikrinden hareketle, Gramsci'de ideolojik bir temsil olarak karşımıza çıkan entelektüel kavramı, Gramsci'den sonra da Marksist terminolojide hız kazanarak tartışılmıştır. Gramsci'den sonra Frankfurt Okulu (Eleştirel Kuram) ve Louis Althusser, Marksizm üzerine yaptıkları tartışmalarla, entelektüeli sol ideoloji içinden değerlendirmiş ve farklı açılımlar sunmuşlardır

ile birlikte gelişen ve yazgılarını bu gelişmeye bağlayan kent tipi entelektüeller ile kapitalist düzenin harekete geçiremediği kentlerin küçük burjuvazisine bağlı köy tipi entelektüellerdir. Organik entelektüeller, toplumsal sınıfların içinde düşünme ve örgütlenme işini üstlenen entelektüeller olarak tanımlanmaktadır. Bunlar, meslekleri içinde ya da dışında bağlandıkları sınıfın düşünce ve özlemlerini dile getirir ve bu doğrultuda kitlelere yön verirler. Gramsci'ye göre (1985) her sınıf kendi organik entelektüelini yaratacak ve böylece pratik yaşama yapıcı, örgütleyici ve sürekli inandırıcı olarak karışacaklardır. Entelektüeller için asıl sorun; düşüncenin organik birliğini kurmak ve kültür sağlamlığını yaratmaktır. Bunun koşulu da entelektüellerle halk arasında, kuramla pratik arasındaki gibi birlik sağlamaktan geçer. Gramsci entelektüellerin organik ve geleneksel olarak yaptığı ikili ayrım üzerinden açıklarken aslında daha önceki entelektüellerin organik olmadığını vurgulamıştır. İtalya'da kökleri Rönesans'a kadar uzanan entelektüeller, dağınık, tek tük, başıboş olma özellikleriyle Gramsci'nin dikkatini çeker. Bu kişilerin ortak bir kültürde birleşirlerse, aşırı bireysellikleri törpülenmiş olur, hem etkinlikleri artar hem de topluma yararlı olabileceklerini düşünür (Gramsci, 1985, s. 45). Gramsci'nin, Marksizm temelinde getirdiği bu eleştirel yaklaşım entelektüelleri bireysellikten çıkarıp, birlikte hareket etmeye doğru yönlendirmiştir. Bu süreç sayesinde toplumbilimcilerin bir kısmı artık entelektüellerden yeni sınıf olarak söz edebilmiştir. Entelektüeller bu sayede toplumsal anlamda işlev bilincine sahip olmuş ve güçlerini kullanarak siyasal donanımına sahip olmuşlardır. Belli bir ortak kültür yaratabilmişlerdir.

Gramsci, Marksizm içinde entelektüele bakışa az da olsa farkındalık katmış bir düşünürdür. Marksist felsefe ve kuramda entelektüeller, doğrudan üretim ilişkilerinde bulunmadıklarından, diğer sınıflar gibi bir sınıf olarak kabul edilmezler. Onların köylülerde görüldüğü gibi, belli sınıfları yoktur, nereye istenirse oraya dayandırılırlar. Tek başlarına ayakta duramazlar. Onlar, ancak başkalarının sözcülüğünü yapabilirler. Gramsci'nin burada ifade ettiği husus entelektüelin "organik ilişki içinde bulunduğu sınıfın" sözcülük ve düşünürlük görevi üstlenmesi gerektiğidir (Gülalp, 2002, s. 218).

Gramsci'nin, entelektüeli sınıf temelli olarak konumlandırmasına benzer başka bir tanımlama Gouldner'in yapmış olduğu değerlendirmedir. Gouldner, laik eğitimin etkisiyle ortaya çıkan "kültürel veya insani sermayeye" sahip entelektüel sınıfı, kültürel

burjuvazi olarak tanımlamaktadır (Gouldner, 1993, s. 33). Gouldner'in "yeni" sınıfı, Gramsci'nin kavramına başvurmak gerekirse, özünde "geleneksel entelektüel" başlığı altında ifade edilebilir. Bu sınıf zihinsel etkinlikle ya da düşünce üretimini kendi içinde ayrı bir amaç olarak benimseyen 'hümanist entelektüeller' ile üretim sürecinin değişik aşamalarında rol oynayan 'teknik entelijensiyadan' oluşur (Yetiş, 2002, s. 54). Burada Gouldner, eğitimin toplumda egemen ideolojinin yayılması için bir araç olduğu düşüncesini savunan Durkheim, Althusser, Marcuse gibi düşünürlerle çelişir. Gouldner, eğitimin ikili fonksiyonu olduğunu iddia eder. Bu ikili fonksiyon, hem düzeni yeniden üretmek, hem de aynı zamanda mevcudu devirmek şeklindedir. Burjuvazi bu yeni sınıfa, entelektüel ve teknik rekabeti sürdürebilmek için muhtaçtır. Kültürel sermayeye sahip yeni sınıf, böylece mali sermayeye sahip eski burjuvazi karşısında üstünlüğü sağlar (Yetiş, 2002, s. 55).

Benzer şekilde Furâker de, Gouldner'in "sermaye" olarak ele aldığı entelektüelin kültürel birikimini, satışa sunulabilecek, bir fayda yaratabilecek ve sahibine getirisi olan veya getirisi olabilecek şekilde onu donatacak herhangi bir nesne olarak tarifler. Kültürel sermaye ise büyük ölçüde eğitim yoluyla üretilebilen bilgi ve becerilerin toplamıdır. Furâker³⁸ incelemesinde, Gouldner'in "yeni sınıfı" tam açıklamaması nedeniyle eleştirir. Ona göre yeni sınıfla, diğer toplumsal kategoriler arasında ilişki kurulmamıştır. Kültürel sermayeye sahip olmak bu sınıfı özgün kılmaz, tüm sınıflar kültürel sermayeye sahiptir, ancak yeni sınıf daha çoğuna ve daha farklı bir biçimine sahiptir. Yeni sınıf, bir konuşmacı topluluğudur. İnsanları satın alamaz veya zorlayamaz, ancak konuşma ve yazı aracılığıyla ikna eder. İktidardaki bürokratların yasal dayanaktan güç aldığı yetkiye karşılık, o eleştirel gücüyle var olur. (Yetiş, 2002, s. 54).

Entelektüelin toplumsal ilişkilerde farklı bir konuma sahip ve ayrıcalıklı bir sınıf olduğu fikri üzerine diğer bir görüş ise Konrád ve Szelényi'ye (1979) aittir. Söz konusu yazarların görüşüne göre, entelektüeli tanımlayan entelektüel bilgi, hiçbir biçimde karmaşık ya da üst düzeyde bilgi olmak zorunda değildir. Entelektüel bilginin ayırıcı

³⁸ Bu konuda detaylı bilgi için Bengt Furâker, "The Intelligentsia as a Class under Capitalism and Socialism", *Acta Sociologica*, V. 25, (1982, s. 460) yazısına bakılabilir.

özelliği, bütün bir toplumsal yapılanma içinde, kültürel değerler sisteminin kurucu bileşeni olmasıdır. Başka bir deyişle, toplumsal kabul gören ve kendi yandaşlarının davranış biçimlerinin yönlendirilmesi ve düzenlenmesinde etkili olan değerlerle bağlantısı, bu bilgi türüne ayrıcalıklı bir konum kazandırır (Yetiş, 2002, s. 59).

Entelektüellerin ortak bir birlikteliği ifade etmesi bağlamında onu sadece sınıf çerçevesinde ele almayan bakış açıları da mevcuttur. Gaetano Mosca, entelektüellerin Marksist anlamda bir sınıf oluşturmadıklarını, yeni ve daha değerli bir seçkin kesimin çekirdeğini oluşturabilecek, burjuvazi ile proletarya arasında konumlanan az çok bağımsız bir küme olduklarını düşünmektedir (Mosca, 1939 akt. Bottomore 1997, s. 19). Mosca temel fikrini şöyle dile getirmektedir: “Tüm siyasal organizmalarda bulunan değişmez olgular ve yönsemeler arasında biri, en ilgisiz bir gözle dahi görülebilecek kadar ortadadır. Tüm toplumlarda çok az gelişmiş ve uygarlığın aydınlığına zar zor ulaşmış toplumlardan en gelişmiş ve en güçlü toplumlara kadar iki sınıf insan bulunur, yöneten bir sınıfla yönetilen bir sınıf.” (Bottomore, 1997, s. 10).

Mosca kuramına göre seçkinler toplumda geri kalan kesimlerin üzerine basitçe gelip çöreklenmiş değildir, her bakımdan devlet görevlileri, yöneticiler, beyaz yakalı işçiler, bilim adamları, mühendisler, bilginler ve aydınlardan oluşan “yeni orta sınıf”ın bütününe kapsayan bir alt-seçkinler aracılığıyla toplumla sıkı sıkıya bağlantılıdırlar. Bu küme yalnızca seçkinlere yeni üyeler sağlamakla kalmaz, toplumun yönetiminde can alıcı bir rol oynar ve toplumun siyasal anlamdaki istikrarı da bu katmanın zeka ve etkinlik düzeyine bağlıdır. Gramsci ise Mosca ile ilgili olarak şu iddiada bulunur: “Mosca’nın siyasal sınıfı, bir bulmacadır. İnsan Mosca’nın derdinin ne olduğunu tam olarak anlayamaz, öylesine dalgalı, öylesine esnektir bu kavram. Kimi kez orta sınıfı düşünmekte gibidir, kimi kez de genel olarak mülk sahibi insanları, sonra da kendilerini okumuş diye adlandıranları. Kimi durumlarda da Mosca’nın siyasal personeli düşündüğü besbellidir” (Gramsci, 1985, s. 47). Gramsci’e göre Mosca’nın siyasal sınıfı, egemen kümenin entelektüel kesiminden başka bir şey değildir. Mosca’nın deyimini, Pareto’nun seçkinler kavramına yaklaşıp. Tarihsel aydın kesim fenomenini ve onun siyasal ve toplumsal yaşamdaki işlevini yorumlama çabası (Bottomore, 1997, s. 13-14).

Seçkin (Elitizm) tartışmasına dair bir başka yaklaşım Vilfredo Pareto’ya referanslıdır. Pareto, seçkin deyimini iki farklı şekilde tanımlamaktadır:

Her insan faaliyeti dalında, her bir bireye, aynı okul sınavlarında çeşitli konularda verilen notlara benzer bir biçimde, kapasitenin bir göstergesi olarak bir endeks verildiğini varsayalım. Bu endeksleme içerisinde tüm insansal faaliyet dalları içinde kendi faaliyet dallarında en yüksek endekslere sahip olan insanlardan bir sınıf oluşturalım bu sınıfa seçkinler adını verebiliriz. Pareto bu seçkin tanımını fazla kullanmaz. Onun için bu sadece yönetici seçkin tanımına bir başlangıç teşkil eder (Pareto, 1968 akt. Bottomore, 1997, s. 9).

Pareto bu formülle edişi ile bakış açısında yani belli özelliklerin bir dağılım eğrisi yerine erk sahibi olanlar, yani yönetici seçkinler ile erk sahibi olmayanlar, yani yığınlar arasındaki yalın bir karşıtlıkla ilgilenir. Onun düşüncesindeki değişimin temelinde seçkinler ile yığınlar arasındaki keskin ayırım üzerinden siyaset yürüten Gaetano Mosca'nın etkisi vardır.

Sınıfın mülk sahipliğiyle ortaya konulabileceğini ve mülkiyetin kuşaktan kuşağa aktarılmasının o sınıfa kalıcılık kazandırdığını, dolayısıyla da entelektüelin bu tanımlamaya sığmadığını belirten Bottomore ise entelektüel statüsünün aileye mal edilebilecek, gelecek kuşaklara aktarılabilir bir egemenlik aracı olmadığını altını çizmektedir (1997, s. 43). Marksist literatürün aksine entelektüellerin bir sınıf teşkil etmediği görüşündedir. Sınıf temelinde entelektüeli ele alan yaklaşımların karşısında olan bu bakışa göre entelektüel kendine dönük ve özeldir. Bu nedenle kollektiviteyi yanlış anlar. Sınıfsal bakamaz, eleştirel de olamaz. Çünkü tanımı gereği entelektüel, belli bir sınıfa ait olduğundan bir burjuvadır. Entelektüelin zaten doğuşundan itibaren ve dünya tarihinin doğuşundan itibaren işçi sınıfının perspektifinden bakmak veya o sınıfın çıkarları için mücadele etmek için hiçbir zorunluluğu yoktur (Tomberg, 1976, s. 447). Sistem eleştirisi temelinde müdahil olan bir entelektüel bu nedenle mümkün değildir. Bu noktada Haug, entelektüelin örgütlü bir mücadelede bulunmayacağını ifade eder. Bu entelektüelin mücadelesini sınırlayacaktır:

Entellektüeller her zaman var olanın içinde hareket etmeye karşı dururlar ve her zaman için düşünceye ve üretkenliği pazarlama beklentisine tavır koyarlar. Onlara göre düşünceler satılamaz. Onları satmaya kalkışmak bedeni satmaktan daha kötüdür. Elleri kirlamak güzel değildir. Cinsel organları kiralamak son derece çirkindir. Beyni kiralamak ise en kötüsüdür. Bu düşünce tarzının ardında mutlaka bir sınıfsal kendini beğenmişlik gizlidir. Buna rağmen birçok entellektüelin kendi otonomisine referans vermesi takdire şayan bir direniş biçimidir. Entellektüel sadece referans vermekle kalmaz ve özgün çalışmalarıyla otonom biçimler geliştirir. Böylesi otonomi biçimleri aynı zamanda direniş biçimleridir. İçlerinde belli özellikte bir dil, arı bir sanat, tartışılmaz sanat eseri ve radikal tarih oluşur (Haug, 1993, s. 21).

Entelektüelin nereye ait olduğu sorgusu üzerinde yürütülen tartışmaların gösterdiği husus, onun bir sınıf olabileceği gibi köksüz yani sınıfsız olarak da kabul edilebileceği yönündedir. Bazı görüşlere göre entelektüel “yeni bir sınıf” dır. Bu yeni sınıf, tartışma derinliğine ve kültürel birikime sahiptir; gelecekteki tüm olası gelişmelerin ve değişimlerin potansiyel gücünü elinde bulundurur (Özcan, 2006, s. 40). Entelektüeller kendi oluşturdukları birliktelikler ya da bir birlikteliğe eklemleme noktasında, yapılan teorik tartışmalarda görüldüğü gibi daha açık ve anlaşılabilirlerdir. Yani birlikte olmanın pragmatik yararını fark eden herkes bir topluluk oluşturabilir. Ancak entelektüel gibi oldukça farklı kabul edilen şahsiyetlerin var olan birlikteliklerine anlamlar yüklemeleri daha önemlidir. Ancak toplum içindeki rolünü entelektüel olarak bu şekilde değerli kılabilirler. Bunu sağlayamadığı noktalarda entelektüel simgesel bir kişilik ya da toplumsal kahramana olarak kalır.

1.4.2. Simgesel Kişilik Olarak Entelektüelin Toplumsal Rolü

Entelektüelin bir sınıf olarak ele almayan yaklaşımlarda, entelektüele sınıfsız olma rolü verilir. Karl Mannheim, 1929 yılında yazdığı *İdeoloji ve Ütopya* adlı eserinde, toplumsal olarak bağlantısız entelijensiya kavramı ile entelektüele görece sınıfsız bir rol atfetmiştir. Mannheim’e, düşüncüyü varoluşa bağlılığından kurtarma amacıyla, toplumsal sınıflar ve tabakalar arasında nispeten serbestçe süzülüp bu bağımsızlığından dolayı farklı sınıfsal bakış açılarını anlayabilme, dolayısıyla toplumu uzlaşmaya götürebilme yeteneğine sahip bir entelektüel inşa eder. Serbestçe süzülen entelektüelin tekil bireyleri, toplumun değişik sınıf ve tabakalarına dayanır. “Değişik toplumsal alanlardan gelmeleri, toplumsal alana serbest bir biçimde yerleşmemiş olmaları nedeniyle toplumsal ilişkilerde bir özerkliğe, yani esnekliğe ve ilişki dinamiğine sahiptirler” (Mannheim, 2004, s. 27). Mannheim’e göre entelektüeller, giderek genişleyen bir toplumsal yaşam alanından gelen, eğitim aracılığıyla birbirine bağlanan ve kendinde toplum yaşamına sızmış tüm çıkarları barındıran görece sınıfsız bir katmandır (Bottomore, 1997, s. 69) .

Julien Benda, Mannheim kadar olmasa da, ideolojilere benzer bir şekilde ihtiyatlı yaklaşarak entelektüele sınıflar üstü bir rol biçer. Benda, entelektüele modern çağın rahipleri rolünü vererek, hümanist değerlere sahip çıkan ideolojik belirlenimden uzak *evrensel entelektüel*³⁹ kavramını öne çıkartmıştır. Bazı entelektüeller ideolojik angajmanı fazlasıyla üstlenirken bazıları ise ideolojiden ne pahasına olursa olsun uzak durarak, tarafsız bilim, sanat ve akademi adına, toplumsal sorumluluklardan kaçmaktadır. Julien Benda *Aydınların İhaneti* adlı eserinde, hem fazlasıyla sorumluluk üstlenenleri, partizan olmaya eğilimlileri, hem de uzmanlık alanlarıyla sınırlı birer bilim adamı, sanatçı, akademisyen olarak toplumdan kopuk yaşayanları eleştirir (Benda, 2006, s. 33).

Entelektüelin sınıflar üstü olma vasfına vurgu yapan fikirleri ile öne çıkan bir diğer düşünür Jean Paul Sartre'dır. Sartre *adanmış entelektüel* tanımlamasında bulunurken, entelektüelleri ideolojiler, gruplar, topluluklar ve her türlü iktidara karşı duruş sergileyen ve bundan dolayı muhalefeti simgeleyen birliktelikler olarak ifade eder. Sartre, adanmış entelektüeli, sınıflar arası ve iktidara karşı bir kişi olarak açıklarken, entelektüelin toplumsal konumu ve hedeflerini de belirler. Entelektüel öncelikle, halk arasında ona yüklenen yüksek kültür algısı nedeniyle düştüğü kuşkulu pozisyona karşılık, ideolojinin yeniden üretimi ile mücadele etmelidir (Sartre, 2000, s. 52-53). Bu nedenle, muhalifliğini gerek içte gerekse dışta sürdürmelidir. Sartre'a göre, gerektiğinde koşullara uygun biçimde ezilen sınıf içerisinde pratik bilgi teknisyenleri yetiştirilmelidir. Ancak bu teknisyenler grubu işçi sınıfının organik teknisyenleri ya da ona en yakını olabilecektir (Sartre, 2000, s. 53). İşte ancak bu şekilde entelektüelin sınıfla ilişkisi düşünsel düzeyde mümkün iken, örgütle bağlantısı sınırlıdır. Sartre'ın ifade aralarında açıklamaya çalıştığı adanmış entelektüeli, bilginin evrenselleşmesi, düşüncenin özgürleşmesi adına belirlediği gelecek öngörüsüne sahip çıkmalıdır (2000, s. 53). Böylece entelektüel, evrensel kültürün yaratılması hedefinden sapmamıştır. Zira

³⁹ Benda'nın, entelektüellerin evrensel sorumluluklar taşıyan bir bireyler topluluğu olduğu yollu idealist görüşü, kendisini doğuran koşulları aşarak hala sarsılmaya açık güç bir geleneğin zemini oluşturmuştur. Benda'yı izleyen yazarlar entelektüelin özgürlüğüne ilişkin katı bir partizanlık ya da sadakat konusunda siyasal bir söyleme bağlanan varoluşsal bir söylem adına, onun soyut insancılığını reddederek gerek kamusal gerek de siyasal terimleriyle savaşmışlardır. Ama entelektüeli bütün bir insanlık için örnek bir kişilik haline getiren, evrensellik yönündeki sevdalarıdır (Osborne, 1999, s. 15).

o, her türlü iktidara karşı çıkmak- kitle partileriyle ifade edilen siyasal iktidar ve işçi sınıfı örgütü de dahil olmak üzere- kitlelerin koştugu hedeflerin bekçisi olmakla yükümlüdür (Sartre, 2000, s. 52-53). Sartre'ın güçlü karşıtı Raymond Aron'a göre ise Fransız entelektüellerinin Dreyfus Davası'ndan beri 20. yüzyıl Avrupa politikasının gerçek meydan okuyuşlarını anlamak için insanlık-iktidar ayırımına bakmak gereklidir. Aron eserinde entelektüellerin modern dönemde nasıl ortaya çıktıklarını anlatırken, onların bir sınıf olarak beceriksiz ve naif olduklarını da iddia eder (Lilla, 2002, s. 143).

Entelektüeller bu anlamda, kendi niteliklerinin farkında olmalarına rağmen, top yekûn hareket edici tarzda ayrıca bir sınıf şuurunu taşımayabilirler. Sosyal pozisyonları, toplumda buldukları orta ve üst tabakadır; herhangi bir sınıfa bağlı veya yamanma durumunda değildirler ve doğrudan ilişkileri de yoktur. Bu anlamda özerk oldukları da söylenebilir (Birkök, 2003, s. 12). Bu nedenle Benda'nın yapmış olduğu simgesel şahsiyet olarak entelektüelin tanımlanması özünde yanlış değildir. Said için de gerçek entelektüel, kazığa bağlanıp yakılma, sürgüne gönderilme, çarpmıha gerilme riskini alabilen, güçlü kişiliklere sahip, statüko karşısında daimi bir muhalefet durumunda olan, gelişimleri belli rutinlere bağlı olmadığından sayıları az, dünyevi kaygılarla aralarında kapanmayacak mesafeler koyan simgesel şahsiyetlerdir (Said, 1995, s. 121). Böyle bir durumda dahi entelektüeller, fonksiyonlarını yerine getirebilmeleri ve içinde yaşadıkları toplumla ilişkilerini sürdürebilmeleri için, medeniyet ve kültür temellerine, kendi iç dinamiklerine dayanmak zorundadırlar. Aksi takdirde toplumsal katkıları zayıflayacaktır (Birkök, 2003, s. 12). Dolayısıyla, entelektüelin yaşadığı ciddi bir ikilem vardır. Bu ikilem salt toplumsal aktör olma ya da evrensel birey olabilme şeklindedir.

Entelektüelin simgesel bir şahsiyet olarak toplum içindeki konumunun belirlenmesine örnek olarak verilebilecek kişi Istvan Bibo'dur. Bibo, Budapeşte doğumlu Macar asıllı siyaset bilimci, sosyolog ve aynı zamanda hukuk filozofudur. Bibo, son dönem komünist çevrede muhalif entelektüellik için rol model olmuştur. Istvan Bibo yazdığı eserler ve bilimsel çalışmaları ile Macar siyasi düşüncesinde muhalif entelektüel hareketlerin özellikle 1980 sonrası tanınmasını sağlamıştır. Bibo'yu özel kılan, onun Macar demokrasisi için verdiği inançlı mücadele neticesinde sürekli muhalif kalmayı bilmesi ve bunun neticesinde onun özünde simgeleşen karşı duruşun, tepkilerin hem halk, hem de entelektüel kesim tarafından ifade edilmesidir (www.britannica.com).

Düşünür, özellikle Stalin karşıtı olarak yer aldığı hükümetin devrilmesi ve bu dönemde yaptıkları ile ön plana çıkmıştır. Benzer sürecin tekrarını ve simgeleşen davranışı Çek Cumhurbaşkanı Vaclav Havel için de söyleyebiliriz (Özveren, 2002, s. 175-176). Bu anlamda entelektüelin hem sınıf ya da bir grubun üyesi, hem de sembolik bir anlama sahip olması da söz konusu olabilir.

Entelektüelin simgesel bir kişilik ve sembolik bir tavrından söz ederken ifade edilen, onun örnek bir kişiliği simgelemesidir. Aslında bir açıdan entelektüel, entelektüel rolündeki bir kişiliktir (Lévy, 2002, s. 72).

1.4.3. Meslek Erbablığı ve Entelektüel

Bir grup ya da belli bir kesim ile birlikte hareket eden ya da etmeyen, bağımsız entelektüel hangi mesleğe sahip olmalıdır ya da hangi meslek grubundan olması gereklidir? Belli bir zekanın üretim ve dağıtım işlevinin yürütücüsü olan entelektüel, bu anlamda her meslek grubundan olabileceği gibi, belli bir mesleki eğilimi taşımak, bir ortak duruş geliştirmek zorunda da değildir. Bütün bu işlevleri açısından bakıldığında, entelektüel herhangi bir yere bağımlı olmayan, uzak, apolitik, kimi zamanda yabancıdır. Hangi işlevi daha ön plana çıkarsa çıksın entelektüeli belirleyen, onun kamusal alanda olma zorunluluğudur (Mahçupyan, 2006, s. 13). Bu ön kabule göre entelektüel, kamusal alanda belli işlevleri olan ve onları yerine getirirken de kendisini bunun içerisinde belirleyen kişidir. Buna göre, kamusal alanda zihinsel faaliyet yürütmek, kamusal alanda zihinsel faaliyeti fiziksel faaliyete dönüştürmek, toplumsal anlamı olan sözler üretmek, toplumsal alanı ürettiği sözler ve zihinsel birikimi ile yeniden yaratmak (Mahçupyan, 2006, s. 14-17) gibi işlevleri olan bir entelektüelin toplumda yer edinmesi için, mutlaka ama mutlaka toplum içinde anlam bulması gereklidir. Bu bağlamda entelektüelin toplumu belirlemesi gibi, toplum da entelektüeli belirleyen olmuştur. Toplumun entelektüele yüklediği anlam daha baskın olarak entelektüeli belirler ve bu durumda toplum içerisindeki diğer gruplar ya da mesleklerden farklı sayılacak durumda olan insanlar karşımıza çıkar. Dolayısıyla her toplum ve kültür, kendi entelektüelini üretecektir denilebilir. Bunun dışında entelektüeli toplumsal belirlenimi olmadan,

sadece zihinsel kapasitesi, bilgi birikimi olarak tanımlama ve onu sahip olduğu kültürel derinlikle açıklama imkânı da bulunur.

Entelektüelin bizatihi kendisinin ortaya çıkışı, belli bir meslek erbabına, uzmanlığa ve işbölümü içerisinde bir konuma ulaşması ile gerçekleşmiştir. Özellikle kentlerin ticari ve endüstriyel olarak gelişimiyle birlikte, iş bölümünün yaşanması, entelektüeli ortaya çıkaran etkenlerdendir. Ancak isim olarak entelektüelin bir uzman, fikir ve düşünce işi ile uğraşan meslek grubu olarak oluşmadığını görmekteyiz. Kentlerin ortaya çıktığı bu dönemde var olan iş bölümünün oluşturduğu toplumsal sınıflar, rahipler, koruyanlar, soylular, çalışanlar ve serflerden meydana gelmekteydi. Her kesimin toplumda sahip olduğu bu iş bölümü, insan olarak ihtiyaç duydukları ve gerekli olanlar şeklinde yapılmış bir ayrımdı. Bu işbölümü içerisinde, zihinsel faaliyet yürütme şeklinde görevi olan kesim, “ruhban kesimi” almaktadır. Ancak bunlar bugünkü anlamda entelektüel kavramının ifade ettiği ile aynı anlam taşımıyorlardı (Le Goff, 1994, s. 21-22). Ayrıca, entelektüelin bir meslek grubu olarak bulunduğu yer, on ikinci yüzyılda, varlıklarının teminatı olan “üniversiteler” olmuşlardır. Bu alanlar, entelektüeller için bir çeşit “lonca” görevini üstlenmiştir. Zaten on üçüncü yüzyılı üniversitelerin çağı olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Ancak entelektüelin iş bölümünde sahip olduğu konumu, onun toplum içerisindeki ihtiyaçlarını karşılamak için sosyolojik olarak kendisinin üretmek zorunda olduğu rollerdir. İşte bu üretim sayesinde entelektüel, mesleki ve toplumsal olarak yükselirken, toplumsal içinde yaşadığı ilerleyen rol, onu çok da tatmin eden bir özellik değildir. Alfred von Martin, entelektüelleri “...hayatlarını esas itibariyle kişisel olmaktan çok manevi bir saikle, kültürel, toplumsal, siyasal anlamlılığında emin oldukları talepleri olan, hayata sırf bu taleplerin kendisi uğruna bağlanan insanlar” olarak tanımlaması bu düşünceyi desteklemektedir (Seyppel, 1989 akt. Balcı, 2002, s. 19). Bunun dışında entelektüeli sadece sosyal birliktelikten temellenen “topluluk” olarak değerlendirmeler de yapılmaktadır. David Barchard, entelektüel denilince akla soyut sorunlara ilişkin kamuya kapalı olan ve kamusal tartışmalara katılan veya bunları izleyen topluluk mensuplarının anlaşılması gerekir (Seyppel, 1989 akt. Balcı, 2002, s. 19) görüşündedir. Yine benzer şekilde, Joseph A. Schumpeter, mesleki bilgileri dışındaki alanlarda faaliyette bulunmayı, entelektüellik için zorunluluk sayan ve yükseköğrenim görmüş kişileri potansiyel birer entelektüel olarak değerlendirir.

“...Benzer bilgilerle teçhiz edildiklerinden anlaşılmasının ve dolayısıyla bir sosyal grup oluşturmalarının kolay olduğu” (Balcı, 2002, s. 20) düşüncesindedir.

Mesleklerin, uzmanlıkların belli bir yönlemsel ve teknik donanım ve eğitim üzerinden kazanıldığını varsayarsak, entelektüelin böyle bir mesleki donanıma sahip olması bir ön koşul mudur? Dahası, entelektüelin ontolojik-epistemolojik dünyası mesleki bir donanıma, belli bir alandaki uzmanlığa indirgenebilir mi? Bu durumda entelektüellik diye bir meslekten söz edebilir miyiz? Evrensel genel kabulün son iki soruya cevabı net bir hayır’dır. Çünkü entelektüellik, tek bir kişiye atfedilen bir konumdur ve bu haliyle sıfat olarak ona dışsal açıdan aktarılan bir algıdır ve bu algıda bir kamusal algı üzerinden gelişir ve şekillenir. Entelektüelin kamusal bir imge olması onun doğası gereğidir. Entelektüelin kamusalının nasıl oluştuğunu entelektüelin kamuya açık olma görevini ne kadar istekle sunduğu, ona olan toplumsal talebe bağlıdır. Bu şartlarda kimi zaman entelektüel fazlaca “her şeyi bilen” olma sıfatını benimsediği noktada, “ukalalık” gibi bir algıyla tenzih edilebilir. Ancak bir diğer durumda ise entelektüelin tamamen her şeyden soyut olarak yaşayan kişi olması beklentisi de doğabilir. Entelektüelliğin mesleki bir uzmanlık olmadığını düşünmeyi sürdürdüğümüzde, onun varlığı ile bir entelektüel duruşa sahip olduğunu ve bu nedenle mesleği olsun olmasın zaten bir birey olarak ondan aşkın bir değere sahip olduğunu söylemek yeterlidir. Onun bu var oluşsal konumunu belirleyen, mesleğinden ziyade ilgi ve merakıdır. “Yani entelektüel bilgilenmiş olmaktan ziyade evrensel hakikate yönelik merak duygusu ve anlam ihtiyacının peşinden giden kişidir. Cevaplar sunmaktan ziyade sorular üretir, rahatlatmaktan ziyade sorgular. Bu yüzden entelektüelin bizatihi varoluşu içinden çıktığı kamu için rahatsızlık vericidir” (Özel, 2006, s. 71). Aslında bu haliyle entelektüel, halktan uzaklaşan olarak kendisini inzivaya çeken anlamında kullanılmıştır (Özcan, 2006, s. 40). Son kertede entelektüeller, aynı meslekten olmadıkları için bir sınıf da oluşturmazlar. Entelektüeller, işçiler, memurlar, çiftçiler çalışma dünyasına ait olmadıkları gibi doktorluk, avukatlık, gazetecilik gibi meslek dünyasına da doğrudan ait değillerdir. Dolayısıyla entelektüel statü bir meslek sayılmaz. Onlar bir iş yapma ya da meslek icra etmek için bir araya gelmezler ve buna bağlı olarak sosyal bir topluluk oluşturdıkları söylenemez. Çünkü entelektüeller sadece mesleki özelliklerinden ötürü belirli, homojen ve kolayca tanınabilen bir grup oluşturmazlar.

Entelektüel ile ilgili bir diğer konu meslek erbabı olarak sahip olması gereken statünün sorunlu olmasıdır. Çünkü belli bir görevi dahi olsa, onu bu işlevler ile kimse donatmamıştır. Sartre ise egemen sınıfın, kendi yarattığı ve ancak kendisinin tanıdığı entelektüelini, pratik bilgi teknisyeni ya da üstyapı da memur olarak görmek istediğini ifade eder. Bunun dışında Sartre'a göre, orta kesim entelektüeli kendi içinde yaşadığı iç çelişkilerle dolu bir konumda olduğu için bu sorunları ifade etmekle görevli değildir zaten (1997, s. 33) ⁴⁰. Entelektüel bu nedenle kimse tarafından görevlendirilmemesi ve statüsünü hiç bir otoriteye borçlu olmaması ile kendi özgünlüğünü ortaya koymuş olur.

Entelektüelin mutlaka bir mesleki rolünün varlığını tartışan bir diğer entelektüel tartışmacısı da Foucault'dur. Ona göre de entelektüel bilgi işçisidir, bilgi ile ilgilidir. Bu nedenle var olan bilgisini yazmak, yaymak ve düşüncesini ifade etmek durumundadır. Entelektüel bunun için gerekli olan gazetecilik gibi meslekleri ifa edebilir (Foucault, 2005, s. 42). Bu nedenle Foucault'un entelektüelin görünür olma ya da her konu hakkında bir fikir bildirmesi hususunda çekincesinin olmadığını söyleyebiliriz. Ona göre, entelektüel üretim aygıtına dâhil değildir. Bu nedenle entelektüelin rolü, sömürülen sınıfın sesi olmak değildir. İşçiler zaten ne yaptıklarını bilmektedirler Entelektüelin rolü, işçinin bilincini oluşturmak değildir; çünkü bu bilinç vardır. Ama rolü, bu bilincin, işçinin bu bilgisinin enformasyon sistemine girmesini ve yayılmasını ve sonuç olarak olup bitenlerin bilincinde olmayan insanlara veya diğer işçilere, yardım etmesini sağlamaktır (Foucault, 2005, s. 42).

Yukarıda üç alt başlık altında yapılan değerlendirmenin amacı, entelektüelin toplum içindeki rolünün teorik bir tartışma çerçevesini çizmektir. Entelektüelin kendisinin varlığının sorunlu olduğu ve bir tür hayaletinden söz ettiğimiz günümüz toplumu içerisinde, yapılmaya çalışılan deneyimlerin değerlendirmesidir. Bu anlamda, entelektüelin grup içindeki işlevi, mesleki sorumluluğu ya da sadece bir üst varlık

⁴⁰ Sartre'a göre, pratik bilgi teknisyenini, mesleğiyle, daha doğrusu sosyal varlığıyla kendisi arasına yeni bir mesafe koyması ve hiçbir politik karşı çıkışın, onun nesnel olarak kitlelerin düşmanı olduğu gerçeğini hafifletmeye yermeyeceğini anlamsız koşuluyla halk güçlerinin radikalleşmiş bir yoldaşına dönüştüren süreç içinde geçici bir uğrağı temsil ettiğini ifade eder. Bu anlamda aydın günümüzde rahatsız bilinç aşamasında değil, yeni bir statü kazanmak için kendi sorunuyla yüzleşmekte ve entelektüel uğrağını da yadsımak zorundadır (Sartre, 1997, s. 5).

olarak mühürlenmiş sembolik duruşunun hangisinin entelektüele daha iyi geleceğinin normatif bir eleştirisini yapmak sorunludur.

1.5. ENTELEKTÜEL FARKINDALIK: EYLEMCİ KİŞİLİK VE PRAKSİS DÜŞÜNCESİ

1.5.1. Praksis ve Praksis Felsefesini Anlamak

Kökeni Yunanca bir terim olan *praksisin* bilinen anlamı, yaygın olarak *hareket* ya da *edim* kavramları ile örtüşmektedir. İngilizce de ise sıklıkla çevirisi pratik kavramı ile olarak yapıla gelir (Bernstein, 1971, s. IX)⁴¹. Praksis, eylemi, etkinliği ve insanın kendi dünyasını yarattığı, özgürleştirdiği, değiştirdiği alan olarak, temelde insanın kendisini öteki varlıklardan ayrı kıldığı bir etkinliği ifade etmektedir (Gramsci, 1986, s. 245). Daha sınırlı bir anlamda praksis, insanın ahlaki ve siyasi yaşamında etkili olan disiplinleri ve faaliyetleri vurgulayan bir içerik taşımaktadır. Bu disiplin, bilgi ve pratik akıl gerektirir. Bu anlamda teori ile bir tezatlık taşıyabilmektedir, çünkü onun içinde bilgi ve akıl olmak zorunda değildir, fakat yapılan ve yaşanan şeydir (Bernstein, 1971, s. X).

Praksis, öncelikle Marksizmde merkezi bir kavram özelliğine sahip olmakla birlikte, kavramın tarihi Antik Yunan düşüncesine ve özellikle Platon ve Aristoteles'e kadar dayanmaktadır (Gramsci, 1986, s. 245). Aristoteles için praksis, polis içerisindeki siyasi etkinliklerin toplamıdır. Bu anlamda bireysel ahlaki çalışmalar, polis içinde yapılan siyasi faaliyetlerle birleştirilir. Burada Aristoteles'in ayrımını gözden kaçırmamak gerekir. Aristoteles için teori, yaşam formu olarak disiplinli bir aktiviteyi içermektedir. O, baştan itibaren praksis ve teori olarak bir ayrımın adını koymamış olsa da, yaşam

⁴¹ Nicholas Lobkowitz'e göre, eylem olarak praksis, başka kavramlarla da ilişki içindedir; kendini gerçekleştirmek, yönetmek, yapmak ya da başarmak ve genel olarak , hareket, bazı eylem anlamında performans sergilemek gibi (Bernstein, 1971, s. 9) .

şekli olarak iki ölçütü ortaya çıkarmaktadır: Bir tarafta doğru insan ve diğer tarafta özgür yaşam (Bernstein, 1971, s. X). Bir diğer ifadeyle praksis, teori ve pratiğin birliğine yapılan vurgu anlamında, düşünce tarihinde ortaya çıkmış ve bu alanda da çeşitli biçimlerinin sürekli olarak araştırıldığı, çözümlendiği ve eleştirildiği bir konu olmuştur. Var olan bütün dünya görüşleri ile bütün felsefi akımların bu sorunla uğraşmış buldukları yadsınamaz bir gerçekliktir (Gramsci, 1986, s. 245). Özellikle Batı felsefesi tarihinde ve Anglo-Avrupa geleneğinde praksis algılayışlarının belirleyici bir konuma sahip olduğu söylenebilir. Sözü edilen geleneğin içerisinde praksis, Platon ve tüm idealistlerde bilgi ve anlayış ilkeleri doğrultusundaki eylemleri, Sofistler ile devamında Varoluşçuluk akımı temsilcilerinde bireyin varlığının iradesini gösteren hareketleri berraklaştırırken Aristoteles ve Pragmatist felsefecilerde sadece sorun olduğu durumlarda eylemsel tepkiler şeklinde ve doğal gereksinimlerin karşılanmasını amaçlayan üretim sürecindeki eylemleri ortaya koymada değerlendirilmektedir. Sofistik ve pragmatik düşüncede pratik, doğrudan eylem terimini açıklar (Hall, 1980, s. 57). Bernstein'a göre, praksis ve hareket konusu ile doğrudan ilgili dört felsefi düşünce söz konusudur: Marksizm, existanyalizm (varoluşçuluk), pragmatizm ve analitik felsefe (1971, s. 1).

Praksisin farklı düşünce sistemlerindeki kullanımlarından ötürü, terim en nihayetinde insani etkinliğin bir türü olarak ele alınmaktadır. İnsani eylemlilik kendisini insanın pratiklerinde, davranış süreçlerinde, jest, eylemler ve ayrıca kurumlar içinde temellendirir. Bu vücut bulmuş nesnelere, insanların karşısına toplumsal kurum olarak, örneğin, devlet, para, iş ilişkileri ya da dil olarak çıkar. Çünkü iş bölümü gerçekleşmiş toplumlarda emek ürünü ile üretim eylemi birbirinden kopuktur. Karşımıza çıkan bütün toplumsallık pratikten bağımsız olarak yansır. Bu bağımsızlık perdesi arkasında toplumsal ilişkilerin üretimi gözden kaçır. Hiyerarşik sıralamalar, ritüeller ve yaşam biçimleri etkili bir biçimde nesnelleştirilir ki, insana nesnel dış dünya olarak yansılar. Böylelikle kendi elimizle ürettiklerimize yönelik ilişkimiz eşyasal bir ilişkiye bürünür. Bunların her yerdeliği her bir insan için Gramsci'nin ifade ettiği gibi, nesnel ve etkin gerçekliktir. Bu gerçeklik içinde bulunan yaşam tarzı *gerçekten doğru* olandır. Bu yaşam biçimi, meşru, güncel, akla kenetlenmiş kişiler arası eylemler ve anlayış tarzı olarak yansır ve insan pratikleri içinde toplumsal olarak gerçekleşir. Bu pratikler içinde bireyler kendi iradeleriyle hareket eder ve kendi görüş ve inançlarına uygun şekilde

davranırlar. Aynı anda bu pratikler toplumsal anlamda önceden hazır olan ve diğer taraftan toplumu yönlendirmekte uygun görülen ritüellerden, tartışmalardan ve kurumlardan faydalanır. Bu durumda insan pratikleri, tasarruf edilmiş toplumsal davranış repertuarı içinde mümkün olan ve hatta istenilen davranış biçimleri arasında hareket eder. Pratik bakış açısından, dünya sembolik boyutuyla karşılaştırılarak, geleneksel düşünme tarzı (yani bilinç dediğimiz olgu) imkânsızlaşır. Daha yakından bakacak olursak, düşünmeyi bilincimizde oluşan bir şekillenme olarak değil, Latince’de ifade edilen hali ile *consciencia*’sı olarak yani, bilgiye ortak olma ve karşılıklı paylaşım anlamında anlamamız gerekir. Marx’ın vurguladığı gibi, düşünce pratikte gerçekleşir ve *gerçek yaşamın dili* olarak adlandırılır. Dünya spesifik tarihsel yaşam tarzı olarak her zaman ön anlam taşır ve bu anlam eş zamanlı olarak, pratik eylemsellik içinde değişir. Eylemsel bütünlük içerisinde içe ve dışa yönelik yani, toplumsal aktöre ve çevresine yönelik bir anlam sıralaması gerçekleşir. Bu anlamlar dışa vurulur ve anlamı taşıyan haline girerken, insanın üretimi ve insanın anlamlarının üretimi de pratikle örtüşür ve insanın üretimi de insani anlamların alanı ve aracına dönüşür (Schneegg, 2007, s. 91). Bu durumda insan, toplumsal bir varlık olduğundan bütün pratiklerinde kendisini diğeriyle ilişkilendirir. Yaşamını toplumsal olarak yaşar, kendisini diğerleriyle ilişkilendirip bu ilişkileri sürdürebilmeyi başardığı kadar, diğer bir ifadeyle pratikte eylemi gerçekleştirdiği kadar, yaşayabilir. Pratikler toplumsal cereyan eder demek, belli bir bilgi içinde cereyan eder anlamını taşımaktadır. Bu etkin bağlamın iki tarafı vardır. Bir yandan pratikteki eylemsel bütünlük içinde, yani iş, kültür üretme, sportif faaliyet spesifik bir dünya ve kendinle olan ilişki ile belirir. Öte yandan pratikler bu işlevleriyle birey için ancak iş, kültür üretme ve sportif faaliyet olarak anlaşıldığı zaman anlam taşırlar. Yalnız bu yolla insanlar kendileri ve dünyada olanlar hakkında tekrardan bilgi edinirler ve pratiklerini gerçekleştirmiş olurlar (Schneegg, 2007, s. 92). Diğer bir ifadeyle, toplum içerisinde hareket halinde olan bireyin davranışları doğrudan bir pratiktir. Ancak birey, bu davranış bilincine varmış değildir. Bilinç oluşurken, kimi zaman birey bazı tutarsızlıklar içinde olabilmektedir. Ancak yine de eylem halinde bulunurken iki bilinç düzeyinden söz etmek gerekmektedir: Birincisi, bireylerin etkinliğinde örtük bulunan ve gerçek dünyanın pratik dönüşümünde etkinleşen, onu kendi çevresindeki diğer eylem içinde olanlarla birleştiren bilinçtir. Bilincin diğer yansıması ise geçmişten devralınan ve eleştiri olmaksızın benimsenen, sözel ya da

yüzeyde kalan bir bilinçtir. Sözsözsel açıklık, toplumsal ilişkileri belirler ve kişilerin etik davranışlarını etkiler. İnsanın kendi kendisini anlaması, tanınması, gerçeğin bilincine varmakta daha yüksek bir noktaya ulaşması önce etik, daha sonra ise siyasal alanda, karşıt yönlü politik hegemonya savaşı içerisinde mümkün olabilmektedir. Bu anlamda baskı gücünün bir ögesi olma bilinci, kendi kendinin bilincine varmanın ilk aşamasıdır. Belli bir hegemonik gücün parçası olduğuna dair bilinç edinme, kuram ile pratiğin en sonunda bir teklik olacağı ilerlemeci bir öz bilince doğru giden ilk aşamadır. Dolayısıyla kuram ile pratiğin birliği, mekanik bir olgu değil, tarihsel sürecin bir parçası olma özelliğine sahiptir (Forgacs, 2010, s. 415; Gramsci, 1985, s. 65). Eylem, bireyin ulaşmasını hedeflediği amacı anlamında tarihin bir konusu olur. Bu nedenle entelektüel duruş ile her zaman baskın olarak anlaşılan husus, tarihsel olarak kurumların ya da maddi gücü olanlardan ziyade büyük adamların eylemleridir (Hall, 1980, s. 58).

Genel anlamda Marksizm düşüncesinde ise modern toplum hiyerarşik sosyal bir yapı ve sosyal çatışma alanı olarak görülmektedir. Modern toplumun başlıca özellikleri özel girişimci tarafından meta üretimi, kafa ve el işinin ayırımı, iş ve işlevsellik bölümü, ekonomik, hukuksal ve sosyal yaşam biçimlerinin normlaştırılmasıdır. Bu sıralamanın belli pratiklerde farklı biçimde ifade edildiğinden yola çıkarsak, iki sonuç elde ederiz. İlk olarak bu pratikler içinde hiyerarşik yapılanmalar ve egemenlik ilişkilerinin gerçekleştiğini ve pekiştiğini görmekteyiz. Buna eş zamanlı olarak, pratik üslupları içinde toplumsal çatışmalar ve yeniden yapılanma pazarlıkları gerçekleşir ve bu zeminde söz konusu sıralama yeniden meşrulaştırılır ve temellendirilir. Bu demektir ki, pratik, rutini, homojenliği, durağanlığı ve değişimi, kalkınmayı ve gelişmeyi eylemselleştirenin kendisidir. Bu bağlamda pratik, her zaman çerçevelenmiş ve belirli bir istikamete yöneliktir. Ancak pratik tek bir nedensellik temelinde belirlenmemektedir. Bu nedenle Marx için pratik ayrıca ve aynı zamanda bir *devrimci* eylemliliktir. Devrimcilik, birebir devrimle ilişkisi olan pratiği değil, öncelikle şimdiki zaman halini değiştirmeye hazır ve yarının yeniliklerine açık olan pratiği kasteder. Bu anlamda belirsizlik, her spesifik toplum için karakteristik olan gerçeklik alanı ve imkanlar ufku arasındaki gerilim tarafından üretilir. Pratik belirsizdir. Şimdiki zaman ise eylemsel bütünlük olarak böyle ya da diğer türlü gerçekleşir (Schneegg, 2007, s. 92).

Dolayısıyla, Marksizmde praksisin bir insani etkinlik olarak sadece devrimci bir hareket tarzını mı, yoksa insanı içine alan tüm politik hareketleri mi kapsadığı konusunda henüz tam bir düşünce birlikteliği söz konusu değildir (Forgacs, 2010, s. 413). Sadece şunu söylemek mümkündür: Marksist düşüncede praksis, pratiğin uygunluğunun tanımlanmasına olanak sağlayan bir konumdur ve böylesi bir karakterin yaratımını içerir. Praksisin anlamı, bilme anlayışının geleneksel olarak egemenliğini yaparken, insan ruhunun temel fonksiyonunu da yerine getirmektir (Hall, 1980, s. 57).

Terimin Marksizme kadar arka planını destekleyen diğer fikrî tartışmalar Bacon, Kant, Schelling ve Hegel gibi düşünürlerin teori ve pratik ayrımı üzerine yaptıkları değerlendirmelerde görülebilir. Özellikle Hegel düşüncesinde praksis bir reform ve hatta bir gelişmedir (Hegel, 2011) . Bu düşünüşte, praksis felsefesi, her türlü tek yanlı ve bağınaz ideolojik öğeden kurtulmuş bir felsefedir. Çelişkilerin tam bilincidir, birey ya da tüm toplumsal gruplar olarak filozofun kendisi, bu bilinç içinde, çelişkileri yalnızca kavramakla kalmayan, ama kendini de bir çelişki ögesi olarak gösteren ve bu ögeyi bir bilgi ve dolayısıyla bir eylem ilkesine yükseltendir (Gramsci, 1986, s. 264).

Praksis düşüncesini ele aldığımızda ise onu belirleyen iki temel unsur olduğunu görmek mümkündür. Bunlardan biri insan, diğeri ise felsefedir. İnsan ile vurgulanan husus, yukarıda da altı çizildiği gibi, eylemi gerçekleştiren kişi olması ve aynı zamanda bu eylemci kişinin eylemi gerçekleştirirken nasıl bir algıya sahip olduğudur. Toplumsal eylemler durumunda olan insan, pratik anlamda aktif haldedir. Ancak bu etkinliğin bilincine kendisi de aktif olarak pratik içerisinde olmadan asla ulaşamaz. Bu noktada bireyler praksis halinde iken, aktif yaşam içerisinde pratik bir etkinlikte bulunurlar, ancak bu onların kuramsal bir bilince sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Çoğu zaman kitle içinde aktif olan bir insanın kuramsal bilinci tarihsel bakımdan, kendi etkinliğine karşıt olabilmektedir (Forgacs, 2010, s. 415). Dolayısıyla insanın eylemleri arasındaki kuramsal bilinci belirleyen şey, onun kendisi ile düştüğü çelişkiler ve bir anlamda diyalektiklidir. Çünkü praksis düşüncesinin özüne, eleştirel sorgulamalar ve var olan somut düşünceyi sürekli yerinden etme durumu hâkimdir. Bu durumda ortak duyunun bir eleştirisi söz konusudur (Forgacs, 2010, s. 413). Dolayısıyla praksis felsefesi, çok yaygın görüşe göre, diyalektik bir bilimi olarak katıksız bir felsefe olma özelliğini taşımaktadır. Kurucu felsefesinin öğretici olan bölümlerinin hiç birinin

önemini yadsımaz. Bir anlamda praksis, klasik Alman felsefesinin, İngiliz klasik iktisadının, Fransız siyasal etkinlik ve biliminin, 1848'e doğru erişmiş buldukları en yüksek düzeyin sonu ve aynı zamanda aşılması olan üç kurucu parçadan oluşmuş bulunduğu anlamına gelmektedir (Gramsci, 1986, s. 279). Praksis felsefesi özgül olarak tarih teorisinin kendisidir.

Praksis düşüncesinin ikinci birleşeni olan felsefe ile ilgili yürütülecek bir diğer tartışmada, çeşitli felsefe ve düşünce biçimleri arasında insanın her zaman bir seçim yapması durumunda bunu nasıl yapacağıdır. Diğer bir ifade ile insanın düşünce ile davranışı arasında her zaman bir çelişme olabileceğini varsayarsak, bu durumda 'gerçek' dünya görüşü ne olacaktır? Bunu belirleyen davranış mıdır, yoksa onun arkasında yer alan düşünce midir? Davranışlar şayet her zaman siyasi bir nitelikte ise, kişinin gerçekliği düşüncede mi yoksa davranışta mı görülecektir?

Aslında düşünce ile davranış arasında bir ikilik söz konusudur. Düşünce kendini sözle belli ederken, davranış ise eylemde kendini göstermektedir. Belli bir dünya görüşüne sahip toplumsal bir grup, kendini eylem içinde ortaya koyar ve sırası geldikçe organik bir birlik varmışçasına davranır. Öyle ise felsefeyi de politikadan ayıramayız ve her dünya görüşü kendi başına politik bir olaydır (Gramsci, 1985, s. 57-58). Bu anlamda tasavvur edilen felsefe, yarattığı düşünce tarzıyla gerçek hayata geçen ve ondan beslenen bir haldedir. Felsefe olarak praksis düşüncesi de kuram ile pratik arasında birliği sağlamak durumundadır. Ancak bu henüz başlangıç aşamasındadır. Tarihsel olarak pratik ile kuramın birleşmesi sürecindeki sorunların temelinde, insanların kuramdan pratiğin bir "tamamlayıcısı", bir "aksesuarı" ya da "hizmetkârı" gibi söz etmeye devam etmeleri gelmektedir (Forgacs, 2010, s. 415). Bu, entelektüellerin siyasal alandaki sorunsallarının yansımasından kaynaklanır. Burada bir diğer sorun nokta ile karşılaşılır. Bir felsefe akımı, sadece sınırlı bir entelektüeller topluluğunu ilgilendiren özel bir kültürel gelişim üstünde çalışıldığı zaman bir felsefe akımı mı olur. Ya da bir yüksek düşünceyi ortak duyuya indirgemeye, uygulamaya ve bunu yaparkende hiçbir zaman "basit insanlarla" olan ilişkisini koparmamaya dikkat ettiği ve bu ilişkide ele alınıp çözümlenmesi gereken sorunların kaynağını bulduğu zaman mı felsefi olma özelliğine ulaşabilir? Gramsci'e göre, eğer bir felsefe ancak sorunun ikinci kısmında ifade edildiği şekilde kalırsa, tarihsel olabilir ve bireysel özü entelektüalist öğelerle

kurulabilir. İşte bu temelde geliştiği oranda yaşayan bir düşünce niteliği kazanabilir (Gramsci, 1985, s. 62-63). Dolayısıyla praxis felsefesi ‘basit’ insanları, onları kendi ‘sıradan’ ortak duyu felsefelerine terk etmez, onları yaşama ilişkin daha yüksek bir kavrayışa taşıma amacına sahiptir. Praxis felsefesi entelektüeller ile ‘basit’ insanlar arasında ilişki kurulması gerektiğini olumluyorsa, bilimsel etkinliği sınırlandırmak ve kitlelerin alt düzeydeki birliğini korumak için değil, ufak entelektüel grupların yanı sıra kitlenin de entelektüel ilerlemesini siyasal açıdan mümkün kılacak entelektüel-moral bir blok inşa etme hedefindedir (Forgacs, 2010, s. 413)⁴². Bu çerçevede içerisinde Gramsci’nin düşüncesinde yer bulan praxis felsefesinin entelektüellerin felsefesinin bir eleştirisi olması doğaldır. Çünkü entelektüelin varlığı ile yaptığı şey, düşüncesini üst bir noktaya çıkartmaktır. Oysa felsefe praxis ile ortak bir duyuya indirildiği zaman, bunun eleştirisini de yapmış olmak mümkün olmaktadır.

En özünde praxis felsefesi, Marksist düşünce içinde yer almak anlamını taşımaktadır. Anlam olarak praxis, teori (felsefe) ile pratiğin birbiriyle tam bir diyalektik kaynaşması şeklinde ifade olunduğundan özde bir Marksçılık ifade etmektedir (Gramsci, 1985, s. 64). Marx’ın *Das Kapital* doğrudan bir entelektüel praxisdir. Kapital’in anlaşılması, bu şartlar altında kurtuluş felsefesi üzerinden kapitalist üretim tarzının küresel egemenliğine yönelik bilimsel bir kavrayış ile mümkündür (Wolf, 2007, s. 193). Benzer bir şekilde çağımız düşünürlerinden Alex Demiroviç’e göre, Marx’ın *Kapital*, geleneksel entelektüel praksisin özünde gelişecektir: Okumak, tartışmak, yazmak şeklinde belirecektir. Başka türlü bir teorinin üstlenilmesi gerçekleşemez (2010, s. 153). Diğer bir ifadeyle, bir teorinin benimsenmesi ve katkı sağlanarak geliştirilmesi, ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla praxis’in Marx’ın argümanları üzerinden yeniden güncelleştirilmesi gerekli olmaktadır.

⁴² Praxis felsefesi, süreç olarak 19. yüzyılın ilk yarısında, klasik Alman felsefesi, klasik İngiliz ekonomisi ve Fransız siyasal pratiği tarafından simgelenen kültürün en yüksek gelişme temeli üzerinde doğmuş ve bu üçlü etki praxis felsefesinin, ekonomisinin, politikasının hazırlanmasına tek tek ya da dolaylı olarak bir hazırlayıcı şeklinde etkili olmuştur. Gramsci bu üç sürecinde teorik, politik ve kültürel anlamda hazırlayıcı birer uğrak olduğunu ifade eder. Alman felsefesinin önerdiği kurgu biçimini dile getirdiği için, Fransız politikası ve İngiliz klasik iktisadi yardımıyla tarihselci bir biçimde çevrilmiş bulunan yeni içkinlik kavramında bu üçlü etkinin birleştiriciliğini görmek mümkündür. Belli bir anlamda, praxis felsefesi eşittir Hegel’den David Ricardo’ya denilebilir (Gramsci, 1986, s. 261).

Marx'ın *Feuerbach Üzerine Tezleri*'nde sergilediği fenomenolojide, praksis kavramının nüvelerini zaten görmekteyiz. Bu tezlerden praksis üzerine yaptığı değerlendirmelere baktığımızda, özellikle On Birinci Tez'de yer alan ifadeler, konunun temellerini belirler niteliktedir ve praksise yapılan vurgu nedeniyle en önemli tez olarak değerlendirilebilir: "Filozoflar, dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, sorun onu değiştirmektir" (Marx-Engels, 2004, s. 24). Marx diğer bir temel argümanı sekizinci tezde ifade etmektedir: "Her toplumsal yaşam, özünde pratiktir. Teoriyi gizemciliğe götüren bütün giz'ler, ussal çözümlerini, insan pratiğinde ve bu pratiğin kavranmasında bulur" (Marx-Engels, 2004, s. 23). Her ne kadar Onbirinci ve Sekizinci Tez açık bir praksis vurgusuna sahip olsa da, tezlerin her biri praksisin anlamı ve önemine dikkat çekmektedir, zira bu tezler Marx'ın klasik düşünceden kopuşunun Ludwig Feuerbach eleştirisi üzerinden şekillenmesinin bir göstergesidir. Bu kopuş, yukarıda da ifade edildiği gibi, aslında Marx'ın kapitalizmin özünü anlamaya yönelik felsefi yapılanmasının anahtar kavramı olan praksis'tir. Praksis, Marx'ın devrimci pratiğinin ne anlama geldiğini ve üretim ilişkileri, sosyal yapı ve insanın topluluk içindeki varlığına ilişkin temellerini açıklamada nasıl bir kavrayıcı bakış açısını ortaya koyduğunun altını çizmektedir (Bernstein, 1971, s. 13).

Nesnel hakikatin insan düşüncesine atfedilip atfedilemeyeceği sorunu – bir teori sorunu değil, pratik bir sorundur. İnsan, hakikati, yani düşüncesinin gerçekliğini ve gücünü, bu dünyaya aitliğini pratikte kanıtlamalarıdır. Pratikten yalıtılmış düşüncenin gerçekliği ya da gerçeksizliği konusundaki tartışma, tamamıyla skolastik bir sorundur (Marx-Engels, 2004, s. 22).

Praksis felsefesinin geldiği son aşamada, özellikle kuram ile pratiğin birliği kavramı Marx sonrasında derinlikli olarak tartışılmaya başlanmıştır (Gramsci, 1985, s. 66). Günümüze gelindiğinde ise Hannah Arendt'e göre de eylem veya praksisin gerçekte ne olduğunu şimdilerde unutmamız önemli bir tehlikedir. Arendt, modern çağda üretilmiş bir zihniyetin ya da amaç araç zihniyetinin ve emek zihniyetinin praksisi bozmuş ve çarpıtmış olduğunu öne sürmektedir (Bernstein, 1983, s. 44). Arendt'in temel kaygısı ise, *vita activa*⁴³ya ilişkin ve özellikle de insan aktivitesinin en yüksek biçimine –eylem (praxis) diye adlandırdığı şeye- ilişkin ayırt edici olan şeyi yeniden inşa etme çabasıdır.

⁴³ Praksis üzerine düşünceleri ile bilinen Hannah Arendt'in *Vita Activa* ile anlatmaya çalıştığı, üç temel insani etkinlik olan emek, iş ve eylemdir. Arendt'e göre bunlardan her biri, yeryüzündeki hayatın insna içinde o şartla verildiği temel durumlardan birine karşılık geldiği için asildir (Arendt, 2000, s. 35).

Ona göre bu sadece entelektüel bir problem değil, aynı zamanda en hayati meseledir (Bernstein, 1983, s. 183). Praksisin bu anlamda unutulmasının nedeni ise Arendt'e göre, totalitarizmdir. Çünkü totalitarizm, eylem ve politika için bir koşul olan çoğulculuğun kendisini yıkmaya çalışmaktadır (Bernstein, 1983, s. 184). Arendt'in eylem ile açıklamaya çalıştığı şey, doğrudan insanlar arasında geçen etkinliktir. Bu durumda insanın çoğulluğundan söz edilir. Böylece, insanın değil, insanların yaşadıkları ve bu dünyadan oldukları gerçeğine referans verilmiş olunur. Arendt'e göre, insanın bütün siyasi hayatının koşulunu çoğulluk durumu oluşturacaktır. Hatta Arendt, bunu Romalıların dilinde bir karşılaştırma ile birlikte kullanır: yaşamak, insanlar arasında olmak ile ölmek yani insanlar arasından çıkmak söylemlerini eş anlamlı olarak ele alır ve bunları birlikte kullanarak, insanın çoğullar içerisinde olmasının önemini vurgular (Arendt, 2000, s. 36).

Sonuç olarak, praxis felsefesine daha bütünlüklü olarak bakılması sonucunda, kuramın pratiğin sadece bir tamamlayıcısı olarak görülemeyeceğine hizmet edilmiş olunacaktır. Eleştirel yoldan insanın kendi sınıf bilincine ulaşması sonucunda, tarihsel ve politik olarak bir seçkin entelektüel sınıfının yaratılmasının gerekliliği anlaşılacaktır.⁴⁴ Böylece insan ancak örgütlenerek kendini başkalarından ayırt edebilecek ve kendiliğinden bağımsız bir duruma geçebilecektir (Gramsci, 1985, s. 66). Entelektüelin yetişmesi ise uzmanlaşmış kimseler arasında ve kuram-pratik ilişkisinin sağlanması ile mümkündür. Entelektüelin yetiştirilme yolu uzun, güç ve çelişkilerle, ilerleme ve gerilemelerle, ayrılıp yeniden buluşmalarla doludur. Aslında bir yerde insanın eleştirel yoldan sınıf bilincine varması demek, tarihsel ve politik olarak bir seçkin entelektüel sınıfının yaratılması anlamını taşımaktadır. Bir insan topluluğu örgütlenmeden, kendini başkalarından ayırt edemez, kendiliğinden bağımsız bir duruma geçemez. Bu örgütlenme işi içerisinde her zaman bir örgütleyici, entelektüel ve yönetici bulunacaktır. (Gramsci, 1985, s. 66).

⁴⁴ Gramsci'nin bu aşamadaki diğer bir değerlendirmesine göre, kuram ile pratik arasında kurulacak bağ "partiler" aracılığı ile yerine getirilecektir. Partiler, dünya görüşünün kurulmasında, yayılmasında önemli bir aracı işlevi görürler. Partiler yine de pratik ve kuramsal alanda etkin yığınları seçerler. Kuram ile pratik arasında sıkı bir ilişki kurarlar. Böylece dünya görüşleri daha kökten, daha canlı bir yenilik kazanır. Partiler bu haliyle yeni düşünsel ve toptancı kavramlar ortaya koyarlar, yani gerçek tarihsel bir süreç olarak, pratik ve kuram arasında birleştirici bir pota işini görürler (Gramsci, 1985, s. 67).

1.5.2. Praksis Felsefesi ve Entelektüelin Rolü

Praksis düşüncesinde entelektüeli, kuram ile pratiğin birliğini sağlamak anlamında, sorumlulukların yerine getirilmesi olarak, değerlendirmek daha doğrudur. Bu durumda entelektüelin düşünsel etkinliği pratik yaşamda karşılık bulur ve entelektüel kendisi olarak kendi bireyselleşmesini gerçekleştirirken, kitlesel özgürleşmeye de katkı sağlar. Bu anlamda düşüncenin organik bütünlüğü ve kültürel sağlamlığı, ancak entelektüeller ile ‘basit’ insanlar arasındaki ilişkide kuram ile pratiğin birleştirilmesi ve gerekli birliğin sağlanması ile elde edilebilir. Entelektüeller, kitlelerin organik birliğinin ve bu kitlelerin günlük davranışlarının ortaya koyduğu ilkeler ve sorunların üstünde durup onları tutarlı duruma getirmelidirler. Bunu da toplumsal ve kültürel bir bütün yaratarak yapmaları önemlidir (Gramsci, 1985, s. 63).

Adı geçen bu süreçte eleştirel öz bilincin tarihsel ve siyasal yönden yaratılmasından en başta entelektüeller sorumludurlar (Forgacs, 2010, s. 415). Entelektüel bu sorumluluğu yerine getirirken, sıradan insanları da bu bakış açısının çerçevesine yerleştirmek ister. Praksis felsefesi işte entelektüellerle sıradan insanlar arasındaki ilişkiyi olumlu bir şekilde belirlerken, bilimsel etkinlik ile sadece entelektüel kesimin değil, yığınların da entelektüel gelişmesini politik bakımdan olanaklı duruma getiren entelektüel-moral bir blok kurmak için katkı sağlar (Gramsci, 1986, s. 206). Böylece entelektüel ile praksis felsefesi arasındaki ilişkide praksisin entelektüel kesimler anlamındaki sorumluluğu da belirlenir.

Karşılıklı yaratılacak olan bu sorumluluğu ifade ederken, unutulmaması gereken bir diğer nokta ise entelektüel ile sıradan yığınlar ve/veya halk arasındaki ilişkiden doğabilecek çelişkilerin varlığıdır. Halk ile entelektüel kişi sayılanlar arasındaki ilişkide, kimi zaman entelektüel bilen, kimi zaman da halk anlayan ve bilen konumundadır. Entelektüelin hatası ise sıradan insandan ayrı ve ondan kopmuş olması ve bilgiye kendisinin sahip olması ile kendisini, halk ile kurduğu bağdan uzakta tanımlamasıdır. Oysa ki, kendisi ile halk arasında bir duygusal bağ kurmadan entelektüel için politika ya da tarih yapımı söz konusu olamaz (Gramsci, 1986, s. 271).

Praksis felsefesi, çelişkiler üzerinden yürütülen bir felsefedir. Bu anlamda bu çelişkileri ve çatışmaların olmadığı özgürlükçü bir ortamda praksis felsefesinin de anlamını yitireceğini düşünebiliriz. İşte bu durum içerisinde entelektüelin sorumluluğu, praksis içerisinde olması ve bir diğer ifade ile bilgi aktarmasıdır. Entelektüelin görevi bir filozof olmak değil, çelişkileri ayakta tutan sorgulayıcı ve eleştirel olmaktır. Bu anlamda entelektüeli canlı tutan olgu, praksis içerisinde olmasıdır. Gramsci'ye (1986, s. 265) göre çelişki ve bilinmezlik ortadan kalktığı noktada praksis felsefesi de ortadan kalkacaktır. Gramsci praksis kavramını işlevselleştirerek geliştirmeye çalışmış ve formüle ettiği şekli ile geleceği praksis üzerinden belirlerken, tarihi de bunun üzerinden okumuştur (Hawley, 1980, s. 586).

Praksis felsefesi her ne denli sonsuz ve kesin sanılan her “doğru”nun pratik kökenleri olduğunu ve geçici bir değeri simgelediğini teorik olarak olumluyor olsa da, eylem bakımından zorunlu olan inançları sarsmaksızın, böyle bir yorumun praksis felsefesinin kendisi için de geçerli olduğunu “pratik olarak” anlatmak çok güçtür (Gramsci, 1986, s. 266). Praksis, kendi kendisini yaratan sürecin terimsel kökenleri anlamında anlaşılan algı gibi, geniş bir perspektiften dünya ile meşgul olmayı tanımlar (Hall, 1980, s. 59).

Praksis, gerçekliği açığa vurma, onu aşma, koruma ve değişimi içinde barındıran bir bilgi uğrağıdır. Sartre'a göre entelektüelin işlevselliği ile ifade edilen olgu, onun bir eylem adamı olarak böyle bir “praksis” halinde olmasına dayanmaktadır (1997, s. 13). Dolayısıyla, entelektüeli sadece felsefi ve kuramsal bilgiye sahip olarak değil, pratik bilgisi olan ve bu nedenle çok yönlü tasarlanabilecek bir yapıdadır. Bu tasarımda insan, henüz olmayandan hareketle çoktan var olanı icat ettiği için yaratıcı, girişimini sonuçlandırılacak olanakları kesinlikle belirlemeden başarıya ulaşamayacağı için bilgin, konulan hedefe şematik olarak araçları ile işaret eden konumundadır. Hedef ne kadar soyutsa, entelektüel de o kadar somut araçlar bulmak zorunda olduğundan araştırmacı ve sorgulayıcıdır (Sartre, 1997, s. 13).

Bu anlamda entelektüeli belirleyen, bu faaliyet alanlarına katılma kararı bir yerde kendisini ‘eylemde’ bulunma olarak belirler ki bu tanımlama, Sartre'ın entelektüele dair çizdiği çerçeveye yakındır. Sartre bunu açıklarken şu örneği verir:

Ben atom silahlarını mükemmelleştirmek için atomun parçalanması üstünde çalışan bilim adamlarına “entelektüel” denilmeyeceğini söyleyeceğim, onlar bilim adamıdır,

işte o kadar. Ancak bu bilginler, atom bombasının yıkıcı etkisine karşı bir araya gelip, karşı bir manifesto imzalarlarsa, o zaman birer entelektüel olurlar (Sartre, 1997, s. 12).

Sartre böylece hem bilim adamı ile entelekteül kişi arasına bir sınır koymuş, hem de entelektüelin olması gereken işlevine vurgu yapmış olur. Bilim adamı ile entelektüel arasında bir ilişki elbette mevcuttur. Entelektüel bilgi birikimi olan kişidir, bilim adamının da bilimle uğraşan olarak bilgi birikimi vardır. Bilgiye sahip olmak ve entelektüel olmak arasında fark vardır. Konu hakkında ortadaki tüm bilgilere ezberden sahip olursa da, bilgilere sahip olmak onu denetim ya da değerlendirmeden geçirmeden bilmek, entelektüel olmak için de yeterli olmayabilir. Oysa bir entelektüel sahip olduğu bilgiyi aynı zamanda özümsemiş olmalıdır. Onu denetlemiş, sahip olmuş ve ondan yeni bir bilgi üretmiştir. Ancak bilinen o ki, bu tür bir bilim adamına ender rastlanır. Öyle ise her bilim adamı için entelektüeldir demek pek doğru değildir (Batuhan, 2002, s. 96).

Sartre’ın idealindeki entelektüel, pratik ile teoriği birleştiren yani “praksis” halinde olanıdır. Başka bir ifadeyle, entelektüel kendi düşünsel ürününün faydalarını anlatırken, onun zararlarının olabileceğinden şüphe duyan ve zararlı olduğunu gördüğü anda ona karşı cephe alan kişidir. Sartre’ın üzerinde durduğu bu eylemci kişilik sadece eylem halinde olan değil, belli bir sorumluluğu da içinde barındıran bir kişiliktir. Benzer yaklaşıma sahip olan Noam Chomsky için bu kişi, makbul olan entelektüeldir:

Bizde biraz dürüstlük ve medeni cesaret olsa, hayat kurbanlarımızın feryatlarına kulak tıkamazdık! Quické’de, Guazapa’da can verenlere sırtımızı çevirmezdik! Sulh ve sükunun hakim olduğu ve etin Amerikan pazarına aktığı bazı ülkelerde kötü beslenmeden, beslenemeden, açlıktan, hastalıktan karnı şişmiş zavallı çocukları görmezlikten gelemezdik! Sadece bakmakla kalamaz, izahatını yapmaya da çalışırdık! (Chomsky, 2005, s. 26).

Ancak Chomsky için günümüz entelektüeli taşıması gereken bu sorumluluğundan giderek uzaklaşmıştır. Ona göre entelektüel, hakikati ifşa etmesi gereken kişi olmasına karşılık, artık o gerçeğin ne olması gerektiğini sorgulayan bir hale dönüşmüştür (Chomsky, 2005, s. 53). Entelektüellerin, kendi gerçekliklerini anlamlandırmaya çalışan bir kesim olarak yapmak durumunda oldukları husus, pratik-bilim içinde ödevlerini belirlemeleridir. Entelektüelin içinde yaşadığı gerçekliği kavrayıp, *“insanların aşağılandığı, köleleştirildiği, terk edildiği, horlanmış bir varlık olarak yürüttüğü bütün ilişkileri yıkıp”* hareket edebildikleri bir duruşu özümseyerek toplumsal

değişiklik getirecek eylemler sunmaları ve bu doğrultudaki politikaların yanında olmaları önemlidir (Schnegg, 2007, s. 55). Sonuç olarak entelektüelin kim olduğu ve sorumluluğunun neler olması gerekliliğinin tartışılması, bize entelektüelin ne olduğundan çok onların sahip oldukları ilişkinin kendisinin ne olduğunu sormamızı sağlayacaktır. Bir entelektüelin eylemci kişiliğinin, onu entelektüel yapan temel özellik olduğu gerçekliğine karşılık, söz konusu eylemini teori ile birleştirmek ve bunu yaparken kendisini Gramsci'de vurgulandığı gibi, sıradan halktan kopmadan başarmak entelektüelin asıl sorumluluğudur. İşte praksis düşüncesi, bir felsefe olarak insanı bu bağlamda ele almaktadır. Bunun ötesinde bir praksis anlayışı sadece bir terim olarak kalmaya mahkûmdur. O nedenle Hall, yirminci yüzyıl düşünülerinin ürünlerinin ve teorik çalışmalarının, felsefe anlamında praksisi anlamadıkları ve/veya bilinçli olarak felsefeye dayandırılmamaları nedeniyle, ilkel düzeyde kaldıklarına ve sadece bir bilinç analizi olarak algılandıklarına dikkat çekmektedir (Hall, 1980, s. 59).

2.BÖLÜM

ANTONIO GRAMSCI'DE ENTELEKTÜELİN BİR ELEŞTİRİSİ OLARAK PRAKSİS FELSEFESİ

2.1. ANTONIO GRAMSCI: DÖNEMİ VE DÜŞÜNCELERİ

Son yıllarda Marksist teorideki en önemli gelişme, toplumun içindeki ekonomik yapısal kurumların toplumu belirlemedeki etkisinin sorgulamasının yerine, toplumu etkileyen ekonomik olmayan diğer kurumların belirleyiciliğinin sorgulanmasıdır. Kapitalist sistem kendi egemen konumunu farklı araçlarla pekiştirmekte ve bunun toplumun içerisine fazla görünür olmadan adeta bir yaşam biçimi olarak sunmaktadır. Artık, eğitim, hukuk, kitle iletişim araçları ve diğer hükümet kurumları, insanların anlam oluşturma süreçlerini çevrelemekte ve bunu üzerinden ideolojik bir kabulleniş yaratabilmektedir. Bu süreç içerisinde, Antonio Gramsci gibi bir düşünürün yazdıklarının daha değerli bir hale gelmesi şaşırtıcı değildir ⁴⁵.

Antonio Gramsci, özgün düşünceleri ile bir yandan Marksizmin kendi içinde yapılan tartışmalara, diğer yandan ise Marksizm üzerine yoğunlaşan tartışmalara katkı sağlamıştır. Gramsci'nin mücadelelerle dolu yaşamı, onun zihin dünyasının temellerini şekillendirmiştir. Bu anlamda Gramsci, kendisine öncülük edenlerin düşüncelerinden bağımsız bir metodolojik kuramsal perspektif sunmakla birlikte, kendisinden sonra benzer sorunsallara dikkat çeken çalışmalar için de bir başvuru kaynağı olmaktadır.

⁴⁵ Gramsci üzerine yapılan çalışmalarda son zamanlarda artış olduğunu söylemek mümkündür. Bir kısmı Türkçe'ye de çevrilen bu eserlerde, Gramsci'nin zorlu yaşam mücadelesi ve düşünsel dünyasının temel argümanları ele alınmıştır: Fiori, 2009; Forgacs, 2010; Santucci, 2011; Ransome, 2011

Marksist düşüncenin tüm insanlık için idealleştirdiği sistemi, kendi yaşadığı ülke için de gerçekleştirebilmenin yollarını arayan Gramsci, İtalyan sosyalizminin yapı taşıdır. Teorisyenliğinin yanı sıra kendi toplumunda değişimi başlatmaya çabalayan siyasi eylemci kişiliği, Gramsci'ye olan ilginin önemli sebeplerindendir. Gramsci, hem entelektüelliği hem de eylemci kişiliğini birlikte sürdürmüş, bu hali ile de doğrudan praksis içerisinde olmuştur. Antonio Gramsci'nin düşüncelerini şekillendirerek onun Marksizm ile tanışmasını sağlayan en önemli etken, dönemin İtalya'sının siyasal konjonktür ile İtalyan sosyalistleri olmuştur. Gramsci'nin yaşamının ilk yılları, İtalyan ulusal birliğinin henüz sağlandığı bir dönemde geçmiştir.

İtalya, Avrupa'nın diğer gelişmiş kapitalist ülkeleriyle kıyaslandığında, ulus devletin şekillenmesi bakımından görece geç kalmış bir ülkeydi. Ulusal birliğin sağlandığı 1861'den, faşizmin iktidara geldiği 1922 yılına kadar uzanan tarihsel dönemde, toplumsal sınıflar ile siyasal iktidar arasında uzlaşmaz gerilimin yarattığı sorunlar ön planda idi. İtalyan toplumsal formasyonunun hukuksal düzlemdeki siyasal birliğini temsil eden Risorgimento⁴⁶, ulusal devletin kurulması sürecinde başarılı bir aşamayı ifade etse de, toplumsal, ideolojik ve kültürel düzeylerde organik bütünleşmenin gerçekleştirilmemiş olması, ciddi bir sorun teşkil ediyordu (Martin, 1998, s. 13-14). İtalya'nın resmi ve siyasal birliğinin sağlanmış olması demek, aynı zamanda kültürel, ekonomik ve toplumsal birliğin de sağlandığı anlamına gelmemektedir. Diğer bir ifadeyle, siyasal bir bütünlük sağlanmış olsa dahi, ülke içinde farklı ekonomik gelişmişlik ve zenginlik düzeylerinin yarattığı ayrışmalar devam etmekteydi. Özellikle dil farkları, okuryazarlık düzeyleri, kurumsal ve siyasal karmaşıklıklar, birleşme sürecinin önünde ciddi engeller olarak durmaktaydı (Ransome, 2011, s. 55). Bu dönemde İtalya'da sürdürülen reform çalışmaları da var olan farklılıklar ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Bu süreçte amaçlanan, İtalya'nın Avrupa'nın diğer bölgeleri ile aynı seviyeye gelmesini sağlayacak reformların gerçekleştirilmesidir (Ransome, 2011, s. 56-57). Ransome'a göre, bütün bu siyasal krizlerin içerisinde İtalya'daki farklılıklar, kuzey bölgesinin güneye oranla daha gelişmiş olmasından ve örgütlü yapının birleşmeyi

⁴⁶ Risorgimento, yani yeniden yükseliş, İtalya'nın birleşme sürecinin tanımıdır. 1861'den önce İtalya yarımadası yabancıların yönetimindeki küçük şehir devletlerinden oluşuyordu. Bunlar: Kuzeyde Lombardy ve Venedik, güneyde Napoli ve Sicilya ve orta İtalya'daki Papalık Devletleri'dir. İtalya'daki ılımlı partinin ve Cumhuriyetçi Eylem Partisi öncülüğünde gerçekleşen askeri ittifaklar neticesinde birleşme tamamlanır (Ransome, 2011, s. 54-55).

sağlayan eğitimli ve siyasal olarak söz sahibi olan azınlıktaki kesimle, eğitimsiz, örgütsüz çoğunluk arasındaki ayırmadan kaynaklanmaktadır (Ransome, 2011, s. 56). Gramsci, İtalya'nın Sardunya adasında geçen çocukluk döneminin de etkisi ile etrafında süre giden ve sonrasında "Güney Sorunu" olarak adlandıracağı bu soruna kayıtsız kalamamıştır.

Gramsci'nin doğduğu ve yaşamının büyük bölümünü geçirdiği İtalya'nın güneyi, kapitalistleşme ile birlikte Kuzey İtalya'ya göre geri kalmış ve eşitsiz bir gelişme göstermiştir. Güney, kırsal ve tarıma dayalı, Kuzey ise sanayileşmiş ve gelişmiş bölgedir (Santucci, 2011, s. 54). Birleşmenin sağlanmasının ardından reform çalışmaları yapılmış olsa da, kuzeyle güney arasında ve zenginleşen şehirli orta sınıf eliti ile nüfusun genel kitlesi arasında devam eden ciddi fark ve uçurum kapanmamıştır. Yapılan reformlar, kuzeyin kalkınmasını hızlandırırken, güneyin yoksul halklarını bundan yoksun bırakmıştır (Ransome, 2011, s. 59). Kuzey ile Güney İtalya arasındaki bu eşitsiz dağılım, güney kesimini haksızlıklara uğramış bir bölge olarak içerisinde isyan geleneği barındıran bir toplum haline getirmiştir.

İtalya'nın içinde bulunduğu değişim süreci, toplumsal katmanların her aşamasında aynı etkiyi yaratmamıştır. Bu dönemde sol düşüncenin İtalya'da kök salması artan eşitsizlik ortamında kaçınılmaz idi. Bu nedenle işçiler, toprak köylüleri, hak aramanın ancak birlikte sağlanabilecek bir mücadele olduğuna inanarak bir araya gelmişlerdir (Ransome, 2011, s. 60). Gramsci ise bu yıllarda Sardunya'daki lise eğitimi sırasında, sosyalizm ile tanışmış ve aralarında *Avanti!* (İleri) gazetesinin de olduğu sosyalist gazeteler ile Karl Marx'ın eserlerini okumaya başlamıştır. Bu dönemde kaleme aldığı yazılarında, Marksizmin etkisi açıkça gözlenmektedir (Santucci, 2011, s. 50).

Çerçevesinin çizildiği İtalya'nın siyasal konjonktürü aynı dönemdeki dış siyasi arenada da olumlu gelişmelerle karşı karşıya değildi. Avrupa'daki diğer ülkeler gibi İtalya da, içinde yer aldığı ve taraf olduğu Birinci Dünya Savaşı'nın siyasal ve ekonomik etkilerinden dolayı kriz içindeydi (Yetiş, 2009, s. 127). Aynı yıllarda Gramsci, yaşadığı yerden ayrılarak üniversite eğitimi için Torino'ya gelir. Gramsci için siyasal hayatta aktif olarak bulunduğu üniversite yılları, düşünsel yaşamı için de bir sıçrama noktasıdır. İtalyan siyasetinin çalkantılar geçirdiği bu dönemde, ülkenin yönetici sınıfları, Libya'nın işgalinden dolayı sonuçta savaşa dönüşecek olan militarist eğilimler

sergilemeye başlamışlardır. Bu eğilimlerin somut politikalara aktarıldığı Birinci Dünya Savaşı, siyasal yelpazedeki ideolojik konumlanmaların daha net bir biçimde belirginleşmesine yol açmıştır (Yetiş, 2009, s. 127). Özellikle savaş sonrasında izlenen politikalar, ekonomik ve toplumsal kriz koşullarından etkilenen geniş kitleleri radikal siyasal hareketlerin propagandalarına açık hale getirmişti (Yetiş, 2009, s. 127). Bu siyasal hareketlerde biri Torino'daki işçi hareketidir. Gramsci, söz konusu kriz döneminde Angelo Tasca gibi şehrin önde gelen sosyalist liderleriyle tanışmış ve İtalyan Sosyalist Partisi'yle doğrudan bağlantılı olan Sosyalist Gençlik Federasyonu'na katılmıştır. Düşüncelerinden oldukça etkilendiği Antonio Labriola, Rodolfo Mondolfo, Giovanni Gentile'nin ve en önemlisi, zamanının en saygı duyulan şahsiyetlerinden Benedetto Croce'nin fikirleri ile karşılaşması da, bu yıllara rastlamaktadır. Özellikle Gramsci'nin yazılarında söz ettiği Croce'nin felsefesi, onun ileriki yıllarda sivil toplum ve hegemonyaya ilişkin düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olacaktır (Yetiş, 2009, s. 125, Bobbio 1982, s. 8). Dolayısıyla Gramsci için Sardunya, Torino ve genel anlamda İtalya'nın siyasal konjoktürü ile İtalyan Sosyalizmi her zaman önemli olmuş ve kendisinin siyasal mücadelesinin temel yapı taşları haline gelmiştir.

Gramsci'nin siyasal mücadelede doğrudan yer alması ise 1913 yılında gerçekleşir (Forgacs, 2010, s. 24). Böylece düşünsel boyutta tartıştığı fikirlerini siyasal eylem safhasında da savunabilecek ve mücadele edebilecektir. 1915 yılında Gramsci, sosyalist parti içinde savaşa karşı cephe alanların başında yer almıştır. Dolayısıyla mücadelecilik kişiliği, dâhil olduğu sosyalist çevrede de devam etmiştir. 1919 yılında haftalık bir gazete çıkarır ve burada İtalyan Sosyalist Partisi (PSI: *Partito Socialista Italiano*) yöneticilerini revizyonist olmak ile eleştirerek onların bu tutumlarına karşı çıkar (Fiori, 2009, s. 75). Arkadaşlarıyla birlikte yayınladığı *L'Ordine Nuovo*⁴⁷ (Yeni Düzen) dergisi sayesinde İtalyan solu içerisinde giderek yükselen bir isim haline gelir. Bu gelişmeleri takiben 1921 yılında, PSI içerisinde yer aldığı fraksiyonla beraber partiden ayrılarak İtalyan Komünist Partisi'ni (PCI: *Partito Comunista Italiano*) kurar (Martin, 1998, s. 29). Bu yıllar İtalya'nın içinden geçtiği Mussolini'li yıllardır. Gramsci, Mussolini'nin

⁴⁷1 Mayıs 1919'da Antonio Gramsci, Angelo Tasca, Palmiro Togliatti ve Umberto Terracini'nin yönetiminde yayınlanmaya başlayan dergi, sosyalist kültür dergisi özelliği taşımakta olup, ileriki sayılarında Bolşevik Devrimi'nin söylemlerini açıkça benimser. Dergi, İtalya koşullarında bir konsey hareketinin teorik arka planının nasıl olabileceğini tasarlayan bir programa dayanmaktadır (Yetiş, 1994, s. 146).

faşist yönetimine karşı oldukça sert eleştirilerde bulunur. PCI sekreterinin faşizme karşı duyarsız kaldığı düşüncesiyle Gramsci, kurduğu cephe ile mücadeleye devam edecek ve faşist rejime karşı farklı protestolarda bulunacaktır. Bu süreçte bazı arkadaşıyla birlikte parlamentoya seçilen Gramsci, parlamento kürsüsünden Mussollini yönetimini eleştirir. 1926 yılında politik nitelikli bir grev düzenlemek ister, ama bunun sonucunda arkadaşları ile birlikte tutuklanır (Günyol, 1985, s. 7). Kendisi için savcının “bu beyni 20 yıl durdurmalıyız” ifadesini kullandığı Gramsci⁴⁸, on bir yıl süreyle cezaevinde kalır. Cezaevinde geçirdiği süreçte, elinde herhangi bir kaynak ve doküman olmadan, aklında kalan bilgilerden yararlanarak, 2848 sayfa tutan 32 not defteri kaleme alır. Bu not defterleri, ölümünden sonra *Quaderni dal Carcere* (Hapishane Defterleri)⁴⁹ adı ile 1948’de yayınlanmaya başlar (Forgacs, 2010, s. 32).

2.1.1. Hapishane Öncesi Yazıları ve Düşünceleri

Gramsci’nin hapishane öncesi düşüncelerini ele aldığımızda öne çıkan iki olayın olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki İtalya’daki ‘Fabrika Konseyi Hareketi’ diğeri ise Rusya’da gerçekleşen ‘Bolşevik Devrimi’dir. Her iki olay karşısında kayıtsız kalamayan Gramsci’nin bu gelişmelere yönelik değerlendirmeleri, aslında birbirinin devamı gibidir. Diğer bir ifadeyle Gramsci bir taraftan İtalya için konsey hareketi

⁴⁸ Gramsci’nin popülerliğinin özellikle İkinci Dünya savaşı sonrası Doğu Avrupa’da arttığını görmekteyiz. Doğu Avrupa’da soğuk savaş ile birlikte kendine özgü bir entelektüel tipi yaratmıştır. Gramsci böylece Avrupa’nın ‘hapisteki aydın’ imgesinin göstergesi olmuştur (Özveren, 2002, s. 175)

⁴⁹ Gramsci’ye ait yirmi bir defter mevcuttur. 1932 ile 1933’ün son ayları arasında Gramsci, okunaklı ve kalın bir el yazısıyla, farklı konulara değinen on yedi defter kaleme almıştır. Diğer dört defter, özel önem verdiği Almanca ve Rusça’dan yaptığı çeviri alıştırmalarından oluşmaktadır. Formia döneminde, 1933’den 1935’e kadar on iki defter daha doldurmuş ve böylece hapishane defterlerinin toplam sayısı otuz üçe çıkmıştır. Bunların içinde ayrı bir bölüme işaret eden ve zaman zaman bir başlıkla ayrılan iki binden fazla not bulunmaktadır. Hapishane Defterleri’nin ilk baskısı 1948-1951 yılları arasında Einaudi Editore tarafından yayınlandı. Gramsci’nin notları, temalarına ve konularına göre altı ayrı cilt halinde toplanmıştır: 1. *Tarihsel Materyalizm ve Benedetto Croce’nin Felsefesi* (1948), 2. *Aydınlar ve Kültür Örgütlenmesi* (1949), 3. *Risorgimento* (1949), 4. *Machiavelli, Politika ve Modern Devlet Hakkında Notlar* (1949), 5. *Ulusal Edebiyat ve Yaşam* (1950), 6. *Geçmiş ve Bugün* (1951) (Santucci, 2011, s. 137).

üzerinden işçi sınıfının dönüştürücü olabileceğini mümkün görürken, diğer taraftan ise Bolşevik Devrimi ile sosyalist devrimci sürecin her bir aşamasını takip etme imkânını bulmuştur. Gramsci'nin analizini yaptığı ve kendi argümanlarına dayanak teşkil eden her iki olaya ilişkin değerlendirmeleri, hapisane öncesi gazeteci kimliği ile yayınladığı gazete makalelerinde yer almaktadır⁵⁰.

Gramsci, bu gazete yazılarında İtalya'daki devletin oluşum süreci, doğası, toplumun ve kapitalizmin kriz dönemlerinde yeniden düzenlenmesi, üretim sürecinde yeni idare tekniklerinin kullanılması, Rus Devrimi ve İtalya'da sosyalizmi kurabilme girişimi başlıklarıyla somut olguları analiz etmektedir (Merton, 2011, s. 15). İtalyan sosyalizminin geleceğine ilişkin analizlerinde ise hiç kuşkusuz daha çok 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Ekim Devrimi'ni temel almıştır. 1917 Ekim Devrimi, Gramsci'nin yeni kurulacak düzen ile ilgili bazı sorular sormasına neden olur. Bu soruları genel hatlarıyla şöyle sıralamak mümkündür: Bir işçi sınıfı olmasına rağmen devrim neden Batı'da birçok kez yenilgiye uğramıştır? Buna karşılık bir işçi sınıfı olmamasına karşın, devrim neden Rusya'da meydana gelebilmiştir? İşçi sınıfı nasıl iktidara gelir ve kendi hegemonyasını nasıl kurar? Bunu sağlayacak koşullar nelerdir?

Gramsci'ye göre Bolşevik Devrimi, Sosyalizmin kurumsallaştırılması aşamasına doğrudan hizmet eden bir gelişmedir. Bu dönemde Gramsci'nin Rusya'da gerçekleşen devrime ilişkin düşünceleri, 'Rus Devrimi Üzerine Notlar' isimli yazısında yer almıştır:

Devrimin proleterya tarafından gerçekleştirildiğini biliyoruz. Peki bir devrimin proleterya tarafından gerçekleştirilmiş olması onun proleter devrim olması için yeterli midir? Savaşı yürütenler de proleterdi ama bu savaş proleteryanın amacı doğrultusunda yürümüyordu. Rus devrimi, önemli bir olay olmasının yanında bir proleter eylemdir ve doğal olarak sosyalist bir rejime doğru yönelmelidir" (Rus Devrimi Üzerine Notlar, CF, s. 138 akt. Santucci, 2011, s. 64-65).

Gramsci, 1917 Ekim Devrimi'nin değerlendirmesini yaparken, devrimin sonuçlarına bağlı kalarak, Marksizmin geldiği noktaya ilişkin eleştirilerde de bulunur. Ona göre W.I. Lenin'in liderliğinde gerçekleşen Sovyet Devrimi, devrim olgusunun

⁵⁰ Einaudi Editore 1914-1918'e kadar ,II Grido del Popolp'da, La Città fatura'da ve Avanti!'de çıkan makaleleri, Avanti!'deki "Sotto la Mole" köşesindeki günlük köşe yazılarından bir seçkiyi ve haftalık L'Ordine Nuova'daki yazılarını yayınlamıştır (Fiori, 2009, s. 342). Bu nedenle yapılan değerlendirmeler Gramsci'nin bu yazılarına referansla yapılmaktadır.

güncelleştirmiş ve Marksizmin dogmacılıktan kurtarmıştır. Diğer bir ifade ile Gramsci'ye göre, Bolşevik Devrimi, Marx'ın *Kapital*'i ile ters düşmekte ve Marksizmin İkinci Enternasyonal'e hâkim olan pozitivist ve kaba maddeci tarih anlayışını eleştirmektedir (Yetiş, 2009, s. 126). On dokuzuncu yüzyılda önem kazanan pozitivism düşüncesine karşı duran Gramsci, pozitivismimin her şeyin bilimsel terimiyle ilgili olduğu yönündeki kör inancı pek de bilimsel bir fikir olarak görmediğini ifade etmiştir. Ona göre Marksizm, dogmatik ve itiraz edilmez bir yasa haline getirilmemelidir (Santucci, 2011, s. 68). Marksizm, fikirler noktasında kalan ve dolayısıyla salt felsefi bir yorum olarak ele alınabilecek bir düşünce değildir. Marksizm ancak nesnel gerçekliğin bilincine varan insanların varlığıyla ve aynı zamanda fikirlerin maddi üretim güçlerinin etkisinin yanı sıra disiplinli bir işçi sınıfı hareketi içerisinde hayata geçebilecek bir noktaya ulaşabilecektir (Forgacs, 2010, s. 38).

Bu anlamda Sovyet devriminin Gramsci'nin Marksizm ve Marksist devrimci sürecin nasıl şekillenebileceği üzerine düşünmesine neden olduğunu söylemek mümkündür. Gramsci, devrimin sanayileşmemiş bir toplumda sermayeye ve sermaye sahiplerine karşı gerçekleşmiş olmasını önemser (Forgacs, 2010, s. 40). Gramsci 'Kapital'e Karşı Devrim' yazısında bu noktayı şu cümleler ile açıklar:

Bolşevik Devrimi, olaylara ilişkin olmaktan çok ideolojilere ilişkin bir devrimdir. Bu Karl Marx'ın *Kapital*'ine karşı bir devrimdir. Rusya'da *Kapital*, proletaryadan çok burjuvazinin kitabıydı. Rusya'da proletarya, kendi sınıfı için düşünmezken ve kendi devrimi için şartları oluşturmazken, batı tarzı bir uygarlık ile birlikte burjuva sınıfının nasıl gelişmekte olduğunu ortaya koyar (Gramsci, 1917, akt. Forgacs, 2010, s. 43).

'Bizim Marx' başlıklı yazısında da Gramsci, normal koşullar altında oluşmayan, bir başka ifadeyle Marksizmin öngörüsüne paralel olamayan Rus Devrimi'nin, otantik Marksizm anlayışının görünür biçimi olduğunu savunmaktadır (Forgacs, 2010, s. 38). Marksizm eleştirisi ile yeni bir sosyalizm kurma kaygısı içinde olan Gramsci'nin Marksizme katkısı, Marksist bir siyasal eylem bilimini sistematikleştirmiş olmasıdır. Böylece politikanın merkezi bir insan etkinliği olarak, insanın toplumla ve doğa ile ilişki içine girmesi için bir aracı haline dönüşmesine yardımcı olmuştur (Carnoy, 2001, s. 252). Geleneksel Marksizm ile ilgili olarak Gramsci ilk defa "ulusal sorun"u işçi hareketlerine ve partilerine için bir mesele olarak tanımlamıştır. Marksizmin bir parçası olan enternasyonalist bakış açısını kesinlikle dışlamayan ulusun özgünlüğünü,

somut bir tarihsel ve toplumsal gerçeklik olarak düşünmüştür. Bazı ilave nüanslarla birlikte bu düşünce, Gramsci'nin Marksist siyaset kuramına en değerli katkılarından biri olarak değerlendirilmektedir (Santucci, 2011, s. 57). Bu konuda Fiori'nin, Gramsci'nin temel yaklaşımına ilişkin görüşü oldukça açıklayıcıdır:

Gramsci'nin Marksist olarak özgünlüğü, burjuva yönetimine (gerçekte kurulu toplumsal düzene) ilişkin geliştirdiği kavramdır. Sistemin gerçek gücü yönetici sınıfın şiddetinde veya devlet örgütünün zorlayıcı kuvvetinde değil, yöneticilere ait “dünya kavramı”nın yönetilenler tarafından kabul edilmişidir. Yönetici sınıfın felsefesi “ortak duyu” durumuna gelene kadar karmaşık basitleşme süreçlerinden geçer. Ortak duyu, yığınların felsefesidir; yaşadıkları toplumun ahlak, gelenek ve kurumlarını böylelikle benimserler. Bunun için Gramsci'nin sorunu yönetici sınıfın yönetilenlerin eski düzeni nasıl alt edebileceklerini ve nasıl yeni, evrensel bir özgürlük elde edebileceklerini araştırır. Fakat bu, kapitalizmin ve sömürünün genel soyut çözümlemesi değildir (Fiori, 2009, s. 277).

Bolşevik Devrimi'nin Gramsci için göz alıcı etkisi, onu dönemin İtalyan devletinin yaşadığı krizler üzerine düşünmeye itmiştir. 1919 yılında İtalya'daki işçi ve burjuvazi çatışmaları, devam eden grevler siyasal bir boyuta ulaşmış ve bu ortamda Sovyet modelinin uygulanabilirliği tartışmaları yapılmaya başlanmıştır (Forgacs, 2010, s. 93). İşte bu tartışmaların ortasında Gramsci, *L'Ordine Nuovo*'daki yazıları ile teorik olarak Fabrika Konseyleri'nin temel politikalarının çerçevesini çizmeye çalışır. Fabrika Konseyleri deneyimi, İtalya'da Birinci Dünya Savaşı sırasında oluşan fabrika atolyeleri komitelerinin gelişmiş bir modelidir. Bu modelin amacı, işçiler için demokratik bir yönetimin olabirliğini ortaya koymaktır (Martin, 1998, s. 24). Gramsci'nin 1917 Ekim devriminin ardından geliştirdiği Sendikalar, Konseyler ve Siyasal parti argümanlarından öne çıkardığı konseyler, devrimin gerçekleşmesi ve sonrasında kurulacak yapı içerisinde işlevsel olacak olan devletin birincil düzeyidir. Bu anlamda sınıfsız topluma geçiş sürecinde devletin mutlaka gerekli olduğunu kabul eden Gramsci için işçi sınıfının mücadelesi, yeni türden bir devletle desteklenmediği sürece, siyasal devrimin gerçekleştirilmesi söz konusu değildir (Yetiş, 2009, s. 135).

Gramsci'nin hapisane döneminden önce kaleme aldığı yazılarında tartıştığı İtalya fabrika konseyleri deneyiminin, 1917 Ekim Devrimi'nin içselleştirilmiş bir görünümü olduğunu söylemek mümkündür. Siyaset kuramının yanı sıra siyasal pratiği açısından da uygulamaya geçirdiği fabrika konseylerinin kuramsal gerekçesi, işçi sınıfının demokratik öz yönetiminin gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Gramsci'ye göre, bütün

işçiler (beyaz ya da mavi yakalı), bütün teknisyenler, bütün köylüler, gerçekte toplum içerisinde etkin öğelerdir. Bu nedenle üretim sürecinin araçları olmayı bırakıp, onun hâkimi konumuna gelmeleri gerekir. Yani kapitalist makinede dişli olmayı bırakarak sorumlu ve özgür görevliler olmalıdırlar. Değişimi sağlayacak olan işçilerin hangi partiye üye oldukları ya da militan olup olmadıkları değildir. İşçiler ve köylülerin sadece konumlarının erdemini kavramaları, demokratik bir yönetim için yeterlidir (Fiori, 2009, s. 137-138). Böylece, sıradan işçilerin gündelik işyeri deneyimlerindeki müzakere ve yönetim süreçleri, gelecekteki sosyalist düzenin başlıca görünümü olan demokratik katılımın yeni biçimlerini sağlayacaktır (Yetiş, 2009, s. 135).

Gramsci'ye göre katılımcı yönetim modeli ile işçi sınıfı kendi içerisinde sosyalist devletin, yaşam kurumlarını barındırmaktadır. Bu nedenle belli yerlerden sosyalist devletin ithal edilmesine gerek yoktur. Var olan yönetim modeli ve yapısının yeniden kurulması ile ya da belli bir gelişim aşamasına getirilmesi ile zaten kurulmuş olunacaktır (Gramsci, 1989, s. 9-10). Konseylerin içerisinde işçiler önce fabrika komitelerinden başlayarak, bir delege meclisleri sistemi içerisinde bir araya gelecek ve aynı semtte yaşayan emekçilerin katılımıyla kent komiserliklerine dönüşecek olan mahalle komiteleri ile tüm toplumun yönetimi gerçekleşecektir (Gramsci, 1989, s. 11). Böylece Gramsci, işçi demokrasisinin ancak fabrika konseyleri aracılığıyla geliştirilebileceğini vurgular. Ancak sadece işçiler değil, köylüler de bu örgütlenmenin içinde olmalıdırlar. Ona göre Sovyet tarzı bir örgütlenme modelinin İtalya için gerçekleşebilmesinin yolu, yine İtalyan devletinin kendi iç örgütlenmesi ile mümkün olabilecektir. Bu örgütlenme, ileride sınıfsız bir topluma geçiş aşamasında işçi sınıfının kendi kendisini yönetebildiği bir ara devlet formunun göstergesidir.

Gramsci konsey düşüncesi yanı sıra sendika ve parti üzerinde de değerlendirmeler yapmıştır. Sendikalar, Gramsci'nin eleştirdiği ve bir örgütlenme biçimi olarak işçi sınıfının organik birliğini sağlama konusunda sorunlu gördüğü yapılardır. Sendikalist örgütlenmelerin, işçi sınıfının değişik kesimleri arasında olası ayrışmalarda taraf olarak katkıda bulunacağı tehlikesine işaret eden Gramsci, sendikaların, rekabetçi yapılarından ötürü, toplumsal yapının devrimci dönüşümünü gerçekleştirebilecek bir güce sahip olmadıklarının altını çizmektedir. Hatta ona göre sendikalar, her ne kadar içlerindeki yapısal örgütlenmeler bu konuda uzman olduklarını ifade etmiş olsalar da, işçi sınıfının

iktidarı için gerekli yeteneğe sahip değillerdir (Yetiş, 1994, s.148). Böylesi bir yapıda içerisinde, sendikaların konumu Gramsci'nin öngördüğü modele göre şu şekilde tanımlanabilir: Sendikalar, devrimin gerçekleşmesinde doğrudan itici güç olmasalar da, devrime doğru giden yolda belli görevler üstlenmek durumundadırlar. Özellikle işçilerin toplandığı ve örgütlendiği merkezler olarak sendikalar, işçiler ile sermaye sahipleri arasındaki yönetim krizinin yöneticisi pozisyonundadırlar. Kapitalist sistem içerisinde işçilerin sorumluluğunu üstlenen sendikalar, işçiler adına sözleşme yapma yeteneğine sahiplerdir (Yetiş, 1994, s. 149). Sendikalar devrim sonrasında da işlevlerini sürdürerek, özellikle üretim sürecinin örgütlenmesinde katkıda bulunacaklardır (Yetiş, 2009, s. 136). Buna karşılık fabrika konseyleri, daha devrim öncesinden başlayarak üretim sürecinin tanımına ilişkin bir örgütlenme perspektifi sunmaları nedeniyle, sınıfın kendi içindeki birliğini sağlamanın temel araçları olarak kabul edilerek Sosyalist demokrasinin gelişmesinde işlevsel olacaklardır (Yetiş, 2009, s. 136). Bu anlamda Gramsci, konseylerin karşısında yer aldığını düşündüğü sendikalara yönelik eleştirilerde bulunsa da, onların işlevleri olabileceğini ifade eder. Dolayısıyla devrimci bir süreç ya da işçilerin yönetiminin sağlanacağı bir yapıda sendikaların varlığının yadsınamayacağını ifade eder. Gramsci için sendika, işçilerin gündelik yaşamlarındaki ihtiyaçlarının karşılamaya yönelik hizmette bulunacaktır. Ayrıca sendikalar kurumsal örgütlenmeler olarak sermaye sahiplerinin karşısında daha yasal bir konumda olmalarından ötürü, işçilerin bir kesim olarak daha meşru görülmesini sağlayacaktır. Böylece işçi kesimi eylemlerini yasal bir zeminde daha kurumsal olarak yapabileceklerdir.

Gramsci, diğer işçi sınıfı örgütlenmeleri karşısında ne çıkardığı fabrika konseyleri deneyimi ile bir siyasal modeli savunmaktadır. Bu model, bir tür parti çekirdeği oluşturacaktır (Günyol, 1985, s. 10-11). Dolayısıyla Gramsci'nin konseyler deneyimi sonrasında yakınladığı yer, partidir. 1919 yılında İtalya'da başlayan fabrika konseyleri deneyiminin temel amacı, işçilerin ulusal düzeyde bir bütünlük sağlanması ve bu yolla komünist bir iktidarın kurulabilmesidir. Ancak konsey eylemleri, işçilerle uzlaş sağlanması sonrasında grevlerin devrime doğru yönelmesinin de önünü kesmiştir (Yetiş, 1994). Konseylerin Gramsci'nin kuramsal yaklaşımındaki önemi, konseyler üzerinden bir işçi demokrasisinin nasıl mümkün olabileceğini ortaya koymasıdır. Ayrıca, bu

kuramsal çerçeve sayesinde konseyler, bir çeşit doğrudan demokrasi ve yönetimi gösterebilecek modeller olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Sendikaların aksine, konseyler içerisinde komiteler aracılığı ile işçiler kendilerini ifade edebilmişlerdir. Hatta Gramsci, konseyler için ileride Sovyet tarzı bir devlet modelinin oluşturulabileceğini de ifade ederek aşağıdan yukarıya doğru bir merkezîyetçi demokratik yönetimden söz eder. Konseylerin varlığının sendika ve parti aracılığı ile desteklendiği bir yapının kurulmasını hedeflemektedir.

Gramsci'nin konsey hareketine olan bağlılığı onu bu harekete destek vermeyen İtalyan Sosyalist Partisi'nden ayrılmasına kadar götürecektir. Gramsci, sosyalist parti içerisinde gerek konseyler hakkın da gerekse yükselen faşist politikalar ile ilgili alınan tutumlar noktasında, mücadelelere girişmiştir. Tartışmalar sürecinde artan ayrışmalar neticesinde Bordigo gurubuyla birlikte 1921 yılında, Sosyalist Parti'den ayrılarak Komünist partiyi kurmuştur (Forgacs, 2010, s. 94-95). Fabrika Konseyleri deneyiminden sonra faşist yönetime eleştirilerini artıran Gramsci, sonrasında İtalya'nın siyasal krizlerinin nedenlerini bulmaya yönelmiştir.

1926 yılında PCI içerisindeki tartışmalarda Gramsci'nin temel sorunu, arka arkaya iktidar olan hükümetin kendi dünya görüşünü nasıl ortaya koyduğu ve bunları halkın tamamına nasıl dayatabildiğidir. Bir diğer ifade ile Gramsci 'hegemonya'nın nasıl üretilebildiği sorunsalı üzerinde durmaya başlar (Ransome, 2011, s. 143-144). Bu sorunsal çerçevesinde İtalya'nın sorunlarının kapitalizmin Avrupa'da yaşadığı organik kriz temelinde ele almak gerektiği üzerinedir. Bu anlamda İtalya'nın kuzeyi ile güneyi arasındaki yapısal farklar, Gramsci'nin düşüncesine göre Batı Avrupa'nın diğer ileri sanayileşmiş ülkelerine kıyasla kapitalizmin burada daha kolay yıkılabileceği anlamına gelmektedir. İşte tam da bu noktada İtalya'nın kuzeyi ve güneyini birleştirmek gibi stratejik bir soruna dair kaleme aldığı *Güney Sorununun Bazı Yönleri* başlıklı makalesi bunun üzerinde durmaktadır (Merton, 2011, s. 18)

Gramsci İtalya'nın kuzeyi ve güneyi arasındaki ilişkiye her zaman özel bir önem atfetmiştir. Kendisi daha önce Sardunya'da yaşadığı dönemlerden başlayarak Güney sorunu temelinde İtalya'daki sosyal yapıya ilişkin bilgilerini derinleştirme olanağına

sahip olur. Özellikle Kuzey İtalya'da bulunan Torino'da geçirdiği dönemdeki ilk yıllarından itibaren Kuzeyliler arasında epey yaygın olan Güney'in yetersizlikleri ve barbarlığı hakkındaki önyargılara muhalefet etmiştir. Bu dönemde Gramsci, özellikle Güney sorunu ve bölünme ile ilgilenir ve eylemsel olarak da bu konunun içinde yer alır (Santucci, 2011, s. 54). Bu konuda yazdığı makalesinde, sanayi proletaryası ile kırsal işçi sınıfı ve köylülük arasında sağlam bağlar kurmanın önemini vurgular. Aynı yazısında Gramsci, Torino'lu proletaryanın burjuva devletine ve kapitalizme karşı çalışan sınıfların çoğunluğunun ittifakını başardığı ölçüde egemen sınıf haline gelebileceğini ifade eder. Ancak geniş köylü kitlelerinin rızasının alınması ile başarı sağlanacaktır. Bu nedenle köylülüğün rızasını sağlamak, İtalya için Güney sorununun tam anlamıyla sahiplenilmesi ve talep edilen sınıfsal beklentilerin işçi sınıfının kendi devrimci geçiş programıyla bir araya getirilmesi ile gerçekleştirilebilir (Ransome, 2011, s. 144).

Gramsci Güney sorunu da dâhil olmak üzere, hapisane öncesi yazıları ile siyaset teorisinin temel yönünü çizerken, politik mücadele sürecinin nasıl gerçekleştirilebileceğine ilişkin de çözüm önerilerinde bulunmaktadır. Ona göre, iktidara sahip egemen sınıfların süreç içinde kurmuş oldukları tarihsel blok, ancak karşı devrimci yeni bir tarihsel bloğun oluşturulmasıyla yıkılabilecektir. Bu blok ise ancak işçi, köylü ve entelektüel kesimler arasında kurulabilecek ittifaklar ile mümkün olabilecektir. Böylece Gramsci, sosyalist devrimci modelin nasıl kurulacağına yolunu çizerken, kendi kuramsal yaklaşımlarının ipucunu da sunmaktadır. Bunlar hegemonya ve tarihsel blok gibi kuramsal yaklaşımlardır. Bu temel kavramlarını hapisane döneminde yazdıkları ile daha da geliştirecektir.

2.1.2. Hapishane Defterleri ve Siyaset Kuramının Temel Kavramları

Gramsci'nin siyaset kuramının temel kavramları, Mussolini dönemi İtalya'sında hapishanede geçirdiği yıllarda kaleme aldığı yazılarında yer almaktadır. Hapishane Defterleri, pasif bir şekilde kavranabilecek nihai bir çalışma değildir. Söz konusu

eserlerinde kesinliklerden ve gerçeklerden daha çok, ucu açık soruları yer almaktadır. Özellikle yöntem bakımından üzerinde durulması gereken, hiç şüphesiz *Hapishane Defterleri'nin* anti dogmatik ve eleştirel karakteridir (Santucci, 2011, s. 140-141)⁵¹. Gramsci, *Hapishane Defterleri'nde*, kapitalist toplumlardaki iktidar ilişkileri ve ideolojik yapılanmalara ilişkin temel kavramlara yönelik eleştirilerde bulunmuş ve önceki çalışmalarını genişleterek defterlerinde bütünleştirmiştir.

Hapishane Defterleri'nde ele alınan konuları genel olarak şu şekilde özetlemek mümkündür: Gramsci, ilk olarak sosyalist devrimin kapitalist bir toplumda kendiliğinden gerçekleşmeyeceğini ifade etmekte ve devrimin ancak bilinçli bir mücadelenin sonucunda ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır. Bu nedenle Marksist kuramı, siyasi ve felsefi olarak ilerletecek, aynı zamanda da sosyalist devrimin gerçekleşmesine olanak sağlayacak yöntemler üzerinde durmaktadır. Hapishane Defterleri'nde ikinci olarak, siyasal ideoloji ve toplumsal iktidarın yaratılmasına ilişkin düşünceleri yer almaktadır. Bu konuda Marksizme katkı sağlamış olan Gramsci, sınıf egemenliğinin sadece devletin güç kullanımı ile sağlanamayacağını, çoğunluğun rızasının alınarak oluşturulabileceğini ifade etmiştir. Defterlerde bunu gerçekleştirecek olan mekanizmaların varlığından söz eden Gramsci, bunlar arasında eğitim, basın, hukuk, kültür gibi üstyapı kurumlarını ele almıştır. Böylece devrimci mücadelenin başarılı olmasını sağlayacak karşıt bir hegomonik ideolojinin nasıl gerçekleşeceğini araştırmıştır. Üçüncü olarak Gramsci sosyalist devrimi ekonomik, siyasal, kültürel, toplumsal, ideolojik vb. tüm yönleriyle ele alırken, sınıf mücadelesinin burjuva toplumunda her alanda yürütülmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım içerisinde 'parti' kavramını öne çıkarmaktadır. Sosyalist devrimin örgütleyici gücü olarak partiye vurgu yapan Gramsci için parti, sınıf ile ilişki halinde olan öncü bir kuvvettir (Saybaşıllı, 1999, s. 80-81). Böylelikle ele aldığı konulardan her biri, bir bütünsellik içerisinde organik bir birliktelikte değerlendirilebilir.

⁵¹ 1960'lı yılların başında, farklı kesimlerde, Gramsci'nin düşüncelerine ilişkin sunulan yeni perspektifler ve tartışmalarda, Gramsci'nin hapishane yazılarının açık uçlu olması, o dönemde İtalya'daki sansüre dayandırılmıştır. Sansür nedeni ile Gramsci'nin hapishane yazılarında özel terimler kullanmak zorunda kaldığı ifade edilmiştir. Bu konuda bkz. Qhoare ve Smith (Gramsci, 1971).

Gramsci'nin notlarından anlaşılana, onun siyaset kuramının temel kavramlarının yapı/üstyapı, politik toplum/sivil toplum, doğu/batı toplumları, mevzi/manevra savaşı, organik/geleneksel entelektüeller şeklinde ikilikler ile hegemonya, tarihsel blok ve praksis felsefesine dayandığıdır. Gramsci yaklaşımı ile modern kapitalist toplumların ekonomik, siyasal, kültürel ve ideolojik bir çözümlemesini yapmaktadır. Bu çözümleme şüphesiz, bütünsellik içerisinde toplumsal yaşamı sadece belli bir alana (sadece ekonomik ya da sadece siyasal) indirgeyen dışsallaştırmaları eleştirmek amacını taşımaktadır (Gramsci, 1989, s. 139; Texier, 1982, s. 45). Gramsci'nin görüşlerini değerlendirirken, onun devrimci sürecin gerçekleşmesi için gerekli olan koşulların neler olduğunu araştırmayı hedeflediğini unutmamak gerekir.

Gramsci'nin Marksizmden beslenen ancak Marksizme dogmatik bakmayan bir yaklaşımla geliştirdiği düşüncelerinin anlaşılabilmesi için öncelikle Marksizmin bazı temel görüşlerine başvurmak bir zorunluluktur. Geliştirdiği teori ile bir üstyapılar teorisyeni olarak kabul edebileceğimiz Gramsci, Marx'ın toplumsal yapıyı alt yapı ve üst yapı olarak ikiye ayıran yaklaşımından yola çıkarak, ona yönelik eleştirilerde bulunur. Klasik Marksizm'de toplum, alt yapı ve üst yapı olmak üzere genel anlamda ikiye ayrılmaktadır. Üretim ilişkileri ve üretim güçlerini, yani toplumsal ilişkileri ve sistemi belirleyen alt yapıdır (Marx, 2010, s. 90). İdeoloji, hukuk ve siyaset gibi toplumsal yapıyı ve toplumsal ilişkileri belirleyen ve yönlendiren diğer tüm olgular ise üst yapının içindedir ve üst yapı, alt yapı temelini üzerine kurulmaktadır ve/veya yapılandırılmaktadır. Bu Marksist yoruma göre yapı, tamamen bağımsız bir belirleyici öge iken, üst yapı alt yapıya bağımlı olarak gelişmektedir.

Bu anlamda alt yapı-üstyapı nedir şeklindeki soru son derece önemlidir. Bir diğer ifadeyle, alt yapı ve üst yapı tarafından tanımlanan ve yönlendirilen ilişkiler ağı, toplumsal düzeni ve ilişkileri nasıl belirler? Toplumsalın temelini oluşturan alt yapı, üretim güçleri ve üretim ilişkilerin tümünü ifade eder. Üretim güçleri ekonomik faaliyetlerde üretim için kullanılan her türlü araç-gereç, kaynak ve emekten ibarettir. Üretim ilişkileri ise bu üretim güçlerinin vasıtasıyla insanların üretim sürecinde kurdukları ilişkilerdir. Bu üretim tarzı toplumsal yapıyı ekonomik ilişkiler içindeki rollere göre belirlediği ve kurguladığı için toplumsal olan her ögenin bu ilişkiler ağı üzerine şekillendiği düşüncesi hâkimdir. Klasik Marksizm'e göre sosyal sınıflar, üretim

ilişkileri ve bu ilişkiler içindeki inanışlar, ideolojiler ve kurumlar alt yapıdan beslenir. Diğer bir deyişle kültürün, dinin, sanatın, felsefenin, ideolojinin, medyanın, siyasetin, hukukun kapsandığı üst yapı alt yapıdan güç almaktadır (Marx, 2010, s. 176-183).

Tam bu noktada Gramsci, Marxizmin İkinci Enternasyonal'deki mekanik determinizmini sorgulamaya başlamış ve ona yeni bir açılım getirmiştir. Gramsci'ye göre altyapı ve üst yapı birbirinden ayrı düşünülemez. Bunlar bir bütünün iki parçasıdır. Ona göre Marksizm'in dogmatik yorumcuları alt yapıyı her zaman ve her koşul altında üst yapının belirleyicisi olarak konumlandırmaktadırlar. Oysa kültürün, ideolojilerin, ahlakın, fikirlerin, ailenin, dinin, sanatın, medyanın oluşturduğu üst yapı öğeleri de aynı oranda belirleyicidir. Üst yapı, ilk başta alt yapının sınırları içinde gelişiyor olsa da, sonrasında alt yapıyı değiştirme gücünü elde eder. Hatta kültürel hegemonya yolu ile işçi sınıfının devrim yolunu açacak olan ya da burjuvazinin hegemonyasını güçlendirecek olan üst yapının kendisidir. Çünkü sosyal grupları, siyasal ve ideolojik düzeyde örgütleyen ve bilinçlenme yolunu açan üst yapıdaki dinamiklerdir.

Gramsci'nin teorisinin önemli kavramlarından bir diğeri, alt yapı ile üst yapının içerisinde olduğunu düşündüğü yapısal bir öge olan 'tarihsel blok'tur. Tarihsel blok, ona göre Marksizmin yapı ve üstyapı arasında çizdiği sınırların ortadan kalktığı ve Marksist teorinin etkenlerinin daha somutlaştığı bir alandır. Buna göre 'yapılar ve üstyapılar birleşerek bir tarihsel blok oluşturur' (Gramsci, 1971, s. 360). Gramsci burada ikilikler üzerinden bütünlüklü bir yapı sergiler. Ancak blok, bütün bu karşıt gibi görünen ilişkileri içerisinde barındırır. Aradan kalkan sınırlardan dolayı siyasal kurumlar, ideoloji, din ve kültür bir arada bu blok içerisinde birlikte yer alabilir. Gramsci, tarihsel blok aracılığı ile Marksizmin temellerindeki alt yapı-üst yapı metaforunu yeni bir bağlama yerleştirmeye çalışır⁵². Bu sayede, toplumsal formasyondaki sınıfsal üstünlük

⁵² Gramsci tarihsel blok kavramını oluştururken dayandığı kuramsal model, düşünsel ve yöntemsel kökenlerine göre Marksizmin pozitivist yorumuna yönelik eleştirel tutumun göstergesi gibidir. Gramsci, Hapishane Defterleri'nin bir bölümünde, öznel faktörü önemsizleştirerek tarihsel ilerlemeyi ekonomik süreçlerin basit ve dolaysız bir yansımaya indirgeyen mekanik determinizmine karşı çıkar. Bu pozitivist yoruma yönelik önemli bir itirazı, tarihsel blokun yapısal keredeki ekonomik uğrağın kendi içinde kapalı bir ilişkiler örüntüsü oluşturduğu yolundaki varsayımla ilişkilidir. Pozitivist yorum, ekonomi alanını, üstyapısal süreçlerin dışsal etkisinin ötesinde bir işleyiş mantığına sahipmişçesine betimlediği için hatalıdır. Gramsci'ye göre, temel yanılğı Marksizmi sosyolojiye indirgemesi ve tarihsel sürecin

biçimlerini açıklamak amacıyla, üst yapıdaki hegomonik süreçlerin ne denli önemli olduğunu göstermeye çalışır. Söz konusu toplumsal formasyonun karmaşık yapısını niteleyen bu kavram, hangi üretim tarzının egemen olduğuna ve onun eski üretim tarzıyla nasıl eklemlendiğine bağlı olarak, farklı sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki karşılıklı ilişkilerin biçimlenme mantığını anlatır (Sassoon, 1987, s. 121-22). Bu nedenle Marksizimin üretim ilişkileri ve ekonomik faktörleri toplumsal çözümlenin merkezine konumlandırması, toplumsal sınıflar ve sınıf fraksiyonlarının üst yapıdaki yansımalarının göz ardı edilmesini gerektirmez. Üst yapısal öğelerle yapı arasındaki ilişkinin tek yanlı olmadığını düşünen Gramsci, tıpkı Machiavelli'nin İtalyan siyasal kültürünü dinsel ve ahlakçı bakış açılarından kurtarmaya çalışmasında görüldüğü gibi, Marksizmin gelişmesi için ekonomik indirgemeciliğin her türünden uzaklaşılmasının zorunlu olduğunu varsayar (Femia, 1987, s. 133 akt. Yetiş, 2009, s. 14) . Tarihsel blok kavramı, sadece ekonomik indirgemeciliği eleştirisinde kullanılmaz; aynı zamanda Gramsci'nin diğer kavramları olan ve organik olarak birlikte düşünülmesi gereken bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı olan “hegemonya, devlet, sivil toplum” kavramlarının anlaşılması için de gereklidir. Hatta tarihsel blok söylemi anlaşılmadan, diğer kavramların anlaşılması oldukça güçtür.

Gramsci'nin tarihsel blok kavramına bakışı ile temelde sivil toplum-devlet ikiliğinin de arasındaki dönüşümü irdelemektedir. Bu bağlamda işçi sınıfının yenilgiye uğramasının ve faşizmin iktidara gelmesinden sonra İtalya'da yaşanan sürecin kavramsal boyuttaki yansımalarını, bu ikilikler üzerinden açıklamaktadır. Bu amaçla, sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkileri, daha kuşatıcı bir kavram olan ‘tarihsel bloğun organik birliği’ bağlamında çözümlemektedir. İkiliklerde üst yapısal düzeyin birinci alanı ve aşaması olan, sivil toplum, yani “özel” alandır. İkincisi politik toplum ya da devlettir. Bu iki alanın birlikteliği, egemen grubun toplum üzerinde uyguladığı hegemonya işlevine ya da doğrudan devlet tarafından uygulanan tahakküm ve komuta işlevine denk gelir (Gramsci 1971, s. 12). Gramsci, sivil toplumu ekonomik yapıyla özdeşleştirmek yerine, ideolojik, politik, hukuki üstyapılar bütünlüğü içinde konumlandırmayı seçer. Buna karşılık politik toplum ya da devlet ise dar anlamıyla egemen sınıfın siyasal

nesnel gelişimi ile öznel faktörün siyasal alandaki etkinliği arasında ortaya çıkan diyalektiği kavrayamamasıdır (Yetiş, 2009, s. 139).

üstünlüğünü sürdürmesine yardımcı olan zorlama, baskı ve tahakküm aygıtlarının toplamıdır.

Buna göre Gramsci'de sivil toplum⁵³, hegemonya, ikna, rıza ve oydaşma ile devlet ise, tahakküm, diktatörlük ve zorlama ile nitelendirilmektedir. Gramsci'nin sürekli kurduğu bu ikili yapı, devletin kapsamlı bir sivil toplum analizi yapılmaksızın, sivil toplumun da, devletle ilişkilerine değinilmeksizin kavranmayacağını göstermeye yöneliktir. Dolayısıyla sivil toplum, dar anlamıyla politik toplum, devletten asla ayrı konumlandırılmaz (Texier, 1982, s. 49). Öte yandan, bu ikiliklerde ortaya çıkan ayrımların, kuramsal çözümlemenin bir gereği olarak yöntemsel düzlemde oluşturulduğu da vurgulanması gereklidir. Zira bunların nesnel gerçeklikteki maddi ayrışmalara karşılık geldiğini varsaymak, Gramsci'nin işaret ettiği sorunsal açıdan hatalı sonuçlara yol açacaktır (Yetiş, 2009, s. 142).

Gramsci, karmaşık bir toplumsal pratikler ve ilişkiler örüntüsü oluşturan sivil toplumun karşısına devleti yerleştirir. Sınıfsal terimlerle çözümlediği devleti, yönetici sınıfların tarihsel birliğinin gerçekleştiği bir uğrak olarak yorumlar. Sivil toplum nasıl egemen sınıfın ideolojik hegemonyasının kurulduğu bir düzlem ise devlet de sınıf iktidarının zor ve tahakküm işlevleri aracılığıyla sağlandığı kritik bir kurumsal örgütlenme alanıdır (Yetiş, 2009, s. 143). Carnoy'e göre Gramsci'nin devlete ilişkin düşüncesi tek bir kurama dayanmaz ve Marx ya da Lenin'den de oldukça farklıdır. Gramsci'de devlet üstyapı olarak, kapitalist toplumun anlaşılmasında ikincil değil, birincil düzeyde ele alınmaktadır. İşte bu nedenle Gramsci, hegemonya kavramını devlet içerisinde arayarak, klasik devlet yaklaşımının ötesine geçmiştir (Carnoy, 2001, s. 259).

Devlet Gramsci düşüncesinde bir zorlama ve baskı mekanizmasının ötesinde, hegemonik işlevlere sahip olan bir araçtır. Dolayısıyla devlet kendi aracılığıyla yönetici sınıfın egemenliğini yalnızca meşru gösterip koruduğu değil, yönetimi altında

⁵³ Gramsci Hegel, Marx ve Engels'in kullandığı sivil toplum yaklaşımlarını geliştirerek bir üst uğrakta konumlandırmıştır. Özellikle Marx'ın sivil toplum yaklaşımı onun için kalkış noktasıdır. Gramsci için Marx'ta da olduğu gibi sivil toplum kapitalist gelişme için temel bir etkidir. Marx'da sivil toplum yapı olarak yer alırken, Gramsci için tarihsel gelişmedeki etkin ve pozitif yönünü üstyapı temsil edecektir. Bu nedenle Gramsci için yapıdan çok ideolojik ve kültürel ilişkiler bütünlüğü, tinsel ve entelektüel yaşam ve bu ilişkilerin dışavurumu çözümlenme için önemlidir (Carnoy, 2001, s. 255).

tuttuklarının etkin rızasını da kazanabildiği bir aygıttır. Bu tanımlamaya göre egemen sınıfın üstünlüğü, yeniden üretiminde rol oynayan hegemonik süreçler aynı zamanda devlete de aktarılmıştır. Gramsci'ye göre devlet, yapısal kerteedeki konumlanışına benzer bir biçimde, üstyapısal kerteedeki ideolojik, siyasal ve hukuksal süreçlerin düzenlenmesinde de rol üstlenecek, adeta bir “rasyonalizasyon aygıtı” gibi çalışmaktadır. Bu durum yeni bir toplumsal formasyonun ya da daha genel olarak ifade etmek gerekirse, yeni bir uygarlık biçiminin yaratılmasını hedeflediği ölçüde, zorunlu olarak devletin eğitici olarak kavranması gerekliliğini ortaya koyacaktır (Gramsci, 1971, s. 247).

Gramsci, böylece devletin etkinlik alanını zorlama, baskı ve tahakküm süreçlerinin ötesine doğru genişletmektedir. Devletin hegemonik konumuna ilişkin bu genişletme girişimi, devlet aygıtlarının rızanın örgütlenmesindeki eğitsel işleviyle yakından bağlantılıdır (Yetiş, 2009, s. 146). Gramsci, özellikle döneminin İtalya'sının siyasal anlamda yaşadığı değişimler⁵⁴ karşısında, yeni bir Marksist devlet yaklaşımı geliştirmiştir. Bu yaklaşımda devlet, klasik anlamda yönetici sınıfın egemenliğini haklı gösterip koruduğu bir konumda değil, yönetilenlerin etkin rızasının da kazanıldığı bir etkinlikler alanıdır ve bütünüdür (Carnoy, 2001, s. 253).

Gramsci'de devlet ve sivil toplum tartışması gibi ikilikler üzerinden tartışılan bir diğer kavram, onun en temel argümanlarından biri olan “hegemonya”⁵⁵dır. İktidarı ele geçirmek için gücün yetersiz olduğu noktalarda “hegemonya”nın gerekliliğini ifade eden Gramsci, karşıt sınıflar arasında güç ilişkileri ötesinde, egemen sınıfın, “kendine yakın olan toplumsal grupların” onayını da sağlaması gerekli olduğunun altını çizmektedir (Günyol, 1985, s. 13). Bu anlamda hegemonya, proletarya diktatoryasını, yani egemen sınıfın karşıt gruplar üzerinde kaçınılmaz olarak uygulayacağı zorlamayı açıklamada kullanılır. Hegemonya kavramı egemen grup ile yönetici kesim arasındaki ayırmadan ortaya çıkmaktadır (Moget, 1986, s. 74).

⁵⁴ İtalya'da yaşanan siyasal koşullar için bu bölümün 3. ve 4. sayfalarında detaylı tartışmalara yer verilmiştir.

⁵⁵ Hegemonya, Antik Yunan'da liderlik, yönetim, öncülük gibi terimleri çağrıştırmaktadır. Özellikle devletin ya da toplumsal kesimin diğerleri üzerindeki üstünlüğü anlamında kullanılıyordu. Bu anlamda Antik dönemde hegemon, bir sitenin diğer site ya da toplumsal kesimler üzerindeki üstünlüğü anlamına geliyordu (Yetiş, 2009, s. 148).

Hegemonya kavramı, Lenin tarafından geliştirilmiş olup, yönetimin ele geçirilmesini ifade eder. Dolayısıyla Gramsci'den önce hegemonya kavramının ilk kez Lenin tarafından kullanıldığı görülmektedir⁵⁶. Lenin için, Rus devrimi sürecinde hegemonya, bir sınıf ittifakına önderlik etmek anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla Lenin hegemonya kavramı ile proleteryanın ilk kerte de burjuva demokratik devrime, daha sonra ise köylülük ve diğer sömürülen gruplarla kurulan ittifaka önderlik etmesi anlamını yüklemektedir. Bu önderlik, yönetici sınıfın ekonomik açıdan sahip olduğu merkezi role dayanmaktadır (Forgacs, 2010, s. 506). Gramsci'nin hegemonya kavramı ilk değerlendirmede Lenin'in kullanımına yakın olsa da, kültürel ve ideolojik yönünü öne çıkartması nedeniyle bir farklılık sergilemektedir. Lenin, özellikle hegemonyanın salt siyasal yönü üzerinde durmaktadır, çünkü onun için önemli olan, devletin kaba kuvvet aracılığı ile yıkılmasıdır. Amaç, politik toplumdur, bunun için politik hegemonya bir zorunluluktur. Buna karşılık Gramsci için yönetici sınıfa karşı savaşın özsel alanında sivil toplum ön plandadır. Sivil toplumu denetleyen grup, hegemon olacaktır. Devletin tümü de sivil ve politik toplumda bir hegemonyanın yayılması ile hegemonyanın kendisi tamamlanacaktır (Portelli, 1982, s. 72-73).

Gramsci Lenin'deki hegemonya kavramını daha da geliştirmiş ve kavrama felsefi yan anlamlar yüklemiştir. Bunun dışında, her ne kadar kendisinden önce İtalyan sosyalistleri arasında hegemonya kavramı tartışılmış olsa da, Gramsci kavrama önemli katkılar sağlayarak ona özgünlükler katmıştır. Böylece, hegemonya sadece parti aygıtının proleterya üzerinden örgütlendiği bir egemenlik alanı olarak kalmamaktadır. Daha çok halk üzerinden yorumlanarak, teori ile pratiğin arasındaki yeni ilişkiler üzerinden değerlendirilmekte ve bu hali ile hegemonyanın bilgisi değişime uğratılmış olmaktadır (Moget, 1986, s. 74). Buna göre, burjuvazinin belirlediği bir toplumsal formasyonda egemen sınıf ve temsilcilerinin, siyasal, kültürel, entelektüel, ahlaki etkinliklerin toplamını hegemonya kavramıyla çözümlenmek mümkündür (Yetiş, 2009, s. 148). Hegemonya, belirli bir yaşam ve düşünce biçiminin egemen olduğu, gerçekliğe ilişkin bir yaklaşımın bütün kurumsal ve özel görünümleri içinde topluma yayıldığı, ruhuyla bütün beğeni, ahlak, gelenek, dinsel ve siyasal ilkeleri ve bütün toplumsal ilişkileri, özellikle kendi entelektüel ve ahlaki çağrışımları içinde bilgilendirdiği bir düzeni ifade

⁵⁶ Lenin'in dışında hegemonya terimini Buharin, Zinovyev ve Stalin tarafından da kullanılmış ve Enternasyonal içinde de dile getirilmiştir (Santucci, 2011, s. 107,108).

eder (Carnoy, 2001, s. 253). Bunların yanı sıra günümüze geldiğimizde ise hegemonya kavramı uluslar arası ilişkiler alanının da kullanılan haliyle bir devletin, başka devletler ya da siyasi ittifaklar üzerinde askeri gücü ile tahakküm geliştirmesi anlamına gelmektedir (Yetiş, 2009, s. 148). Bu kullanım tarzı hegemonyanın Antik Yunan'daki anlamı gibidir. Ancak, Gramsci'deki kullanım bundan farklı olarak Rus devriminin etkisi ile devrimci stratejilere yakındır. Yani bilinen anlamı dışında hegemonyanın gerçekleşme alanını çok daha geniş olabilecektir. Marx ve Engels, hegemonya tartışmasını doğrudan yapmasalar da, bir düşüncenin toplumsal alanda kabul edilebilir bir düşünce haline gelmesi ile ilişkili yaptıkları saptamaları sayesinde Gramsci için belirleyici ve yön gösterici olmuşlardır. Bu anlamda *Alman İdeolojisi*'nde, egemen sınıfın egemen bilinç haline dönüştüğüne dair saptamalar anlamlıdır. Buna göre;

Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretim araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikrîsel ifadesinden başka bir şey değildir, egemen düşünceler, fikirler biçiminde kavranan maddi, egemen ilişkileridir, şu halde bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin ifadesidirler; başka bir deyişle, bu düşünceler onun egemenliğinin fikirleridirler (Marx-Engels, 2004, s. 75).

Carnoy, Gramsci'nin hegemonya tartışmasını yukarıdaki düşüncelerin dönüştürülmüş ve geliştirilmiş hali olarak rıza, aile, okul veya genel olarak kitleler içinde kazanılmış bilinç olarak tanımlamaktadır (2001, s. 257).

Gramsci'de hegemonya kavramına ilk olarak hapisane yazılarında rastlanmasına rağmen, öncesinde gazete makalelerinde de bu kavram yer almıştır. Gramsci için hegemonya, kuramsal tartışmaları için anahtar bir kavramdır. Hegemonya kavramını hem var olan diktatoryal devletin temellerini çözümlmek için, hem de işçi sınıfının devrimi gerçekleştirmedeki temel yapı taşı olarak tanımlamasında kullanmaktadır. Hegemonya bir toplumsal sınıfın ya da grubun diğer sınıflar ya da gruplar karşısındaki üstünlüğü olarak iki biçimde ortaya çıkar. Bunlar, tahakküm/egemenlik ve entelektüel/ahlaki liderlik şeklinde tezahür eden ikiliklerdir. Egemen sınıf, kendi üstünlüğünü kabul etmeyen, kendisiyle uzlaşmayan düşman kesimler üzerinde tahakküm uygulayıp, gerektiğinde askeri zor da kullanarak onları "tasfiye" etmeye ya da

kendine bağımlı kılmaya çalışmaktadır; buna karşılık müttefik ya da dost kesimlere önderlik yapmakta ve onu yönlendirmektedir (Gramsci, 1971, s. 57). İşte entelektüel ve ahlaki liderlik aracılığıyla kurulan, mutlaka şiddet ve zorlamaya başvurmasını gerektirmeyen üstünlük biçimi, hegemonyayı oluşturur. Bu açıdan hegemonya, yönetici sınıfın üstünlüğünü sosyo-kültürel ve ideolojik araçlarla kurulduğu; bu sınıfa özgü dünya görüşünün toplumun ortak değerlerinin oluşum sürecinde belirleyici bir konuma geldiği, aktif ya da pasif rızaya dayalı ikna yöntemlerinin etkili olduğu bir ilişkidir. Demek ki, Gramsci’de rıza ve ikna uğrağı olarak anlamlandırılan hegemonya, ikili perspektif anlayışı doğrultusunda, dolayısıyla zor ve diktatörlük uğrağının karşısında konumlandırılmaktadır (Texier, 1982, s. 64). Gramsci’de bu ikili ayrımlar, metodolojik olarak kabul edilir ve özünde bir birliktelik şeklinde görülmektedir.

Gramsci hegemonya tartışmasını sadece var olan siyasal koşulların çözümlemesini yapmak için değil, aynı zamanda devrimci sürecin nasıl gerçekleşebileceği ve bu aşamada hegemonyanın işlevini vurgulamak için de ele almaktadır. Hegemonya bu noktada farklı yan anlamları ile toplumsal yapıda iktidarın ele geçirilmesi sürecinde önemlidir. Bir toplumsal sınıf, yönetim erkini elde etmeden önce de liderlik uygulayabilmeli ve hatta uygulamalıdır. Devrimin gerçekleşmesi noktasında da bir sınıf, şayet liderliğini ve bu yolla hegemonyasını sağlayamıyorsa, iktidarda kalamaz (Gramsci, 1971, s. 57). Gramsci’nin iktidara gelmeden önce sınıfın kendi hegemonyasını kurması ifadesiyle kastettiği husus, o sınıfın toplum üzerinde topyekûn bir hegemon olması değildir. Burada iktidar aygıtını kullanmadan önce, sınıfın ittifak halinde olacağı diğer sınıflar üzerinde sahip olacağı yönlendirme ve liderliktir.

Yönlendirme, egemen sınıf tarafından yönetilenler üzerinde belli bir aşamadan sonra devrimci ihtimalin zayıflamasına neden olacaktır. Gramsci bunu “pasif devrim” olarak tanımlar. Pasif devrim, egemen sınıfın hegemonyasını sürdürmek, kitlelerin siyasal ve iktisadi kurumlar üzerinde baskıda bulunmasını önlemek amacıyla, devlet iktidarının sürekli yeniden düzenlenmesi ve alt sınıflarla ilişkisini kurması olarak açıklanmaktadır (Carnoy, 2001, s. 264). Pasif devrim, devlet hegemonyasının herhangi bir anda zayıfladığında ya da devletin kriz ile karşı karşıya geldiğinde, burjuva sınıfının bu iktidarı yeniden kurmak için gerçekleştirdiği bir harekettir. Buradaki pasif ile ifade edilen yönelim, devrimci bir harekete ve/veya örgütlenmeye doğru niyetlenen bir

kesimin, devrimci hareket içerisinde olmasına izin vermeden önlenmesidir (Sassoon, 1987, s. 133). Burada Gramsci'nin vurguladığı bir tür kalıcı devrimci hareketin, sivil hegemonya formülü ile genişletilip, güçlendirilmesi sürecidir. Bu anlamda pasif devrim, sonuçta diyalektik olarak ilerici ve gerici unsurların bir kombinasyonu şeklinde devrimsiz bir devrim olarak kendini gösterecektir (Merton, 2011, s. 101).

Pasif devrim, egemen ideolojinin ve iktidarın sürdürülebilmesi için bir mekanizmadır. İktidarın krize girdiği zamanlarda, siyasal anlamda aşağıdan gelen taleplerin bir kısmının kabul edilmesi ile egemen olan sınıfın hegemonyası yeniden kurulmuş olunur. Özellikle burjuvazi, hegemonyası tehdit edildiğinde, devlet aracılığı ile pasif devrim stratejisi geliştirir. Gramsci için pasif devrim, reformist ve devrimci politika arasındaki ayrımı ortaya çıkaracaktır. Reformizm ile kast edilen pasif devrimin bir türüdür (Carnoy, 2001, s. 264). Bu anlamda sürekli devingen ve değişen koşullara dayalı olarak dönüşen iktidar için hegemonya, sınıfın üstünlüğünün yeniden üretilmesinde önemli bir mekanizmadır. Ancak bu hegemonya sadece burjuva egemenliğinin devamlılığını üretmek için değil, aynı zamanda proleteryanın devrimci süreci yerine getirebilmesinde de etkilidir (Forgacs, 2010, s. 508). Gramsci'ye göre, hegemonyanın yaratımında aracı olacak kurumlar, sivil toplum içerisindeki denetim araçları gibi egemen sınıfın, sınıf savaşımında kullandığı araçlardır. Bu araçlar, yönetsel ve teknolojik kurumlar değil, üretim sistemi gibi siyasal bir içerikle var olurlar (Carnoy, 2001, s. 258).

Hegemonya kavramı, Gramsci tarafından anlam alanı bakımından genişletilmiş ve politik, ekonomik ve ideolojik düzeylere ulaştırılmıştır. Dolayısıyla hegemonya sadece politik ya da sadece ekonomik kerte de açıklanamaz (Forgacs, 2010, s. 508). İnsanların gündelik yaşamını izah ve analiz etmede de kullanılan hegemonya, iktidar ve tahakkümün ötesinde toplumsal anlamda var olan her yerde mevcut olmaktadır. Bir diğer anlamda hegemonya, iktidarın genişletilmiş bir halidir. Genişletilmiş iktidarın gerçekleşmesinde Gramsci, ekonomik kerte ye özel bir önem atfeder. Hem *Güney Sorunu* isimli makalesinde, hem de *Hapishane Defterleri*'nde hegemonya kavramını, zorunlu olarak üretimin ekonomik yönden egemen bir tarzından ve temel toplumsal sınıfların birinden köklenen, fakat sınıfın ekonomik çıkarının ötesine geçip sınıf ittifakları sistemi aracılığıyla siyasal yönetim alanına yayılması şeklinde tanımlamada bulunur (Forgacs, 2010, s. 506).

Hegemonya bu süreçte, sadece ekonomik olmanın ötesinde, toplumda egemen olan bütün süreçlere yayılması ile ideolojik olarak etkinleşecektir. Gramsci'ye göre ideoloji, genel olarak nesnel gerçekliğin içerdiği karmaşık ilişkiler örüntüsünde, insanların kendi varoluşlarını gerçekleştirdikleri maddi pratiklerin bir türevidir. Bu nedenle düşünür, ideolojiyi yanlış bilince ya da başka yanlış algılama biçimlerine indirgeyen “negatif” ideoloji kavrayışından ayrılır. İdeoloji, sınıfsal ya da sınıf dışında pratik deneyimler ve düşünce biçimlerinin oluşturduğu, ancak bireysel ya da tekil görüşlerle sınırlanamayacak olan ve insanların kolektif yaşam tarzlarında karşılığını bulan farklı dünya görüşlerini yansıtır (Yetiş, 2009, s. 151). Böylece hegemonya ile ideoloji aynı anlamda kullanılmaz. Ama Gramsci analizinde tarihsel blok, ideoloji ve hegemonya kavramalarını birlikte değerlendirmiştir. Bu analizde tarihsel bloğun değişik uğraklarında oluşan bir sınıf bilinci vardır. Kapitalist sistemin gelişimine karşılık, özellikle burjuvazinin kendisi de değişik bilinç aşamalarını geçirecektir. İlk aşama korporatif ve ikinci aşama ise ekonomik bilinç olarak belirginleşmektedir. Üçüncüsü ise ekonomik bilincin ideolojik süreçle karşılaştığı ve hegemonik bilincin toplumsal düzeyde karşılık bulduğu aşama olarak tariflenmektedir. Bu üçüncü ve son aşamada egemen gücün hegemonik etkisi diğer bağımlı sınıflar tarafından ideolojik olarak hissedilir (Gramsci, 1971, s.181-182). Gramsci ideolojiyi toplumsal egemenliğin yeniden üretiminin koşullarını araştırmak için kullanır. Bu noktada ise popüler kültür, bilinç biçimleri ve ideolojinin üç temel türü olarak gördüğü felsefe, ortak duyu ve folklordan yararlanacaktır.

Hegemonya süreklilik gösteren ve hiçbir zaman sona ulaşamayan kesintisiz bir süreç olarak hegemonik olan sınıfın iktidarını yıkmak isteyen sınıflar için de bir karşı hegemonya mücadelesini zorunlu kılmıştır. Egemen sınıf, değişik savaşım konularıyla karşısına çıkan bağımlı sınıfları denetim altında tutmak zorundadır. Buna karşılık, egemen sınıfın iktidarını aşmayı ve yeni bir tarihsel blok kurmayı hedefleyen bağımlı sınıflar da karşıt hegemonya savaşımını örgütlemek zorundadır. Karşıt hegemonya, yeni bir tarihsel bloğun ve uygarlığın kurulmasını amaçlayan tüm ast sınıf etkinliklerinin, siyasal iktidarın ele geçirilmesinden önceki bütün bir sürece yayılması gerektiğini göstermeye yöneliktir (Yetiş, 2009, s. 149-150). Dolayısıyla hegemonya sorunsalı, aynı zamanda bir karşıt hegemonya sorunsalını da beraberinde getirir. Nitekim Gramsci,

hegemonik üstünlüğün bir kez kazanıldı mı, sonsuza dek elde tutulan bir zafer uğrağı olmaktan çok, sınıflar arasındaki ilişkilerin sürekli yeniden biçimlendiği bir savaşım süreci olduğunun altını çizmektedir. Bu nedenle karşıt hegemonya savaşımındaki asıl hedefin, devlet aygıtında somutlanan siyasal iktidarın kazanılması olduğunu belirtir. Bağımlı sınıflar, hegemonya savaşımında öncelikli olarak egemen sınıfın siyasal ve ideolojik alanlarda yalnızlaştırılmasını, başka bir deyişle, mevcut iktidar bloğunun dağıtılmasını hedefler. Aynı siyasal hedefin öteki bileşeni ise, karşıt-hegemonya savaşımı aracılığıyla kurulacak olan yeni sınıf ittifakının ya da siyasal-ideolojik birliğin güçlendirilmesidir. Dolayısıyla mesele, ittifakların gerçekçi bir odağa dönüştürülmesini sağlayacak olan entelektüel-ahlaki blokun geliştirilmesidir. Ancak bu şekilde, kitleler kendiliğinden harekete geçecek bilinç değişimini taşıyarak dönüşeceklerdir (Yetiş, 2009, s. 161-162). Bu anlamda Gramsci, karşıt hegemonya kavramını, devrimci sürecin nasıl oluşacağını açıklamak için kullanmıştır. Karşıt hegemonya, burjuvaziye ait egemenlik, yeni üstyapısal kurumların gelişmesi ile birlikte, proleter nitelikli yeni bir toplumun yaratılmasını sağlayacaktır. Bu değişikliği yaratacak siyasal liderlik, ancak kültürel ve sosyal savaşım ile ele geçebilecektir (Carnoy, 2001, s. 275). Dolayısıyla hegemonyanın olduğu her yerde bir karşıt hegemonyadan da söz edilecektir.

Burada Gramsci'nin kuramında üzerinde durduğu başka bir kavram ortaya çıkar: "Hegemonya krizi". Bu kriz, yönetici sınıfların gerçekleştirdiği ve halkın hoşuna gitmeyen eylemlerin ya da önceden edilgen olan kitlelerin artan siyasal eylemliliğinin bir yansımasıdır. Bu durumlarda ortaya bir otorite krizi çıkacaktır. Bu durumu Gramsci *Hapishane Defterleri*'nde, egemen sınıfın kendi meşruiyetini kaybetme durumunda yaşadığı ve artık yönetici değil, sadece egemen olarak zor ile gücünü kurabildiği bir ortamda yaşandığını ifade eder. Buna göre, büyük kitleler artık geleneksel ideolojilerden kopmuşlardır ve eskiden inandıklarına artık inanamaz hale gelmişlerdir (1971, s. 25-26). Bir diğer ifadeyle, sınıflar ile temsilcileri arasında bir kopuş söz konusudur. Hegemonyanın krizi kısa süreli olarak konjoktürel kriz şeklinde ortaya çıkabileceği gibi, uzun süreli ve geniş kesimleri etkileyecek bir yapıda organik olarak da meydana gelebilir. Organik kriz, farklı ülkelerde farklı şekillerde oluşabilir. Ancak genel anlamda geçerli olan hegemonik krizin doğrudan yönetici sınıfın krizi olduğudur. Hegemonik kriz yöneticilerin geniş kitlelerin rızasını talep ettikleri durumlarda ve yönetim

sürecindeki başarısızlık durumunda ortaya çıkar (Gramsci, 1971, s. 210). Gramsci bu sürecin tarihsel yaşamın bir noktasında toplumsal sınıfların kendi geleneksel temsilcilerinden uzaklaşmaları ile meydana geleceğini ifade eder. Hegemonya bunalımı işte bu noktada ortaya çıkacaktır (1971, s. 210). Bu dönemler, özellikle savaş sonrası yaşanan bunalımlarda kendini gösterir. Bu kriz, devletin egemenlik alanlarının her aşamasında kendine yer bulacak ve içerisinde pek çok çelişki barındıracaktır.

Gramsci, hegemonya krizinin nedenlerini ekonomik etkenlere dayandırırken, diğer taraftan sadece ekonomik nedenler ile açıklamaz. Ekonomik krizler, aslında egemen ideolojinin ya da burjuvazinin var olan sorunlar karşısında daha yanlış hareket etmesine neden olabilecek düzeyde önemli sonuçlar doğurabilir. Ancak kitleleri harekete geçirecek güce ulaşması için, kitlenin uygun bilinç düzeyine ulaşması gereklidir. İşte bu kitlesel bilincin gelişmesini sağlayacak olan, işçi sınıfının Marx'ta da ifade edildiği gibi, emeğin sömürsünden yola çıkarak oluşacak olan yoksullaşma durumudur. Ancak böylesi bir durum, işçi sınıfını o devletin iktidarı ile çatışma noktasında getirecek bir bilincin oluşmasını sağlayacaktır. Artan yoksullaşma, bu bilinci geliştirebilecek unsurlardan birisidir (Carnoy, 2001, s. 267). Bu noktada Gramsci, işçi sınıfındaki bilinç durumunu, kapitalist sistem ve kapitalist sistemin çözülüşü ile açıklamaktadır. Gramsci'ye göre işçi sınıfının bilinç eksikliği, burjuvazinin egemen olmasının başlıca nedenidir (Carnoy, 2001, s. 275). Gramsci, işçi sınıfının bilincinin oluşmasında Lenin gibi eğitimin gerekli olduğuna inanıyordu. Ancak kitlelerde entelektüel bilincin dışarıdan bir bilinç taşıma ile oluşturulması yerine doğrudan bir bilinç taşıma ile yapılmadan işçi sınıfının kendilerinin de bu bilinci kurabileceklerine inanıyordu.

Gramsci siyaset kuramını oluştururken, tarihsel koşulların etkisinde kalarak, dönemin Avrupa ve Rusya'sında ortaya çıkan devrimci gelişmelerden etkilendiğini ifade etmiştir. 1917 Ekim Devrimi, benzer koşulların Avrupa'da olup olmadığının sorgulanması, İtalya'nın ekonomik şartları ve işçi kesiminin neden böyle bir devrimi yaratamadığı gibi sorunsallarla birlikte, bir Marksist olarak Gramsci, Marksist düşüncenin geldiği nokta ile doğrudan ilgilenir. Bunun yanı sıra kendi siyasal yaşamını etkileyen hususlar içerisinde olduğu devrimci hareketler ile o hareketlerin söylemleri yanı sıra faşist iktidarın baskısıdır. Gramsci'nin bu sorunlar çerçevesinde belirlediği çözüm yollarının başında, sosyalist devrimin egemen iktidarın hegemonyasını nasıl

ortadan kaldırabileceği ve bu süreci nasıl sonlandırabileceğine ilişkin geliştirdiği stratejilerdir. Özellikle İtalya koşulları için geliştirdiği modelleme, onun genel teorisini şekillendirmektedir.

Hegemonyayı, egemen olan düşüncesinin genişlemesi olarak gören yaklaşıma karşılık, Gramsci hegemonyaya karşı çözüm yolları üretir. Bu noktada Gramsci manevra savaşı ve mevzi savaşı kavramlarını kullanacaktır. Gramsci düşüncesinde manevra savaşı, siyasal iktidarın doğrudan, yani ara aşamalar olmaksızın ele geçirilmesi amacıyla, devlet aygıtına cepheden saldırıyı öngörmektedir. Mevzi savaşında ise siyasal iktidarın ele geçirilmesi için öncelikle her bir aracı mevzinin kazanılması gereklidir. Bu savaşlar arasındaki farklılık ve başarının ölçütü, siyasal yapılanma modeline göre değişmektedir. Farklı toplum yapılarında, özellikle doğulu ve batılı toplum tiplerinde bu ikili mücadele görünütüsü de farklı olacaktır (Yetiş, 2009, s. 164). Ona göre, doğulu, baskı ve sindirmeye dayalı toplumlarla, batının daha çok ideolojiye ve kitlelerin onayına dayalı sivil kurumları arasında temel bir fark vardır. Bu nedenle politik toplum ve sivil toplum ayrımı yapılmak zorundadır (Günyol, 1985, s. 12).

Gramsci doğu-batı toplumları arasındaki farklılıklara ilişkin çözümlemesini, hapisane dönemindeki notlarında da yer vermiştir. Burada sorunu sivil toplum-devlet ikiliği üzerinden geliştirir ve doğu-batı toplumlarına ilişkin çözümlemelerde bu ikili yapıyı ele alır. Doğu'da, yani Rusya'da devlet her şeydi ve sivil toplum gelişmemişti; batı da ise devlet ile sivil toplum arasında uygun bir ilişki vardı ve devlet sarsıntı geçirdiğinde sivil toplum destek konumunda olabiliyordu. Özellikle Rusya için yaptığı değerlendirmeye göre, sivil toplum burada oldukça zayıf olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle devlet oldukça baskın ve egemenlik işlevini tek başına sağlayan bir pozisyonda görülmektedir. Kapitalizmin egemen olduğu batı toplumlarında ise krizler karşısında sistemi koruyan alt sivil toplum mekanizmaları mevcuttur. Devlet iktidarının ele geçirilmesi çabasında ise bu sivil toplum örgütlenmeleri, burjuva örgütlenmeleri, siyasal iktidarı koruyan bir yapıda idiler (Yetiş, 2009, s. 164-165). Dolayısıyla, batılı kapitalist toplumlarda ekonomik krizlere karşılık siyasal alandaki tepkiler yeterli düzeyde olmayacaktır. Diğer yandan, devlet aygıtının da ekonomik krizler karşısında genellikle tahmin edilenden daha dirençli olduğu görülmektedir. Gramsci, kriz zamanlarında böyle bir özelliği olan

devletin, elindeki olanakları kullanarak rejime bağlı güçleri daha hızlı bir biçimde örgütleyebildiğine işaret etmektedir (1978, s. 408-409, akt. Yetiş, 2009, s. 163). Krizin derinliğine karşın devlet aygıtının müdahale yeteneğini artıran etken, ekonomik süreçler ile siyasal sonuçlar arasındaki belirlenim ilişkisinde yaşanan “geçikme”dir (Yetiş, 2009, s. 164-165).

Gramsci'nin bir diğer çözüm formülü ise hegemonyanın üretilmesinde etkili olan “entelektüellere” dair tartışmasıdır. Oldukça derinlikli olarak ele aldığı entelektüelleri, sınıfsal tartışmalar çerçevesinde irdelemiş ve onlara önemli görevler yüklemiştir. Özellikle karşı hegemonya mücadelesini entelektüellerin doğrudan olmasa da, parti içerisinde örgütlenerek kolektif birliktelik oluşturmayı sağlayacağını ifade etmektedir. Bu anlamda kolektif entelektüel, *Modern Prens* ile ortaya çıkacak bir özne olacaktır. *Modern Prens*, Ekim Devrimi sürecindeki gibi öncü parti işlevi görecektir. *Modern Prens* Gramsci'nin Machiavelli'den etkilenecek oluşturduğu bir kavramdır. Machiavelli, İtalya ulusal birliğini sağlamada Prensi öne çıkarmıştır. Benzer şekilde Gramsci de devrim sürecinde öncü olabilecek bir partiden söz etmektedir. Bu parti, içerisinde geleneksel entelektüelleri, burjuvazinin profesyonel entelektüellerini ve kendi sınıf çıkarlarını aşan örgütçüler durumundaki organik işçi entelektüellerini barındıran bir partidir (Gramsci, 1985, s. 38). Parti içerisinde işçilerin, sahip oldukları entelektüel birikim konusunda farklılık yaratmalarını sağlayacak olan kesim organik proleter entelektüellerdir (Carnoy, 2001, s. 274).

Gramsci siyasal duruşu ile düşüncesi arasında birliktelik yakalamış bir entelektüel olarak, batı toplumlarının karmaşık yapılanmasını açıklama çabasında bulunmuştur. Farklı ülkeler ve koşulları değerlendirirken, yakın bulduğu toplumsal yapılara uygun modellemeler üretmiştir. Bu süreçte en derinlikli çözümlemesini entelektüeller üzerine yapan Gramsci, tarihsel olarak somut çözümlemelerde bulunmaktadır. Bu anlamda teorik yaklaşımı ile aslında oldukça sorunlu ve anlaşılması güç bir kavram olan entelektüeli, mutlak tanımlama gerekliliğinden kurtarmış ve geleneksel-organik entelektüel ayrımı ile ona bir özgüllük sunmuştur.

2.2. GRAMSCI VE “ENTELEKTÜEL” KURAMI

1986 yılının sonunda yayınlanan bir araştırmaya göre Antonio Gramsci, dünya çapındaki toplum bilimleri literatüründe en fazla alıntılanan 250 yazardan biridir (Santucci, 2011, s. 28). Gramsci'nin kavramsal arka planını oluşturan her bir temel kavramının açıklayıcılığının yanı sıra onu düşünsel alanda bu denli popüler tutan ise “entelektüel”⁵⁷ kavramsallaştırması olmuştur⁵⁸. Gramsci'nin özgün entelektüellik tartışması, temelde İtalyan entelektüelleri üzerine geliştirdiği sorgulamasından başlamış ve daha sonra evrensel düzeyde bir sorgulamaya ve eleştiriye dönüşmüştür. Özellikle dönemin tarihsel koşullarından etkilenen Gramsci'nin entelektüeller üzerine düşünmesinin nedeni, entelektüellerin o dönemde iktidarda olan egemen sınıfın baskısına maruz kalması ve devlet erkinin tarihsel ve ekonomik alanlarda varlığını önemli ölçüde genişletmiş olmasıdır. Bu koşullar altında entelektüellerin özerkliği sorgulanır hale gelmiştir. Devletin düzenleyici işlevlerindeki artış ile birlikte, yeni iş alanlarındaki çeşitlilik, yeni uzmanlık alanları ihtiyacını doğurmuş, böylece sermayenin etkisi altında yeniden kendini konumlandırmaya çalışan bir entelektüeller kesimi ve ondan etkilenen entelektüellik alanları yaratılmıştır. Bu dönüşümü Gramsci, mutlak entelektüelden uzman entelektüele geçiş olarak ifade etmektedir (Gramsci, 1971, s.117). Düşünür koşulların dayattığı bu entelektüel algısının değerlendirirken, sıradan bir tanımlamanın ötesinde, alt yapı ve üst yapı ilişkilerinin kuruluşunda organik bütünlüğün sağlanmasında işlevi olan toplumsal bir kategori olarak entelektüelden söz eder. Gramsci için entelektüeller sorunu, tarihsel bloğa ilişkin bir sorundur. Bu nedenle entelektüeller üzerine üretilecek çözümler, tarihsel bloğun sorununun da çözülmesini sağlayacaktır (Portelli, 1982, s. 97). Dolayısıyla Gramsci'nin entelektüel tanımının bu bağlamda genişlemiş ve özgünlük kazanmış olduğu söylenebilir.

⁵⁷ Entelektüel, çalışmanın birinci bölümünde de ifade edildiği gibi, “intellectual”ın çevirisi olarak kullanılır. Çoğu yerde Gramsci'nin eserlerinin çevirisinde aydın olarak kullanılsa da, buradaki ifade Gramscinin tartışmaları için yeterli görülmediğinden ve aydına bir değer atfedilerek kullanıldığından, çalışmamızda entelektüel kavramı tercih edilmiştir.

⁵⁸ Gramsci Marksist düşüncede entelektüel konusunda Lenin'den sonra üzerinde önemli tartışma yürüten kişidir. Lenin “Ne Yapmalı” çalışmasında entelektüellere, "bilim taşıyıcıları", "işçi sınıfının ideologları” olarak ele almıştır (Lenin, 2004).

Entelektüelin bilinen ve süregelen tanımlamasını reddeden ve kavramı daha geniş bir çerçevede ele alan Gramsci, “bütün insanlar entelektüeldir, çünkü her insanın zihinsel kapasitesi vardır” (1971, s. 9) diyerek oldukça yeni ve derinlikli bir yaklaşım sergilemiştir. Gramsci’nin yaşadığı döneme oranla radikal olarak nitelendirilebilecek bu düşüncesi, o zamana kadar entelektüeller üzerinde yapılan tartışmalara yeni bir bakış getirmiştir. Entelektüelin toplumun üstünde zihinsel olarak şekillenen bir figür olarak gören anlayış, bu yeni kategori ile yıkılmaya başlamıştır. Çünkü Gramsci, özünde emek sürecinde yerine getirilen işlerin her birini değerli saymıştır. Biraz daha ayrıntılandırmak gerekirse, kafa ve kol ya da zihinsel emek ile kassal emek arasındaki ayrım, aslında entelektüel ile entelektüel olmayan arasındaki bir ayrıma neden olmaktadır. Bu ayrım ile entelektüel olanlar, olmayanlara göre daha üst bir statüye yerleşirken bu durum “elitist” bir yapının kurulmasını desteklemektedir. Oysa Gramsci’nin cümlelerinden anlaşılacağı gibi, entelektüel katılım olmadan insan aktivitesi olamayacağı gibi, eyleyen/yapan insan ile düşünen insan da birbirinden asla ayrılamaz (Gramsci, 1971, s. 9).

Gramsci bütün insanlar entelektüeldir tanımlamasından sonra, ancak herkesin toplum içerisinde entelektüelin gördüğü işlevi göremeyeceğini ifade etmektedir. Bu ifade ile Gramsci, entelektüelin işlevlerine açıkça vurgu yapmaktadır. Gramsci’ye göre, herkes yumurta pişirebilir ya da kendi giysisini dikebilir, ancak bu onların aşçı ya da terzi olduğunu ve toplumda bu işleri yapanların gereksiz olduğu sonucu doğurmaz (Gramsci, 1971, s. 9). Bu nedenle Gramsci için entelektüel, işlevsel olmalı ve tarihsel bloğun kendi iç örgütlenmesinden başlayarak her bir aşamada alt yapıdan üst yapıya kadar belli işlevler yüklenebilmeli ve yerine getirmelidir (Portelli, 1982, s. 98).

Entelektüel bu durumda tarihsel bloğun her kertesinde ideoloji, eğitim, medya ve ekonomik ilişkilerde, üst yapıda bürokrasi ve devlet içerisinde yerine getirdiği işlevleri ile konumlanır. Sadece düşünsel etkinlikte bulunanları değil, örgütlenen ve toplumsal hayatın içindeki bütün katmanlarda yer alan genişlikte bir entelektüel tanımlanmaktadır. Gramsci’ye göre entelektüelin toplumdaki işlevi, esas olarak örgütlemek, yönetmek, yönlendirmek, eğitmek şeklinde belirlenebilir. Böylece toplumsal grupların lehine zor ve rızayı örgütleyen entelektüeller, toplumsal düzeni dönüştürebilecektir (Forgas, 2010, s. 374). Bu açıdan Gramsci, entelektüellerin diğer toplumsal gruplara göre daha

yavaş ilerlediğinin altını çizmektedir. Çünkü entelektüeller var olan kültürün temsilcileri olarak geçmişle bağlarını koparmazlar ve yeni bir ideolojiye bağlanmaları da kolay değildir. Entelektüellerin toplumun örgütleyicileri olabilmeleri için de organik anlamda bir kırılmanın olması gerekmektedir. Entelektüel bir kişinin, devrimci işçi sınıfına yönelmiş olması ve modern anlamda solcu özellikler taşıması gerekmektedir (Santucci, 2011, s. 112). Gramsci için entelektüeller, hegemonyanın yaratımında ve buna bağlı olarak karşı hegemonyanın kurulmasında birer bilinç taşıyıcısı olarak işlev yükleneceklerdir.

Gramsci'nin yorumu sayesinde herhangi bir bedensel çalışmada ve en mekanik, kaba, kassal bir çalışmada bile teknik ustalık ve belli bir derecede yaratıcı düşünce çabasının önemi ortaya çıkmıştır (Günyol, 1985, s. 15). Bu noktada yeni bir ayrımın gerekliliği gündeme gelmektedir. Bu ayrım, toplumsal yapı içerisinde yeri işlevsel olarak belirlenen entelektüel ile kas gücü ile çalışan işçi arasında yapılmalıdır. Söz konusu ayrım kendisini en temelde, entelektüelin düşünsel kapasitesinde değil, toplumsal alandaki işlevinde gösterir. Bu anlamda işçiyi ya da kas gücüyle çalışanı, düşünce gücü ile çalışandan ayıran şey, kol ve bedenle çalışması ya da eylediği işi değil, belirli koşullar altında ve belirli toplumsal ilişkiler içinde yaptığı işin niteliğidir (Gramsci, 1985, s. 25). Genişleyen entelektüel tanımı ile birlikte işçi ve entelektüel kesimler arasında zorunlu bir ayrım ortaya çıkmıştır (Yetiş, 2009, s. 4).

Gramsci'de entelektüelin toplumsal kesimler içerisindeki işlevlerinden biri olan kültür ve eğitimin yaygınlaştırılması konusu da onun kol gücü ile çalışandan ayıran bir husustur. Entelektüellerin buldukları konum ona göre, "kültür" ve "felsefe" ile de yakından ilişkilidir (Santucci, 2011, s. 32). Gramsci öncelikle kültür ve kültür eğitimi politikalarına bakışta eğitimin sadece ansiklopedik bilgi olarak gören yaklaşımı olumsuzlamıştır⁵⁹. Böylesi bir etkiye en fazla maruz kalan kesim işçilerdir ve böyle bir kültür eğitimi toplumda uyumsuz, kendisini diğer insanlardan sahip olduğu bilgi yığınlarından dolayı üstün gören insanlar yaratacaktır⁶⁰. Oysa Gramsci için kültür,

⁵⁹ Gramsci'nin 1916 yılında basılan *Sosyalizm ve Kültür* başlıklı makalesi, kültür ve sosyalizm arasında açık bir bağlantı kurulduğunun göstergesi olan ve bu konuyu detaylandıran bir eseridir.

⁶⁰ Burada kişi, yalnızca ampirik bilgi ile ham ve birbiriyle bağlantısız gerçeklerle doldurulması gereken bir depo olarak görülür ve ileride bu bilgileri zihninde bir ansiklopedinin sütunları gibi

sadece okul eğitimi değildir. Kültür, bir kişinin kendi iç disiplini ve örgütlenmesidir, kişinin kendi kişiliğine sahip çıkmasıdır, yüksek bir bilince erişmesidir, kişinin kendi tarihsel değeri, yaşamdaki rolü, hak ve yükümlülükleri bunlar üzerinden anlaşılır. Bu ifadelerin hiç birisi Gramsci'ye göre kendiliğinden var olan şeyler değildir. Bu anlamda kültürel birikim her şeyden önce siyasal birikiminin bir hazırlayıcısıdır (Santucci, 2011, s. 33)⁶¹. Gramsci bu birikimin etkisini göstermede entelektüelin önemli bir işlevi olduğunu vurgularken entelektüelin işlevini sadece bununla da sınırlanamayacağını vurgular.

Gramsci sadece zihni çalışmayı değil, bedensel çalışmayı da önemli kılarak, aslında her etkinliğin zihinsel olarak gerçekleştiğini ifade ederken, filozoflar ile entelektüeller arasında da belli bir tasniflemede bulunmaktadır. Bu noktada Santucci'ye göre herkesin entelektüel olmasından kast edilen, pratik hayatta insanların “pratik faaliyetinde”, “örtük bir dünya algısı, bir felsefe”nin bulunuyor olmasıdır. Klasik bakış açısında profesyonel filozoflarla başka faaliyetler yürüten insanlar arasında nitelik değil, nicelik farkı vardır. Filozoflar, diğer insanlardan farklı olarak düşünce tarihini bilir ve düşüncenin kendi zamanına kadar olan gelişimini anlayabilir (Santucci, 2011, s. 144). Ancak Gramsci'ye göre her yumurta pişirene aşçı diyemeyeceğimiz gibi, görevi zekânın kullanımında uzmanlaşma olan grupların da entelektüel olduklarını söylemek yanlıştır. Sadece düşünce tarihini, felsefeyi çok iyi bilmek ve literatürü iyi kullanmak, entelektüel olmak için yeterli değildir.

Gramsci için filozofu entelektüelden ayıran özellik, onun “felsefe” ile ilgili görüşünde belirliidir. Gramsci yaygın kanının felsefenin güç bir konu olarak görüldüğü yönünde olduğunu ifade eder. Birçok bakış açısında felsefe, bazı bilginlere ya da bir felsefe

özümsemesi beklenir. Böylelikle dış dünyanın çeşitli uyarıcılarına karşı buna uygun tepkiler verebilecektir. (Santucci, 2011, s. 32).

⁶¹ Gramsci kültürel faaliyetin siyasal faaliyet biçimini aldığı bazı tarihsel dönemler olduğunu söyler. Bu her devrimi önceleyen “yoğun faaliyet” dönemidir. Örneğin, 1789 Fransız Devrimi, bütün Avrupa’da “evrensel bir bilinç, ortak acılara ve mutsuzluklara her parçasıyla duyarlı ve Fransa’da daha sonra gerçekleşecek olan kanlı ayaklanma için en iyi hazırlık olduğunu gösterecek uluslar arası bir burjuva ruhaniliği” özelliğini taşıyan Aydınlanma’dan türemiştir (Santucci, 2011, s. 34).

sistemi olan filozoflara özgü bir kafa çabasıdır⁶². İşte bu algıyı yıkabilmek için Gramsci herkesin birer entelektüel olduğu düşüncesindedir. Ancak bu felsefenin sınırlarını ve özelliklerini belirlemek gereklidir. Bu sınırlar üç olgu içinde yer almaktadır. Birincisi dilde, ikincisi ortak duyu ve sağduyuda, üçüncüsü halkın dininde, dolayısıyla da her çeşit inanç, kör inanç sisteminde, düşünüşte ve genel olarak, “folklor” adı altında toplanan görüş ve davranış biçimlerindedir (Gramsci, 1985, s. 52). Gramsci için felsefe kendiliğinden gerçekleşen bir davranış şeklidir ve filozof da herkesin kendiliğinden felsefesi olarak tanımlanır (Gramsci, 1971, s. 323). Bu felsefe, ideolojinin gündelik yaşamdaki formlarıyla en üste yerleşerek din, ahlak, ortak duyuüstünde bir yere yerleşir. Bu dizin şekli ile folklor, ortak duyu ve felsefe üzerinden bir hegemonya yaratılmış olunur. Ancak Gramsci için felsefe, hegemonik açıdan diğer alanlarla bağlantısı kurulan bir felsefe olacaktır. Felsefe ancak halkın içerisinden üretilirse değerlidir. Bunun içerisinden entelektüellerle ilgili tartışmada felsefe entelektüeller içerisindedir, en büyük filozofların yaptığı bir etkinliktir.

Gramsci işlevine göre tanımladığı entelektüelleri belirli tarihsel oluşum şekilleri ile ele alır. Aslında onun için entelektüelin toplum içerisindeki bu güçlü konumu, entelektüelin yetişmesindeki tarihsel oluşum şekilleri için önemlidir. Entelektüelin birinci oluşum süreci, ekonomik üretim dünyasında ortaya çıkan her toplumsal tabakanın kendisi için birlikte hareket edebildiği, organik ilişki halindeki bir ya da daha fazla entelektüel katmanını yaratmasıdır. Bu entelektüel kesim, toplumsal sınıfa yalnız ekonomik alanda değil, politika ve toplum alanlarında da türdeşliği ve görev bilincini verir. Örneğin, bir işletme sahibi, kendisiyle birlikte hem endüstri teknisyenini ve ekonomi-politik bilginini yaratır, hem de yeni bir kültürün, yeni bir hukukun örgütleyicisinin oluşumunu destekler (Gramsci, 1985, s. 21-22; Gramsci, 1971, s. 5). Böylece Gramsci için entelektüel, belli bir sınıftan bağımsız düşünülemez. Ona göre, toplumda her sınıf veya grup kendi özel entelektüeller tabakasına sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda bu tabakayı yaratmaya çalışır. Gramsci toplumsal sınıf ile ilişki içerisindeki entelektüelin, iktidarı ele geçirmek isteyen her grup tarafından, hâkimiyetlerini güçlendirmek için ihtiyaç duyulan bir

⁶² Gramsci, oldukça çok etkilendiği 1866-1952 yılları arasında yaşamış liberalizmin önde gelen savunucularından biri olan Benedetto Croce gibi, felsefeyi felsefe tarihi olarak algılar, bu anlamda felsefe, genel dünya tarihinin gelişmesiyle gelişir, yoksa “yalnızca büyük filozofun arkasından bir diğerinin gelmesi nedeniyle değil” (Santucci, 2011, s. 28,29,30).

konumda olduğunu ifade eder (Yetiş, 2009, s. 26). Entelektüelin ikinci oluşum modeli, ekonomik yapıdan gelen ve onun gelişiminin bir yönünü temsil eden temel grupların yaratılmasıdır. Bunlar, toplum ve politika alanında en karmaşık ve en köklü değişimlerin durduramadığı tarihsel sürekliliğin temsilcileridir. En belirgin olanları, kiliseye bağlı entelektüel kesimdir. Bu kesim dönemin felsefe ve bilimini, okul, eğitim, ahlak, adalet, hayırseverlik ve yardım işleri gibi bir takım önemli görevlerini ellerinde tutarlar (Gramsci, 1985, s. 24) .

Gramsci'nin yaptığı bu ikili entelektüel ayrımının temelinde entelektüeli sınıftan bağımsız kabul etmeyen ve bağlantısız olmayacağını kabullenen yaklaşımı yer almaktadır. Gramsci'ye göre entelektüeller ayrı bir sınıf değillerdir. Entelektüeller ancak değişik sınıflara ait bir yapıdadırlar ve bu nedenle her sınıf kendi organik entelektüelini yaratacaktır. Bu temel perspektifi nedeniyle Gramsci'nin entelektüelleri ikili bir ayrım üzerinden incelediğini söyleyebiliriz: Geleneksel entelektüeller ve organik entelektüeller.

2.3. ENTELEKTÜELLİĞE DAİR SINIFLANDIRMASI, GELENEKSEL VE ORGANİK ENTELEKTÜELLER

Gramsci entelektüeli tek başına bir sınıf olarak kabul etmediği gibi, Karl Mannheim'de olduğu gibi sınıflar üstü bir yerde de konumlandırmaz. Ona göre sınıfın oluşması ile birlikte eş zamanlı olarak entelektüeller ortaya çıkmalıdır. Bu bakışı ile Gramsci, Marksist yaklaşımdan da farklı bir entelektüel yorumu getirir. Entelektüeli “tarihi blok”un organik bileşkelerinden biri olarak düşünmektedir (Bağla, 1977).

Gramsci geleneksel ve organik entelektüel ayrımında bulunurken, geleneksel entelektüelleri toplum içerisinde eğitim, kültür ve birikim olarak sahip oldukları sanat ve bilim uğraşları ile sınıflar üstü ya da sınıflar arası bir konumda tanımlar. Organik entelektüeller ise toplumda sahip oldukları meslekten dolayı entelektüellik vasfı taşımazlar. Sanatçı, edebiyatçı ya da bilim adamı olmak zorunda değillerdir. Organik

entelektüeli belirleyen hususlar, bir toplumsal sınıfla birlikte eş zamanlı olarak düşünme ve örgütlenme işlevini yerine getirebilme kapasiteleridir (Yetiş, 2009, s. 26). Gramsci böylece kapitalist sistemin temelinde yer alan yaşamsal unsurlar ile ayrımlarının temelini oluşturur. Bu koşullarda eski tip sayılan geleneksel entelektüeller, köylü ve zanaatkâr olan bir toplumun örgütleyici öğeleridir. Tarımsal üretimin önemli olduğu yerlerde egemen olan bu tip entelektüellere geleneksel denmesinin nedeni, bu tip entelektüellerin hem bir önceki üretim tarzına bağlı ve hem de kaybolmakta olan bir sınıfın “organik” aydınları oluşlarıdır. Bu entelektüeller yeni yükselen sınıfa da organik olarak bağlı değillerdir. Her yeni sınıfın kendisiyle birlikte yaratıp geliştirdiği organik aydınlar ise birer uzmandırlar. Bu uzmanlıkları onları politikayla sıkı ilişki kurmak zorunda bırakır. Çünkü Gramsci’ye göre organik entelektüelin özelliği, pratik yaşama yapıcı, örgütleyici, sürekli inandırıcı olarak toplumsal yaşama karışmasındandır (Günyol, 1985, s. 15).

Gramsci yukarıda ifade edildiği gibi, geleneksel ve organik entelektüel ayrımında bulunmasının yanı sıra tarihsel koşullar ve gerçekliklerin temelinde de yeni bir ayrım daha bulunmaktadır: Köy/kır tipi ve kent tipi entelektüeller. Bu entelektüel tipleri de Gramsci’nin önceden yaptığı geleneksel entelektüeller sınıfında yer almaktadır. Yani endüstri ile birlikte gelişen ve yazgılarını bu gelişmeye bağlayan kent tipi entelektüeller ile köy topluluklarına ve kapitalist düzenin harekete geçiremediği kentlerin küçük burjuvazisine bağlı kır tipi entelektüeller, geleneksel entelektüellerin bir kısmını oluştururlar (Günyol, 1985, s. 15). Bunun dışında organik entelektüeller ise, toplumsal sınıflar içinde, düşünme ve örgütlenme işini üstlenen entelektüellerdir. Bunlar, meslekleri içinde ya da dışında, bağlandıkları sınıfın düşünce ve özelemlerini dile getirir ve bu doğrultuda kitlelere yön verirler (Günyol, 1985, s. 15).

Gramsci, geleneksel-organik ile kır-kent tipi entelektüel sınıflandırmasının birbirleri ile öncelik, sonralık açısından bir sıralamalarının olmadığını vurgular. Köy kökenli kırsal entelektüeller, köylü kesim ile merkez yönetimi arasında ilişkiyi kuranlar olarak aracı konumdadırlar. Hem politik hem de toplumsal görevleri olan bu entelektüeller, politik işlevleri de yerine getirmiş olurlar. Köydeki din görevlisi, avukat, öğretmen ya da doktor gibi orta halli bir kesimden oluşan, kırsal entelektüeller, yaşam şekli açısından köylüden üstündür. Köydeki halk için kırsal entelektüeller, gelecekte olabilecekleri bir seviyeyi göstermesi açısından bir rol modeldirler. Yani, bu entelektüel modeli, köylü

sıradan halkın bir gün gelebileceği konumu ifade eder. Bu nedenle, köylü halk bu entelektüel kesime hayranlık duyarken kimi zaman, onu aşağı görüyormuş gibi davranabilir. Başka bir ifade ile onun hayranlığı, içgüdüsel olarak, kıskançlık ve aşırı öfkeyle de iç içedir. Köylü ise bir diğer açılardan entelektüellerin gelişmesine bağlı olarak gelişme gösterecektir (Gramsci, 1985, s. 34). Kırsal entelektüellerin köylü kesimini, toplumsal hizmetlerini yerine getirmeleri açısından denetlemek görevine sahiplerdir. Bu anlamda kırsal entelektüeller, toplumsal görevleri açısından, köylü kesiminin organik entelektüelleri değildirler. Temelde toplumsal kökenleri, nedeni ile köylülere hasım olan kırsal entelektüeller, küçük toprak parçalarını köylüye yüksek oranlarla ortaklığa veren ve bu sömürü sayesinde rantıye yaşamı süren kırsal küçük burjuvaziden çıkmışlardır. Sadece köydeki yaşamdan kendisini rahat ettirecek bir maddi gelir beklentisi içindedirler (Portelli, 1982, s. 120).

Kırsal entelektüeller bu anlamda üretim dünyasında önemli bir görevlerde de bulunsa, köylü yığınların kendine özgü “organik” entelektüeli değildirler (Gramsci, 1985, s. 22). Köylülükle toplumsal bir ilişkileri olmayan kırsal entelektüeller, gerçekte köylülerin organik entelektüeli değil, ama ast sınıfları etkisizleştirerek egemen sınıfın hegemonyasının sürdürülmesi noktasında toplumsal anlamdaki işleviyle birlikte, daha çok egemen sınıfın organik entelektüelidir (Portelli, 1982, s. 121).

Buna karşın kent tipi entelektüeller, endüstri ile birlikte gelişmiş ve onun yazgısına bağlanmışlardır. Onların görevini, ordudaki astsubayların görevine benzetilebiliriz. İşçi sınıfını önemseyerek onunla işletme sahibi arasında ilişki kurarlar. Çalışma evrelerini denetleyerek, endüstri kurmaylarının koyduğu üretim planının hemen uygulanmasını sağlarlar. Genel olarak kent tipi entelektüeller çok kalıplaşmışlardır. Kent tipi entelektüeller, planlar geliştirip kurmada inisiyatif sahibi değillerdir (Gramsci, 1985, s. 35). Kır/kent tipi entelektüel ayrımına karşılık Gramsci'nin analize dayalı ve yapıları çözme bağlamında üzerinde durduğu entelektüel tipolojileri geleneksel ve organik entelektüel ayrımıdır.

2.3.1. Geleneksel Entelektüeller

Gramsci, geleneksel entelektüelleri, sınıflarla temsilcileri arasındaki ilişkilerin doğasının açıklanmasına yönelik çözümlenmede gerekli görünen bir kategori olarak ele almaktadır. Geleneksel entelektüeli iki örnek kesim üzerinden ele almak mümkündür. Birinci kesim, üretim şekilleri içinde ve dönüşüm sürecinin somut görünüşleri bağlamında, bir önceki tarihsel bloğun kendi içinden çıkardığı temel bir sınıfın karşısında olan, siyasal ve toplumsal biçimler açısından en karmaşık ve köktenci değişikliklerle bile kesintiye uğratılmayan bir tarihsel sürekliliği temsil ediyor gibi görünen entelektüel toplulukları niteler. Bu anlamda geleneksel entelektüeller, eski tarihsel blok içerisindeki egemen sınıf olan aristokrasinin organik entelektüelleri olarak işlev görmüşlerdir (Yetiş, 2009, s. 9). Gramsci'nin organik olarak toprak aristokrasisine bağlı bu geleneksel entelektüellere verdiği diğer örnekler, *Hapishane Defterler*'inde belirtildiği gibi, Ortaçağ Avrupa'sındaki rahipler, felsefeciler ve bilim adamlarıdır. Bu kesimler uzun zaman dinsel ideoloji, okul, eğitim, adalet, yardım çalışması gibi belli işlerin gücünü elinde tutmuşlardır (Choudhary, 1990, s. 742).

Geleneksel entelektüellerin toprak aristokrasisine bağlı olmalarının nedeni, onların belirli hukuki yetkilere sahip olmaları ve feodal derebeyleri ile bu konularını paylaşmalarındadır. Geleneksel entelektüeller, ayrıca ülkedeki farklı insan toplulukları ve sosyal tabakalarıyla da ilişki içindedirler. Kapitalistleşmemiş bu toplumlardaki geleneksel entelektüellerin en önemli sosyo-politik fonksiyonları ise köylü kesimle kurduğu ilişkilerdir. Bu toplum içerisinde yaşam için önemli bir faaliyettir (Choudhary, 1990, s. 743).

İkinci örnek kesim, tarihsel süreklilik içerisinde kendisini egemen sınıftan bağımsız ve özerk olarak görenlerdir. Gramsci entelektüellerin kendilerini toplumsal bakımdan özerk ya da bağımsız olarak değerlendiren bu ütopyik yaklaşımı eleştirmiştir. Gramsci'ye göre geleneksel entelektüellerin en önemli özelliği olarak ortaya çıkan tarihsel süreklilik ile belirlenen ahlaki deneyimler ve onların özerklikleri, toplumsal grupların baskın olanların bağımsızlığı için aday olmalarıdır. Gramsci'de tanımlanan entelektüellerin objektif kriterleri, sosyal ilişkilerin genel kompleksi içinde bu eylemsel ilişkiler

sisteminin topluluğunda bulunur. Ayrıca, geleneksel entelektüellerin organik bir yanı da toplumdaki sosyal sınıfların kökenine işaret etmeleridir (Choudhary, 1990, s. 743). Ancak yine de bu toplumsal açılardan bağımsız sayılabilen geleneksel entelektüel tarzı bağımsız grupların, tarihsel devamlılığın sağlanması için büyük sosyal değişimleri yönlendirmek gibi bir görevleri yoktur (Roberts, 2004, s. 368). Bir yerde Gramsci'nin geleneksel entelektüeli, klasik entelektüel imgesini taşıyan entelektüel kesimdir ve onun devlet ya da egemen sınıfla herhangi bir bağı söz konusu değildir. Gramsci bu tarz klasik entelektüelin, kendisini bağımsız kabul etme ile bir yanılsama içerisinde olduğunu ifade eder.

Yine de geleneksel entelektüellerin tarihsel olarak sınıfsal egemenliklerinin oluşum sürecinde, tarihsel blok açısından kazanımları ve asimile edilmeleri zor olacaktır. Entelektüelin bir yerde ideolojik olarak sınıfsal nitelikteki dönüşümü, sınıfın kendi organik entelektüelini oluşturmasındaki yeteneğine göre gerçekleşecektir. Yani hangi sınıf kendisine organik anlamda bağlı entelektüelini hızlı ve donanımlı bir biçimde geliştirebilirse, geleneksel entelektüeller de yeni sınıfın gelişim sürecindeki formasyonuna o kadar çabuk katılacaklardır. Bu nedenle önce sınıfın organik entelektüeli yaratılır, sonra geleneksel entelektüellerin asimilasyonu gerçekleşir şeklinde bir zamansal öncelik-sonralık yoktur, hatta bu süreç eş zamanlı gerçekleşir (Yetiş, 2009, s. 10).

2.3.2. Organik Entelektüeller

Gramsci, ayrıntılı analizlerinin yer aldığı *Hapishane Defterleri*'nde entelektüeli, temel bir toplumsal gruba "türdeşlik ve kendi öz işlerine dair farkındalık" kazandıran insanlar olarak tanımlamaktadır. Entelektüeller eğitimci, örgütçü ve liderdir. Bu entelektüeller toplumsal grupların içinden çıkar ve siyasetin içinde aktif olarak yer alan kişilerdir: Örneğin işçiler gibi. Bu anlamda Gramsci organik entelektüeli tanımlamaya çalışır.

Gramsci'nin organik entelektüeli özellikleri ve ortaya çıkış koşulları ile geleneksel entelektüelden farklılık sergiler. Geleneksel entelektüeller, eski toplumsal

formasyonlardan kalan ve kendilerini temel sınıflardan birine ya da diğerine bağlayabilen kişilerdir. Kendilerini hangi sınıfla özdeşleştirirler ise ona bağlı olarak devrimci ya da muhafazakâr bir işleve sahip olacaklardır (Forgcas, 2010, s. 503). Bu anlamda Gramsci organik entelektüelleri ayırırken ve temel özelliklerini belirlerken, öncelikle onları geleneksel entelektüellerin karşısına koyar ve buna bağlı olarak bir karşılaştırmada bulunur. Bu nedenle, organik entelektüeller geleneksel entelektüellerin çizgisinde değil, tersine, onun karşıtı konumdadırlar.

Gramsci organik entelektüelleri tanımlarken neden organik ifadesini kullandığını da iki gerekçe ile açıklar. Birincisi, organik entelektüeller kendilerini ortaya çıkaran sınıfsal oluşumlarla aynı gelişim süreçlerini ve tarihsel kronolojiyi paylaşanlardır. İkincisi ise bu entelektüellerin bağlantılı oldukları sınıflara türdeşlik ve sınıf bilinci kazanmalarınıdır. Entelektüellerin organiklik ölçütü ise, onların toplumsal konularına uygun olarak yerine getirdikleri işlevin niteliğine ve sınıflarla kurdukları ilişkinin doğasına göre belirlenecektir (Sassoon akt. Yetiş, 2009, s.7). Bu nedenle organik entelektüel, onun ortaya çıkış koşullarını hazırlayan kesim ile doğrudan bir organik birliktelik içindedir.

Dolayısıyla, Gramsci geleneksel entelektüellerin karşısında belirlediği organik entelektüelleri sınıfsal tartışmalar üzerinden ele alırken, gelişim formunu da sınıfsal bakış ile birlikte iki şekilde olduğunu açıklar (Gramsci, 1971, s. 5). Birincisi, ekonomik üretim alanı üzerinde ortaya çıkan her sosyal grup, kendisi ile birlikte bir ya da birden fazla, birbiriyle ilişkili organik entelektüelleri var edecektir. Bu entelektüeller kapitalist üretim sürecinde, sadece ekonomik alanda değil, sosyal ve kültürel alanlarda bu sınıfın oluşturduğu kesimler olacaklardır (Gramsci, 1971, s. 5). Böylece Gramsci organik entelektüellinin, organikliğini ortaya çıkaran sınıf ile eş zamanlılık ilişkisi üzerinden izah eder ve ayrıca ona bir işlevsellik yükler. Organik entelektüel, ilişki içerisinde olduğu sınıf için her alanda “farkındalık ve benzerlik yaratıcısı” olarak önemli olacaktır. Böylece sınıfın kendi öz bilincini açığa çıkaracak kapasiteye sahip bir entelektüeller kesimi doğacaktır.

Gramsci, entelektüelleri sınıflandırırken ve tartışırken aynı zamanda onların rolüne yönelik olarak da yeni bir anlayış getirmektedir. Bir girişimcinin, kendi işi ile ilgilenmesinin yanı sıra az çok ekonomik üretimine yakın alanlarda teknik bir becerisi

olmalıdır. Bu anlamda toplumun ve yürüttüğü işe karşı para yatırmış olan kişilerin güvenini, kendi mallarına karşı da alıcıların güvenini örgütleyebilmeleri önemlidir. Her yeni sınıfın, kendisiyle birlikte yarattığı ve gelişimi boyunca yetiştirdiği bu “organik” entelektüeller, çoğu zaman birer “uzman” olarak, yeni sınıfın yarattığı toplumsal tipleri bazı yönleriyle temsil eden “uzmanlaşmış” kesimler olacaktırlar (Gramsci, 1985, s. 21). Gramsci böylece organik entelektüelde bulunması gereken özelliklerden birisini tarif eder. Organik entelektüeller bu anlamda üretim tarzındaki dönüşüme bağlı olarak, sınıfın özel gereksinimlerine cevap vermek amacıyla ortaya çıkan entelektüellerdir. Uzmanlaşmaları da sınıfın ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir (Gramsci, 1971, s. 6).

Gramsci’de organik entelektüelin ikinci formu, eski entelektüellerin karşısında ve onunla arasında bir mesafe koyarak oluşmasıdır. Yeni tarihsel ve sosyolojik şartlar yeni bir üstyapı ve ona bağlı olarak da yeni bir entelektüel tipini ortaya çıkaracaktır (Gramsci, 1971, s. 6). Bu şartlarda geleneksel olarak kabul edilen eski tarihsel bloğun karşısında yeni tarihi bloğun temel sınıfı olarak organik entelektüeller doğacaktır. Geleneksel entelektüellerin hâkim olduğu bir toplumsal yapı içerisinde organik entelektüel oluşacaktır. Gramsci bunu Marksist ideoloji içerisinde sosyalist devrimci sürecin gerçekleşmesi ile açıklamaya çalışır. Bu nedenle onun ısrarla üzerinde durduğu ve Hapishane Defterleri’nde açıkladığı sosyalist devrimlerin oluşumu için köylü, işçi ve sıradan halkın entelektüellerinin, partinin organik entelektüelleri ile birlikte ittifak halinde olması gerekliliğidir. Organik entelektüeller, köylü, işçi ve sıradan halkın arasından seçilmiş olanlardan meydana gelir ve sıradan insanlardan çok üst bir hiyerarşide olamazlar. Sadece organik olarak adlandırılırlar çünkü sıradan halk ile ideolojik dayanışma ve pratik eylem anlamında müttefiklerdir (Roberts, 2004, s. 368). Bu anlamda organik entelektüeller, girişimci ve toplumda örgütleyici olan bir yapıda yeni sınıfların entelektüelleri olarak onlarla birlikte gelişir. Destekledikleri sınıfın hegemonyasını güçlendirmiş olurlar. Bu sınıflar arasında işçi sınıfı da olabilir (Hawley, 1980, s. 588). İşte bu ittifakın sağlanması ve eski tarihsel bloğun yıkılması aslında Gramsci düşüncesinde yeni tarihsel bloğun kurulması ve devrimin başlamasıdır.

Devrimci süreç ile birlikte, yeni oluşan her bir sınıf, sınıfsal gücünü artırmak ve geleneksel entelektüel ideolojik olarak sindirerek ele geçirmek için etkili bir şekilde kendi organik entelektüelini yaratmaya çalışır (Santucci, 2011, s. 144). Bu süreç

oluşurken, eski tarihsel bloğun entelektüelleri, yeni tarihsel bloğun geleneksel entelektüelleri olacaklardır.

Organik entelektüeller ise, devrimci süreçteki ittifakları oluşturan sınıfların kendi içerisinden doğabileceği gibi, eski politik yapıdaki toplumu yöneten kesim olan geleneksel entelektüellerin yasal olarak veya zorla görevlerinden alınması ile de gerçekleşebilir. Geleneksel entelektüeller içerisinde örgütlü olmayanlar, yeni entelektüel kesim içerisinde daha kolay eriyebilirler. Özellikle önceki dönemin köy temelli kırsal entelektüelleri dağınık ve örgütsüzdür, bunların yeni toplumsal kesimlere dönüşmesi daha kolay olacaktır. Ancak daha katı kastlar halinde olan toplumsal tabakalardaki geleneksel entelektüellerin ise yeni durumda konum bulmaları güçtür. Bu tür geleneksel entelektüeller, eski tarihi bloğun sivil toplumunu yönetenlerdir (Bağla, 1977, s. 25). Gramsci, tarihsel olarak ilerlemeci sınıfın entelektüellerinin, belirli koşullar altında, daha çekici bir konumda olmalarından ötürü, sonuçta diğer toplumsal grupları kendilerine bağımlı hale getireceklerini ifade eder. Dolayısıyla, ilerlemeci olan entelektüeller düşünsel olarak da etki altında bıraktığı bütün entelektüel kesimler arasında bir dayanışma sistemi kuracaktır (Gramsci, 1986, s. 17-18). Bu süreçte organik entelektüeller diğer kesimin entelektüellerini kolaylıkla kendi saflarına çekebileceklerdir. Bu durumda entelektüeller, eski tarihi blokta ve siyasal yapıda hangi sınıfın entelektüeli olmuş olursa olsunlar, yeni tarihi blokta hangi sınıfla işbirliği içinde olurlarsa o sınıfların organik entelektüeli durumuna geçebilirler. Yeni üretim ilişkilerinde eski üretim tarzına yakın olanlar ise geleneksel entelektüeller olarak kalacaktır.

Bu ikili oluşum modellemesi ile birlikte organik entelektüellerin hem egemen gücün hem de devrimci sınıfın organik entelektüeli olabileceğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla düzen içerisinde, organik entelektüeller, uzman, eğitimci, kültür işçileri ve örgütleyiciler olarak genel olarak iki gruba dâhil olacaklardır. Bunlar, kapitalist sisteme destek sağlayan, kapitalist sınıfla ilgili olanlar ve kapitalist sisteme karşı mücadele verenlerdir (Roberts, 2004, s. 368). Böylece organik entelektüeller sadece olağanüstü durumlarda devrimci süreçle birlikte ortaya çıkmazlar aynı zamanda ikna ediciler, örgütleyiciler olarak pratik hayatın içine de karışmış olabilirler.

Gramsci'nin tartıştığı organik entelektüelin en önemli rolü bu bağlamda yeni tarihsel bloğun oluşumunda örgütleyici ve kurgulayıcı olmasıdır. Bu nedenle entelektüeller, politik mücadele ve toplumdaki sınıflar arasında iktidarın kurulmasında ideolojik yönlü tarihi bir öneme sahiptirler. Gramsci entelektüellerin “yeni tarihi blok” kurmak için işçi sınıfı ile kendi yarattığı organik entelektüeller arasında bir anlaşmanın kurulmasından yanadır. Bu yeni tarihi blok, geleneksel egemen sınıfların kurduğu iktidar bloğuna yani “eski tarihi blok”a karşı bir konumdur. Gramsci yaptığı analizde batılı toplumlarda eşit olarak bölünmüş temel sınıfların tek başına iktidara gelmesinin oldukça güç olduğunu ve ancak sınıfların kendi dışındaki diğer sınıflara karşı “hegemonya” yaratmaları ile bunun mümkün olacağını ifade eder (Yetiş, 2009, s. 26). Her bir sınıf bu anlamda kendi çıkarlarına uyan sınıf ile müttefik kurmakta ve iktidara ancak bu şekilde gelebilmektedir. İşçi sınıfının organik entelektüeli bu anlamda bireycilikten kurtulmuş ve burjuvazinin değerlerini yıkararak, kendilerini bilimsel olarak kurtaracak dereceye gelmiş konumdadır.

Gramsci organik entelektüeller içerisinde işçi sınıfının organik entelektüellerinin, farklı olduğunu ifade eder. Onlar, entelektüel yeteneklerini eleştirel olarak geliştirebilme farkındalığına sahiplerdir. İşçi sınıfının kassal-sinirsel olarak sahip oldukları yeteneklerle sahip oldukları özellikleri, genel olarak toplumsal ve fiziksel dünyanın biçimlendirilmesinde son derece önemlidir. Organik entelektüelin, yeni entelektüel ve insan tipi olarak, sanayileşme sürecinde ortaya çıkardığı teknik eğitim temeli belirleyicidir. Teknik eğitim geliştikçe, kafa ile kol arasındaki keskin ayrım ortadan kalkacaktır. Bu bir tarihsel ilerleme olarak sonuçta tekniğin sadece uzmanlığa yaradığı bir konuma gelecektir. Yeni entelektüel tipi de bu nedenle sadece entelektüel yeteneklerinin ön plana çıkararak ama gerçek yaşamın belirli konularından sınırlı bir kişi olmayacaktır. Yeni entelektüel, gerçek yaşam süreçlerinde pratik olarak bulunacak, yeni tarihsel bloğun oluşturulmasında örgütleyicilik ve kuruculuk işlevlerini üstlenecektir (Gramsci, 1971, s. 9-10). Eylemci entelektüel olarak tariflenebilecek organik entelektüel Gramsci'nin Hapishane Defterlerinde, belli bir örgüte hizmet eden ve bu örgütlenme üzerinden vasat olanların kendi kurtuluşlarının karmaşık görevini ifade eden “yeni bir tipolojiyi” gösterir. Gramsci'nin entelektüele yüklediği bu rol, entelektüelin hoşuna gidebilecektir. Entelektüelin varlığı bağlı olduğu kesim için

vazgeçilmezdir. Gramsci'nin organik entelektüele yüklediği, yaratıcı, örgütleyici ve sürekli ikna edici olma rolleri, entelektüellerin bir yerde tam da kendi olmak istedikleri bir konumdur. Ancak burada olması gereken entelektüel resmedilirken, entelektüelin bunu olabilme olasılığı büyük ölçüde yanıtsız bırakılmıştır. Oysa entelektüel araştırma alanının öncelikle kendisi olduğu eleştirel araştırmalarda reel bir entelektüeli ele almalıdır (Boer, 2010, s. 84-85).

Diğer bir ifade ile bu entelektüel kesim hegemonyanın yaratımında daha baskın bir hal almış olacaktır. İşçi sınıfının mevcut düzene meydan okuması ve bir başka sınıfın entelektüellerine bağımlı hale gelmeksizin hegemonik olması için de kendi organik entelektüelini yaratması şarttır (Forgas, 2010, s. 374).

Gramsci bu tartışmasını İtalya'daki tarihsel ve siyasal süreç ile birlikte değerlendirirken, burada ki toplumsal sınıfların kendi öz entelektüeller kesimini yaratacağını söylemiştir. Her yeni sosyal sınıf ya da sosyal grup entelektüellerini yaratırken aynı zamanda sınıfın gelişmesinden onlar sorumludur. İşte işçi sınıfının kendi organik entelektüelini yaratmasının birinci yolu, burjuva entelektüelinin işçi kesiminin program ve öğretilerine katılması ve onu özümseyerek, bütüncü bir parçası haline dönüşmesi yolu yani ideolojik fetih yöntemidir. İkinci yol ise, entelektüelin doğrudan doğruya organik olarak bağlı olduğu kitle içinden gelmesi durumudur. Üçüncüsü ise, kitlenin içinden gelerek orada, aydınlık bir bilince sahip olabilmek ve diğer engellerden kurtularak belli bir homojenliğe kavuşmak ve böylece işçi sınıfının organik entelektüeli haline dönüşebilmektir (Bağla, 1977, s. 27).

Gramsci'de organik entelektüellere hegemonyanın sağlanmasında örgütleyici bir rol verirken, onları bağlı oldukları sınıfın koşullarına göre üretim sürecinin değişik alanlarından devlet aygıtına ya da kültürel, entelektüel alanlara kadar geniş bir toplumsal uzamda etkinlik gösteren bir kategoride ele alır (Gramsci, 1971, s. 12). Bu geniş kategorinin özelliklerinin başında Gramsci'nin düşüncesinde ayrılmaz olarak ön görülen, teori ile pratiği birleştirebilme zorunluluğudur. Organik entelektüellerin, altyapıyla üstyapı arasında yeni bir ilişki kuracak durumda eski düşünme ve bilme biçimlerinin dışında, yaptıkları eylemler ile aktif bir konuma gelmek için, uzman olarak entelektüel varlıklarını politik bir varlıkla bütünleştirmeleri gereklidir. Bu anlamda

Gramsci sadece bunu söylemsel düzeyde ifade etmekle kalmaz kendisinde eylemleri ile yerine getirir. Böylelikle Gramsci, teori pratik birliğin ideolojik kavga ve kitlelerin doğrudan eğitilmesi ile yapılabileceğini kendi yaşamı ile de göstermiş olur. Organik entelektüellerin öne çıkan başka bir özelliği ise, üretim alanı ve sınıflarla arasındaki ilişkinin doğrudan değil, dolayımı olduğudur. Yani organik entelektüeller görevlisi oldukları üstyapılarla ilişki kurarken başka araçlar gereklidir. Toplumsal sınıfların üretim dünyası ile arasındaki ilişki ise doğrudandır (Gramsci, 1971, s. 12).

Gramsci, İtalya'nın konjoktürel şartlardan başlayarak yaptığı entelektüel tartışmasında, bugüne kadar yapıla gelen klasik entelektüel tasarımını değiştirmiştir. Platon'un filozof kral anlayışından Hegel'e kadar uzanan klasik çizgi, entelektüelin varoluşunun temelini aşkın, üst bir yerde konumlandırır. Bu mevki, sıradan insanlara uzak ve üst bir statüde olduğundan, ayrıcalıklıdır. Entelektüeller bu elitist yapıları ile özerk bir konumda olduklarından sorgulanmazlar (Yetiş, 2009, s. 2). Gramsci, yaptığı entelektüel tartışmasında, sınıflandırmada, bu klasik anlayışı sarsıcı yaklaşımlarda bulunmuştur. Bu yaklaşımları ile entelektüelleri üst bir sınıfın üyesi ya da kendi aralarında sınıf olarak görülmesini eleştirmiş ve onların toplumsal açıdan oynadıkları rolleri ile somut görünüme kavuşturmuştur. Gramsci böylece entelektüelin toplumdaki konumunu da tümünden değiştiren bir yaklaşım getirmiştir. Entelektüellerin kesintisiz ve sınıf savaşımından uzakta bir kategori olarak görülemeyeceğini ifade ederek, entelektüelin egemen olma ve hegemonya yaratımı ile ilişkisinin önemini ortaya koymuştur.

2.4. GRAMSCI'DE PRAKSİS FELSEFESİ: ENTELEKTÜELİN ELEŞTİRİSİ

Antonio Gramsci, teori ve pratiği birleştirme yeteneği, düşünce ile eylemi birlikte yapabilme becerisi ile dönemindeki diğer düşünce adamlarından farklı olarak, eserlerinden de ortaya çıkacağı üzere yaşamı boyunca her tür olaya etkin bir biçimde katılmıştır (Santucci, 2011, s. 41). Hobsbawn'ın ifadesi ile Gramsci, siyasal praksisin filozofudur. Onu, siyasal gerçekliklerden ayrı tutmak mümkün değildir (Hobsbawn, 2010, s. 16).

Gramsci yazılarında çoğunlukla özgül koşullarda siyaset üzerinden dünyayı değiştirmenin pratik koşullarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu anlamda, hem bir parti lideri hem de bir Marksist teorisyen olabilme özelliğini taşımaktadır (Hobsbawn, 2010, s. 16). Kendisini, inandığı değerlere bağlı ve bu değerlerini hiçbir şey ile değiştirmeyen sıradan bir insan olarak tanıtan Gramsci, hayatın özünü oluşturan politika yapmanın, üstün özellikler gerektiren bir meziyet olarak kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Aksine politikacıyı belli vasıflarla donatmak, ona göre tehlikeli bir gericiliktir (Santucci, 2011, s. 41). Bu nedenle insanlar, özünde sahip oldukları zekayı toplumsal işlevlerine göre kullanırlar. Entelektüel olmak ise bu işlevi yerine getirmek ile ilgilidir. İşlevi görebilmek için entelektüeller, düşüncenin organik birliğini kurlmalı ve kültürel birikimle bunu yaratmalıdırlar. Bu noktada Gramsci'nin praksis felsefesi önem kazanmaktadır.

Gramsci'de praksisin siyasal gerçeklikteki yansıması ve bunda etkili olan öncülerin nasıl oluştuğunu açıklamadan önce, onun praksisin özüne ilişkin bakışını belirlemek gereklidir. Gramsci, Marksizmin özü olarak kabul ettiği praksise, hem felsefi hem de sosyolojik bir anlam yüklemiştir. Marx'ın bilimde gerçekleştirdiği devrim tamamen yeni bir bilim tarzını ve onun pratiğini keşfetmesidir. Böylelikle bir eleştirel toplum kuramı geliştirir ve toplumların değişik alanlarının iç bağlantılarını tarih boyunca sosyal sınıfların çatışması olarak açıklar. Bu kuram aynı zamanda yeni bir aydın tiplemesini ortaya çıkaracaktır. Gramsci ve Eleştirel Kuramcılarının da ifade ettiği gibi, Marx bu yaklaşımın sadece ekonomik yapısını ele alan analizi ile entelektüel olmayı bu şekilde yerine getirmiştir (Demirovic, 2010, s. 155). Marx'ın felsefenin amacını sorguladığı 11. Feuerbach tezinde belirttiği, "Filozoflar dünyayı farklı şekilde yorumladılar, aslolan ise onu değiştirmektir" cümlesinden yola çıkan Gramsci'nin felsefeye yüklediği anlam, onun sadece bilinenin tekrarı olmasından öteye bir oluşum olduğudur. Marksizm'de önem arz eden teori ile pratik birlikteliğinin etkili bir biçimde doğrulanmasının gerekli olduğu, Gramsci'nin yazılarında referans verdiği, "Alman işçi hareketi, Alman klasik felsefesinin mirasçısıdır" ifadesi ile ortaya konulmaktadır (Santucci, 2011, s. 147). Dolayısıyla Gramsci'ye göre felsefe, tek başına dünyayı anlayıp yorumlamaya yarar, dünyayı değiştirmeye çalışmaz. Ancak politikanın işi dünyayı değiştirmektir. Gramsci için bugünkü dünyayı daha güzel bir dünyaya dönüştürmeye çalışılmadığı ve politika ile

birleşmediği sürece felsefenin hiçbir anlamı yoktur. Bu nedenle Marksizm, hem politika olan bir felsefe, hem de felsefe olan bir politikadır (Günyol, 1985, s. 16). Gramsci'nin düşüncesindeki filozofta, kişilik olarak kendisini sadece fiziksel varlığı ile sınırlamaz, kültürel çevre ile ilişki halindedir. Filozof ya da entelektüel tipinde, eğitimler halkı, halk da eğitimleri etkilemektedir. Yani filozofun varlık gösterdiği kültürel çevre, kendisini de dolaysız olarak etkilemektedir (Santucci, 2011, s. 148).

Bir anlamla praksis'in felsefi anlamda altını çizdiği husus, “onun, tarihin ve toplumun çelişkilerini barış yoluyla çözmeye çalışmadığı; tam tersine, onu bir kuram haline dönüştürdüğüdür” (Günyol, 1985, s. 17). Yani praksis felsefesi, tarihte ve toplumda var olan çelişkileri barışçıl olarak çözmeye eğilimi taşımaz. O, tam da bu çelişkilerin teorisi. Bu nedenle praksis felsefesi egemen gruplara, alt sınıflar üzerindeki hegemonyalarını yürütmek için gerekli “onay”ı sağlayan bir araç değildir. Praksis felsefesi, alt sınıfların, yönetim içerisinde, kendilerini yetiştirmelerini ve egemen sınıfın üzerlerinde yarattığı aldatmacaları boşa çıkarma iradesinin bir yansımasıdır (Günyol, 1985, s. 16-17). Başka bir ifadeyle, bütün gerçekleri öğrenmeye niyetli olan ve kendilerinden çok yukarıda yer alan yönetici sınıfın yaratacağı her tür hayal kırıklığından kaçınmaya çalışan yönetilen sınıfların ifade biçimidir (Santucci, 2011, s. 155). Bu nedenle praksis, entelektüellere tarihsel blok içerisinde, alt yapı ve üst yapı arasındaki diyalektik ilişkilerde üst yapıyı organik bir güç durumuna getirmek gibi bir görev biçmektedir (Günyol, 1985, s. 16). Gramsci, üst yapıda savaş kuramını geliştirmekte ve uzun bir tarihin mirası olan burjuvazinin egemen olduğu bir üst yapıda başka bir dünya görüşü açıklamaktadır. Bu görüş, dogmalardan arınmış, eylem için bir kılavuz niteliğinde güncel bir “Marksçılık” görüşüdür (Günyol, 1985, s. 17). Toplumun iktisadi yapısıyla ideolojik ve hukuksal üst yapısı arasındaki ilişki tek yönlü değildir: Üst yapılar maddi ilişkilerin basit yansımalarından ibaret değildir. Gramsci, yapıyı her tür toplumsal tezahürü ve mekanizmi yaratan ve yöneten bir “gizli ilah” gibi gösteren ve “ekonomizm” adı verilen çizgiye karşı sert bir mücadele vermiştir. Praksis felsefesinin, her sonsuz ve mutlak gerçeğin pratik kökenleri olduğu şeklindeki teorik varsayımı, tarih tarafından yargılanacak bir geçiş değeri anlamı taşımaktadır ve Marksizm için de geçerlidir. Ancak bunu “eylem için gerekli olan bu fikirleri sarsmadan” açıklamak çok zordur. Bu zorluklar nedeniyle şu sav açık hale gelmektedir:

“Aynı praksis felsefesi negatif anlamda bir ideolojiye dönüşme, yani mutlak ve sonsuz gerçeklere dayalı bir dogmatik sisteme dönüşme eğilimi taşır” (Santucci, 2011, s. 152).

Gramsci’ye göre, “entelektüellerle basit insanlar arasında ve kuramla pratik arasında birlik” sağlanmadan praksis gerçekleşemez. Ona göre praksis, kuram (felsefe) ile pratiğin birbiriyle tam bir diyalektik kaynaşmasıdır (Günyol, 1985, s. 16). Gramsci, siyasetin anlamlandırılması bakımından çok etkilendiği Lenin ve geleneksel Marksizm’in diğer temsilcileri gibi, Marksizm’in mekanik bir biçimde ekonomik yasaların bilmine indirgenmesini başlıca düşünsel yanılgılar arasında sayar⁶³. Bu anlamda tarihsel ilerleme, işçi sınıfının pratik süreçlerdeki etkin müdahalesini öne çıkardıkça, Marksizm’in bir “praksis felsefesi” olarak anlaşılmasının gerekliliği de ortaya çıkmıştır (Yetiş, 2009, s. 139). Bu düşünce biçimini yaratacak olan ise sosyal aktörlerin kapitalizmin gündelik yaşam aklından veya Marx’ın ifadesinde olduğu gibi gündelik yaşam dininden bir diğer ifade ile salt dünya görüşü ve ahlaka referans veren eleştiriden çıkararak kapitlasit üretim ilişkilerinin geldiği noktayı kavramaları olacaktır⁶⁴. Diğer yandan Gramsci, siyasal, ideolojik ve kültürel bilinç için gerekli hegemonik etkinliği iktidarın ele geçirilmesinde önemli bir etken olarak görür (Yetiş, 2009, s. 167). Özellikle *Hapishane Defterleri*’nde, işçi sınıfı iktidarının toplumsal dayanağı olarak hegemonyayı gören Gramsci, bunun ancak köylüler gibi geniş kitlelerin ittifak sistemi içerisinde bir araya getirilmesiyle kurulabileceğini söyler. İşçi sınıfı, kapitalizmle ve egemen iktidarla savaşını sürdürürken, ideolojik-kültürel boyutlarda kuracağı hegemonya ile bunu sağlayacaktır (Gramsci, 1971, s. 443). Dolayısıyla Gramsci, felsefi olarak kabul ettiği praksis ile Avrupa ve İtalya toplumsal formasyonlarının özgüllüklerini dikkate alarak, kapitalizmin sosyalizm doğrultusunda aşılmasını hedefleyen bir siyasal stratejiyi oluşturmak için geliştirdiği hegemonya arasında diyalektik bir ilişki olduğunu düşünmektedir (Yetiş, 2009, s. 162). Devrimin

⁶³ Gramsci, yaşadığı şartlar ve içinde bulunduğu konumu nedeniyle teori ile pratiği ve düşünce ve eylemi birleştirme bakımından, Marksist düşünürler arasında özgün bir yerdedir. O, kendisini dünya hakkında tartışmakla sınırlayan ve siyasal eylem yoluyla onu değiştirmeye çalışan somut bir filozof olarak tanımlar. Bu nedenle, Marx’ın kesin bir takipçisi olduğunu ifade eder. Ona göre Marksizm’in ilkeleriyle başka felsefelerin ilkelerini birleştirmeye çalışmak, eski düşünce ve eylem biçimleriyle bağların kesilmesinin imkânsızlığı bakımından, “pis ve basit bir oportünizmdir”. Bir Marksist’in tutumu “her zaman eleştirel olmalı ve hiçbir zaman dogmatik olmamalıdır” (Santucci, 2011, s. 152).

⁶⁴ Bu konuda tartışma için Demiroviç (1989) bakılabilir.

gerçekleşmesi ancak bu diyalektiğin kitlelerin ideolojik-politik düzeyde gönüllü katılımının desteği ile mümkün olabilecektir (Yetiş, 2009, s. 167). Bu nedenle, süreci gerçekleştirecek ve öncülük edecek “entelektüel liderlik” ön plana çıkmaktadır.

Gramsci için hegemonyanın ideolojik/kültürel araçlarla sağlanmasında, işçi kesiminin iktidarını gerçekleştiren praksis hareketini tetikleyen bir öncü gereklidir. Ancak bunu Machiavelli'nin Prensi⁶⁵ tarzında bir kişiliğin üstlenmesi pek mümkün değildir. Bu nedenle Gramsci, tarihsel bloğun kurulması sürecinde liderlik ile ilgili olarak praksis felsefesinin somut örgütsel kurumu olarak devrimci siyasi partiyi gördüğünü açıkça yazar. Ona göre, devrimci parti, yani modern prens, işçi sınıfı hegemonyasının oluşturulması ve bağımlı sınıfların ortak hedef doğrultusunda seferber edilmesi açısından vazgeçilmez bir araçtır (Yetiş, 2009, s. 167). Parti, kendi başına devrimci eylemi yaratırken aynı zamanda o bilincin de bir parçası olacaktır. Kültür ve siyaset birbirine daha çok bağlı kalacak ve böylece kültür praksisin yaratılmasında bir aracı haline gelecektir. Burada partinin belirleyici silahları, teorik bilinç ile devrimci öğretilerdir (Santucci, 2011, s. 103).

Partiye ilişkin değerlendirmesinde de Gramsci üzerinde Lenin'in etkisi açıkça görülmektedir. Lenin'de parti, kitlelere, bilimsel sosyalizmin entelektüel birikimine uygun bir biçimde, “dışarıdan bilinç” taşıyan başlıca örgütsel araç olarak görülmektedir. Gramsci, bu yaklaşımın sınırları içinde kalarak, partide somutlanan sınıf önderliğinin aynı zamanda eğitsel ve bilişsel işlevleri olduğunu da vurgulamaktadır. İşçi sınıfının gelişim sürecinin bütünü dikkate alındığında, partinin ortaya çıkışı ile sınıfın bilinçlenmesi arasında karşılıklı bir belirlenim ilişkisi saptanabilir. Devrimci parti, hem sınıf bilincinin gelişmesinin bir ürünüdür, hem de sınıfın bilinç düzeyinin geliştirilmesinde önemli bir etkidir (Yetiş, 2009, s. 167).

Parti, entelektüel kesimlerin organik ya da geleneksel bir araya gelebildiği bir siyasi alan haline almıştır. Siyasi parti, organik entelektüelin fabrika konseylerinden sonra

⁶⁵ Gramsci, Machiavelli ile ilişkin yazdığı, *Machiavelli ve Modern Devlet* adlı yazısında, devlet, parti, yönetenler ve yönetilenler üzerinde durmakta ve “Machiavelli zamanında İtalyan devletinin kurucusu, güçlü bir kral ya da prens olabilirdi” savından yola çıkarak, İtalyan Sosyalist Devletinin kurucusu, yani modern prens, ancak ve ancak politik bir parti olabilir yargısına varmıştır (Günyol, 1985, s. 17).

yetiştirdiği ve örgütlendiği yerdir⁶⁶. Böylece entelektüel, hem beyinle çalışma işini hem de bu işlevi yerine getiren kişiyi içinde barındırır. Gramsci, parti ile ilgili genel değerlendirmeyi şöyle özetler: “Politik parti, devletin politik toplumda daha geniş ve daha bileşimli bir biçimde gördüğü işi, sivil toplumda gören, yani belli bir egemen takımın organik entelektüeli ile geleneksel entelektüellerini birbirine bağlayan bir mekanizmadır.” (Günyol, 1985, s. 17). Gramsci’ye göre parti sayesinde, işlevlerini yerine getiren kişi sayısı artacak ve daha çok insanın politik açıdan katılımının sağlanacağı bir duruma gelinecektir. Çünkü karar verme yetisi tek başına uzman bir entelektüel elitin tek elinden çıkacaktır (Forgas, 2010, s. 503). Diğer bir ifadeyle entelektüel kesimlerin klasik anlamda önceden sahip olduğu konumu ortadan kalkacaktır. Entelektüel, toplumsal ile arasında duygusal bir bağ kurabilirse, gerçek anlamda işlevini yerine getirebilecektir. Belli bir mesafe olduğunda ise bu görevini yerine getirmemiş olacaktır. Entelektüel ile halk arasında bir bağ olmayınca, aradaki ilişkiler sadece bürokratik, katı ve entelektüelin bir “kast” kurduğu hal almış olacaktır. Oysa bağ kurulduğu anda entelektüellerle sıradan insanlar arasındaki ilişki, “temsil edici” olacak, yöneten kesimle, yönetilenler arasında bir ilişki gerçekleşecektir. Böylece yeniden toplumsal güç olan yeni “tarihi blok” kurulmuş olunacaktır.

Gramsci’ye göre entelektüeller yeni tarihi bloğun kurulmasında gerekli unsurlardır. Ancak entelektüellerin kültürel devrimi yapmaları için ekonomik koşulların olgunlaşmasını beklemelerine gerek yoktur. Yeni bir dünya görüşünün oluşumu ile devrim için gerekli koşullar sağlanmıştır. Gramsci bu fikirlerine örnek olarak Fransız burjuva devriminden önceki yoğun ideolojik hazırlanma dönemini gösterir. Diderot’un *Encyclopedie*’si, Voltaire’ler, Rousseau’lar fikirleriyle devrimi hazırlamış ve dolaylı olarak gerçekleşmesini sağlamışlardır. Yani o dönemin “ilerlemeye elverişli sınıfı” olan burjuvazi, egemenliğini önce ideolojik alanda sağlamlaştırmıştır. Dolayısıyla entelektüeller, yeni tarihsel blok oluşurken, sıradan insanlarla sadece basit bir bilgi verme işleminde bulunmazlar. Entelektüeller sadece kendilerini değil, aynı zamanda

⁶⁶Bu konuda sendikalara ve sosyalist partilere güveni olmayan Gramsci, 1919’da *Sendikalar ve Konseyler* adlı yazısında Fabrika Konseyleri tezini geliştirir. Ona göre, fabrika konseyi, iş yerinde temel birimdir, diktatoryaya götüren tarihsel zincirin ilk halkasıdır, konsey, proleter devlet modelidir. İkinci görev yeri ise Parti’dir. (Günyol, 1985, s. 16).

kitlenin de ilerlemesi için kültürel bir zemin yaratma çabasında olurlar (Bağla, 1977). Hatta bu sağlanacak zemin, karşılıklı birbirini besleyerek gelişecektir.

Böylece, yeni tarihsel bloğun oluşumu ve onu destekleyen süreçte teori ile pratik arasındaki çelişkiler ortadan kalkacaktır. Bu yeni bir dünya anlayışını ve düzenini beraberinde getirecektir. Bunun gerçekleşmesi için ancak iki şekilde mümkündür: Birincisi, öncü olandan (Gramsci analizinde “parti” olarak yer alır) sınıflara doğru, ikincisi ise egemen sınıftan, kendisine bağlı olan diğer sınıflara doğru. Gramsci’nin bu iki yolun gerçekleşmesi sürecinde de en önemli görevi verdiği kesim olan entelektüeller, alt yapı ve üst yapının dışında, devlet/sivil toplum ilişkisinden ayrı bir yerde hareket etme imkânına sahiptir. Gramsci’nin “entelektüeller, egemen grubun toplumsal hegemonyası ve siyasal hükümetin alt işlevlerini yürüten vekilleridir” (1971, s. 12) cümlesinden anlaşılacağı gibi, entelektüellere ikili bir işlev yüklemiştir. Birinci işlev, belirli bir tarihsel blok içerisinde, üretim sürecindeki ayrıcalıklı konumunun sağladığı üstünlük aracılığıyla, temel bir sınıfın toplumun diğer sınıf ve kesimlerinden elde ettiği “kendiliğinden rıza”nın oluşturulması ve yeniden üretimi ile ilgili etkinlikler bütünlüğüdür. İkinci işlev ise özellikle devlet aygıtının önemli bir rol oynadığı, egemen sınıfın üstünlük biçimlerinin değişik alanlardaki yansımalarına ya da uzanımlarına aktif veya pasif bir biçimde rıza göstermeyen toplumsal kategoriler üzerinde uygulanan zorlama etkinliklerine işaret etmektedir (Yetiş, 2009, s. 7).

Gramsci, entelektüeli tanımlarken, herkes filozoftur ancak bunun farkında olanların yani düşünceleri ile pratiklerini birleştiren ve böylece kendisini yeniden öz varlığı ile oluşturacak olanların özgürlüklerini kurduğu bir süreçle sağlanabilir diye ifade etmektedir:

Düşündüğü şey üzerinde eleştirel bir bilinci olmaksızın, birlik kaygısı çekmeksizin ve koşullara göre düşünmek mi, bir başka deyişle, çevre tarafından, yani her insanın bilinçli dünyaya girer girmez içlerine kendiliğinden sürüklendiği o çok sayıdaki toplumsal gruplardan biri tarafından dayatılan bir dünya görüşüne katılmak mı daha iyidir. Yoksa kendi öz dünya görüşünü bilinçli olarak ve eleştirel bir tutumla hazırlamak ve kendi öz beynini çalıştırarak, kendi öz etkinlik alanını seçmek, dünya tarihinin oluşturulmasına etkin olarak katılmak, kendi öz kişiliğine kendi dışında vurulan bir damgayı edilgin olarak benimseyecek yerde, kendi öz yol göstericisi olmak mı? (Gramsci, 1986, s. 192).

Bu cümleler ile entelektüelliğe bilinç ile birlikte farkında olmak, etkin olmak gibi özellikler atfeden Gramsci sadece entelektüelliği değil, insanın özüne ilişkin de tartışma yürütmektedir. Gramsci, kendisinin farkındalığını ortaya koyabilen bir insandan söz etmektedir. Bu insan, toplumda eriyip gitmez, aksine insan, toplumu ve kendisini yeniden var etmeye çalışmalıdır. Ona göre bu modern insan, modern ulusların kültürel kodlarının bir sentezi gibidir. Başka bir ifadeyle, Alman bir filozof, Fransız bir siyasetçi, biraz da İtalyan Rönesans adamı gibidir. Modern insan, Leonarda Da Vinci'nin modern versiyonudur, kitle adamı ve aynı zamanda kolektif insandır; güçlü bir kişiliği ve bireysel olarak varlığını koruyabilecek yapıdadır (Gramsci, 1971, s. 601). Böylece Gramsci, modern insanın değişik özelliklerle ilişkisel olarak bir sentezinde bulunurken, düşüncesinin evrenselliğini de ortaya koymaktadır.

Bu evrensel düşünme biçimi ile Gramsci, entelektüel olmak ile insanlığın erdemleri arasında bir ilişki kurar. Örneğin doğruları söylemek Gramsci'ye göre entelektüelin görevi değildir ya da dürüst bir kültür insanının da öncelikli bir ahlaki görevi değildir. Ona göre, doğruları söylemek ve savunmak, bir politik zorunluluktur (Santucci, 2011, s. 172). Gramsci bu anlayışı ile praksişi öne çıkararak, entelektüel bilincin ahlaki yasalarını kurgulamaktadır. Santucci'ye göre, Gramsci bu düşüncesi ile burjuvazinin egemen olduğu otoriter rejimlerin hegemonyasını yıkmaya yönelik karşı duruşta bulunur. Sömürülen sınıfların bütün bir sosyal aygıtı ve iktisadi üretim sistemini bağımsız olarak yönetmesini sağlayacak alternatif bir hegemonya kuramı geliştirmeye çalışır (Santucci, 2011, s. 173).

Gramsci'nin kendisi de her zaman savunduğu praksis felsefesini yaşamına uygulamış biridir. Kendi içerisinde tutarlı kavramsal yaklaşımı ile kapitalist toplumlardaki egemenlik savaşlarının çözümlemesini yapar. Bu tartışmalarda özellikle hegemonya, karşıt hegemonya, kriz ve entelektüeller, öne çıkardığı kavramlarıdır. Praksis düşüncesini de çatışmaların çözümü için gerekli olarak gören Gramsci, toplum içinde hegemonyasını kuramayan kesimlerin, kendi sınıfsal bilinçlerini sağlamada ve ittifaklarını kurmalarında yöntem ve düzen önerisinde bulunur. Özellikle toplumsal yapının alt tabakasındaki kesimler toplumsal kategorinin üst kesimlerindeki erk organlarını praksis sayesinde sorgulama imkanını bulmuşlardır. Bu sorgulama ve

düzene karşı duyulan huzursuzluklar geniş çevreleri de birlikte harekete geçirme anlamında güçlü davranışlardır.

3.BÖLÜM

PIERRE BOURDIEU VE BİR KARŞI İKTİDAR MEKANİZMASI OLARAK ENTELEKTEÜLLER

3.1. PIERRE BOURDIEU: DÖNEMİ VE DÜŞÜNCELERİ

Pierre Bourdieu'ye göre, bir düşünürü sadece kendi düşünceleri ile anlamak mümkün değildir. Bu nedenle, düşünürün sosyal düşünsel bakışını açıklayabilmek için öncelikle onun oto-analizini yapmak ve yaşadığı dönemin koşullarını göz önünde bulundurmak önemlidir. David Swartz'a göre Bourdieu, zor bir dille yazan, metninin anlaşılmasında kolaylık sağlamayan bir yazardır (2011, s. 27). Bourdieu'nün dil konusundaki bu karmaşıklığı, kurduğu uzun cümleler, yan cümlelere yüklediği paradoks ve polemikler ve sıradan kavramlara yüklediği bilimsel açıklamalar nedeniyle, tartışmalar içerisinde belli bir yerde konumlandırılmasına engel olmuştur. Bu nedenle düşüncelerini açıklamak için bazıları onu yapısalcı, bazıları ise post yapısalcı olarak görür. Başka bir değerlendirmeye bakıldığında ise Weberci, hatta bazen de Ortodoks Marksist geleneğe yakın olduğu ifade edilir (Jenkins, 1992, s. 10).

Bourdieu'nün belirli bir çerçeve içerisinde konumlandırılmasında yaşanan bu güçlüklerle rağmen, onun sosyal bilimler alanındaki yeri, argümanlarının ele alınması ve açıklanması ile belirlenebilecektir. Neticede Bourdieu'nün kullandığı kavramların tümü, yaşadığı dönemin siyasal, kültürel ve ideolojik ortamından esinlenerek oluşmuştur. Bourdieu'nün⁶⁷ fikirlerinin şekillenmesinde ise felsefi tartışmaların yoğun yaşandığı ve kültürel birikimin öneminin öne çıkartıldığı Fransa'nın kendi koşulları etkili olmuştur.

⁶⁷ Pierre Bourdieu, Atlantik-Pirene'lerde bulunan Denguin şehrine bağlı Bearn taşrasında bir köyde 1 Ağustos 1930'da doğar. Bourdieu eğitimini sırasıyla Pau Lisesi, Le Grand Lisesi ve sonra da Yüksek Öğretmen Okulu'nda (Ecole Normale Supérieure) sürdürür (Elliott ve Ray, 2003, s. 86). 1954-1955 döneminde Moulins Lisesi'nden felsefe diploması alarak öğretmen

Genel olarak Bourdeiu'nün çalışmalarının iki alanda yoğunlaştığı görülmektedir. İlk olarak “felsefe” ile ilgilenmiş, sonrasında da “sosyoloji”ye yönelmiştir. Özellikle düşüncelerinin bu şekilde dönüşmesinde Fransız düşünce yaşamının üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bourdieu'nün felsefe ile ilgilendiği dönemde Fransa’da felsefe, entelektüel aristokrasiyi ve sembolik sermayeyi temsil etmekte, soyut ve gerçek dünyadan uzak olan tarafı ile sınıfsal olarak da egemen konumundaydı (Timur, 2011, s. 195). Düşünürün yaşam öyküsüne bakıldığında onun gibi daha sıradan biri için felsefe ile ilgilenmek bir yerde toplumsal sınıfsal kategoride daha üst bir kesime ait olmak, hatta “elit” olmayı ifade etmektedir.

Bourdieu'nün entelektüel anlamda felsefeden kopuşu, varoluşçu düşüncenin gerilemeye başladığı ve buna karşılık sosyolojinin yeniden güçlenmeye başladığı döneme denk gelmektedir (Wacquant, 2007a, s. 54). Bourdieu'nün bu dönemden sonra sosyoloji ile ilgilenmeye başlamasında kendi yaşamsal deneyiminin etkisi vardır. Özellikle askerliğini yaptığı ve asistan olarak da çalıştığı Cezayir’deki yılları, onun düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Cezayir’in Kabil köylüleri üzerine yaptığı antropolojik çalışmasının bir sonucu olan, *L’Esquisse D’une Théorie de la Pratique, Précédée de Trois études D’ethnologie Kabyle* (1972) eserinde, Bourdieu'nün eserlerinin tümünü yöneten çizgiyi oluşturacak olan kavramların berraklaştığı rahatlıkla görülebilir⁶⁸. Cezayir’de gerçekleştirdiği, ampirik araştırmalarda karşılaştığı çelişkiler

olur. Sonrasında Paris Edebiyat Fakültesi’nde asistan, 1961’den 1964’e kadar Lille Üniversitesi’nde misafir öğretim üyesi olarak görev alır. 1981’de Collège de France’ın Sosyoloji kürsüsünde profesör olur. *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*’teki çalışmalarda ve 1975’teki kuruluşundan itibaren *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* (ARSS) dergisinde yöneticilik yapar (Elliott ve Ray, 2003, s. 86). 1993’te CNRS (*Centre National de la Recherche Scientifique* – Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi)’in Altın Nişanını kazanır. Yaşamı boyunca siyasal mücadele içinde olan ve düşüncelerini eylemleri ile birleştirmeyi amaç edinen Bourdieu 23 Ocak 2002’de yaşamını yitirir (Ünal, 2004, s. 21)

⁶⁸ *Bir Pratik Teori İçin Taslak* olarak Türkçeye çevrilen eseri ile birlikte, *Cezayir 1960* adlı eserlerinde Bourdieu, okullaşma, sanat, entelektüeller ve siyaset sosyolojisi ile ilgilenmiştir. Bu eserlerde Bourdieu, 1960 ve 1970 yılları arasındaki alan araştırmaları ve notları bulunmaktadır. Cezayir’de geleneksel yaşamı sürdüren Kabil toplulukları üzerine bağımsız üç ayrı araştırmayı ele almıştır. Bu alan çalışmaları ile birlikte kendisi için ana konseptlerine yer verdiği teorik kavramlarının ana hatlarını burada ele almıştır. Bourdieu'nün kuramında belirgin ve karakteristik kavramlar olan ahlak, habitus, alan, strateji, sembolik sermaye, pratik, opus

Bourdieu'nün sorgulamalar yapmasına neden olmuştur (Postone vd., 1993, s. 4)⁶⁹. Cezayir köylülerinin ekonomik anlamda değişen koşullara ne ölçüde katılıp katılmadıklarını araştırdığı alan araştırmaları esnasında, Cezayirlilerin bağımsızlık mücadelelerine ve bunun Fransızlar tarafından zorla bastırılmasına tanıklık eder. Bu yaşadıklarından yola çıkarak Bourdieu, özgürleşme ve ilerleme adı altında iddia edilen uygarlık misyonunun sömürgeciliği desteklemek adına yapıldığını gözlemler. Ona göre, bu yapılanlar, ardında ve altında yatan şiddeti desteklemek için yürütülen bir mücadeledir (Calhoun, 2007, s. 86). Diğer taraftan, bu gözlemleri sayesinde Bourdieu, Batı'nın savaş sonrası oluşan zengin toplumlarında kültürel sermaye ve burjuva kültürünün, eğitim alanındaki yeterlilikler olarak görülen fırsatlara sahip olmada etkili olduğunu anlar. Buna karşılık eşitsiz kültürel sermaye dağılımının bireysel yetenek ve akademik meritokrasi kisvesi altında, toplumsal hiyerarşiyi korumaya yardımcı olduğunu düşünür (Wacquant, 2007a, s. 55). Bu nedenle Cezayir'deki etnografik araştırmaları, Bourdieu'nün kendi bilimsel çerçevesini sorgulamasına ve kendi çalışma alanından uzaklaşarak farklı bir bilimsel metot geliştirmesine yararı olmuştur. Bir diğer değerlendirmeye göre Bourdieu, Cezayir kabileleri hakkında yaptığı alan araştırmalarının üzerinden yapısalci ve eylem teorisi perspektifini derinleştirmiş, bunların bilimsel çalışma açısından artılarını ve eksilerini değerlendirerek habitus teorisi ile bir sentezde bulunmuştur (Schmeiser, 1986, s. 170).

Bourdieu'nün, o dönemde sosyal bilim alanında makbul görülmeyen, hatta daha çok halkın bilimini, sadeliği, sıradanlığı temsil eden sosyolojiye yönelmesinde, Cezayir'deki bu gözlemlerinin etkisinin yanı sıra Fransız sosyolojisini girdiği bunalımdan çıkarma amacı da vardır. Cezayir'deki alan çalışmaları sırasında Bourdieu, sosyolojinin daha gerçekçi olduğunu ve daha sıradan insanlarla içice olmanın onu alan çalışmalarına yönlendirdiğini ifade eder. Hatta bir yazısında, geçirdiği dönüşüm ile ilgili olarak,

operatum ve modus operandi burada ele alınır. 1972'de yazdığı kitabın ikinci bölümünde doxa, heksis, ortodoksi ve heterodoksi kavramlarının da açılımını sunmuştur (Steiner, 2001, s. 17) .

⁶⁹ Bourdieu için Cezayir'deki sömürge yönetiminin ve savaşın korkunç gerçekleriyle karşılaşması, çalışmaları için bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Cezayir deneyimlerinden sonra, buradaki çatışmaları ele alan çok sayıda yayında bulunmuştur. *Cezayirliler, Cezayir'de Emek ve İşçiler, Köksüzleşme: Cezayir'de Geleneksel Tarımın Krizi*'nde eserlerinde topluma dair sorunları tarihsel ve sosyolojik olarak incelemiştir (Wacquant, 2007a, s. 54). Bu çalışmalar Bourdieu'nün bilimsel çalışmaları olarak önemli sayılabileceği gibi aynı zamanda onun bir bilim adamı olarak aktivist ürünleri niteliğindedir.

kendisini sosyal bilimlerin felsefe emperyalizmine karşı yürüttüğü mücadelenin lideri olarak tanımlar (Timur, 2011, s. 196). Yine Bourdieu'nün sosyolojiye ve en temelde alan çalışmalarına yönelmesinde etkili olan başka bir unsur da, Fransız sosyal bilimlerinde egemen olan Amerikan sosyolojik bakışına yönelik geliştirdiği eleştirisidir (Timur, 2011, s. 197). Kendi yaşamından yola çıkılarak değerlendirildiğinde, onun bu duruşunda şüphesiz alt sınıftan bilimi olan sosyolojinin hak ettiği değere kavuşması düşüncesi yer alır. Kendi yaşam hikâyesini bu nedenle sosyoloji için mücadele ile birleştirerek yeni bir bakış geliştirmiştir denilebilir.

Genel olarak Bourdieu'nün düşünceleri, Fransız zihin dünyasına etkili olan iki düşünce üzerinden şekillendiğini söylemek mümkündür. Bourdieu'yü etkileyen akımlardan birisi varoluşçuluğun etkili ismi Jean Paul Sartre'nın düşüncelerinde kendine yer bulan bireyin etkinliğine yapılan vurguları temsil eden öznelciliktir. Diğer taraftan Claude Levi-Strauss ile özdeşleştirilen ve yapının belirleyiciliğine yapılan vurguları içeren nesnelcilik düşüncesi Bourdieu'ü etkileyen ikinci akım olarak göze çarpmaktadır (May, 1996, s. 121). Ancak Bourdieu tek yanlı olduklarını düşündüğü bu yaklaşımlardan belli ve sınırlı oranlarda etkilenmiştir. Wacquant'a göre, Bourdieu iki düşüncenin bir sentezini oluşturmuş ve bu temel üzerinden kendi düşünsel metodunu yaratmıştır. Böylece, farklı gibi görünen düşünceler arasında ilişkiler kurarak, yeni bir yaklaşımın oluşmasına zemin sağlamıştır (2007a, s. 57).

Bourdieu'nün varoluşçuluğu, öznel seçimin rolünü çok fazla önemsendiği değerlendirilmesiyse eleştirilmiştir. Ancak diğer taraftan yapısalcılığa da eleştiri getirmiştir. Bu nedenle Bourdieu, yapısalcılığa karşı bir iç mücadeleye girmiştir. Yapısalcılığın genel çerçevesini ve epistemolojik yaklaşımını büyük ölçüde benimsiyor olsa da, bu yaklaşıma içkin pratikler içinde yer almayacak ve bu kurallara uyma sorunu olarak toplumsal hayatı bilişsel ve statik terimler içinde betimleme eğilimini reddetmektedir (Calhoun, 2007, s. 89). Geldiği noktada, sosyal ilişkileri belirleyen yapıların dışında başka etkilerinde bulunduğunu ifade eder. Böylece yapısalcılığın önde gelen ismi Lévi-Strauss'dan farklılaşır. Bu farklılaşmaya bir örnek olarak, Bourdieu, Bearn köylerinde “evlenme stratejileri”ni incelerken, akrabalık ilişkilerinin, Lévi-Strauss'un ileri sürdüğü gibi “kural”lara göre değil, iktidar ilişkilerini ve arayışlarını yansıtan “strateji”lere bağlı olduğunu göstermiştir. Yazar, bu düşüncesinde, annesinin

bir evlilikten söz ederken “ailede bir politeknisyen (çok ünlü bir yüksek okulun öğrencisi) olmasından sonra onlarla sıkı akraba oldular” şeklindeki cümlesinin beyininde bir kıvılcım yakmasının rolü olduğunu söylemiştir (Timur, 2011, s. 197).

Bourdieu'nün geniş ve renkli düşünsel serüveninin şekillenmesinde etkisi olan düşünürler, Fransız sosyoloji geleneğinin içersinde önemli bir yere sahip olan Emile Durkheim ile başlayarak, Pascal, Marcel Mauss ve Maurice Marleau Ponty üzerinden Viyana Ekolü temsilcisi Wittgenstein, diğer taraftan ise Marx'a kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır (Çeğin vd., 2007, s. 14). Ayrıca, birlikte çalıştığı ve hatta zaman zaman çatışma içinde olduğu Raymond Aron'da onun düşünsel dünyasının belirlemede etkili bir diğer isimdir. Aron, Fransız Akademik çevresinin hararetli bir savunucusu iken, Bourdieu akademinin sınıfsal eşitsizliğin sürdürülmesinde etkili olduğunu düşünüyordu. Kendi aralarında yaşadıkları kırılma noktası ise 1968 öğrenci hareketi konusunda belirginleşir. Aron öğrencilerin ayaklanmalarda sorumlu olduklarını düşünürken, onların üniversiteye girmelerini engellemeye çalışır. Bourdieu ise öğrencilerin saf bir iradecilik içinde olduklarını ve sınıfsal eşitsizliklerle ve üniversitenin yeniden üretimini mümkün kılan derin yapılarla ilgilenmediklerini düşünür (Calhoun, 2007, s. 91). Bu çatışma, Bourdieu ile Aron arasında temel teorik bilimsel yaklaşım noktasında da farklılık yaratılmasına yol açmıştır.

Bourdieu'nün kavramlarının özünü açıklamadan önce, onun bilgi sosyolojisinin temellerinin - doğrudan olmasa da - Marksizmden esinlenerek inşa edildiğini ifade etmek gerekir. Bu anlamda Bourdieu, çeşitli vesilelerle Marx'ın *Feuerbach Üzerine Tezler*'inin kendi bilgi kuramı üzerindeki etkisinin altını çizmiştir. Bourdieu, Marx'ın *Feuerbach Üzerine Tezleri'nden* en çok maddeci ve aktif bilgi kuramı açısından etkilenmiştir. Ona göre, bilgi edinme etkinliği sadece saf bir entelektüel çaba değildir. Bu etkinliğin, düşünce, bilinç, bilgi gibi gündelik sözcüklerin tam olarak anlamamızı önledikleri bir inşa etkinliği, diğer bir ifadeyle bir pratik düşünce olduğunu ifade eder (Timur, 2011, s. 209). Bourdieu'nün bu anlamda Marx'tan en çok etkilendiği yer, Marx'ın epistemolojisinin “aktif” olan tarafı, yani praxis felsefesidir. Bu etkilenmelere rağmen yine de Bourdieu'nün doğrudan ve tavizsiz bir Marksist olduğunu söylemek doğru olmaz. Bourdieu, Marx'ın ekonomik determinizm olarak gördüğü ve uzak

durduğu ortodoks Marksizm ile Marx'ın kendi düşüncesi arasında bir ayrım yapmıştır (Timur, 2011, s. 220).

Bourdieu'nün yukarıda kısaca ifade edilen düşünsel gelişiminin arka planından yola çıkılarak, bir tür alet kutusu işlevi gördüğünü ifade ettiği kavramlarının temelinde, yapıya odaklanan bir sosyolojiye karşı, eyleme odaklanan bir sosyoloji düşüncesinin olduğunu söylemek mümkündür. Yapı ve eylem ayrımının yıkılması, ona göre sosyolojinin sınırlarının kalkması için de gerekli ve elzem olacaktır. Böylece, yapısal analizin entelektüel kaynakları üzerinden yapılarla, onların eylemle üretilme ve yeniden üretilme biçimleri temelinde yaklaşan bir sosyoloji gelişmiştir. Bu çalışmalarında Bourdieu, nesneliliğin nesnel sınırlarını göstermeye çalışır. Gerçek nesnellik, ona göre, basitçe özet olguların bir toplamı değildir (Calhoun, 2007, s. 97). Onun için öznelcilik nesnelcilik karşıtlığı, sosyal bilimler alanındaki bütün ayrımları için temel oluşturacak bir ayrımdır. Bu temel dikotomi, diğer ikilikler ile bir paralellik içindedir. Üst/alt, erkek/kadın, ıslak/kuru gibi her karşıtlığın üst belirlenimi, tüm karşıtlıklarla benzeşim ilişkileri içinde yer aldığından, bu bilimsel karşıtlıklar da birbirine bulaşır ve sosyal bilimin pratikleri ve ürünlerini biçimlendirecek şekilde birbirini pekiştirirler. Geçekte bu ikili kavramların, gündelik yaşamda ve bilimsel sağduyu içinde derinlere kök salmış bir yapılanmaları söz konusudur. Sosyologların bu yanlış alternatiflerden kaçınması için sürekli bir epistemolojik “uyanıklık” içinde olması gerekir. Öznelci ve nesnelci yapılar diyalektik bir ilişki içindedir. İşte habitus, Bourdieu için bu öznellik ve nesnellik diyalektiğini açıklamak için kullanılır. Toplumsal eylemi, pratik bir duygu “oyun duygusu” olarak adlandırılabilir şey yönlendirir. Habitus ona göre, değerlendirdiğimiz ve içinde hareket ettiğimiz dünya aralığı ile oluşan kalıcı ve aktarılabilen bir eğilimler sistemini anlatır. Bu bilinçsiz şemalar sürekli özel toplumsal koşullar ve koşullanmalara maruz kalınarak, dışsal kısıtlamalar ve imkanlar içselleştirilerek kazanılır (Wacquant, 2007a, s. 61).

3.2. BOURDIEU’NÜN ALET KUTUSU: TEMEL KAVRAMLAR

Bourdieu düşüncesinde kavramlar bir tür alet çantası gibi, sosyal bilimlerin var olan, ancak yetersiz kalan alt birimlerini açıklamaya yönelik bir işlev görmektedir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 35). Özellikle ikilikler üzerinden geliştirilen teorik tartışmalara, Bourdieu kendi kavramları ile yeni bir açılım sunar. 1950’lerde Fransa’da felsefi sorunsallar “öznelcilik-nesnelcilik”, “bireyselcilik-yapısalcılık” ve “hümanizm-anti hümanizm” yanı sıra “akılcılık-görselcilik” gibi ikilemler içinde tartışılıyordu. İşte Bourdieu geliştirdiği kavramlarla bu ikilemleri aşmaya çalışmıştır. Bu anlamda habitus, alan, sermaye gibi kavramları, yan anlamlarını asla göz ardı etmeden birlikte ve genişletilerek kullanmıştır.

Bourdieu’nün bir sosyal bilimci olarak, kuramsal yaklaşımının temelleri, sadece teorik bilimsel çalışmalara dayanmaz. Onun için temel olan, teorik bir çalışmanın ampirik bir analiz ile desteklenmesidir. Bu nedenle çoğunlukla var olan analitik problemler için önceki teorik yaklaşımların geçerli olacağı anlayışı benimsemez. Sorunun çözümü için öncelikle kendi farklılaştırıcı teorisini geliştirir ve problemlerin her birini kendi yöntemi ile ele alarak yol almaya çaba gösterir (Calhoun, 2000, s. 703; Calhoun, 2007, s. 89). Farklılaştırıcı teorisi konusundaki düşüncesini açıklarken, Kant’a referans verdiğini söyleyerek şu söylemde bulunur: “Ampirik araştırmadan yoksun teori boştur, teoriden yoksun ampirik araştırma kördür” (Bourdieu, 2007, s. 36). Teori ve pratik bölünme ona göre akademik sistemin yapısına ve onun aracılığıyla zihinsel yapılara fiilen kazanmıştır. Öyle ki, ikiliklerden kurtulma yönündeki en yenilikçi ve verimli girişimler bile soyut tipolojiler ve sınanabilir hipotezler altında ezilmektedir (bkz. Bourdieu, 2007, s. 36). Bourdieu ikiliklere karşıdır. Ona göre, sadece iki taraftan bakmak değil, onların ayrılmaz bir ilişki içinde olduklarını görmek de önemlidir (Calhoun, 2007, s. 93). Burada, Bourdieu’nün üzerinde durduğu husus sıklıkla teori-pratik sorunsalı diye adlandırılan sorunun, aslında bir teori-teori sorunsalı olduğudur. Bu anlamda sorun, teorinin praksise pratik olarak yaklaşması değil, praksiyi kuramsal modellerin bir resmini çizmek için kullanmasıdır. Entelektüelci genellemelere yönelik eleştirisi ile Bourdieu, teorinin önemsiz olarak gördüğü hususlara odaklanır (Schnegg, 2007, s. 99). Dolayısıyla pratik faaliyetlerin bir teorik bilinç ile yerine getirilirken, aynı zamanda

kurallara dayalı olarak gerçekleşmediğini ifade eder. Aslında pratik faaliyetler, davranışlarla pekiştirilen sürekli tekrarlanan faaliyetlerdir. Artık belli bir andan sonra, pratik faaliyetler kuralların dışında insanların neyi arzuladıklarını ve hangi koşullara kendilerini uydurmaları gerektiğinin bir ifadesine dönüşür. Hatta bunlar sadece bedensel faaliyetlerde değil, insanların zihinsel alanda karar vermeleri noktasında da etkili olur - örneğin, doğru eş seçme, ekonomik başarı elde etme, mutlu olabilme gibi. Bir başka anlatımla Bourdieu, özellikle yerli halk ile yaptığı çalışmalarda onların kendi aralarındaki sorunlarının çözümünde uyguladıkları yazılı olmayan bazı kurallar olduğunu görmüştür. Bunun neticesinde de yazılı olmayan bu kurallara bağlı kalınarak, paylaşılan ve konuşulan kabuller temelinde bazı pratiklerin gerçekleştiğini anlamıştır (Calhoun, 2007, s. 94-95). Buradan yola çıkarak teorinin önemsemediği sorunlarla ilgilenmeye başlar. Aslında bu yaklaşımı sonrasında Bourdieu, praksisin bir mantığının çerçevesini çizecektir.

Teori ve amprizim arasındaki karşıtlık, Bourdieu'ye göre, sosyolojik düşünce ile pratiği yapılandırılan sosyolojik düşünce içerisinde, toplum biliminin gelişmesini engelleyen bir uzlaşmazlık olarak kabul edilir⁷⁰. Dolayısıyla Bourdieu, ikili kavramlar üzerinde yapılan sosyal analizlerin, toplumsal karşıtlıklar yarattığını düşünmektedir. Örnek olarak, özne/nesne, materyalizm/idealizm, beden/zihin bu karşıtlıklar temelinde alt/üst, egemen/tabii gibi toplumsal alanda yansımaları bulan karşıtlıklar yaratmaktadır. Bu ikilikler görünür ve görünmez olanı, düşünülebilir ve düşünülmez olanı ancak belli bir noktaya kadar açığa çıkarır ve belli bir dereceye kadar da gizlerler. Bu süreç, beraberinde değer yüklü bir noktada “biz ve onlar” karşıtlığını da destekler ve besler durumdadır. Böylece her zaman bir taraf iyi olarak algılanırken diğer taraf ise kötüdür (Bourdieu, 2007, s. 40). Bu anlamda Bourdieu'nün toplumsal eylem, yapı ve bilgi anlayışının dualizm düşüncesinin eleştirisi üzerinden şekillendiğini söyleyebiliriz. Bourdieu'nün yapmaya çalıştığı, eylemlerin genel bir teorisini şekillendirmektir. Diğer

⁷⁰ Teori ve pratik karşıtlığı Aristoteles'in felsefi yazılarına kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Aristoteles, bilmeyi yapmanın, zihinsel etkinliği de fiziksel etkinliğin karşısına koymaktadır. Öyle ki, bu bakışa göre, insanların yaptıkları pratiklerinde gizli olan teorik yön yokmuş gibi kabul edilir. Burada pratik olarak yapılan işin içerisinde göz ardı edilen teorik bilincin yokluğu durumu, zihinsel etkinlikleri, bedensel olanda daha iyi olduğu algısını yaratır. Aslında bu durum bir yerde antik Yunan'da kabul edilen aristokrat insanların zamanlarını felsefe ile geçirmeleri buna karşılık halk tabakasının daha çok maddi üretim işi ile ilgilenmelerine dair bir yaklaşımın sonucudur (Calhoun, 2007, s. 93-94).

bir ifadeyle Bourdieu, “toplumsal dünyanın teorisi”ni geliştirmeye çalışır. İşte bu noktada onun teorisinin temellinde neler olduğunu ortaya koymak gerekir.

Öncelikle Bourdieu’nün düşüncesini metodolojik olarak ele aldığımızda, onun teori ve pratik ilişkisinde dönüşümlü bir metodoloji kullandığını izlemekteyiz. Bir anlamda bu yaklaşım, onun bilimsel özgünlüğünü ifade eden “reflexivity” özelliğine denk düşer. Bilindiği gibi Bourdieu düşüncesinde ve yaklaşımında “reflexivity” kavramı, hem düşünömselliği, hem de dönüşömselliği açıklamaktadır (Wallace ve Wolf, 2004, s. 135). Düşünömsellik/dönüşömsellik, yapı bozum ile evrensellik, akıl ile görelilik arasında uzlaşma sağlayacak tarihselci bir akılcılık kurmaya ve bilimsel doğruya bu yolla ulaşmaya olanak tanır. Bourdieu, bir yandan Habermas gibi bilimsel doğruluğun olasılığına ve gerekliliğine inanır. Ama Frankfurt Okulu’nun ikinci nesil kuramcısına karşın, aklın, bilincin ve dilin tarih ötesi yapıları üzerine kurma tasarısının, felsefenin ve tarihsel bilimlerin kurtulması gereken aşkını bir yanılmanın parçası olduğunu savunur. Bu bağlamda Derrida ve Foucault’nun yapı bozumcu metodolojisine yaklaşan Bourdieu, bu süreçte bilimin iktidar alanına girmemesi gerektiğini savunur. Son derece siyasi bir eylem olan bilim, kendi siyasetini (bilgisini) toplumun siyasetiyle karıştırdığı takdirde, (iktidar) bilimsel alanın tarihsel olarak kurulmuş özerkliğini değersiz kılmış olur. Bourdieu bu noktada post-yapısalcı yaklaşımdan da uzaklaşmaya başlar: “Yapıbozum, kendi kendisini yapıbozuma uğratsaydı kendi tarihsel olasılık koşullarını keşfederdi ve kendisinin de entelektüel evrenin toplumsal yapısında kök salmış akılcı diyalog ve doğruluk ölçütleri varsaydığını kabul etmek zorunda kalırdı” der (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 41).

Bourdieu’nün kuramsal düşüncesindeki teori/pratik ilişkisi ve pratiğin mantığı, onun temel kavramlarından biri olan habitus’u şekillendirmiştir. Gelinek noktada öncelikle praksisin mantığı ile vurgulamaya çalıştığının neler olduğunu ifade etmek gerekir. Bu noktada, Schnegg’e göre Bourdieu’nün praksisolojisinde (Praxeologie), dikkatleri çeken temellerin çerçevesi şöyle çizilmektedir (2000, s. 100-101):

1. Praksisin kendine özgü bir zamansallığı vardır. Pratik hareket her zaman özneye bağlıdır ve zaman kavramının üzerinden pratik zamanı belirler. Bu zaman, farklı ve uzak olan olayları, durumları birleştirebilecek niteliktedir. Bu anlamda pratikler, zaman içinde gerçekleştiklerinden, geriye bakıldığında çizgisel düz bir

sıralama gösterebilir de, pratiğin kendisinde yer alan farklı aktörler aynı anda farklı şeyler algırlar. Sonuçta praksis açık ve tamamlanamaz olduğu gibi, farklı olma potansiyeline her zaman sahiptir.

2. Praksisin içinde var olan eylemsel bütünlük bedenseldir, bir aktöre içkindir. Pratik, kendisini bedensel olarak gerçekleştirir. Dolayısıyla praksis, gerçekleşme anı ile tam da bu dünyada ve buradaki beden üzerinden gerçekleşir ve zamana bağlıdır.
3. Praksis her zaman, geri dönüşü olmayan olaylar zincirine bağlıdır. Bu anlamda praksis, kendi içerisinde pratik gelişme ve yeniden üretme sürecini barındırır. Pratiğin özelliği, sorular sormak değil, daha çok doğrudan karar almaktır.
4. Praksis her zaman bir şey ile ilişki içerisinde ve bir duruma yöneliktir. Belli somut bir hedef içermez. Praksis, kavramların devreye girmediği sadece uygulamada kullanıldığı için bir kavramdır. Özneler bütün eylemlerinde belli bir strateji içinde davranırlar. İşte bu noktada insanın belli toplumsal şartlar altında karşılaştığı beklentilere stratejik yanıtlar tasarladığını söylemek mümkündür. İnsan teorisini uygulamaz, pratikte ne yapması gerektiğini bilir.

İşte Bourdieu'nün, praksis mantığının temellerinden yola çıkarak geldiği nokta, praksisin aktörlere bağlı bir eylemlilik olarak iki boyutluluğunun nasıl üretilebildiğinin sorusunu sormaktadır. Ona göre, bu üretim prensibini yansıtan ve sosyal alan içindeki etkisi ile öne çıkan habitus'tur (Schnegg, 2007, s. 49).

Bourdieu üzerindeki Marksist felsefenin etkisi, kendisini özellikle burada, yani düşüncenin aktif inşası sürecinde ortaya çıkmaktadır. Bourdieu'nün farklı yaklaşımlara referanslı olması, onun belirleyici kavramlarından biri olan "habitus"u şekillendirmesine hizmet etmiştir (Timur, 2011, s. 211). Habitus, Bourdieu'nün ikiliklere getirdiği eleştirileri içinde merkezi bir konuma sahiptir ve sosyolojisinin temelini oluşturmaktadır. Burada habitus kavramını Panofsky'e referansla kullandığını belirtmek gerekmektedir⁷¹. Ancak anlam olarak bakıldığında – ve bugün habit

⁷¹ Habitus; Hegel, Weber, Durkheim, Mauss ve Husserl'in ve daha öncesinde Aristoteles'in hexis terimi altında kullandığı eski bir felsefi kavramdır. Bourdieu habitusu Erwin Panofsky'nin düşünceleri üzerinden bir analize tabi kılarak 1967'de ilk kez kullanmış olsa da, hem ampirik hem de teorik çalışmaların temel aldığı bu kavramı geliştirmiş ve yeni anlamlar yüklemiştir.

kavramının yarattığı çağrışımlar değerlendirildiğinde – habitus kavramının Bourdieu’da farklı zamanlarda farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Demek ki Bourdieu kavramı tek bir tanımla ve tek bir anlam yükleyerek kullanmamıştır. Wacquant’a göre, kavramın Bourdieu’cü anlamda nasıl kullanıldığının anlaşılabilmesi için onun ampirik araştırmalarda habitus olgusuna nasıl bir şekil verdiğini görmek gerekmektedir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 109).

Burada Bourdieu’de anahtar bir kavram olan “habitus”un ne anlam taşıdığına değinilmesi gerekmektedir. Habitus sözlük anlamı olarak, toplumsal yapılar ile toplumsal pratik arasındaki bağı oluşturan bir dizi edinilmiş düşünce, davranış ve beğeni kalıpları için kullanılan, yapılan eşitsizliğe kültürel açıdan yaklaşmayı sağlayabilecek bir temel sunan ve eylemlilik üzerine odaklanmaya olanak tanıyan bir kavramdır (Marshall, 1999, s. 291). Bourdieu, habitus olgusunun genel özelliklerini belirleyerek tanımını netleştirmeye çalışır. Bu özelliklerden birincisi, habitusun yaratıcı olduğu tespitidir. Bu tespit doğrultusunda değerlendirme yapıldığında, habitus sabit, durağan bir ilke değil, aksine belirli eylemlilikleri ortaya çıkaran sürekli değişim içinde olan ve dönüşen bir oluşumdur.

....koşullanmaların nesnel mantığını yeniden üretmeye yönelen koşullanmaların bir ürünüdür, ama onu aynı zamanda bir dönüşüme maruz bırakır; kendi üretimimizin toplumsal koşullarını “üretmemizi” sağlayan dönüştürücü bir makinedir, ama görece fark edilmez bir biçimde, üretim koşullarının bilinmesinden ürünlerin bilinmesine basitçe ve mekanik olarak geçilemeyecek bir şekilde yapar bunu (Bourdieu, 1997, s. 122).

Bourdieu’ye göre, yapının öznenen önce var olması nedeniyle, istatistiksel olarak insanların çoğu, başlangıçta kendi habituslarını şekillendiren durumlara uygun ve yatkınlıklarını pekiştirecek deneyimler yaşamaya mahkum olurlar (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 125). Ancak insanların genetik potansiyelleri birbirlerine kıyasla daha yüksek ya da daha düşük olabilse de, bir habitusla doğmazlar. Habitus, alışkanlık gibi tekrarlar sonucunda edindiğimiz, zihnimize değil, bedenimize de tanıdığımız bir olgudur. Habitusu oluşturan, insanın önceki deneyimleri içerisinden şekillendirdiği belirli kabullerdir. Buna göre bir “oyun” esnasında, önceki yaşadıklarımız güven,

Paskalca Düşünceler’de kavramla ilişkili derinlemesine yaklaşımlarını sunar (Wacquant, 2007b, s. 61).

yetenek ve organizasyoncu olabilme yetisi kazandıracaktır. Ne kadar önceden pratik yapsa da, bir oyuncunun kendini gösterdiği durum gerçek anlamda oyunlardan elde ettiği güvendir. Böylece kendinden emin olabilecektir. Yani önceden öğrenilen bir yetenek kapasitesi vardır. Mükemmel olabilmenin ölçüsünü oyuncu önceden öğrenecek ve habitusuna dâhil edecektir (Calhoun, 2007, s. 80).

Bu oyun metaforunu diğer alanlarda düşündüğümüzde bizi oyunu kazanmaya iten şey olarak “ödülleri” ortaya çıkacaktır. Daha büyük ödüller elde etmek için oyunları kazanmaya çalışırız. Kazanılacak kariyer duygusu, işle ilgili kendini ispat etme duygusu birer ödüldür. Başka şekilde insanların, aşk, evlilik, çocuk yetiştirme, çocuklarının başarılı olmalarına destek olma, maddi gelir elde etme gibi pek çok ödüller vardır. Bu oyunların nasıl oynanacağını bizler daha önceki doğaçlama ve çevremizdeki bu deneyime sahip aktörlerden öğreniriz (Calhoun, 2007, s. 81).

Diğer taraftan Bourdieu, kişilerin ileriki yaşamlarında kendilerinde var olan bu eğilimlerinin ve habituslarının, onları zamanla farklı eğilimlere yönlendirebileceğini ifade eder. Habitus, tarihsel olarak inşa edilmiş, kurumsal olarak kök salmış, dolayısıyla toplumsal olarak değişken, üretici bir matristir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 27). Ancak Bourdieu'nün kullandığı oyun metaforundan da anlaşılacağı gibi, toplumsal oyunlar özünde salt bilinçli bir seçim değildir. Bu oyunlar, insanların üzerinde düşünmeden yaptıkları ve tekrarladıkları davranışlardır. Dolayısıyla insanlar çocukluktan başlayarak sürekli bir oyun içerisindedir. Oyunlar üretir ve ona uygun davranış kalıpları geliştirirler. Daha çok onaylanıp onaylanmalarına göre insanlar, kendilerine uygun eylemleri yaşadıkları oyunlar içerisinden geliştirip, üretirler. Bu bağlamda kendine güven, utanma, çekingenlik ya da tersi durumlar, sosyalleşme sürecinin bir parçasıdır. Dolayısıyla özünde bütün bu hisler insanın dünyada ne olduğunun göstergesi olan duyguyu - “habitus”u yaratmaktadır (Calhoun, 2007, s. 103). Kavramsal olarak Bourdieu'nün habitus için somutlaştırdığı tanım şu şekildedir:

Habitus kelimesi tam anlamıyla, ne tam olarak bireyseldir, ne de davranışları tek başına belirler; buna karşın, eyleyenlerin içinde işleyen yapılandırıcı bir mekanizma, eyleyenlerin çok çeşitli durumlarla başa çıkmasını sağlayan bir strateji üretme ilkesidir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 27).

Başka bir açıdan habitus, kişilerin karakteristik eylem eğilimlerinin seti olarak belirir. Bu anlamda insan, toplumsal düzen içerisinde belli bir konuma uygun olarak bir süreç

yaşamaktadır. Habitus içerisinde kuralların yanı sıra pratik bilgilerden kaynaklı bir “sense” de olmak zorundadır (Calhoun, 2007, s. 104). Bu nedenle habitus tek başına bireysel bir geçmişten gelmediği gibi, aynı zamanda bir birliktelik içermektedir. Diğer bir ifadeyle habitus oluşumunda kollektivite vardır. İşte birer strateji olarak işleyen davranışların bu duruma gelmesinde bireyselliklerin yanı sıra kurumsallaşmış eylem, değerlendirme ve anlama yönlerinin ve yeteneklerinin birer temel haline gelmeleri de etkilidir (Calhoun, 2007, s. 106). Bu durum habituslar arasında bir homojenliği de beraberinde getirmektedir. Benzer habitus biçimlerine sahip olan kişiler, kendi aralarında yer alan bir diğerinin davranışını daha kolay özümseyebilirler. Aynı gruba ait olan ve/veya çeşitlilik arz eden toplumlarda aynı sınıfa, katmana veya kesime mensup olanların ayrışmaları, birbirine benzeyen nesnel yapıların içselleştirilmiş hali olmasıyla örtüşmektedir (Steiner, 2001, s. 23). Bu durumda Bourdieu, “sınıf habitusundan” söz etmektedir. Homojen habitüel yapılara rağmen “aynı sınıfın mensubu olan (onlardan sadece ikisinin dahi) aynı tecrübeleri – hele ki aynı zamansal düzende – edinmiş olmaları mümkün değildir. Ama kesindir ki, bir sınıfın her mensubu büyük bir olasılıkla aynı sınıfa mensup olan diğerleri gibi aktör ya da şahit olarak başka bir sınıfın mensubuyla çoğu benzer durumla karşı karşıya kalır” (Bourdieu 1976, s.187). Bir diğer ifadeyle Bourdieu, tüm toplumsal alanları sosyal sınıfların gerçekte var olmayan inşa edilmiş alanları olarak kabul ettiğinden bir çeşit sınıf habitusunu da kabul edecektir. Ancak Bourdieu için bir habitus daha mevcuttur: kişisel habitus. Bu anlamda kişisel habitus ile sınıfsal habitus arasında bir yandan bir türdeşlik, diğer yandan ise bir farklılaşma da söz konusudur. Benzerlik, üretim koşullarındaki sınıfsal konumun aynılığında şekillenirken, farklılaşma ise kişisel habituslar üzerinden belirginleşmektedir (Timur, 2011, s. 222).

Habitus, hem üretilen hem de üretken bir kavram olarak karşımıza “yeniden üretim” olgusunu çıkartmaktadır. Habitusun bu anlamda temel özelliklerinden biri, yeniden üretim ve habitusun kendini üreten koşulları yeniden üretme eğilimidir. “Habitus, belli bir durumda yapılması gerekli olan şeye ilişkin bir tür pratiklik duygusudur. Sporda buna oyunu okumak denir, bu da aslında, oyunun o anki durumunda belirsiz olmakla birlikte mevcut olan, oyunun geleceğini öncelikle sanatıdır” (Bourdieu, 1995, s. 45). Başka bir deyişle habitus, toplumsal eyleycilerin, tam anlamıyla akılcı olmadan, yani davranışlarını sahip oldukları araçların verimliliğini azamiye çıkartacak şekilde

düzenlemeden ya da daha basiti, hesap yapmadan, hedeflerini açıkça ortaya koymadan ve bunlara ulaşmak için sahip oldukları araçları açıkça birleştirmeden, kısacası planlar, tasarılar yapmadan, makul olduklarını, deli olmadıklarını, çılgınlıklar yapmadıklarını açıklamak için varsaymak gereken şeydir. Bu anlamda habitus bir eyleyici için kader değil, karşılaşılan yeni deneyimlerle sürekli gelişen/değişen bir yatkınlıklar bütünüdür (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 121-125). Özet olarak habitus, davranış stratejilerini yaşatma prensibi olarak kavranabilir. Habitus pratiği düzenler, düzene uymadan ve hiç bir hedef gözetmeden amaca uyarlanır, hiç bir planı yoktur ama kolektif bir mutabıklık içerir. Varoluş prensibi olarak kendi var oluşunu teşvik eden nesnel üretim şartlarını yeniden üretme, kopyalama eğilimindedir. Pratik, habitusa olduğu kadar bir durumun beklentileri ve zorlamalarına da bağımlıdır. Davranış stratejileri, ancak habitusun belli durumlardaki uygulama şartları ile ilişkilendirilmesiyle açıklanabilir (Steiner, 2001, s. 25).

Bourdieu burada habitusu, içinde bulunduğu alanda benzer koşullar altında bulunan eyleyenlerin hareketlerinin kaynağı olarak tanımlar. Bu özellikleri nedeni ile habitusu “alan” kavramı ile birlikte değerlendirir. Alan ve habitus arasındaki bağlantıyı açıklarken üzerinde durulması gereken nokta, alanın varlığını sürdürmek için habitusu şekillendirmeye ihtiyacı olduğudur. Çünkü bir alan, yeniden üretimini sağlayacak eyleyicilere ihtiyaç duyar ve bu eyleyiciler habitusun varlığı sayesinde etkin olurlar. Bu anlamda, habitus yeniden üretimi sağlayarak alanın var olmasında etken rol oynar. Bu durum habitus ve alanın birbirine ne kadar bağlı olduğunu bize kanıtlar.

Bourdieu, alan kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için oyun metaforunu kullanır. Bir oyunda, oyuncular, onların yatırımları, çıkar amaçları, stratejileri, açıkça ifade edilmeyen kurallar (doxa), herkesin sahip olduğu kartlar vardır. Oyuncular, toplumdaki eyleyicilerdir, yani genel anlamda toplumdurlar. Yatırımları, oyun sonundaki beklentilerini (illusio, yani çıkarlarını) sağlamaya yönelik olarak riske attıkları sermaye parçalarıdır. Asıl sermaye ise, her bir oyuncunun ellerinde bulundurduğu kartlarıdır. Alan, bu oyunun oynandığı yerdir ve kişilerin sermayesine göre alandaki güç ağırlığı, kazanma/kaybetme şansı farklılık gösterir. Oyun sırasında oyuncuların geliştirdikleri stratejiler ise habitus kavramına denk düşer. Bu stratejiler, başarıya götüren belli

formüller değil, süreç içerisinde şekillenen yatkınlıklardır⁷². Bourdieu bu nedenle sosyal hayatı bir oyuna benzetir. Çünkü sosyal yaşam bir mücadele ve stratejiler alanıdır. Kendi verdiği örnekte görüleceği gibi, bir rugby oyununda ya da diğer takım oyunlarında oyuncular, bütün alan hakkında fikir sahibidirler. Takım arkadaşlarının hamlelerini önceden sezer ve tahmin edebilirler. Bu anlamda iyi bir oyuncu, sadece topa iyi vuran değil, ne zaman nerede ne yapılacağını da bilen olmalıdır. Demek ki, genel olarak bütün oyunlarda, oyunu kazanmanın yolu strateji geliştirebilmekten geçer. İşte oyuncuda genel olarak bu tavırları geliştirebilecek bir stil/tarz olacaktır. İşte söz konusu stil/tarz Bourdieu'nün işaret ettiği habitustur. Habitus ile her oyuncu bir sonraki hareketi, bir sonraki oyunu, bir sonraki vuruşu sezgileriyle kavrayabilecektir (Calhoun, 2007, s. 78-79).

Daha öz olarak bir alan, bazı iktidar (ya da sermaye) biçimlerine gömülü konumlar arasındaki tarihsel nesnel bağıntılar bütününden ibarettir. Bir alan tıpkı manyetik bir alan gibi, nesnel kuvvetlerin yapılanmış bir sistemidir; buraya dahil olan bütün eyleyici ve nesnelere dayatabildiği özgül bir ağırlık merkeziyle donanmış, bağıntısal bir konfigürasyondur (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 26). Böylece Bourdieu, “alan”ları, “toplumsal dünyanın farklılaşma süreci”nden doğan ve göreceli özerkliğe sahip küçük dünyalar olarak görür ve bu alanların çeşitli olduklarını ifade eder. Bu alanlar, toplumsal farklılaşmaya göre gitgide artan oranda, sayısal olarak da çeşitlenmektedir. Siyaset alanı, felsefe alanı, bilim alanı, edebiyat alanı, din alanı, gazetecilik alanı, spor alanı, bankacılık alanı, siyasi parti alanı, şirketler alanı gibi. Bu alanların her biri kendi içerisinde Bourdieu'ye göre belli bir bakış açısına, kendine özgü bir dile, bir tarza ya Bourdieu'nün ifadesi ile “doxa”⁷³ya sahiptir. Her alan bu anlamda realite ve habituslarla

⁷² Alan-oyun benzetmesinin daha ayrıntılı bir çözümlemesi için; bkz. Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 82-83.

⁷³ Doxa terimi dünya ve onun içindeki yerimizle ilgili daha bilinçli düşüncelerimizi biçimlendiren, gerçekliği sorgulanmayan, bilinç öncesi anlayışları anlatır. Doxa, hissedilen gerçeklik, itiraz kabul etmediğimiz, aksine olası bir itirazdan önce gelen bir şeydir. Doxa basit olarak şeylerin olma biçimi dahi olsa, gerçekte toplumsal olarak üretilen bir anlayıştır. Doxanın ne olduğu kültüre ve alana göre değişir. Yaşayabilmemiz ve bazı şeyleri kabul edebilmemiz için doxanın sunduğu bir eylem ve farkındalık yönelimine sahip olmamız gerekir. Bu açılardan doxa bir yanlış anlamalar ve çarpıtılmalarla karşı karşıya olabilir. Bourdieu için doxa oyunlar oyanarken, alanlar yaratırken olmaması imkansız olan bir hayat alanıdır. Yanlış tanıma eylemlerimizi etkili kılan pratik hakimiyet içinde inşa edilir (Calhoun, 2007, s. 101-102).

birlikte kurumsallaşmıştır. Ne kadar alan varsa, beraberinde de o kadar habitus oluşur (Timur, 2011, s. 213). Bu noktada alana giriş hakkı ile karşılaşırız. Bourdieu için alana giriş hakkı ile açıklanmak istenen, alanda süregelen mücadeleler içinde egemen konumda bulunanların belirlediği ve sürdürmeye çalıştığı değerlere uygun olmak, uygun hareket etmek, özetle buna uygun bir habitusa sahip olmaktır. Alanın eyleyenlerden alana giriş hakkı olarak talep ettiği, her alanın kendi kuralları çerçevesinde taleplerinin meşru ve daha önemlisi “doğallaşmış” olması durumudur. Alan, doğallaşmış sınırlarını kabullenerek alana dâhil olan eyleyenlerin katılımı ile sürekli olarak kendini yeniden üretebilecektir:

Müzeler cephe duvarına şunu yazabilirlerdi: Sanata tutku duymayan kimse bu kapıdan girmesin- ama bu o kadar doğal ki, böyle bir yazıyı koymaya gerek bile yok. Düzen, illusio’yu, bilgili katılımcının düzene yatırımını yaratır, düzence yaratıldığı için onun anlamını bilen bilgili katılımcı, düzeni sürdürerek böylece onu var eder (Bourdieu, 1999, s. 441).

Bourdieu’nün üzerinde durduğu başka bir konu, bu alanlara giriş hakkı elde edenlerin alanı yeniden üretenler ve oyuna katılanlar olarak eyleyenlerin tutumunun açıklanması gerekliliğidir. Eyleyenlerin asgari maliyetlerle azami getiriyi elde etmek üzere bilinçli hareket ettikleri düşüncesinde olarak, eyleyenleri güdüleyen her şeyin ekonomik çıkara indirgenmesine karşı çıkar. Oyuna katılım ile anlatılmak istenen özünde bu sürecin bir çıkar ya da amaç ile açıklanmayacak kadar doğallaşmış ve eyleyenler tarafından içselleştirilmiş olduğudur (Bourdieu, 1995, s. 152).

Bourdieu için alanın en önemli özelliği, kavramın bir mücadele alanına işaret etmesidir. Bu açıdan toplumsal yapıyı, içinde olanların güç alanı dâhilindeki konumlarına göre farklı amaçlar ve yöntemlerle çalıştıkları, böylece o alanın yapısının korunması ya da dönüştürülmesine katkıda buldukları bir mücadele alanıdır (Bourdieu, 1995, s. 55). Dolayısıyla alan, aynı zamanda bir çatışma ve rekabet mekânıdır, bu bir savaş alanı analogisidir. Savaşa katılanlar, bu alanda etkili olan özgül sermayenin, farklı alanlardaki türü, sanatsal, kültürel, bilimsel ve dinsel alanda üzerinde tekel kurma ve iktidar alanının farklı biçimleri arasındaki “dönüşüm oranlarına” ve hiyerarşiye karar verme gücünü elde etme amacıyla birbirleriyle rekabet etmektedirler (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 25-26). Sosyal alanlar içinde yaratılan etkiler, ne rastgele eylemlerin aritmetik toplamı, ne de ortak bir planın bütünleşmiş sonucudur. Sosyal bir aralıkta meydana

gelen - yukarıda da bahsettiğimiz gibi - rekabet tarafından üretilirler. Bu aralık, rekabetin genel eğilimlerini etkiler. Bu eğilimler, temel hukukunu oluşturdukları oyunun yapısının içine yazılmış olan varsayımlara (iki alan arasındaki ilişkilere) bağlıdır (Bourdieu, 2005, s. 61).

Bourdieu bir alanın oluşumunu üç evrede ele alır. Bu üç evre sırasıyla; özerkliğin kazanılması, yapının ortaya çıkması ve simgesel sermayenin oluşumudur. Özerkliğin kazanılması, bir anlamda içinde bulunulan alana direniş göstermektir. Bu direniş sayesinde iki cephesi bulunan bir çatışma doğar ve kendi alanına sahip olan (örneğin yazınsal) alan, kendi sermayesini oluşturarak, gelişimini tamamlar. Bu süreç, habitusun oluşması ve bu sayede alanın kendisini sürekli yeniden üretmesiyle devam eder. Bu anlamda habitus ile alan arasında ilişki bir bağ vardır. Alan olarak adlandırılan yer, toplumsal alanda var olan ve buraya girenlerin önceden işlerlik kazanarak, yasalarını pratik olarak denetleyebilmelerine imkan sağlayacak, habitus talep edilen alanlardır (Bourdieu, 1995, s. 169). Burada ifade edilmek istenen, söz konusu alanların hepsinin kendilerine has habitusları oldukları ve bu habitusların bilincinde olmayanların, bu alana girişlerinin imkansız olduğudur. Alanın sınırları ve bu alana girişlerin kimin, neyi, hangi şekillerde olacağını ve kurallarının alanın tanımlanması ile bu alanın açıklanmasında zorunluluğuna vurgu yapar. İşte bu sınırları belirleyen nokta Bourdieu'ye göre ampirik çalışmalardır (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 84). Bourdieu için alan, toplumsal dünyanın farklılaşma sürecinden doğan ve bir nebze özerkliğe sahip küçük dünyalardır.

Bourdieu'nün düşüncesinde alan ile bağlantılı görülen başka bir ilişki ise "alan-sermaye sistemi" modelidir. Alan ile sermaye arasındaki ilişkinin özünde alanlar içerisindeki güçten kaynaklanan çatışmalar yer alır. Bu anlamda çatışma içerisindeki alanların açıklanmasında var olan konumların ilişkilerinden temellenen, güce dayalı, bir dağılım vardır. İşte bu güç ilişkisini belirleyecek olan ise yine sermayelerin dağılımıdır. Sermayeler ekonomik, toplumsal, kültürel ve simgesel olmak üzere farklılaşır. Öz olarak ekonomik sermaye, ekonomik kaynaklar anlamına gelir. Toplumsal sermaye, toplum içerisindeki ilişkiler bütünü yansıtır. Kültürel sermaye ise eğitim yoluyla öğrenilmiş tüm kabulleri, davranış kalıplarını, kısacası toplumun özünü içerir. Simgesel sermaye, her sermayenin içerisinde görülebilecek, sahip olunan simgesel değerler

bütünüdür. Simgesel sermaye diğer sermaye tiplerinin herhangi birinin, algısal kategorilerle kavrandığında büründüğü biçimdir. Bu sayede failer sahip oldukları farklı sermayeleri algı kategorileri aracılığıyla simgesel bir güce dönüştürürler. Böylece tahakküm, failerin algısal evreninde meşru, uysal ve hatta masum bir niteliğe bürünür (Göker, 2007, s. 281).

Bununla birlikte, sermaye türleri de toplumdan topluma değişen bir değere sahip olabilmektedir. Bir toplumda ekonomik çıkarlar (illusio) önemli iken, bir diğer toplumda kültürel çıkarlar başat önem kazanabilir. Bu durum simgesel sermayenin şiddete dönüşmesi noktasında da farklılıklar doğurur; diğer bir anlatımla, herhangi bir sermayenin başatlığı, simgesel şiddetin boyutunu da belirler. Tüm bu dinamikler aracılığıyla şekillenen sistemin yeniden üretimini sağlayan dinamik ise habitustur. Görüldüğü üzere habitus, alan ve sermaye arasında yine organik bir ilişki vardır. Bu kavramlar birbirleri ile ilişkileri ve tartışmalar üzerinden ancak açıklanabilecektir.

Yukarıda adlandırılan sermaye tiplerinde çatışmanın öne çıktığı alanların başında, kültürel sermaye gelmektedir. Kültürel sermaye ile açıklanmak istenen, bir alanda gücü elinde bulunduranların (bugünkü anlamıyla devletin) eğitim yoluyla ailelere ve dolayısıyla bireylere aşladığı ve/veya empoze ettiği yapıdır. Bu anlamda okul ve eğitim sistemi çok önemli bir konumdur⁷⁴. Eğitim sistemi çoğunlukla seçkinlerin başarılı olduğu bir düzen dayatır, seçkin olmayan aileler ise bu eğitim sisteminde başarının şart olduğuna inanmış olarak (yani habitus edinmiş olarak) süreçte yer alır ve sistemin yeniden üretimini sağlarlar. Ailelerin çocuklarına miras bıraktığı, aynı zamanda habitusu şekillendiren bu kabuller, o toplumun kültürel sermayesi haline gelmektedir. Dolayısıyla insanların sahip oldukları eğilimler sistemi, onların toplumda işgal ettikleri

⁷⁴ Bourdieu okul kurumunun işlevini daha iyi anlatabilmek için fizikçi Maxwell'in "cin" varsayımını kullanır. Maxwell ikinci termodinamik yasasının askıya alınabilmesi için cin imgesini ortaya atar. O, az ya da çok sıcak, yani az ya da çok hareketli tanecikler arasında bir cin olduğunu hayal eder. Bu cin tanecikleri ayırır, en hızlılarını ısı artan bir kaba, en yavaşlarını da ısı azalan bir kaba atar. Bunu yaparken de, başka türlü yapıldığında ortadan kalkacak olan farklılığı, düzeni korumuş olur. Okul sistemi de Maxwell'in cini gibi, miras yoluyla kültürel sermayeye sahip olanları (seçkinleri), bu sermayeden yoksun olanlardan ayırır. Yetenek farklılıkları ise, miras alınan kültürel sermayeye göre oluşan toplumsal farklılıklardan ayıramayacağından, böylece eskiden var olan toplumsal farklılıkları ayakta tutar (Bourdieu, 1995, s. 40-41).

konuma, özel sermaye donanımlarına bağlıdır (Wacquant, 2007b, s. 62). Ancak sağlanan bu sermaye diğer taraftan, toplumsal arenada bir çatışmayı da tetikleyecektir. Çünkü kişinin belirli bir toplumsal alana katılımı ve bu alan içinde rekabeti ve bununla birlikte, öğrencilerin farklı kültürel yapılar ve farklı toplumsal değerlerle ilgili belli bir kategorileştirme içinde bulunmalarına neden olacaktır. Bu durum da toplumsal bir hiyerarşi yeniden üretilmiş olur (Calhoun, 2007, s. 119). Bourdieu'e göre, sermaye türleri arasındaki karşıtlıklar sembolik şiddeti tetikleyecektir (1995, s. 117)⁷⁵.

Ancak Bourdieu sembolik şiddet ile insanların silahlı güce sahip olmasını ifade etmez. Aksine yanlış anlamadan kaynaklı olarak zarar görmelerinden veya belli zorluklarla karşılaşmalarından söz eder (1995, s. 117). Simgesel şiddeti daha iyi anlatmak için verdiği bir diğer örnek, devlet ile vatandaş ilişkileridir. Örneğin devlet gücünü ve varlığının yeniden üretimini sağlamak için, fiziksel şiddet içermeyen baskı unsuru kullanabilir. Bu simgesel şiddet, egemenlik ve boyun eğme ilişkilerinin sevgi ilişkilerine, iktidarın karizmaya ya da duygusal bir hoşnutluk yaratabilecek bir cazibeye dönüşmesini de açıklar (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 166). Simgesel şiddetin bir diğer özelliği de borcun kabulünün minnete, bu cömertçe edimi gerçekleştirene karşı kalıcı bir duyguya (habitusa) dönüşmesidir (Bourdieu, 1995, s. 187). Söz konusu kabul ettirme sürecinde devletin elinde bulundurduğu baskı araçları simgesel sermayedir ve kültürel sermaye üzerinden işlemektedir. Farklı bir alanda, (örneğin din alanında) simgesel sermayenin içeriği farklı bir boyut kazanacak, ancak sembolik şiddeti sağlaması bağlamında yine aynı işlevi görecektir.

İfade edilen sermaye tipleri yanı sıra başka sermaye türleri de mevcuttur. Bunlar, dinsel, ekonomik, siyasal, okul, dilsel, fiziksel, saygınlık, sosyal, akademik vb. sermayeler olarak şekillenmektedir. Bourdieu'nün bu kadar çeşitli biçimlerde sermayeyi ele almasında etkili olan hususu, iktisadi sermayeyi başkalarının ilgilenmesi için bıraktığı ancak kendisini ilgilendiren şeyin, başkaları tarafından terk edilmiş olan kültürel ve toplumsal sermaye olduğu şeklindeki ifadesine dayandırmak gerekir (Bourdieu, 1997, s. 52). Bourdieu, ekonomik ve kültürel sermayeler arasındaki ilişkide, kültürel sermayenin görece ağırlığının artmasının ekonomik sermayenin kendisini otomatik olarak yeniden

⁷⁵ Dilin simgesel şiddet aracı olarak kullanılması konusunda ayrıntılı bir çözümleme için; Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 135-147

üretme yetisini yok etmediğini vurgulamaya özen göstermektedir. Ancak bu iki sermaye türü arasında bir çatışma da mevcuttur. Hatta ekonomik sermaye ile kültürel sermaye karşıtlığı, toplumsal sınıflarda farklı habitus tiplerinin oluşmasına da neden olmaktadır. Kültürel sermayenin özerk olarak ortaya çıkması ile görece özerk kültürel piyasaların gelişmesi sayesinde, burjuva habitusuna karşılık bir “aristokratik çilecilik” habitusu ortaya çıkmıştır. Aristokratik çilecilik habitusu ile ifade edilen, yöneldiği faaliyetleri ile profesyonellerin lüks zevkleriyle karşıtlık oluşturulması durumudur. Bourdieu için öğretmenlerin ve kamu yöneticileri ile ilgili olarak bu kesimlerin kültürel sermayelerinde ve boş zamanlarından elde edebilecekleri karlarını en yüksek düzeye çıkarma çabasından kaynaklanır (Swatz 2011, s. 310). Aristokratik çilecilik kültürel ve ekonomik sermaye arasındaki çatışmadan doğar.

Bourdieu'nün özgünlük oluşturduğu alanların başında, sermaye üzerine yaptığı tartışmalar ile sermayenin dönüşümü konusundaki düşünceleridir. Farklı alanlardaki sermayeler arasındaki mücadelelerden kazanılan kaynakların birbirine dönüştürülme biçimlerinden söz eder. Örneğin, bir ailede başarılı olan kişiler, kendi birikimleri ve başarılarını o ailenin çocuklarının başarısını yükseltmek için kullanırlar. Yani kendi alanlarına özgü sermayeyi tamamen başka bir sermaye türüne dönüştürmeleri söz konusudur. Dolayısıyla bir anne-baba, sahip oldukları maddi sermaye birikimini ve ekonomik sermayelerini, bağlantı birikimleri olan sosyal sermayelerini geliştirerek çocuklarının evlilik ve yetiştirilmelerinde kullanırlar. Bu sayede ilişkilerini genişletirken, prestijlerini artırırlar, yani kültürel sermayelerine katkı sağlarlar. Böylece birikimler kuşaklar arasında bir aktarım ile yeniden üretilmiş olur (Calhoun, 2007, s. 106).

Bourdieu'nün sermaye türleri anlamında üzerinde durduğu, dönüşüm konusunda özgünlüğü bulmanın yanı sıra onun her şeyi ekonomik temelli olarak görmeyen yaklaşımıdır. Sermayeyi her biri farklı biçimler kazanabilen bir şey olarak gören Bourdieu için, insanların elde edebilecekleri ve biriktirebilecekleri birçok farklı kaynak türü vardır. Bunlar, anlamlarını farklı alanları meydana getiren toplumsal ilişkilerden alırlar. Bu nedenle toplumsaldırlar. Bununla birlikte Bourdieu için ekonomik çıkarlar önemsiz gibi görünse de, aslında diğer sermaye alanlarına destek veren bir sermayedir (Calhoun, 2007, s. 107). İşte bu değerlendirmenin perspektifinden bakıldığında,

sermaye türleri arasında en değerli olan ekonomik sermaye görüntüsü olabilmektedir. Sanatsal sermaye dahil olmak üzere, pek çok sermaye birikimine sahip olmak için ekonomik sermayenin zorunlu ve gerekli olduğu düşünülebilir. Ancak burada ekonomik sermaye ile kültürel sermaye arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. Ekonomik sermaye, para temelli bir piyasada işlemektedir. Kültürel sermaye ise, sadece özel alanlar içerisinde kabul gören bir statü sorunudur. Bu alanlar arasında bir güç mücadelesi söz konusudur. İşte burada bu gücün toplumsal ilişkiler içerisinde kültürel olmasından öte ekonomik sermayeye dayanması durumu ortaya çıkar. Bu durumda Bourdieu, “egemen sınıfa tabi kesim” olma deneyiminden söz eder (Calhoun, 2007, s. 114). Diğer bir ifadeyle entelektüelleri, “egemenler arasındaki hükmedilenler” olarak değerlendiren Bourdieu, entelektüelin özgürlüğünün ve yaratıcılığının göreceli olduğunu ifade eder (Bourdieu, 2000, s. 126). Ancak Bourdieu’yü eleştiren Boer’e göre, her ne kadar entelektüeller üzerinde bir egemenlik kurulsa da, bir yerde onlar da hükmedenlerdir. Entelektüeller, organizasyoncu ve yönlendirici olarak bu işlevi gerçekten yerine getirenlerdir. Öğretici olarak entelektüeller bunu uygularken, kültürel üretim alanına dayanırlar. Kültürel üretim alanının kendisi ise özerk değildir. Aksine iç ve dış etkenlerin etkisi altındadır. Bu noktada dış etkenlerin başında, kilise, devlet ya da sanayi sektörü gelmektedir. İç etkenler ise, basın yayın kuruluşları, radyo ve televizyon gibi sektörlerden oluşmaktadır. Bu alanda entelektüeller ancak kendilerine atfedilen rolü yerine getirebilirler (Boer, 2010, s. 86).

Günümüzde simgesel şiddetin en önemli dinamiklerinden birisi şüphesiz televizyondur. Bourdieu için de çok önemli bir konu olan televizyon, seçkinlerin, yönetenlerin veya hâkim sınıfın kendi lehlerinde kamuoyu oluşturmaları açısından önemli bir şiddet aracıdır. Bourdieu bu şekilde oluşmuş olan kamuoyunun ne derece var olduğunu da ayrıca tartışır. Dolayısıyla habitus, sermaye ve alan kavramları, böylece birbirleriyle içsel bir ilişki içindedir, zira onların her biri tüm analitik gücünü sadece diğerleriyle birlikte kazanır. Bu kavramlar birlikte değerlendirilerek, toplumsal ve zihinsel yapıların birbirleriyle uyumundan söz edilebilir. Ancak habitus ile alan arasında uyumsuzluklar, Bourdieu’nün *Distinction*⁷⁶ ve *Homo Academicus* adlı eserlerinde gösterdiği gibi,

⁷⁶ Bourdieu’nün bir başka temel kavramı “Distinction” (Ayrım) kavramıdır. Aynı isimdeki eserinde Bourdieu, Fransız sınıfsal yapısı hakkında, farklı konumlardaki insanların beğenileri üzerinden ampirik araştırmalara dayalı bir sınıflandırmaya karşı teorik bir tartışma yürütür.

yenilik, kriz ve yapısal değişime yol açan “dönüşüm”ü açıklamamızı sağlayacak kavramlar olacaktır (Wacquant, 2007a, s. 65).

3.3. ENTELEKTÜEL ALAN VE ENTELEKTÜEL TABAKALAŞMA

Fransa’da entelektüeller buldukları konum itibariyle hayranlık duyulan, ancak diğer taraftan toplum içindeki rolleri tarih boyunca sürekli sorgulanan bir kesim olmuştur. Bu anlamda Bourdieu’nün entelektüel tartışmasının öznesinin Fransız entelektüelleri olması fazla şaşırtıcı değildir. Ancak ilk bakışta Fransa ili sınırlı görülse de Bourdieu, sadece Fransız entelektüellerine odaklanmayan ve entelektüellik sorunsalının evrenselliğine dair kuramsal bir yaklaşım geliştirmiştir. Böylece hem bulunduğu yerin entelektüellerinin eleştirisini yapmış, hem de onların toplum içindeki rolleri konusunda tartışma yürütmüştür. Bu nedenle Bourdieu için entelektüel kimdir sorusunun cevabı, oldukça geniş ve derinliklidir.

Bourdieu’nün entelektüele ilişkin düşünceleri, Emile Zola ve Dreyfus Davası’ndan günümüze kadar uzman Fransız entelektüel çizgisinden farklıdır (Swartz, 2011, s. 302). Genel olarak klasik Fransız entelektüellerine hakim olan kapalı ve elit entelektüel anlayışına karşılık, Bourdieu’nün entelektüele ilişkin kavrayışı daha halka yakın, sade ve ulaşılabilir niteliktedir. Bu farklılaşma ile Bourdieu kendisinden önceki bakış açısını eleştirir. Ancak Bourdieu’nün eleştirilerine geçmeden önce onun entelektüel konusundaki yaklaşımını ele almak gerekir.

Çalışmalarının tamamı birbirinden bağımsız ancak bir o kadar da birbiri ile ilişkili olan Bourdieu’nün entelektüele yönelik kuramsal açıklanmasında yine onun “alet kutum” dediği teorileştirmesi ile mümkündür. Bourdieu’nün, eğitim, sanat, edebiyat üzerine yürüttüğü çalışmalarının hepsinde ortaklıklar ve birbiri ile ilişkili bir bağ zaten mevcuttur. Entelektüel üzerine yürüttüğü kuramsal yaklaşımında ise özellikle habitus,

Burada alt sınıfların bir zorunluluk erdemi geliştirmelerine karşılık, elitlerin bunu aşmaya çalıştığını ifade eder (Calhoun, 2007, s. 114).

sembolik şiddet, kültürel sermaye ve alan temalarının hepsini ortak olarak kullanıldığını söylemek yanlış olmaz (Calhoun, 2007, s. 123). Bu açıdan onun kuramında entelektüel, pratikler, kültürel sermaye, simgesel şiddet dinamikleri, kültürel üretim alanları ve modern toplumlardaki tabakalaşma düzeni ile ilgili konuların bütünlüklü bir tartışması olarak şekillenmiştir. Bourdieu'nün normatif temelli entelektüel kuramı (Swartz, 2011, s. 302) her ne kadar diğer bilimsel yaklaşımları gibi ilgi görmemiş dahi olsa, aslında sosyoloji tasarısının merkezindedir denilebilir.

Peki Bourdieu entelektüeli nasıl tanımlar? Entelektüellere dair sosyolojik bir incelemenin nesnesini, nasıl belirler? Bourdieu'ye göre, kimin entelektüel olduğu ve entelektüelliği oluşturan özgül niteliklerin neler olduğu, kültürel alanlar içerisinde yürütülen mücadelenin konusudur. Kültürel alanlar her şeyden önce, onu şekillendiren tarihsel koşullardan beslenir. Yani bir entelektüel alanın varlığını, ancak tarihsel ve toplumsal koşullar olanaklı kılar (Swartz, 2011, s. 313). Bir diğer ifade ile kimin gerçekten entelektüel olduğu sorusu, söz konusu tanımın zamanla nasıl değiştiği ve temelde entelektüel alanın nasıl oluştuğu ile ilgilidir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 107). Bourdieu, dolayısıyla entelektüelin tanımını daha özgül olarak entelektüel işin tanımını üzerinden yaparken aynı zamanda bunun bu tanımı yapacak olanların tanımlanması işinden ayıramayacağını ifade eder (Swartz, 2011, s. 305).

Dolayısıyla, entelektüelin tanımlanması sorunu ile ilişkili olarak Bourdieu'nün görüşü, aslında entelektüelin tanımı ile yapılanın entelektüel işin/emeğin/eylemin çerçevesinin çizilmesi olduğu yönündedir. Dolayısıyla entelektüele ilişkin bir tarif çabasına katkıda bulunan kesimlerin kendilerinin tariflemeye etkisi çok belirleyicidir. Bu nedenle de kültürel üretim alanının merkezinde sürdürülen mücadelenin asıl hedefi, kültürel üretimde yargıda bulunma hakkının kime atfedileceğini belirlemektir (Swartz, 2011, s. 305). Ancak yine de Bourdieu'nün entelektüelin tanımını idealize eden ve onu siyasi ve sosyal bağlılıkları ile birlikte açıklayan önceki entelektüel tanımlarından bir farklılaşması söz konusudur (Swartz, 2011, s. 306).

Öncelikle Bourdieu, Aydınlanma düşüncesinden Dreyfus Olayı'na kadar entelektüelin toplumsal kökenine paralel olarak bir analizde bulunur. Böylelikle entelektüelin istikrarsız, ancak zorunlu bir özerklik ve katılımdan ibaret, paradoks içinde, iki boyutlu bir varlık olduğunu belirlemeye çalışır. Entelektüel, düşünce alanının ekonomik ve

siyasal güçlerden özerkleşmesini kesin olarak onaylayan özel bir otoriteye yatırım yaparken, kendi düşüncelerini ise siyasal tartışmalara dahi ederek toplumun hizmetine sunar. Böylelikle entelektüel bilim ve sanat alanındaki mücadelesi ile yetkin olduğu konular hakkında, kamusal alana müdahil olma hakkı talep edebilmektedir. Bu hakkı üzerinden etkili olabilmek için, kollektif bir mücadele içinde olmaktadır. Zira bilimsel özerklik, dış güçlerin sızmasına karşı tüm bilim insanlarının ortaklaşa hareketi dışında sağlanamaz (Wacquant, 2007a, s. 72). Bourdieu'nün da altını çizdiği gibi, entelektüelin çalışma alanının özgüllüğü, entelektüeli entelektüel yapan düşünce yeteneği ile örtüşmektedir. Bu özgünlük, diğer entelektüeller ile girdiği çatışmaları, kendi düşünceleri ile kendi kimliğini ispat ederek, zafer ile sonuçlandırmasından ibarettir. Entelektüel çatışma alanına girdiği andan itibaren, zaten belli sınırlamaların ve belirlenmişliklerin alanına girmiş olacaktır. O noktadan itibaren kendisinin dışına çıkması olanaklı değildir. Bunun için zaman zaman sahip olduğu imtiyazlardan, elde ettiği kazançtan vazgeçmek zorundadır. Özel yaşamını, arkadaşlıklarını kurban etmek durumundadır. Ama hiç elinden bırakamayacağı aksine her zaman yeniden vurgulamak zorunda olduğu şey, diğerlerinden daha iyi bir düşünür olduğu ve tartışmalarda zaferi kazanan kendisinin olduğudur. Çünkü söz konusu olan kendi kendisini tatminidir. O, kendi tarzına uygun olarak egemenliğin hüküm sürmediği toplumu düşünemeyen bir egemen düzeni yeniden üretmektedir. Bu düzen içerisinde entelektüelin kendi kendisini değiştirerek ortadan kaldırması asla söz konusu değildir (Boer, 2010, s. 90)

Bourdieu'nün düşüncesinde entelektüel gerçek anlamda angaje olmak ile özerk olmak arasında bir çatışmanın olmadığı, Gramsci'deki gibi organik olma tutkusunun dışında, ayrılık halinde olan, ancak bundan da işbirliği gerçekleştiren bir sığata sahiptir (Timur, 2011, s. 241). Bourdieu için entelektüeller, kendi içerisinde diğer araştırma alanları gibi, özel bir alan değil, sosyolojik yöntemin vazgeçilmez bir parçasıdır. Sosyal bilimin oluşturulması için sosyologları hangi kısıtlamaların etkilediğini ve onların egemen sınıfın tabi kesimlerinin üyeleri ve entelektüel hayatın katılımcıları olarak elde etmeye çalıştıkları özel çıkarlarının, ürettikleri bilgiyi nasıl etkilediğini bilmemiz gerekir. İşte bu bilgilenme Bourdieu'nün sosyal teorisinin en ayırt edici özelliği olan "refleksitivite" vurgusunu yansıtır. Refleksivite, sosyoloğun, inceleme nesnesinin inşasına üç faktör aracılığıyla giren çarpıtmaları daha iyi denetleyebilmek amacıyla sosyal bilimin araçlarını sürekli gözden geçirmesi gerektiğinin altını çizmektedir. İlk ve en açık faktör,

araştırmacının kişisel kimliğidir: Cinsiyeti, sınıfı, milliyeti, etnik yapısı vb. İkinci öne çıkan faktör, onun, toplumsal uzaydan büyük ölçüde ayrı olan entelektüel alan içindeki yeridir. Bu faktör, araştırmacının devraldığı ve dayandığı kavramlar, yöntemler ve sorunsalları eleştirel olarak açıklamak kadar, disiplinler ve kurumsal bağlılıklarla uygulanan sansürler karşısında da dikkatli olmasını zorunlu kılmaktadır. Bunların dışında üçüncü ve Bourdieu'ya göre bir sosyal bilimcinin karşılaşacağı en önemli ön yargı, onun toplumsal dünyayı, gerçek zaman ve mekanda başarılabilir pratik bir ödevler ağından ziyade, yorum gerektiren, çözülmesi gereken bir bulmaca olarak yorumlaması ve salt düşünsel veya skolastik bir tavrı benimsemesidir (Wacquant, 2007a, s. 69).

Bütün bu faktörlerin dışında Bourdieu için entelektüellere ilişkin yapılan bir sorgulama aslında, siyaset alanının ve bu alanda müdahil olarak belirecek olan entelektüelin sorgulanmasına neden olacaktır. Bu nedenle eğer, entelektüellerle ilgili bir inceleme yapılırsa, modern toplumlardaki eşitsizlikler, tabakalaşma ve siyasi çatışma da anlaşılabilir olur (Swartz, 2011, s. 303). Toplumsal ve siyasal olan ile bu kadar yakın ilişki halindeki entelektüelin olması gereken hali ise Sartre'daki gibi her şeye müdahil olmaya çalışan entelektüel figüründen farklıdır. Bourdieu'nün düşüncesindeki entelektüel kolektif entelektüeldir ve ilk örneklerini Aydınlanmada bulmuştur denilebilir. Bu entelektüelin işlevi, siyasi olarak özerk, sanat, bilim ve felsefe alanında yetkin ve otorite sahibi ve bu yetkisi ile de belli alanlara müdahale edebilmektir. Ancak bu yetki alanını belirleyen şey, entelektüel için ne bilim alanının kurallarını belirlemek, ne de siyaset alanına dâhil olmaktır. Bu hali ile onun için entelektüelin amacı, sosyal bilimsel alandaki düşüncelerini siyasal hedeflere ve ahlaki olarak ise bir standarta dönüştürmek ve böylece kolektif eylemi yönlendirerek, adalet ve özgürlüğün kurumsallaşmasını sağlayacak, uygun gerçekçi ütopyalar geliştirmeye katkıda bulunmaktır. Wacquant'a göre, Bourdieu'nün entelektüeli her zaman eylemlerini ön plana çıkaran ve direniş hallerini aktif olarak kullanarak, yazınsal faaliyetlerini ve bilimsel çalışmalarını egemen sembolik gücü yıkma çabası ile birleştiren biri olmuştur. Bourdieu'nün bu çalışmaları ile amaçladığı yeni bir Aydınlanma'dır (Wacquant, 2007a, s. 74).

Bourdieu entelektüelleri bilinen tartışmalardaki gibi sınıf ile ilişkisi üzerinden açıklamak yerine, “alan” kuramı ile açıklamaya çalışmıştır. Onun için entelektüelleri davranışları üzerinden toplumsal bir sınıf olarak kabul etmek oldukça yanıltıcıdır (Bourdieu, 1983, s. 213). Bu anlamda sınıf ile entelektüel ilişkisinde, modern toplumlarda sınıfsal yapının adlandırılmasında, tanımlamaların yapılmasında ve toplumların kategorize edilmesinde simgesel üreticiler olan entelektüellerin doğrudan etkisi söz konusudur (Swartz, 2011, s. 303). Dolayısıyla entelektüeller toplumsal sınıf oluşturacak bir iktidar mücadelesi içinde görünmezler. Yani kültürel birikimleri ile ekonomik sermaye ve siyasi iktidar karşısında özerk ve rekabete dayalı bir mücadele zemininde gözükseler bile, toplumsal sınıf yaratacak konumda değildirler (Swartz, 2011, s. 309).

Entelektüellerin öncelikle belirleyici oldukları alan, entelektüel alanlardır. Hatta entelektüellerin farklı tabakalar içerisindeki konumlarının ve davranış ile düşüncelerini açıklamak içinde alanlar üzerinden açıklamak daha yararlı olacaktır (Swartz, 2011, s. 309). Entelektüel alan ile ifade edilen, sanatçıların, yazarların, araştırmacıların ve akademisyenlerin, sanatsal, edebi, akademik veya bilimsel çalışmalarının meşru olarak tanınmasını sağlamak üzere, değerli kaynaklar için rekabet ettikleri kurumlar ve piyasalar ilişkisidir. Başka bir ifadeyle entelektüel alanlar, kültürel üretimin meşru formlarının hangileri olduğu noktasında tanımlana gelen mücadelenin arenasıdır. Söz konusu arenada bireylere ve tek tek meslek gruplarına değil, fakat entelektüel alanlar içerisindeki konumlara odaklanılır. Entelektüeller böylece birbirlerine karşıtlıkla oluşan ve mücadeleye dâhil olan kültürel ve simgesel sermaye tiplerinin eşitsiz dağılımını yansıtan konumlarının sınırlarını çizerler (Bourdieu, 1983, s. 213).

Entelektüellerin içerisinde oldukları alana bir çatışma ve karşıtlık durumu hâkimdir⁷⁷. Entelektüellerin karşıtlık durumları, konumlarını muhafaza eden entelektüeller ile ona karşı duran muhalifleri arasında cereyan eden bir karşıtlık durumudur. Yerleşik durumdaki entelektüellerin amacı, muhafaza etme eylemini sürdürmek iken, rakiplerinin

⁷⁷ Bourdieu'nün Fransız düşünce dünyasında gördüğü karşıtlık ise kültürün bakıcıları ile kültürün yaratıcıları arasında oluştuğunu düşündüğü bir karşıtlıktır. Böylece meşru bilgi türlerini yeniden üretenler ile yeni bilgi biçimlerini icat edenler öğretmenler ile araştırmacılar, öğretim üyeleri ile bağımsız entelektüeller arasında bu karşıtlık süregitmektedir (Swartz, 2011, s. 312).

yürüttüğü stratejinin amacı ise ‘bozgunculuktur’ (Swartz, 2011, s. 312). Bourdieu bu tabakalaşma ve farklılaşmayı açıklarken, entelektüeller arasındaki bir tür hiyerarşik yapılanmadan da söz eder. Buna göre hâkim konumdaki sınıf ile ezilen sınıf arasında, eriştikleri kaynaklar açısından, bir görece üstünlük vardır. Hatta bir adım daha ileriye gidilecek olunursa Bourdieu’nün hâkim sınıfı, ekonomik ve kültürel sermayenin eşitsiz dağılımı bakımından kendi içinde farklılaşmaktadır. Avukatlar, üst düzey yöneticiler ve öğretim üyeleri varlıklı kültürel kapitalistlerdir, dolayısıyla iktidar güçlerini, kültürel değil, ekonomik sermayeye dayandıran sanayicilerle rekabet halindedirler. Entelektüeller ise sermayeleri ekonomik sermayeden düşük olan kültürel kapitalistler olduklarından, onları hâkim sınıfın tabii kesimi olarak tarif edebiliriz. Bourdieu, bu açıdan onları sınıfsal anlamda hem hâkim, hem de tahakküm altında bir konumda görmektedir. Entelektüelleri hâkim sınıf olarak kabul edebilmesinin nedeni, kültürel sermayeye sahip olmalarıdır ve bu sermayeden dolayı iktidara ve ayrıcalıklara sahip olmalarıdır. Tahakküm altında olma durumları ise, entelektüellerin siyasi ve ekonomik sermayeye sahip olan kesimlerle olan ilişkisinde temellenir. Dolayısıyla kültürel sermayenin ekonomik sermaye karşısındaki özerkliği mutlak değil, görecelidir (Swartz, 2011, s. 307-308).

Bununla birlikte karşıtlıkların devam ettiği adı geçen entelektüel alanların yapısı, genel olarak konumlanmış ve düzenlenmiştir. Entelektüeller bu alanlar içerisinde var olma mücadelesi verirler ve entelektüel hayatta olmak için her biri kendi içerisinde ayrı ayrı bir konum işgal ederler. Onlar için bu mücadele içerisinde var olmak, farklı olmak demektir. Ayrıca entelektüel ilgileri ve yatkınlıkları şekillendiren kariyerlerini de bu alan içerisinde belirlerler. Örneğin yaptıkları ve onları görünür kılan diğer faaliyetleri, bu alan içerisindeki çalışmaları arasındadır. Kitap sözleşmeleri, alıntılar, akademik görevleri ve üniversitelerde kadro almak için yürüttükleri çalışmaları, bunların hepsi entelektüel alanlardaki var olma çabalarıdır. Bu süreçte şekillenen ilgiler, aslında aynı zamanda siyasi tavırlardır. Bunlar failerin konumlarını korumak ve yükseltmek için izledikleri stratejilerin sonucudur (Swartz, 2011, s. 313). Bu bakışı ile Bourdieu bilimsel ilerlemeyi bir diğer açıdan siyasi çabaların bir neticesine bağlamış olur. Aynı zamanda entelektüeller bu çabaları ile kendi etki alanlarını yükseltmeye çalışan birer stratejistlerdir.

Entelektüelleri sınıf üzerinden açıklamayan Bourdieu, onları simgesel meşruiyet kazanma çabasındaki yüksek düzeyde örgütlenmiş hatta tabakalaşmış birer kesim olarak konumlandırmaktadır (Swartz, 2011, s. 314). Entelektüeller arasındaki tabakalaşma düzeyini belirleyecek olan husus, öncelikle entelektüellerin yatırım yaptıkları kültürel piyasaların biçimidir. Bunu takiben sonrasında entelektüellerin miras aldıkları ya da biriktirdikleri kültürel sermayenin tipi ve miktarı etkili olacaktır. Diğer açıdan entelektüeller arasında temel farklılaşma, kültürel üretimin iki farklı alanında yer almaları sonucunda belirlenecektir. Kültürel üretim alanı içerisinde üretimin devamlılığını sınırlı da olsa gerçekleştirecek olanlar, eğitim sistemine bağımlı kesimler ile daha serbest durumdaki kitlesel üreticilerdir (Swartz, 2011, s. 314). Entelektüellerin bu dağılıma paralel olarak farklılaşması, iki somut şekilde gerçekleşmektedir: Sınırlı üretim alanı hâkim konumu gösterirken, kitlesel üretim ise tabi olanların kesimini ifade eder. Kitlesel üretim alanlarında üretimin seri hale gelmesi ve sermayeye dönüşümü daha kolaydır. Simgesel üretimin olduğu sınırlı üretim alanlarında ise katılımcılar bilim ve sanat ile uğraşarak hakem onayı almaya çabalayan konumundadırlar (Swartz, 2011, s. 315). Öte taraftan sınırlı üretim alanı içerisinde de bir farklılaşma mevcuttur. Buna göre, simgesel alandaki mevcut düzeni korumaya ve yeniden üretmeye çalışan kesimler arasında, işgal eden ile yeni simgesel sermaye biçimleri önerenler arasında bir çatışma da mevcuttur (Swartz, 2011, s. 315). Sınırlı kültürel üretim alanları içerisindeki en çok tartışmaların yaşandığı alan, üniversitelerdir. Üniversiteler, hem klasik anlamda geçmişin kutsandığı ve eserlerin aktarımının yapıldığı yerler olarak görülür, hem de kültür üreticilerinin meşrulaştırma arenalarıdır. Bourdieu bu anlamda entelektüel alanın meşru kültürünün muhafazası, kutsanması, aktarılması ve yeniden üretim sistemlerini eğitime bağlamaktadır (Bourdieu, 1969, s. 179).

Entelektüel farklılaşmalar, üretim tipleri ve miktarları kadar bir diğer etkene, yani iktidar ile arasındaki mesafeye de bağlıdır. Bu temel üzerindeki karşıtlık, egemen kesimlere hizmet veren uzmanlar ve teknisyenler ile genelde sosyal bilim alanlarında çalışan, hiçbir yere bağlı olmayan, bağımsız entelektüeller arasında gerçekleşmektedir. Bu sayede bağımsız entelektüeller, entelektüeller alandaki özerklikten dolayı siyaset alanına müdahil olarak eleştirilerde bulunurlar. Buna karşılık, diğer entelektüel kesimler daha uzak durmaktadırlar. Karşıtlık durumunu sanatçılar arasındaki ilişki üzerinden açıklayan Bourdieu, sanat alanında burjuva sanatı üretenler ile avangartlar arasında var

olan bir ikilikten söz etmektedir (Swartz, 2011, s. 318). Genel olarak Bourdieu'nün düşüncesinde entelektüeller arasındaki tabakalaşmayı yaratacak olan, daha iyi ve seçkin konumu elde etmeye yönelik temayüz etme çabasıdır. Somut bir ifadeyle, iktidar ile ilişkilerde yakınlık ve uzaklık konumudur (Swartz, 2011, s. 318)⁷⁸.

Sonuç olarak Bourdieu'nün entelektüel alanları, entelektüel ile toplumsal sınıflar arasındaki ilişkinin belirginleştirilmesi ve pekiştirilmesini sağlamaya yöneliktir. Özellikle kültürel üretimlerinden dolayı entelektüeller, uzmanlaşmış kişiler olarak sınıf yapılarını meşrulaştırırlar. Entelektüellerin statüsündeki zenginleşme, aynı zamanda onların pratiklerini değiştirir. Böylece maddi zorunluluktan uzak olanlar, ancak belli konumlarını aşmış olarak pratiğe katılabilirler. Entelektüeller, gündelik yaşamsal kaygılardan uzaklaşırken oyuna dâhil olabilirler. Bunu sağlayacak olan entelektüellerin sahip oldukları yatkınlıklar, açık bir ifadeyle habituslarıdır. Habitusun yanında, ayrıca, entelektüel alanda rekabete girilebilecek bir tür yeterlilik sağlayan “kültürel sermaye” de bir zorunlu faktördür. Bu iki şartın yerine gelmesi ile entelektüel bir alan ve kapanma yaratacak yani bu nitelikte olmayanların alanın dışında olması sağlanacaktır. Her habitus kendisine bir entelektüel alan yaratacağından, entelektüel alanlar toplumsal sınıf yapısının yeniden üretilmesine bu sayede katkı sağlayabilecektir (Swartz, 2011, s. 321).

Bourdieu'nün entelektüelliğe dair yürüttüğü tartışmada, entelektüelin eleştirel yanı olarak benimsediği ve özelliklerinden biri olarak açıkladığı husus, entelektüelin bilimin otoritesine sahip sembolik iktidar egemenliğine karşılık, savunma mekanizması üretmek zorunda olduğudur. Bourdieu bu anlamda sosyal hayata katılan entelektüellere tıpkı bir siyasal parti veya siyasal aygıt görevi verilmesini eleştirir. Entelektüelin görevini, araştırmacıları bir araya getirecek disiplinli ve uluslar arası bir kolektif araştırma kuruluşu yaratmak şeklinde ifade eder. Bilindiği gibi, bu anlamda kendi yaşamını da bu amaca adanmıştır.

Bourdieu'nün entelektüel alan perspektifine göre, siyasal ve sosyal muhalefet de entelektüelin evrensel özelliği olmak zorunda değildir. Entelektüellere böyle bir özellik

⁷⁸ Bourdieu iktidar ile yakınlık uzaklık ilişkisine bakarak yaptığı entelektüel kesimlerin tabakalaşma düzeninden önce iktidar alanının analizinde bulunur. Ona göre, önce kültürel üretimin, edebiyat ve akademi olarak çeşitli alanlarının iktidar alanlarıyla ilişkileri konumlandırılmalıdır. Sonrasında, diğer kültür üreticisi tiplerin içinde buldukları kültürel üretim alanları içerisindeki yapısal konumları tespit edilmelidir (Swartz, 2011, s. 307).

atfetmek, olasılıklar yelpazesini baştan daralttığı için, konunun ele alınmasında peşin hükümlülüğe yol açar. Entelektüellerin bu açılardan, ortak sosyal veya siyasi bağlılıklara sahip olduklarını ya da tümünü birden ayırt edecek ortak bir bilişsel eğilim sergilediklerini varsaymak imkânsızdır. Yani, entelektüellerin kaynaşmış ve kendi bilincinde olan ve aynı zamanda statükoya karşı çıkan bir entelijensiya oluşturduklarını da varsayamayız. Bourdieu, bizatihi “entelektüel” etiketinin bir tür simgesel sermaye biçimi olduğunu, bu etiketin değeri ve kimin onu taşıyacağı konusunda mücadele yürütüldüğünü göstererek, bu eleştirel farkındalığa katkıda bulunur. Bourdieu’nün yaptığı alan çalışmaları aslında, hukuk, tıp ile teknik entelijensiyaya yönelik değil, daha çok sanatçılara, yazarlara, akademisyenlere, diğer bir anlatımla hümanist entelijensiyaya odaklanır. Bu anlamda analizinin temelinde, çoğunlukla kültürel sermayeye sahip olanlar, yani hâkim sınıfa sahip olanlarla sınırlılık söz konusudur. Bu anlamda Bourdieu’nün kavramlaştırması, başat kültür piyasalarına yatırım yapan, bütün kültür tiplerini kapsama amacı taşır. Böylece araştırmacı kişi, geleneksel anlamda entelektüel ile ifade edilen kesimlerden daha geniş bir kesimi içine alacak şekilde ampirik bir çevrenin analizinde bulunur. Bu sayede her çevrenin evrenselleştirilmesine izin verilmeden, tarihsel bağlamın özgül nitelikleri ile bir incelemede bulunulur. Bu alan çalışmalarına rağmen, Bourdieu, entelektüelin ne olması gerektiğine ilişkili olarak normatif görüşler içeren eleştirel entelektüel rolünde ısrarcıdır. Entelektüeller, ona göre bilim silahına sahip olanlar olarak iktidarın hizmetinde değil, o iktidarın eleştiricileri olmalıdırlar (Swartz, 2011, s. 306-307).

3.4. BOURDIEU’NÜN SİYASAL EYLEMCİ PRATIĞİNİN YANSIMASI: ENTELEKTÜEL ELEŞTİRİSİ

Bourdieu’nün “üye olmak eleştiriden vazgeçmektir” şeklinde açıklanabilecek yaklaşımında entelektüellerin eleştirisi ile amaçladığı, bilinen entelektüellik algısının geldiği konumu sorgulamaktır. Bourdieu’nün sorgulamasını başlattığı nokta, entelektüellerin ekonomik değişimler ile birlikte uğradıkları yapısal değişimdir. Bu yapısal değişimler, entelektüellerin rollerinde önemli değişimler yaratmış ve

entelektüellerin rolleri yeniden şekillenmiştir. Buna göre, işgücünün artan bir kısmının teknolojik açıdan gelişmiş büyük bürokratik kurumlarda istihdam edilmesiyle gerçekleşen hizmet ekonomisi yönündeki değişim, kültürel üretim koşullarda köklü değişimler yaratmıştır. Bourdieu, meslek yapısındaki geniş çaplı dönüşümden dolayı, Sartre gibi geleneksel bağımsız kültür üreticilerinin sayısının azaldığını, teknokratik entelektüellerin iktidarının arttığını gözlemler (Swartz, 2011, s. 310). İşte Bourdieu'nün temel entelektüel eleştirisi, bu yaklaşımı ile başlar.

Bourdieu için bir karşı iktidar mekanizması olan entelektüellerin, belli bir kesimin etkisi altında ve ona bağımlı olmaması gerekir. Bu nedenle onun ilk yaptığı, aynı zamanda akademik yaşamında ses getiren çalışması, bir yerde kendi konumundan da yola çıkarak akademi ile doğrudan hesaplaşmasıdır. Bourdieu bu hesaplaşmayı da yürüttüğü alan çalışmasının verileri ile oluşturduğu eseri *Homo Acedemicus*⁷⁹,ta gerçekleştirir. Bourdieu bu eserinde kendisinin de parçası olduğu üniversite ile hesaplaşmıştır. Ona göre Fransız akademisi, öz olarak siyasal alan içerisinde etkili olmasa da, kültürel sermaye olarak en etkili yere ve dönüştürücü etkiye sahip bir konumdadır (Göker, 1999, s. 38). Adı geçen çalışmada Fransız üniversitelerinde analizlerde bulunmuş ve oldukça geniş kapsamlı bir çalışma yürütmüştür.

Homo Academicus, düşünümsellik (Reflexivite) buyruğunun somut bir uygulamasıdır (Wacquant, 2007a, s. 70). Bourdieu sahadan elde ettiği veriler çerçevesinde akademi ve entelektüellik ile ilgili önemli sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre, akademi içerisinde karşılıklılık üzerinden şekillenen ikili bir hiyerarşi söz konusudur. Birincisi, failin - yani akademiklerin - geçmiş birikimlerinin devamı olan, ekonomik ve siyasi sermayelerine bağlı olarak toplum içerisinde sahip oldukları toplumsal hiyerarşidir. İkincisi, bilimsel otorite ve entelektüel ünden kaynaklanan kültürel hiyerarşidir (Bourdieu, 1988, s. 12). Bourdieu her iki hiyerarşik kalıpların genel bir sonucunu bu araştırma ile ortaya koymuş olur. Böylece üniversitenin bir mücadeleler alanı, yani özel dinamiği ekonomik ve kültürel sermaye arasında, içinde yönetici sınıfın da yer aldığı, rekabeti yansıtan bir

⁷⁹ Buna göre, 1967'de başladığı çalışmaya, 1971'de sona ermiştir. Paris'teki üniversite çalışanları üzerine yapılan çalışmada akademi alanına ilişkin genel olarak belli koordinatları belirlemiştir (Göker, 1999, s. 39-40).

mücadeleler alanı olduğunu göstermek için akademik alanı ana hatlarıyla ortaya koyar. Bu nedenle gücü elinde olanlar, daha çok maddi açıdan egemen disiplinler üzerinde, yani hukuk, tıp ilke olarak akademik sermayede ve maddi kaynaklar üzerindeki kontrolde kök salmışken, doğa ve insan bilimleriyle temellenen “maddi açıdan tabii” disiplinler, esasen “entelektüel sermayeye” yani emsaller tarafından değerlendirilen bilimsel kapasiteler ve başarılarla dayanırlar (Wacquant, 2007a, s. 71).

Bourdieu'nün eserinde akademisyenler, diğer çalışmaların da benimsendiği yaklaşım ile nesnelcilik-öznelcilik geriliminden çıkış yolu bulmaya çalışan, bir toplumsal faillerdir. Buna göre bu failer, birer rasyonel özneler değildir, toplumsallaşmış faillerdir. Biyolojik anlamda bireyselleştirilmiş dahi olsalar, birey ötesi bazı özelliklerle donatılmışlardır (Bourdieu, 1988, s. 149-150). İşte Bourdieu'nun *Homo Acedemicus*'da bulmaya çalıştığı husus, failerin bu birey ötesi yatkınlıklarıdır. Bunun için öncelikle insanları nesneleştirmenin güçlüklerinden yola çıkarak, akademisyenlerin de bu nesneleştirmeden haz almadıklarından söz eder. Bu anlamda akademisyenler için yapılacak bir kategorileştirme, kişiliklerin geçmiş birikimleri, konumları, alan içerisinde sahip oldukları hiyerarşik yetkileri ve simgesel düzen dikkate alınmadan yapılmış olunur. Akademisyen ya da değil, araştırmacı veya eğitmen gibi isimlendirmeler de yapay olacaktır. İşte bu noktada Bourdieu ampirik çalışmalara başvurmuş ve veriler üzerinden anlamlı olacak toplumsal uzamlar ortaya koymaya çalışmıştır. *Homo Acedemicus*'ta bu anlamda, akademi alanındaki çatışmalar ve yaklaşımlardan yola çıkarak belli bir toplumsal teorik yaklaşımı ortaya koymaktadır (Göker, 1999, s. 39).

Bourdieu'ye göre üniversiteler, bilimsel çalışmaların yürütüldüğü kesimler ve bir bilim alanı içerisindedirler. Toplumsal aktörler ve bilim adamları, bu alanlar içerisinde anlamlandırılmaya çalışılır. Ancak burada yapılmaya çalışılan, sosyolojinin sosyolojisidir. Bourdieu'nün yaklaşımına göre, bilim alanlarının her birisi bir güçler alanıdır. Bu güçler alanı içerisinde, alanlar arasında güçler kavgası yürütülür. Üniversiteler Bourdieu'ye göre özerkliğe sahip, kendisini yöneten, karar ve denetleme organları olan alanlardır. Bu anlamda her üniversitede yer alan eleman, kişisel habitusu ile bu alanlarda özgül yer işgal edecektir. Üniversiteye dışarıdan herhangi bir etki olması durumunda bu etkiyi kendisi yansıtarak yıkacaktır. Bourdieu “bir alan ne kadar özerk ise, kırarak yansıtma (refraction) gücü de o kadar fazla olur; sonunda, sık sık

tanınmaz hale gelene kadar değişme olur” demektedir (Bourdieu, 1988 s. 22). Yine Bourdieu’ye göre, entelektüeller diğer her Şey eşit olduğunda, özgül sermayeye ne kadar az sahiplerse, egemenlerin baştan çıkarmalarına o kadar açık olurlar (Bourdieu, 1983, s. 322). Entelektüellerin kendilerini gerçekleştirmek adına sahip oldukları sorumlulukları da bu alanda belirlenmiş olunur. Entelektüellerin işlevi ve aynı zamanda yerine getirmekle yükümlü oldukları görev, içerisinde yaşadıkları dünyanın gerçekliğinin farkında olarak, insanların aşağılandığı, köleleştirildiği, terk edildiği ve horlanmış bir varlık olarak yürüttüğü bütün ilişkileri yıkarak toplumsal değişimi getirecek eylemler sunmak ve bu doğrultuda geliŐecek olan politikaların yanında olmaktır (Schneegg, 2007, s. 52).

Bu noktada entelektüellerin, ezilen grupları destekleme eğilimi, iktidar alanı içerisinde kendilerinin de tabi konumda olmaları ile doğrudan ilişkilidir. Diğer bir açıdan ekonomik sermaye ile kültürel sermaye arasındaki iliŐkiyle ilgili kuramında, entelektüel tavırlar hakkında tahmin yürütmeyi sağlayacak bir hipotez ne sürer: kültürel sermaye yatırımı ne kadar fazla ise kültürel sermaye ile ekonomik sermaye arasındaki orantısızlık da o kadar yüksektir. Bu durumda bireylerin yerleşik düzene meydan okuma ihtimalleri de aynı oranda yüksek olur. Aynı Şekilde Bourdieu’nn karşı bakışına göre, daha az sermayeye sahip isek, entelektüellerin statükoyu desteklemeye daha fazla eğilimli olduklarını görürüz (Bourdieu, 1983, s. 322).

Bourdieu’nün akademik alan ve entelektüellere ilişkin başka bir düşüncesi entelektüellerin sosyolojik incelemeye tabi kılınmalarının zorunlu olduğudur. Elit okulların toplumsal hiyerarşiyi meşrulaştırma aracı olarak kilisenin yerini aldığı gelişmiş toplumlarda, yöneticiler kararları ve politikalarını meşrulaştırmak için sürekli olarak akla ve bilime baŐvurmaktadırlar. Bu durum, özellikle sosyal bilim ve branŐlarında kanaat anketleri, piyasa araştırmaları ve reklamcılık Şeklinde oluşur. Bourdieu ise entelektüellerin aklın bu Şekilde yanlış kullanımlarına karşı çıkılması gerektiğini ifade eder. (Bourdieu, 1989 akt, Wacquant, 2007a, s. 71-72). Bu karşı çıkıŐındaki hedef kitlesi, entelektüel kesimler arenasındaki en önemli eleştirisini gerçekleştirdiği kesimler, elit bir kültürel geleneği savunan ve bu yaklaşımı ile “fildişi kule” olarak niversiteleri kendisine mekan edinmiş kutsallaŐtırılmıŐ ğretim üyeleridir (Swartz, 2011, s. 359).

Bilim adamlarının dışında Bourdieu'nün eleştirisine maruz kalan kesimler, hakim gruplara ve devlete hizmet sunan, bu kesimlerin çıkarlarına uygun biçimde çalışan uzman rolündeki entelektüellerdir. Özellikle bu entelektüeller, siyasal alanın diğer aktörleri olan siyasal partiler, siyasal nitelikteki diğer örgütlere hizmet ederler ve bunu yaparken de bilimi bir araç olarak kullanırlar (Swartz, 2011, s. 359)⁸⁰. Bilim adamlarının yanı sıra Bourdieu siyasetçiler, gazeteciler, kamuoyu yoklamacıları gibi bireysel ve toplumsal aktörlerin de varlığını kabul eder. Bu aktörler Bourdieu'ye göre, siyasal alanın içerisinde kanunları düzenleyen ve yönlendiren konumdadırlar. Bourdieu'nün özellikle eleştiri getirdiği ve etkili olduklarını düşündüğü aktörlerin başında gazeteciler ve medyada yer alan her türlü TV yorumcuları gelmektedir. Bourdieu hem televizyon kanallarının ve medyanın belli odakların elinde olmasından dolayı sorgulamalarda bulunmuştur, hem de bu medya kanallarında yer alan, simgesel şiddet uygulayıcısı konumundaki entelektüel kesimleri ve kendi kullandığı ifadeyle “fast-thinker”ları sorgulamıştır. Bu entelektüeller bir taraftan yaptıkları ile kültürün bir endüstri haline gelmesine hizmet sunmakta, öte taraftan ise konumları ile halkın istenen bir yönde düşünmesini sağlamaktadırlar. Bourdieu'ye göre, entelektüellin bunu aşabilmesinin yolu ancak her tür bağlılıktan kurtulması ve özgün bir sosyal bilim yaratması ile mümkündür. Kendisi de bu konudaki görüşlerini profesörlük yaptığı üniversitenin kanalında, kendi belirlediği bir formatta sunar bu format, daha sonra “Televizyon Üzerine” adıyla basılacak olan ve televizyondan yayınlanan derslerine de yansımıştır. Burada göstermeye çalıştığı şey, kendisinin inisiyatif koyabildiği bir kanalda, istediğini söyleyebildiği, ancak bir entelektüel durumuna ve görüşüne ilişkin bilgi sahibi olmadan davet edilerek belli başlı zenginlerin elinde bulunan kanallara çıkmışsa, inisiyatifin kaybolacağı ve orada bulunan düşünürün fast-thinker konumuna düşeceği. Fast-thinker’lar, Bourdieu'nün tanımlamasıyla, istenilen konuda istenilen şeyleri akademik bir üslupla söyleyen ve medya tarafından sıklıkla tercih edilen popüler (sözde) akademisyenlerdir. Bu yolla simgesel şiddetin yeniden üretildiğini ve bu şiddet biçiminin ona maruz kalanların ve aynı zamanda, çoğu kez onu uygulayanların sessiz suç ortaklığıyla ve her iki tarafın da onu uyguladıkları ya da ona maruz kaldıklarının

⁸⁰ Bourdieu bu eleştirileri yaparken, siyaset ile bilim arasında bir ilişki olduğunu kabul eder. Ancak bu ilişkinin oluşmasında siyasetçilerin tahakkümüne değil, bilim adamlarının kendilerinin oluşturduğu gündemi daha önemli bulur (Swartz, 2011, s. 359).

bilincinde olmadıkları ölçüde uygulanan bir şiddet biçimi olduğunu söyler (Bourdieu, 1997, s. 21-22).

Televizyon Üzerine eserinde Bourdieu, günümüz televizyon ve gazete haberciliğinin, birbirinden farklı davranabilme ya da aynı haberi en önce verebilme hırsının zamanla bütün habercileri aynı hale getirdiğini anlatır. Haber bültenlerinde, aslında konuşulması gerekenin değil de, yukarıdan gösterilmesi istenenin gösterildiği ve geçiştirme haberlerle gündemin sürekli bulanıklaştırıldığı konularına değinilmektedir. Bourdieu bu haberlere konu ya da önyak olan aydınları düzene bağlı kesimler olarak tanımlar. Bu düzene bağlılar, çoğunlukla eski modele göre eleştirenler (ya da yalnızca solcular) olarak yaşamayı sürdürürler (Bourdieu, 2006, s. 68). Bourdieu tüm bu tek düzelikten kurtulmak için entelektüellerin kurtarıcı olabileceğini, ancak pazarın güçleriyle suç ortaklığı ve işbirliğinden kaçabildikleri takdirde bunu başarabileceklerini söyler. Kendisinin de bu konuda bir direniş oluşturmaya çalıştığını söyler (2006, s. 69). Bütün yaşam mücadelesi de bu yöndedir. Aslında Bourdieu'nün toplumsal evren ve toplumsal varoluşun özüne ilişkin bakışına kendi yaşam deneyimi etkilidir. Bu nedenle onun düşüncesinin temelinde de yeniden üretim değil, mücadele yer almaktadır (Wacquant, 2007b, s. 57).

Medyada görünür olma durumundan yola çıkarak Bourdieu, öncelikle kendi yaşadığı toplumun entelektüellerini yani Fransız entelektüellerinin ödüllendirilmesi ve hiç bir ülkede olmayan bir üne sahip olmalarını eleştirmiştir. Özellikle toplumda sürekli her konuda fikrinin sorulduğu, medyanın peşinden koştuğu ve herkes tarafından makbul görülen, mükemmel entelektüelleri sorgulamıştır (Calhoun, 2007, s. 82). Bourdieu, bilimsel görüşlerin bu şekilde popülerleşmesini ve bu fikirler üzerinden entelektüellerin de starlaştırılmasına karşıdır. Bu eleştirisi üniversitede ki akademisyenler içinde yapmış ve onların popülerliklerini akademi çevresinde bir güç olarak kullanmalarını sorgulamıştır. Bourdieu böylece eğitim sisteminin yerine başta televizyon olmak üzere, kitle kültürü ve okul dışı kültürel formasyonda daha etkili olmasına yol açan değişimleri hafife almaktadır.

Bourdieu'nün yapmaya çalıştığı aslında entelektüellerin sosyal konumlarının da ötesinde yaratıcı bir yanlarının olduğunu düşünen idealize edilmiş bakışı eleştirmektir. Eleştirel bakışı sayesinde aynı zamanda bilim alanında kendisine özgünlükler yarattığı

söylenbilir. Bunların en başında da Fransız düşüncesindeki yaygın yaklaşımın aksine, entelektüelleri hâkim sınıfın içerisinde konumlandırmış olması gelir (Swartz, 2011, s. 308). Neticede Fransa’da entelektüeller her zaman sol içerisinde, işçi kesimi ile ve hâkim sınıfla mücadele eden konumunda görülmüştür. Bourdieu bunun bir yanılgı olduğunu iddia eder. Entelektüellerin tavrı, işçi sınıfıyla bir dayanışma içerisinde olmak değil, bir ayrıcalık durumuna ve buna dayanan profesyonel çıkarlardan beslenmek temellidir. Ezilen gruplarla aralarında varmış gibi gösterilen dayanışma da kırılabilir ve sıradandır (Swartz, 2011, s. 309).

Bourdieu’nün bir diğer özgünlüğü de entelektüellerin doğrudan bir sınıf olamayacağını düşünmesidir. Sınıf ve entelektüel ilişkisi ona göre simgeseldir. Bourdieu, Marksist düşüncenin etkisi ile entelektüelin sınıf yapısı içerisindeki konumunu siyasi eylemleri ile arasındaki bağın kültür alanlarına katılımıyla dolaymlandığını düşünür (Swartz, 2011, s. 323).

Bourdieu bu denli bağlantısızlık üzerinden açıkladığı entelektüeli, hakim kesimlerin hizmetinde olmasını eleştirdiği kadar, ezilenlerin yanında olmasını da eleştirmiştir. Bu nedenle solcu entelektüellerin özellikle işçi sınıfı ile ilişkili olmasına ve onların önderi olarak çeşitli şekillerde hizmet etmelerini eleştirir ve bu siyasi eylemcilik biçimini kökünden reddeder. Ona göre entelektüelin sol kesimlerle girmiş olduğu “yol arkadaşı” imgesi bilimsel bir yaklaşım değildir (Swartz, 2011, s. 360). Sol, ezilen kesimlerin entelektüellerle olan ilişkisi ve dayanışma duygusu özünde gerçek gibi durmuş olsa da, bu ittifak son derece kırılabilir. Çünkü bu kırılabilir ittifak, sınıfsal tahakküm ile ilgili ortak bir deneyime, yani habitus özdeşliğine değil, yapısal açıdan benzeşik olan bir sınıfsal tahakküme dayanmaktadır (Swartz, 2011, s. 326)⁸¹. Böylece Bourdieu,

⁸¹ Bourdieu’nün entelektüellerin toplumsal konumuna ilişkili başka bir tasniflemesi de muhafazakar kökenli entelektüeller içindir. İlgili alanlarda çok dahil olmasa da muhafazakar kökenli entelektüelleri, ilk olarak hakim konumda olanlar ve hakim kurumlar, bu kurumların elitleri ve entelektüel kurumlar arasında stratejik konumlar geliştirmiş olanlar şeklinde tasnifler. Raymond Aron ve Schumpeter’i bu gruba dahil eder. İkinci tiptekileri, yüksek kademedeki kamu görevlileri, yani devlet soyluları olarak gruplar. Bunlar Fransız yüksek öğreniminin elit dilimi içindeki kazandıkları meşruiyet ve devlet bürokrasisi içinde işgal ettikleri konumdan ötürü, tarafsız teknokratlar olarak işlev görürler. Üçüncü entelektüel tipi ise, Bourdieu’nün Weber’den aldığı tabirle “proleteriyamsı entelektüeller” dedikleridir. Entelektüel alanlara tabi konumundaki küçük burjuva entelektüelleridir. Kendilerinden daha ayrıcalıklı konumundaki kültürel varislerin hayat tarzına erişemeyen bu ilk nesil entelektüeller, anti- entelektüalizmin ana damarlarından birini oluştururlar (Bourdieu, 1992, s. 38-39).

entelektüeller arasında bir tabakalaşma sisteminden söz eder. Bu tabakalar içerisinde halk ya da popüler kültür adına konuşanların en alt konumda olduklarını ifade eder. Bu kesimler düşük kültürel sermayeye sahip ve entelektüel hayat tarzının bazı yönlerinden mahrum olan bir ilk nesildir. Bu kesimler aynı zamanda çifte tahakküm altındadırlar. Çünkü bu kesimler hâkim sınıfın tabi kesimi içerisinde ezilen konumundadırlar. Hatta bu kesimleri Bourdieu, “proleteriyamsı entelektüeller” olarak tanımlar. Sözü edilen entelektüeller, toplumsal hareketler içerisinde son derece şiddetli bir kurum karşıtı rol oynarlar. Bu entelektüeller, reformist ve devrimci hareketleri içerisindeki karşı tavır almaları ile daha çok bir anti entelektüalizm biçimindedirler (Swartz, 2011, s. 326).

Bourdieu'nün entelektüeller üzerinden yaptığı sorgulama ve eleştirilerinin arka planında onu etkileyen dönemin entelektüel figürleridir. Öncelikle Jean Paul Sartre'ın kişiliğinde ortaya çıkan entelektüel figür, Bourdieu'nün temel tartışmasının ipuçlarını sunmaktadır. Yani onun entelektüel üzerine düşünmesinde doğrudan bir entelektüel olarak Sartre'ın etkisi vardır. Bourdieu'nün kendi ifadesi ile:

...okul dünyasından çıkarken ve çıkmak için, kişiliğimi, Sartre tecrübesinin bana göre temsil ettiği her şeye karşı inşa ettim. Sartre'da en az sevdiğim şey onu sadece bütünsel entelektüel yapan şey değil, ideal entelektüel, entelektüelin örnek figürü ve özellikle de kendisine bütün entelektüellerin ebedi minnet duygusunu kazandıran özgür entelektüel mitolojisine benzersiz katkısıydı (Timur, 2011, s. 36).

Bir diğer ifadesinde Bourdieu, dünyayı sorgulayan çok entelektüel olduğunu düşünmesine karşılık, entelektüel dünyayı sorgulayan çok az entelektüel olduğuna dikkat çekmektedir (Timur, 2011, s. 37). Bourdieu'nün Sartre'dan farklılaştığı nokta, Sartre'ın düşüncesindeki “bütünsel entelektüel” yaklaşımıdır. Sartre'ın bütünsel entelektüelinin, Emile Zola'nın kişiliğinde belirdiği söylenebilir. Buna göre entelektüel olmak, dönemin bütün sorunları hakkında eleştirel konuşabilmektir. Bourdieu ise bir sosyolog olarak, entelektüelin günün bütün konularını konuşabilmesini eleştirmiştir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 185-186). Yani entelektüelin her konu hakkında bir fikri olmak zorunda değildir. Bu temelde Bourdieu'nün entelektüellerin siyasi tavır alma konusundaki duruşu da burada önem kazanmaktadır. Ona göre, entelektüellerin Julien Benda'nın düşüncesindeki gibi, tavır almayan ve tarihsel süreçlerin dayattığı doğruları savunan olması gerekmemektedir. Ya da dönemin bütün sorunları konusunda kamusal olarak siyasi tavır alan, Sartre'ın düşüncesindeki “tam entelektüel” imgesinde

olmak zorunda değildir. Bourdieu entelektüelin temel ve değişmez bir özelliği olduğunu ifade ederek entelektüelin olmazsa olmazı olan *özerklik istencini* ön plana çıkarır. Bu bağlamda tarihsel koşullara bağlı kalarak entelektüelin özgürlük yönünde bir isteği olduğu düşüncesindedir. Dolayısıyla Bourdieu'nün entelektüel özgürlüğün kararlı bir savunucusu olduğu belirtilmelidir (Swartz, 2011, s. 341).

Düşüncelerini şekillendiren bir diğer kişi ise eserlerini geç okuduğunu ifade ettiği Gramsci'dir. Entelektüelin toplum içerisindeki konumu ve belli bir grup kimliği oluşturma rollerine ilişkili olarak Gramsci ile benzer düşünmektedir. Bourdieu ile Gramsci'nin benzer görüşlerinin başında toplumun kendi kendisini yönetebilmesi için entelektüellerin önemli birer aktör olduklarını ve bu nedenle yapısal bir konumlarının olduklarını önemseyen yaklaşım öne çıkmaktadır. Gramsci de kitlelerin örgütlenmesi ve örgütlenme üzerinden kendilerini özgürleştirmeleri için, onları kavramsal ve felsefi olarak geliştirecek uzmanlaşmış kimselere ihtiyaç olduğunu ve bu insanlar olmadan kuram ve pratik anlamında kuramsal bir bakışın geliştirilemeyeceğini ve örgütlenme olamayacağını ifade eder (Swartz, 2011, s. 303). Gramsci ile bir diğer benzerlikleri, entelektüeller ve sınıf ilişkisi noktasında şekillenmektedir. Bourdieu, kültür alanlarının içsel farklılaşma mekanizmalarını vurgular ve bu farklılaşmanın entelektüel meslekleri icra edenler arasında sınıfsal birlik oluşmasını engellediğini söyler. İşte bu noktada, entelektüellerin ayrı bir sınıf oluşturmadıklarını ve sermaye ile emek arasında seçim yapmak zorunda kaldıklarını savunan bir düşünceye sahiptir. Gramsci düşüncesinde de entelektüeller, sınıf ilişkilerini şekillendiren ve sınıfların bu konuda teşvikine olanak tanımış olsalar da, ayrı bir sınıf oluşturabilecek imkan ve ortak kuramsal zemine sahip değildirler (Swartz, 2011, s. 309). Benzerliklerin yanı sıra bilimsel entelektüel modelin içeriği noktasında her iki düşünür arasında farklılıklar da mevcuttur⁸².

Bourdieu'nün düşünsel genişlikte ve her alanda yeterli gibi görünen yaklaşımlarına karşılık gerek sosyal bilimci olarak yürüttüğü mücadeleleri, gerekse bilimsel literatüre olan katkılarını yeterli bulmayan başka yaklaşımlar da mevcuttur. Bunlardan biri de Bourdieu'nün eğitim sisteminden ziyade, başta televizyon olmak üzere kitle kültürüne ait okul dışı etkenlerin kültürel formasyonda daha etkili olmasına yol açan değişimleri

⁸² Bu konuda literatürde çok fazla yayın olmasa bazıları şunlardır: Jim Glassman *Cracking Hegemony in Thailand: Gramsci, Bourdieu and the Dialectics of Rebellion*, Michael Burawoy *The Roots of Domination: Beyond Bourdieu and Gramsci*.

önemsememesi durumudur. Bourdieu'nün sınıflar arasındaki simgesel mücadelenin gündemini belirleme noktasında akademiye ve akademinin uzmanlaşmış kültür piyasalarına atfettiği geleneksel önemin Fransa'da veya başka bir ülkede bugün geçerliliği net değildir (Swartz, 2011, s. 318). Her ne kadar son dönem çalışmalarında, medyanın entelektüel alanlar üzerindeki etkisinin olumsuz olarak artışı üzerine yoğunlaşmış dahi olsa, bu konudaki eksikliği eleştirilmiştir.

Bourdieu düşünceleri ve eylemlerini birleştiren, bu anlamda praksis felsefecisi olarak siyasal alana müdahale ihtiyacı içerisindeki bir düşünce adamı olmuştur. Aslında Bourdieu'nün praksis felsefesinin mantığı siyasal olanda gizlidir. Toplumsal ve teorik eylemler, öz itibarıyla siyasaldır. Bourdieu'nün praksolojisi somut, tarihsel, her zaman farklı olabilecek ya da farklı yapılabilir bir egemenlik durumu ve pratik sürecine bağlanmıştır. Bu anlamda, yaşamın gerçekliğin de insanların yanında olduğu için aynı zamanda taraftır. Praksis sayesinde entelektüeller de kendi kibirlerini, bilmezliklerini ve sosyal pratiğe karşı olan mesafelerinin meşruiyetini kaybetmiş olacaktırlar (Schnegg, 2007, s. 52).

Bourdieu'ye göre, Aydınlanma, ekonomi başta olmak üzere her alanda eskiye dönüşü meşrulaştırmak için, ilerleme, akıl ve bilim örtüsü altında iddialar geliştiren ve böylece arkaizme destek çıkararak ilerici düşünce ve eylemi redde çalışan yeni siyasal yaklaşımlar ile sürekli tartışıldığı bir döneme geçilmiştir. Bu anlamda yüzyılın sonu yoğun toplumsal gerilim ihtimaline gebe. Avrupa'da insanlar, kendi tarihlerinde bir dönüm noktasıyla karşı karşıyadırlar, toplumsal mücadelelerin, düşünsel ve siyasal kavgaların işçiler ve yurttaşlar için sağladığı birkaç yüzyıllık kazanımlar, ideolojinin sonu, tarihin kaçınılmaz son noktası olarak sunan piyasa ideolojisinin yayılmasının doğrudan tehdidi altındadır (Wacquant, 2007a, s. 73). Bu nedenle kendisinde bu gelişmelere karşılık bir entelektüel olarak entelektüelliğin tarihsel misyonuna uygun şekilde, işsizler, evsizler, göçmenler ve eşcinsellerin haklarını savunmak amacıyla, yeni oluşturulan gruplara kamusal meşruiyet ve sembolik güç kazandırmaya yardım eden biri olarak, bilimsel otoritesini toplumsal hareketlerin hizmetine sunmaya çalışmıştır. Örneğin yine, devlet müdahalesinin kaldırılması ve kamu mallarının özelleştirilmesi atılımına direnebilecek bir "Avrupa refah devleti" yaratılması ile ilgili Alman Bundesbank Başkanı ve piyasaların yönetiminin başrahibi ile bir çatışmada bulunur. Ayrıca Bourdieu'nün aktif

olarak yer aldığı Uluslararası Yazarlar Parlamentosu'nun kuruluşuna da katkıda bulunarak, entelektüel çevrenin Cezayir'de ve başka yerlerdeki zulme ve Batılı devletlerin ön yargı ve ayrımcılığın sıradanlaşması konusunda hoşgörülü tutumlarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Bunun yanı sıra pek çok eylem içerisinde olan ve akademik basım faaliyetinde bulunduğu bilinmektedir (Wacquant, 2007a, s. 74).

Bu eylemsel birliktelik ile Bourdieu düşüncelerini hayata geçirme fırsatı bulurken öte taraftan çelişkili bir pozisyonda da kalmaktadır. Neticede Bourdieu, akademik kişilerin sahip oldukları bilgileriyle entelektüel camiada popüler olmasını eleştirirken, kendisi de yaşadığı dönemde çok tanınan ve etkili bir sosyal bilimci haline gelerek popüler olmuştur. Bu anlamda kitapları, söyleşileri takip edilen, yazıları her yerde yayınlanan bir akademik güce sahipti (Calhoun, 2007, s. 83). Bu durum onun kendi konumunun da çelişkili olduğunu gösterir. Onun bu çelişkili konumuna doğru iten etmenlerden biri de bir sosyolog olarak, akademik alandan zamanla siyaset alanına kaymış olmasıdır. Alan Touraine'e göre, 1995 kışında Lyon Garı'nda demiryolu işçilerini desteklemeye giden Bourdieu'nün statüsü, bu gün içinde değişmiştir. O günden sonra Bourdieu bir halk sosyologuna dönüşmüştür. Yani bilim adamı kimliğinden sıyrılmış onun yerine daha populist bir siyasetçi gelmiştir. Siyaset alanına bilim adamı kişiliği ile girerek Bourdieu bir yerde siyaseti bir gerçeklik alanı olarak inşa etmiştir. Diğer bir ifade ile aslında siyaset alanında toplumsal diğer gerçekliklerde inşa edilmiştir. Bu gerçeklik inşası sürecinden siyasal alanın önemli aktörleri olan bilim adamları etkili ve karar vericidir.

Sonuç olarak Bourdieu, modern entelektüel dönemseller olarak, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başı arasında ortaya çıkan ayrı bir simgesel üretici tipi olarak görülür. Emile Zola ile ilgili bakışına göre, o disipliner olarak otoriteye dayanan ve siyasete katılan ideal entelektüelin tarihsel bir görünümüdür. Bu noktada entelektüellerin zorunlu olarak iki koşulu yerine getirmelerinin beklentisini taşıyan Bourdieu'ye göre birinci boyut, dini, siyasi, ekonomik açıdan iktidardan bağımsız, entelektüel açıdan özerk alana sahip olmalı ve o alanın yasalarına saygı göstermeleri beklenir. İkincisi ise, kendi uzmanlık alanlarındaki bilimsel birikimlerini, o alanın dışındaki siyasi faaliyetlerinde devreye sokmalarıdır (Swartz, 2011, s. 342).

Bourdieu bakışı ile evrensel bir akıl veya ussal bir özne yerine, bunların olabirliğinin tarihsel anlamda gelişebilme imkânından söz eder. İnsan doğası ona göre, özgür olarak

seçim yapan bir özne değildir, insan aklını doğuştan olmayan ama sosyal belirlenimlerin dünyasına karşı verilen bir mücadele ile adım adım fethedilecek bir tarihsel imkân olarak görür. Bu noktada onun sosyal bilimin modern dünyadaki rolü noktasındaki görüşü daha farklıdır. Ona göre sosyal hayatın geliştirilmesi, insan özgürlüğünün imkanlarını artıracak bir Aydınlanma düşüncesinden beslenir. İnsanın davranışını belirleyen koşullar ile birlikte bilinçli farkındalığın geliştirilmesi ile birlikte bilinmeyen sınırlarının daraltılması sağlanacak ve bu sayede, insan neyi değiştirip neyi değiştiremeyeceği konusunda bir fikirsel alana sahip olacaktır (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 198-199). Bu noktalardan hareketle insanın kendisinin de sosyolojiyi, üniversiteyi, toplumu kurarken bu bakış ile farkında olmadan kurma imkanımız olacaktır (Swartz, 2011, s. 348). Swartz'ın bu yorumu ve genel olarak Bourdieu'nün insanın kendisini var edebilme düşüncesi noktasındaki fikirleri bize, praxis düşüncesinin gerçekleşmesine dair olasılıklı bir yol çizme imkânı sunmaktadır.

4. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ENTELEKTÜEL SÖYLEMLERİN GRAMSCI VE BOURDIEU ÜZERİNDEN ANALİZİ: TEKEL EYLEMİ ÖRNEĞİ

4.1. TEKEL'İN ÖZELLEŞTİRME SÜRECİ VE EYLEMİN KISA TARİHİ

Ocak 2001'de Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) kapsamında faaliyet gösteren bir kuruluş iken, Özelleştirme Yüksek Kurulu (ÖYK) kararı ile özelleştirme kapsam ve programına alınan Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Anonim Şirketi (TEKEL)⁸³, sermayesinin tamamı devlete ait olan bir kuruluştur. 09 Ocak 2002 tarihli 4733 sayılı Kanunla İktisadi Devlet Teşekkülü haline getirilen TEKEL, 05 Şubat 2002 tarihli 2002/6 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu Kararıyla Özelleştirme Yöntemleri arasına mülkiyetin devride dâhil edilerek 01 Ocak 2003 tarihinden itibaren Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Anonim Şirketine dönüştürülmüş bulunmaktadır (Özerman, 2009).

31 Mart 2003 tarih ve 2003/12 sayılı ÖYK Kararı ile yeniden yapılandırılan ve Sigara Üretim ve Alkollü İçki Üretim Birimlerinin Pazarlama ve Dağıtım Birimleri ile birlikte 2003 yılı sonuna kadar özelleştirme süreçlerinin tamamlanması kararı alınan TEKEL'in özelleştirilmesi sürecine farklı zamanlarda ve farklı yöntemlerle devam edilmiştir. 23.12.2003 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 2003/85 sayılı ÖYK kararıyla Nurol-Limak-Özaltın-Tütsab Ortak Girişim Grubu'nun kurduğu MEY AŞ'ye satılmıştır.

⁸³TEKEL ilk defa 1862 yılında Osmanlı Hükümeti, Fransa ve İngiltere arasında imzalanan ticaret anlaşması sonucunda tütün ithalinin yasaklanması nedeniyle İnhisar'ın kurulması ile gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra 1925'de tütün ve tütünle ilgili hizmetlerin devlet tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır. 1941 yılından 1983 yılına kadar faaliyetlerini TEKEL Genel Müdürlüğü olarak yürüten şirket, bu tarihte KİK haline getirilerek, bu süreç içinde ayrıca Afyon Alkoloidleri Hizmetlerini yürütme görevini de üstlenmiştir. Ancak 1984 yılında, bu görev geri alınmıştır. 11 Mart 1987 tarihinde şirket, Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TEKEL) adını almıştır (Doğruel ve Doğruel, 2000, s. 64).

Böylelikle TEKEL'in alkollü içkiler departmanı tamamen satılarak özelleştirilmiştir (Tek-Gıda İş, 2003).

Bu özelleştirmelerin ardından gelinen noktada, çalışanların istihdamı konusunda yapılan düzenlemeler, özelleştirilen kamu kuruluşlarında ilk bakışta gözlenemeyen asıl sorunun başlangıcını oluşturmuştur. Özelleştirmenin uygulandığı fabrikalarda, o fabrikaların özel şirketlere satışından sonra, çalışanlara bir teklifte bulunulmuştur. Bu teklife bakıldığında, işçilerin bu özel işletmelerin önerilerini kabul etmedikleri takdirde fabrikaların kapatılmasından dolayı başka kamu işyerlerine 4-C statüsünde istihdam edilmeleri söz konusu olmuştur. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK)'da kamu hizmetlerinde memurlar, sözleşmeli personel, geçici personel A, B ve C fıkralarıyla tanımlanmıştır (DMK, 2011, s. 67). 4-C kapsamındakilerle ilgili de her yıl Hükümet bir kararname çıkararak, koşulları belirlemektedir. Şu anda geçerli olan kararname 10 Ocak 2009 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Kamu Kurum ve Kuruluşlarındaki Geçici Mahiyetteki İşleri Yürütmek Üzere Geçici Personel İstihdamı ve Bu Personele Ödenecek Ücretler Hakkında Karar'dır (Resmi Gazete, 2010).

4- C statüsünü tanımlayan ilk koşul, bir yıldan az süreli veya mevsimlik hizmeti kapsıyor olmasıdır. Söz konusu düzenlemenin yasal maddesine göre, bu statüde bir işçi en çok 10 ay çalışabilmektedir. Ancak bu süre, 4 aya kadar indirilebilmektedir. 4- C uygulamasında, çalışanlara belirlenen ücretler dışında herhangi bir ad altında ücret ödenmesi yasaktır. Böylece toplu iş sözleşme hakkı ortadan kaldırılmaktadır. Bu göreve de Bakanlar Kurulu'nun karar vermesi gerekmektedir. TEKEL işçileri için bu maddenin uygulanmasının anlamı şudur: Kamu işçisi statüsündeki TEKEL işçileri, 4-C'li olmayı kabul ederlerse, işçi statüsünde çalıştıkları sürede elde ettikleri tüm hakları kaybetme ile karşı karşıyadırlar. Diğer bir ifade ile 4-C uygulamasında çalışanların, daha önce sahip oldukları özlük haklarında değişim meydana gelecektir. TEKEL işçilerinin eylemlerinin başlangıç noktasını da bu durum oluşturmuştur.

4-C'nin uygulamasına baktığımızda, bugüne kadar özelleştirilen işyerleri kapsamında ve işyerinin tamamen kapatılması durumundaki kamu çalışanlarına uygulanmaktadır. Daha önce yapılan özelleştirmeler kapsamında TEKEL işletmelerinde de 4-C statüsünde

çok sayıda işçi istihdam edilmiştir. Türkiye’de 4-C statüsünde çalışan 70.000 kadar işçi bulunmaktadır. TEKEL işçilerinin 4-C’ye geçirilmesi, kazanılmış özlük haklarının kaybı dışında, 10 ay çalışma, iş güvencesinin ortadan kalkması ve ücretlerde yüzde 50’ye varan düşüş anlamını da taşımaktadır (Balta, 2010)

TEKEL işçilerinin, bu uygulamaların ardından ilk eylemleri, Bitlis ve Malatya Tekel Sigara Fabrikası çalışanlarının, bu fabrikaların satışlarının ardından gerçekleştirdikleri protestolardır. TEKEL fabrikalarının British American Tobacco’ya (BAT) satışından dolayı, işçiler protestolarını kendilerini işyerlerine kapatarak göstermişlerdir. 22 Ağustos 2008 tarihinde gerçekleşen bu eylemler bir ilk olmasına karşılık, Türkiye’nin farklı illerinde (Tokat, Bitlis vs.) küçük çapta protesto şeklinde olduğundan, ulusal basında çok geniş yer bulmamıştır. TEKEL işçilerinin bundan sonraki ses getiren eylemi ise, 15 Aralık 2009’da gerçekleşmiştir. TEKEL işçileri, kendilerine 1 Mart 2010 tarihine kadar tanınan 4-C kadrosuna başvuru süresine karşı çıkmışlar ve bağlı oldukları Tek-Gıda İş Sendikası’nın desteği ile iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Genel Merkezi önünde eylem yapma kararı almışlardır (Tek-Gıda İş, 2009). Eylem sadece bununla sınırlı kalmamış sonrasında, Türkiye’nin farklı illerinden gelen TEKEL işçileri Ankara’nın merkezinde çadır kurarak eylemlerini sürdürmüşlerdir. Bu aşamadan sonra, eylem daha geniş katılımlı olarak devam etmiş ve medya organlarında geniş yer bulması ile de farklı kesimlerin dikkatini çekmiştir. Böylece eylem ve eyleme neden olan sorun tek başına işçilerin olmaktan çıkmış, sivil toplum örgütleri, meslek kuruluşları, işçi/memur sendikaları ve öğrencilerin katılımı ile toplumsal bir boyuta dönüşmüştür.

15 Aralık 2009’da başlayan ve 78 gün süren TEKEL eylemleri, 1 Mart 2010’da fiilen sona ermiş olsa da, etkileri ve sonuçları ile tartışılan bir direniş olmuştur. Kuşkusuz eylemin en önemli özelliği, kendisinin doğrudan bir sonuca ulaşmış olmasıdır. 1 Ocak 2010 tarihinde hükümet, 4-C’de bazı düzenlemeler yapılacağını ve çalışanların haklarının yeniden düzenleneceğini açıklayarak eylemcilerin evlerine dönmesi çağrısında bulunmuştur. Bunu reddeden işçiler eylemlerine devam etmişlerdir. Hükümet bundan sonra, 1 Şubat 2010 tarihinde yeniden 4-C’nin iyileştirilmesi yönünde öneride bulunmuştur. Ancak eylem daha da farklı kesimlerden destek alarak devam etmiştir. Bu da, eylemin toplumsal bir hareket olarak etki alanının genişliğini gösteren bir örnektir.

Ayrıca işçilerin, haklarının savunulması noktasında sendikanın yetersiz kaldığını ifade etmeleri ve bu duruma gösterdikleri tepki üzerine sendika başkanlarının istifası da eylemin belirgin farklı özelliklerinden bir diğeridir. Eylemin kuşkusuz en somut etkisi de Danıştay'a açılan 4-C uygulamasının süre iptali konusundaki davanın sonuçlanmasıdır. Eylemci işçiler davanın sonucunu kazanım olarak kabul ederek 1 Mart 2010 da eylemlerine son vermişlerdir (Türkmen, 2012, s. 45,47).

TEKEL eyleminin bir diğer özelliği, son dönemlerdeki eylemlerden farklı olarak, örgütlenme şeklinin aşağıdan yukarıya gerçekleşmiş olmasıdır. Eylemci işçiler, kendi aralarında birliktelik yaratmış ve sonrasında sendikayı eyleme ikna etmişlerdir (Soydan, 2010, s. 105). Bu anlamda TEKEL eyleminin özelliklerinden biri de belli bir liderlik ya da yönlendirme olmadan gerçekleşmiş olmasıdır. TEKEL eylemi, iş güvencesi için mücadele eden işçilerin direnişi olmasına karşılık, eylem devamında sadece güvencesiz çalışmaya karşı gerçekleştirilmemiş ve doğrudan TEKEL'in özelleştirilmesine karşı yürütülen bir mücadele olmuştur. 78 gün süren, işçilerin aileleri ile birlikte yürüttüğü ve Türkiye'nin farklı illerinden gelen işçilerle birlikte içerisinde çeşitlilikleri barındıran bu eylemin bir başka öne çıkan özelliği ise dışarıdan sivil toplum örgütlerinden aldığı destektir (Okay, 2011). Eylemin yüksek oranda ses getirmesinde hiç kuşkusuz eylemin destekçilerinin çok sayıda olması etkilidir.

Bütün bu özellikleri ile birlikte, 1980 sonrası Türkiye'sinin yarattığı toplumsal krizlere ve tepkisizliğin aksine, insanları bir araya getiren TEKEL eyleminin önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Eylemci işçilere artan destek, onların eylemde ve kendilerinde olan güce inançlarını artırmıştır. İşçi kesiminin Türkiye'de bir sınıf hareketi olarak birleştirici güce sahip olabileceği ortaya çıkmıştır. Farklı dini inanca ve farklı siyasi görüşe sahip işçiler, sadece kendi hakları için mücadele etme noktasında birliktelik sağlamış ve etnik ya da cinsiyet temelli kimliklerinden sıyrılarak emek temelinde bir duruş sergileyebilmişlerdir⁸⁴. Bunun dışında TEKEL eylemi, Türkiye'de

⁸⁴ TEKEL işçilerinin eylemleri konusunda yapılan çalışmalarda üzerinde durulan konuların başında, eylemci işçilerin kadın-erkek ayrımı olmadan, direnişte ortak duruş sergileyebilmeleridir. Kadın işçiler, 19 Aralık 2009'da eyleme destek veren kadın örgütleri ile birlikte, yürüyüş düzenlemiş ve eylemin daha geniş çevrelerde etkili olmasını sağlamışlardır (Türkmen, 2012, s. 43). Bu etkiyi eylemin farklılığı olarak saptayan, hem eylem sırasında hem de sonrasında yapılan akademik çalışmalar da mevcuttur. Bu konuda bakınız: Tekel İşçisi Bir

söylemlerde sürekli tekrarlanan demokratikleşme, insan hakları ve özgürleşme kavramlarının gerçek anlamda varlığının sorgulandığı bir parametreye dönüşebilmiştir. Gerek eylemin başlangıç sebebi gerekse eylem sürecinde devletin uygulamaları bu hakların sorgulanmasına imkân tanıyan bir durum yaratmıştır. Çalışmanın konusu olarak bu eylemin seçilmesinin başlıca sebebi, işte eylemin bu farklı yönleri sahip olmasıdır.

4.2. EYLEMİN NEDENLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ: TEKEL EYLEMİNE YÖNELİK FARKLI YAKLAŞIMLAR

4.2.1. TEKEL Eylemi: Amacı ve Sonucuna İlişkin Değerlendirmeler

TEKEL eyleminin kendisinin, yansımalarının ve etkilerinin incelenmesi için öncelikle eylemin gerekçesine yönelik tartışmalar ile bu eylemin yarattığı krizin nasıl çözümlenebileceğinin tespiti yapılmalıdır. Bu anlamda çalışmada entelektüellerin eylemin nedeni olarak öne sürdükleri noktaları belirlenirken, referans noktası, onların eyleme ilişkin söylemleri ve duruşlarıdır. Entelektüeller olarak çalışmada ele alınan kesimler arasında ortak tavırlar geliştirerek eyleme destek verenler olduğu gibi, eleştirel bakanlar ve tavırsız yaklaşanlar bulunmaktadır. Aslında entelektüeller, köktenci ve devrimci hareketlerde önemli rollere sahip olan bir çevredir. Özellikle sosyalist hareketin entelektüeller için bir çekim noktası özelliğinde olduğu söylenebilir. İşçi hareketlerinde ise, özellikle Batı ülkelerinde herhangi bir basit protesto eylemleri olsa da entelektüellerin onun geliştirilmesine önemli kuramsal katkıda bulunmaları beklenir (Bottomore, 1997, s.78). Gramsci'ye göre de entelektüellerin rolleri, kriz zamanlarında karşı hegemonyanın oluşturulması sürecinde belirleyicidir. Buna göre, entelektüeller karşı hegemonyaya mücadelesini, parti içerisinde örgütleyerek kolektif birliktelik oluşturmaya çalışacaklardır (Gramsci, 1985, s.38). Bourdieu'de ise, entelektüelin işçi sınıfı ya da hakim sınıfla mücadele edenler ile girmiş olduğu işbirliğini yanıltıcı bulur. Ona göre entelektüelin amacı dayanışma içerisinde olmak değil, ayrıcalıklı durumunu,

Kadının Uyanışı (Okay, 2011), Bir Direniş Öyküsü TEKEL (Yılmaz, 2011), Tekel Direnişi'nde Kadınlar:Sessiz Çılgınlıkların Siyaseti (Kumlu, 2011).

profesyonel olarak desteklemektir. Bu noktada, ezilen gruplarla ilişkisi kırılğan ve sıradandır (Swartz, 2011, s.309). Ancak hem Gramsci hem de Bourdieu'nün teorik yaklaşımlarının ortak noktası, entelektüellerin grup kimliği oluşturmadaki rolleriyle ilgili görüşleridir. Her iki düşünür de kitlelerin kendilerini en geniş anlamıyla örgütlediği müddetçe, farklılık ortaya koyamayacaklarını belirtir. Entelektüellerin kendi içinde bağımsız olmaları, ancak başkalarının fikirlerini, kavramsal ve felsefi olarak geliştirilmesi işinde uzmanlaşmış olmaları ve kuram-pratik ilişkisinin kuramsal yönünü somut bir biçimde ortaya koymaları ile gerçekleşecek örgütlenme durumunda oluşacaktır (Gramsci, 1971, s. 334; Bourdieu, 1990, s. 27).

Her iki düşünürün düşünceleri çerçevesinde, TEKEL eyleminin değerlendirmesinde bulunduğumuzda, eylemci işçilerin kendi örgütlenme ve bağımsız hareket etme gücü ve praksis anlayışının bu eylem sürecinde hem işçiler hem de çalışmada ele alınan ve entelektüel olarak kabul edilenler üzerinden tartışmasının yapılabileceği görülecektir. Gramsci, insanların sahip olduğu zekâyı, toplumsal işlevi yerine getirmek için kullanmalarını entelektüelin tanımında temel alırken, praksi de açıklamaktadır. Ona göre praksis hem felsefi hem de sosyolojik anlamı olan bir kavramdır (Gramsci, 1971, s. 443). Gramsci'nin bu bakışı, onun entelektüel için yürüttüğü yeni bir tartışmadır. Sadece felsefe “yapan” değil, politika ile dünyayı değiştirmeye çalışan bir entelektüelin tanımında bulunur (Demiroviç, 2010, s.156). TEKEL eylemi gibi işçi sınıfının bir birliktelik içerisinde mücadele deneyimlerinin bir örneği olan hareketin, entelektüeller için önemsiz ve görülmez olması beklenemez. Bir diğer ifade ile sadece düşünce bağlamında tartışılması dışında eylemin bir çelişki olarak farklı çevrelerde yönetimin sorgulanmasında etkisi olacaktır. Eylem süreçlerinin yarattığı çelişki, işçi sınıfına kendi sınıfı adına yürüttüğü mücadelede diğer kesimlerle ittifak kurmanın gerekliliğini göstermiştir. Bu ittifak ya da mücadele halindeki kesimlerin de eylemci süreci ele alışları bu anlamda değerlidir.

4.2.1.1. Birinci Yaklaşım: Hak Arama Mücadelesi

TEKEL eyleminin nedenlerinden ilki olarak değerlendirebileceğimiz yaklaşım, eylemin bir hak arama mücadelesi olarak görüldüğü ve haksızlığa uğramış işçilerin mağduriyetinin giderilmesi gerektiği şeklindeki yorumlardır. Bu anlamda eylemin hukuksal ve idari olarak hak gaspına uğrayan işçilerin, haklı bir mücadelesi olarak görüldüğü söylenebilir. Eylemin gerekçesine bu argümanla yaklaşanlar, işçilerin yanında olan ve destek veren gruplardır. Bunların içerisine dâhil edilebilecek olanların başında işçi veya memur sendikaları gelmektedir. Özellikle eylemi gerçekleştiren sendika olan, TÜRK-İŞ'in söyleminde “haklı eylem” “haksızlığa uğrayan işçiler”, “hak talebi” vurgularının olduğunu söylemek mümkündür⁸⁵. Sendika, işçilerin mağdur oldukları yönündeki açıklamalarında, işçilerin mücadelesini, ekme mücadelesi olarak tanımlanmıştır. TÜRK-İŞ Başkanının açıklamasında, TEKEL işçilerinin direnişi, eve giren paranın, sofraya konan yemeğin mücadelesi olarak tasniflenmiştir. Buna göre, TEKEL işçileri, çocuklarını okula gönderebilmenin, hastalarına ilaç alabilmenin, ev kirası ödeyebilmenin, gaz alabilmenin, elektrik, su faturalarını ödeyebilmenin mücadelesini vermektedirler (Kumlu, 2009a). Sendikanın tavrı, bu eylemi gerçekleştiren bütün diğer çalışan kesimlerde olduğu gibi, sadece temel ihtiyaçlarımızı karşılayabilecek bir işe, bir gelire sahip olmak şeklinde açıklanmaktadır (Kumlu, 2009b). TÜRK-İŞ'in söylemi eylemin boyutunu ve gerekçesini daha anlaşılır hale getirerek, diğer işçiler için de eylemi bir simge durumuna dönüştürebilmiştir. TÜRK-İŞ böylece, işçilerin eyleminin bütün özelleştirme mağduru işçiler içinde örnek olabilecek noktaya geldiğini ifade eder.

Bourdieu'ye göre, entelektüellerin ezilen ve mağdur edilen grupları destekleme eğilimi, iktidar alanı içerisinde kendilerinin de tabi konumda olmaları ile doğrudan ilişkilidir. Buna göre, kültürel sermaye yatırımı ne kadar fazla ise ekonomik sermaye ile arasındaki

⁸⁵ Bu konuda bkz.: Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun Türk-İş Başkanlar Kurulu Açış Konuşması, 23 Aralık 2009 / Ankara (2009a), Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun Türk-İş Başkanlar Kurulu Açış Konuşması 30 Aralık 2009 /Ankara (2009b), Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun “Çalışmama Hakkını Kullanma Eylemi”de Yaptığı Konuşma. 08.01.2010/İzmir (2010b).

orantısızlık artacağından, yerleşik düzene karşı durma da o oranda yüksek olacaktır (Bourideu, 1983, s. 322). Bu açıdan bakıldığında kendisini mağdur olan kesimle özdeşleştiren ve ekonomik sermayeye bağlı olmayan entelektüel duruşlarının eylemci işçilerden yana olmasını beklemek gerekir. Sendikalar, mağduriyet ve haksızlık olarak gördüğü TEKEL eylemlerine devam ettiği süreç içerisinde destekleyici bir tarzda yaklaşmışlardır. TÜRK-İŞ, Genel Merkezi önünde devam eden TEKEL eylemini, işçilerin bir ekmek mücadelesi ve benzeri görülmemiş bir deneyim olarak tanımlamaktadır. Sendikanın başkanı Kumlu'ya göre, işçiler gerek kişisel olarak; gerek örgütlü yapının içinde, eşi benzeri görülmemiş ekmek mücadelesi için hiçbir koşul öne sürmeden, her şeylerini vermişlerdir. Aynı zamanda “ben” değil, “biz” olabilmenin örneğini göstermişlerdir (Kumlu, 2010b)⁸⁶. Birlikte hareket etmenin işçiler için önemine dikkat çeken bu açıklamalar, bütün sendikal örgütler için örgütlü eylemlerde beklenen bir yaklaşımdır. Sendika için eylemin gerekçesi, tamamen insani amaçlar içermektedir ve buna bağlı olarak sendikanın temsilcileri eylemcilerin, temel ihtiyaçlarının karşılanması için bu eylemin haklılığını savunmaktadır⁸⁷. Bu yaklaşımın ve açıklamaların temel hedefi, işçiler olduğu kadar, mağduriyetin sebebi olarak değerlendirilen iktidara da yönelik bir eleştiri içermektedir. Buna göre, sendika sözcüleri iktidarın kendi açıkladığı vaatlerine sadık kalarak davranmasını ve demokrasiden, haktan yana olmasını beklediklerini ifade ederlerken, eylemci işçilerin taleplerinin sade ve masum olduğunun altını yinelemektedirler (Kumlu, 2010b). Bu açıdan değerlendirildiğinde, sendikanın tavrı eylemi sahiplenmek ve işçileri eylem sürecinde yönlendirmektir. Bu duruşu ile sendika, eylemin belli bir yöne doğru kontrol altında tutulmasını da sağlayabilmiştir. Diğer bir ifadeyle, eylem farklı yönlere dönüşmeden belli taleplerin karşılanması ile sona ermesine destek sağlanmış olmaktadır. Eylemin başarıya ulaşmasının koşulu, sendika için ancak bu temelde mümkün görülmektedir. TEKEL eyleminin başlangıcındaki tavrı ile son aşamasındaki tavrına bakıldığında, sendikanın yaklaşımda bir değişim ve dönüşümden söz etmek

⁸⁶“Bu eylem ve sizlerin bu eyleme verdiğiniz koşulsuz destek; inanıldığında; güvenildiğinde; neler yapılabileceğinin başvuru hanesine çoktan yazıldı” (Kumlu, 2010e).

⁸⁷ Bu konuda bkz. TÜRK-İŞ Genel Başkanı'nın açıklaması: “Değerli arkadaşlarım, Bugün, TÜRK-İŞ topluluğu ekmek mücadelesi için, daha fazla hak ve özgürlük için ayağa kalkmıştır. Çünkü gelinen noktada yaptığımız eylemler bir ihtiyaç halini almıştır. Hükümete düşen görev, inadından vazgeçip, taleplerimizi hemen dikkate alarak gereğini yapmaktır (Kumlu, 2010b).

gerekmektedir. Zira Gramsci düşüncesine referansla açıklamak gerekirse, işçi sınıfının organik entelektüeli olarak kabul edebileceğimiz sendika, üretim tarzındaki değişim ile birlikte, sınıfın özel gereksinimlerine cevap verecek bir duruma dönüşmüştür (Gramsci, 1971, s.6). Dolayısıyla eylemin devam etmesi ile birlikte ortaya çıkan yeni duruma uygun olarak sendika da, sınıfının eylem talebini görmüş ve uzmanlaşmaya gitmiştir.

Eyleme bir hak arama mücadelesi perspektifinden bakan, aynı zamanda işçilerin bir ekme kavgası verdiklerini ve geçim sıkıntısı içinde olduklarına ilişkin söylemler, eyleme destek veren diğer sendikalar tarafından da vurgulanmaktadır. Örneğin bu anlamda Memur-Sen tarafından TEKEL çalışanlarının eylemleri haklı olarak görülürken, eylemin amacı dışında bir hale dönüşmesinin istenmediğini ifade edilmektedir⁸⁸. Bu yaklaşıma benzer bir diğer örnek, Kamu-Sen'in yaptığı açıklamada görülebilir. Bir memur sendikası olan Kamu-Sen, eylem sürecinde işçilere destek vermiş ve eylemin, genel greve dönüşmesini temenni etmiştir. Kamu-Sen'in yorumu, iktidarın işçilerin ekmeğine el uzattığı ve iktidarın işçilere zulm ederek, onların bu onurlu mücadelesini yıkmaya çalıştığı yönündedir (KAMU-SEN, 2009b).

İşçi örgütlerinin yanı sıra eylemi bir hak talep etme olarak gören bir diğer kitle örgütü ise işveren kesiminde mevcuttur. Ancak işveren örgütleri eyleme söylemsel düzeyde destek vermiş olsalar da, eylemin daha radikal bir boyuta dönüşmesini istemeyen bir tavır içerisinde olmuşlardır. İşveren örgütleri içerisinde eyleme başından itibaren dâhil olup belli bir tavır içerisinde olan Türkiye İşverenler Sendikası'nın (TİSK) açıklaması da bu yöndedir. TİSK, eylem devam ederken, işçi ve memur sendikalarının genel grev çağrısına o zamana kadar eyleme destek vermesine rağmen, karşı durmuştur. TİSK Genel Başkanı, örgütünün genel greve tepkili olmasının nedenini şu şekilde açıklamaktadır:

Buradaki sorun belli bir işletme ve onun çalışanlarına ilişkin iken bütün yasal ve akdi yükümlülüklerini yerine getiren diğer işkollarının greve gitmesi, tüm işkollarını, işyerlerini, çalışanları ve milli ekonomiyi zarara sokacaktır, çok önemli üretim kayıpları olacaktır (Kutadgobilik, 2010a).

⁸⁸ “Haklarını aramak için yollara düşen TEKEL çalışanları ise, haklı davalarında kendilerini haksız konuma düşürecek eylem ve söylemlerden kaçınmalıdır” (MEMUR-SEN, 18.12.2009).

Ayrıca genel grevin yasalarda da yerinin olmadığı ifade edilerek, hukukun üstünlüğüne bağlı olmaktan söz edilmektedir. TİSK'in genel yaklaşımı temelinden baktığımızda, örgütün eylemin haklı olduğuna inandığını, ancak yine kendisini böylesi bir eyleme ait hissetmemesi ve kendisini bağlı olarak görmemesi nedeniyle, söylem düzeyinde dışarıdan çözüm bulmaya çalıştıkları görülmektedir: “Sorun çözülmelidir ama genel grev doğru değildir. Bu durum, ülkenin ekonomisine zarar verecektir. Ülkenin çıkarları ve toplumsal istikrar her şeyden önemlidir” (Kutadgobilik, 2010a). Sermaye kesiminin üretim gücünü elinde bulunduran işveren kesimi, bu anlamda kendi ekonomik istikrarını bozacak bir eylemi desteklemeyeceği ortadadır. Dolayısıyla burjuvazinin temsilcileri olarak, eylemi destekler gözükmesindeki amaç eylemin hareket alanını kontrol edebilmektir. Bir diğer açıdan yorumlar ise Bourdieu'nün ifade ettiği gibi, yapıların varlığı habitusların yeniden oluşumunda etkilidir (1997, s.122). Bu nedenle işveren sendikaları da kurumsal yapılar olarak eylemi değerlendirirken, habituslarını korurlar ya da yeniden oluştururlar. TİSK ve benzeri örgütlerin böylesi bir tutum içinde olmaları, kendi alanlarının içerisinde yeniden ürettikleri habituslarının sonucudur demek mümkündür.

Bir diğer değerlendirme ise TEKEL işçilerinin eyleminin ana argümanı olan “hakkını geri almak” ifadesinin doğru anlaşılmadığı yönündedir. Bu yorumlara göre, sorunun temelinde, işçilerin bir hak talebi olamaz ve hak talebi kavramından da ne anladığımızı yeniden düşünmek gerekir. Eylemin gerekçesini ancak bu şekilde açıklayabiliriz. Örneğin, Zaman gazetesindeki bir yoruma göre, işçilerinin hakları, klasik haklar kadar köklü ve ahlâki haklar değildir. Oysa her insan gibi işçilerin hakları, hayat, hürriyet, mülkiyet gibi doğal haklarından ve sivil hak ve hürriyetlerden ibarettir. İş sözleşmeleriyle taahhüt edilenler “hak” (right) değil, hak edıştır (entitlement). Nasıl ki, işveren işçinin emeğini randımanlı şekilde kullanmasını isteme hakkına sahipse, işçinin de işverenden ona vaat ettiği ödemeyi yapmasını isteme hakkı vardır. Ancak, bu alışveriş klasik insan hakları kavramıyla ilişkilendirilemez⁸⁹. Böylelikle eylemin

⁸⁹ Bahsi geçem köşe yazısı Zaman gazetesinin Yorum bölümünde yazan Atilla Yayla'ya aittir. Yazar, düzenli olmasa bile bu bölümde yazıları ile dikkat çeker. Köşe yazarı olmasa da, yazar bu özelliği ile çalışmada ele alınmıştır. Yayla'nın haklar konusundaki yorumuna göre, kolektivist siyasi edebiyat, hak kavramını istismar etmiş ve klasik insan hakları kavramını işçilerin işyerleriyle yaptıkları sözleşmelerden doğan "hakları" da kapsayacak şekilde anlam değişikliğine uğratmıştır (Yayla, 19.02.2010: Zaman). Yayla'nın bu yorumu liberal siyasi düşüncenin haklar konusundaki yaklaşımına tekabül ettiğini söylemek mümkündür.

nedenin doğrudan işçilerin mağduriyetinden kaynaklanmadığı açıkça ifade edilen bu değerlendirmeye göre, asıl problem, devletin bir istihdam organı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu yazının devamında eylemcilerin hedef haline gelmemesi için yeni düzenlenmelerin daha yerinde olacağı vurgulanmıştır (Yayla, 19.02.2010: Zaman). Bu değerlendirmelerde, serbest piyasanın savunuculuğu yapan Yayla, kullandığı dil ile ideolojik olarak eylemcileri sınıf üzerinden tartışmadığı gibi, eylemin önemli bir birliktelik olmadığını da göstermeye çalışmaktadır. Bu nedenle eylem, temelde devlete bakıştaki algının bizde yarattığı değişimin bir yansımasıdır.

İşçi kesiminin eylemlerini temel çalışma haklarını geri alma talebi olarak gören değerlendirmelerde, işçiler kendilerini tanımlayan her tür kimliklerinden sıyrılarak sadece temel hak arama savaşında olmuşlardır. Örneğin konuya ilişkin bir köşe yazısında eylemci işçiler şu şekilde tasvir edilmiştir: “Tekel işçileri arasında iki kadın... Belki de iki anne... İkisinin de sağ elleri havada. Gözlerinde isyan... Bu fotoğrafa bakınca iki şey görüyorum. Açlığın saçı başı yoktur, işsizliğin türbancısı, laikçisi olmaz. Tamam ordu içindeki darbe soruşturması önemli. Peki ya sayıları 10 milyonu aşan işsizler ordusunun yediği darbe ne olacak?” (Çekirge: 05.04.2010: Hürriyet). Bu yorumda da görüldüğü gibi eylem, Türkiye’deki işsizlik ve yoksulluk için de bir gösterge olurken, ülkenin diğer sorunları kadar da önemlidir.

Zihinsel düşünce bağlamında farklı kesimlere eylemlerin yansımalarının, hak ve mağduriyet tartışmaları içerisinde yapıldığını söylemek mümkündür. TEKEL eylemlerini belli bir sınıfın mağduriyeti ve haksızlığa uğraması olarak tanımlayan kesimler için bu durumu en iyi anlaması gereken kesim iktidardır. Neticede iktidara sahip olan çevreler de böyle bir mağduriyet yaşadıklarını sıklıkla dile getirmişlerdir⁹⁰. İşçilerin yaşadığı haksızlık ve mağduriyetin iktidarın yaşadığı süreç ile karşılaştırılması

⁹⁰ Eylemin gerçekleştiği dönemde, Hürriyet gazetesinde yazan Nuray Mert’in yorumuna göre: “Muhafazakâr kesimin uğradığı haksızlıklar gerçektir. Hiçbir şey, bu haksızlıkları görmezden gelmeyi mazur gösteremez: Siyasi duruşum haksızlıkları görmezden gelmeme, dini inancım insanların iyi niyetini sorgulamama mani. Gerisi, herkesin kendi bileceği iş. Haksızlıklara karşı mücadele diye yola çıkıp, iktidarlarına sahip çıkma adına vicdanlarını rafa kaldırma noktasına gelenlere bakıp, doğru bildiğimi yapmış olmaktan hayıflanıyor değilim. Benimki, siyasi görüşler, tarihi koşullar bir yana, insanların vicdanının bunca güvenilmez olması karşısında duyduğum derin hayal kırıklığı” (Mert, 21.12.2009: Hürriyet).

yapılırken entelektüeller, siyasal iktidarı aynı davranıştan ötürü ilgisiz kalmakla eleştirirler. Yapılmak istenen, hak ve hukuk söylemlerinin öne çıkarılarak, vicdani olarak mağdur olanların yaşadıklarının anlaşılmasıdır. İşçiler isteklerinin sade ve masum olduğunu ifade ederek, amaçlarının sadece sosyal devlet çatısı altında mutlu, huzurlu ve geleceğe güvenle bakmak olduğunu vurgularlar (Kumlu, 2010b). Eylemin haklılığına vurgu yapan sendika, öte taraftan ise eylemi masumlaştırmakta ve ideolojik amaçlardan uzak olduğunu ifade etmektedir. Bunun nedeni, kendisini iktidar ile ilişkisinde konumlandığı pozisyonunu dengeleme amacıdır:

Sizler bu eyleminizle uyuyan devi uyandırdınız. Bakın, bugün sizin için yaptığımız bu eyleme Türkiye'deki bütün işçi ve memur konfederasyonları, emek ve meslek örgütleri ve Türk halkı destek veriyor. Size yapılanı içine sindiremeyen tüm emek dostları bugün size reva görülen mağduriyeti protesto etmek için bir gün süreyle çalışmama hakkını kullanıyor. Bugün Türkiye'nin her yerinde Tekel ateşi yanıyor. Neden? Çünkü haklısınız. Çünkü mağdursunuz. Çünkü kararlısınız. Haklılığınız, toplumsal vicdanda karşılığını buldu. Yüreği olan, vicdani olan, Allah korkusu olan hiç kimse sizin mağduriyetinize seyirci kalamadı (Kumlu, 2010d).

TÜRK-İŞ Genel başkanının yaptığı açıklamada da görüldüğü gibi, işçilerin eylemlerinin sınıfsal bir birliktelik olarak kabul edilmediği ve sadece bir hak arama mücadelesi olarak geçmiş işçi kesimi deneyimlerinden tamamen uzak, onlar ile ilişki kurmadan yapılan bir eylem şeklinde ele alındığını söyleyebiliriz. Bu anlamda başta sendikalar olmak üzere, pek çok kesim için eylem, Türkiye'nin işçi sınıfı mücadelesinden bağımsız bir konjonktürel oluşumdur.

Sonuç olarak, eylemin haksızlık ve hak arama fiilleri ile tartışan, daha çok eyleme dahil olan işçilerin kendi içerisinden doğan organik entelektüelleri diyebileceğimiz sendikalar, eylemi ele alış şekilleri ile sadece düşünsel bir değerlendirmede bulunmamışlardır. Bu entelektüeller için eylem çelişkilerin bir sorgulama aracı olarak ele alınmış olup praksis içerisinde tartışılmıştır. İşçilerin bağlı oldukları sendikaların yaklaşımı zaman zaman işçilerin talepleri ile örtüşmese dahi doğrudan eylemde bulunmak ve fikri destekle beraber hareket ettiğinden bir praksis aşaması olarak ele alınabilir. Neticede eylemin doğrudan işçilerin lehine bir sonuca bağlanmamasına rağmen düşünsel tartışmalar ve eleştiriler ile birlikte eylemin gündemde tutulması da entelektüel bir praksis hareketidir.

4.2.1.2. İkinci Yaklaşım: Ekonomi Politikalarının Sonucu Olarak TEKEL Eylemleri

TEKEL eyleminin nedenlerini açıklamaya yönelik bir diğer yorum, eylemin ekonomik nedenlere dayandığıdır. Ekonomik sebepler ile eylemin ortaya çıktığını açıklayanlar içerisinde eyleme destek verenler olduğu kadar, eylemi sıradan bir tepki olarak görenler de bulunmaktadır. Buna göre, gerçek sebepler, uygulanan özelleştirme politikaları, neo-liberalizmin etkisi, ekonomik krizler ve bunlara bağlı olarak devletin sosyal politikalar alanında eksik kalmasıdır (Mütevellioglu, 2010, s. 160).

Ekonomi politikalarının eleştirerek eyleme destek sunan kesimler, öncelikli olarak özelleştirmeleri ve onun neticesindeki istihdam politikalarına karşı durarak bir söylem geliştirmişlerdir. Özellikle 1990'lardan sonra hız kazanan özelleştirme uygulamaları, devlet tekelindeki pek çok kuruluşun satışını beraberinde getirmiştir. Bu satışlara paralel olarak, çalışanların iş değişikliği yapması ve işten çıkarılmaları sonucu ortaya çıkmıştır. İşte TEKEL işletmelerinin özelleştirme süreci de işçileri bu anlamda mağdur etmiştir. Özelleştirmeye yönelik İstanbul Barosu Başkanlığı'nın (İBB)⁹¹ yapmış olduğu açıklamada ülke ekonomisinin, halkın geleceği düşünülmeden yabancılara satılmış ve büyük tekellere ülke terk edilmiş olduğu ifade edilmiştir. Bir örnek olarak TEKEL çalışanları, bu durumun faturasını yüklenmek durumunda kalmışlardır (İBB, 2010, s. 24). Bu anlamda özelleştirmelerin sonrasında TEKEL çalışanlarının ekonomik hakları ile iş güvencelerinin korunması gerekirken, buna uyulmamıştır. İşçilerin kazanılmış haklarının yok sayılması ve hukuki korumalardan yoksun olarak işsiz bırakılması, eylemin gerekçesinin de ekonomik temelli olduğuna işaret etmektedir (İBB, 2010, s. 24). Benzer bir biçimde Türk Tabipler Birliği'nde (TBB) eylemin çıkış gerekçesinin ve işçilerin karşılaştıkları uygulamaların onları mağdur ettiğini, kendi açıklamalarında dile getirmiştir. Birliğin başkanının yapmış olduğu basın açıklamasında, özelleştirmeler ve işçilerin yaşadığı sorunların temellerinden söz edilmektedir: “Özelleştirme politikaları

⁹¹ TBB'nin kendi yayınları ve basın açıklamaları ile birlikte eylem hakkında İstanbul Barosunun söylemlerine de bakılmıştır. İBB aynı zamanda eylemde haklarında dava açılan işçiler için duruşmada gözlemci olarak yer almıştır. Bkz. İBB, (2010: Basın Açıklaması).

sonucunda fabrikalarınız kapandı. Kazanılmış haklarınız ortadan kaldırılmak isteniyor. Sizlerin bu direnişiniz, hukuk çerçevesinde yürüttüğünüz demokratik bir hakkın kullanımınıdır. Sizlerin mağduriyetinizi ortaya koyan hukuk ihlalleri; Anayasa'nın 2. maddesinde, hukuk devleti ile birlikte uygulama alanı bulan sosyal devlet ilkesini zedelemektedir” (Besler, 2010, s.19).

TEKEL işçilerinin direnişinin yarattığı etki ile devletin şimdiye kadar uyguladığı özelleştirme politikalarının etkileri, yanlışları ve sorunlu tarafları da görülmüştür. Özelleştirmelere karşı duran ve devletçi politikaları savunan kesimin temsilcisi gazete köşe yazarının yaptığı değerlendirmeye göre, direnenlerin hak arama mücadelesi meşrudur: “Bize göre sorun, ülkemizde yürürlükte bulunan KİT ve onların özelleştirilmeleriyle ilgili ve kurallara aykırı uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Bu konudaki uygulamaların, yürürlükteki ilke ve kurallara uyumu kısa sürede sağlanamadığı takdirde, işçi direnişleri ve direnenlere halk desteği artacaktır” (Aysan, 25.12.2009: Cumhuriyet). Burada yazarın sorun ele alınırken, üzerinde durduğu, “biz” vurgusu, kendisini belli bir kesime ait hissettiğinin göstergesidir. Ortak görüş uygulanan özelleştirme politikalarının sonucu olarak eylemin gerçekleştiğidir. Kesiminin temsilcisi konumundaki sendikalarda özelleştirme gerçeğine dikkat çekmiştir: “Sizler, ekmek parası için, özlük haklarınız için, güvenli bir gelecek için mücadele veriyorsunuz. Sizler, özelleştirmelerin memleketimizi nasıl yoksullaştırdığını, nasıl ele güne muhtaç ettiğini göstermek için mücadele ediyorsunuz” (Kumlu, 2010c). Sendikal hareketin içerisinde olan ve aynı zamanda sistem içerisinde de bulunan, dolayısıyla eleştirel perspektife rağbet etmeyen bir kesimin değerlendirmesinde de özelleştirmeler bir sorun olarak görülmektedir. Ancak var olan siyasal iktidara yönelik eleştirellikten uzak durulması nedeniyle, devletin politikalarının uygulanabilmesinin uygun zemininin nasıl yaratılacağı temel sorunu teşkil etmektedir. Bu anlayışın bir örneğini sergileyen HAK-İŞ Konfederasyonu'nun yıllık faaliyet raporunda bu konudaki öneriler dikkat çekicidir:

HAK-İŞ, işçilerin bu mücadelesini bir hak arama mücadelesi ve son derece meşru olarak değerlendirirken, hükümete TEKEL işçilerini anlaması, mağduriyetlere sebep olan, üretim, istihdam ve sosyal boyutu göz ardı edilen özelleştirme politikaları yerine üretim ve istihdam güvencesini sağlayacak farklı modeller tartışılması önerisinde bulunmuştur (HAK-İŞ, 2011a).

Bu anlamda işçi kesiminin örgütlülüğünün göstergesi olan sendikalar bu konularda önerilerde bulunarak, sorunun çözümü için uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Özelleştirmeler ile birlikte ele alınan bir diğer tartışma başlığı ise neo-liberalizm eleştirisidir. Türkiye’de 1980 sonrası dönemde uygulanan neo-liberal politikaların hükümetler tarafından vazgeçilmez sistem olarak görülmesi, özelleştirmelerin giderek artması ile sermaye sahiplerine yoğun bir getiri sağlanmıştır. Bu durumun sonucunda ülkede ucuz işgücü artmış ve uluslar arası finans sektörünün ülkeye girişi kolaylaşmıştır. Ancak Erinç Yeldan’a göre bununla birlikte üretimden uzak ve sosyal devletin işlemediği bir düzlem ile Türkiye, sömürüye açık bir ülke haline dönüşmüştür (Yeldan, 05.02.2010: Cumhuriyet). Bu temelde tartışan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (DİSK) açıklamasında da neo-liberal uygulamalar ve özelleştirmelerin ilişkisi üzerinden eleştiri geliştirilmektedir: “Türkiye, ekonomik ve siyasal alanda neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin ağır sancılarını yaşamaya devam ediyor. Güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, taşeronlaşma, esnekliğin ve kuralsızlığın yaygınlaşması bu sürecin temel karakterlerinden biri olarak önümüzde duruyor” (Görgün, 2010). Özellikle sendikal çevreler için, TEKEL eylemi düz bir çizgi değil, daha derinlerde özelleştirme politikalarının, güvencesizlik, esnek çalışma ve esnek ücretlendirme uygulamalarının bir devamı olarak ele alınmalıdır (Sönmez, 2010, s.194). Bu nedenle eylem sadece bu kesimin kendisi için yürüttüğü bir hak talebi değildir. Sermaye kesiminin, hükümet ile birlikte fiili olarak yaptıklarını yasal zeminde meşrulaştırma çabasının, TEKEL özelleştirilmesinde uygulanan istihdam politikaları ile birlikte, işsizlik sorununu, kamuda esnek çalışma karşılığında azaltma çabası vardır (Sönmez, 2010, s. 96).

İstihdam ve işsizlik sorununun ortaya çıktığı bu süreçte, özellikle iktidara yakın kesimlerde, eylemi ekonomik süreçlerin bir sonucu olarak haklı bulmanın çok doğru bir değerlendirme olamayacağını ilişkin bir düşünce hâkimdir. Özellikle Türkiye koşulları içerisinde böylesi bir gerekçenin geçerli olmayacağına vurgu yapılan değerlendirmelere göre, eyleme dahil olan işçilerin buldukları konumun diğer işçiler ile karşılaştırıldığında mağduriyet olarak görülemeyeceği ifade edilmektedir. Bu anlamda işçilerden beklenen tavır, karşı durma değil, haline razı olmasıdır. Zaman gazetesi yazarlarından Ahmet Turan Alkan’ın 21.02.2010 tarihli “4-C” başlıklı yazısında, Tekel eylemindeki işçilerin, karşı geldiği 4-C statüsüne sahip sanat atölyesindeki ustaların

durumu ele alınmıştır. Böylece eylemin çok haklı bir gerekçesinin olmadığı anlatılmaya çalışılmıştır. Eylemleri ekonomik politikaların sonucunda ele alan tartışmalarda, özelleştirmeler ve getirileri doğal karşılandığı için işçilerin direnişe geçtiği görmezden gelinmiştir. Bunu eleştiren bir yaklaşıma göre, “Sadece yatırım maliyeti, üretim sonuçları, ihracat bedelleri, yılsonu kar oranları, ekonomik hayatın eksenine haline geldi. Öyle oldu ki, ekonomi kalemlerinden insanı çıkartıp attılar. Şimdi TEKEL işçilerinin direnişini görenler şaşırıyor: Aaa bunlara ne oluyor böyle? Ne olacak ki, haklarını istiyorlar! Emek gücünü hatırlatıyorlar” (Alpman, 23.12. 2009: Birgün). Bu anlamda hem iktidar hem de sermaye kesiminin politikaları eleştirilebilmektedir.

Gerek özelleştirme üzerinden yapılan tartışmalarda gerekse neo-liberal politikaların eleştirisi üzerinden yürütülen yaklaşımlarda, eylemin ekonomik alana yansımaları ve sonuçları ele alınmıştır. Bu anlamda eleştiri sadece ülke ekonomisinden sorumlu olan iktidara değil, genel olarak dünya ekonomisinin geldiği duruma yöneliktir. Eylemin yaşandığı dönemde uluslararası düzlemde yaşanan ekonomik krizden çıkış için emek kesiminin tırpanlandığı üzerinde durulmuştur. Bu nedenle TEKEL eylemleri temelindeki işçi sınıfı hareketlerinin doğrudan 2008-2009’daki ekonomik krizi ile ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır (Yeldan, 05.02.2010: Cumhuriyet).

Bu sürece bir de kriz ve krizden çıkış başlığında, sermayedarların emeğin haklarına yeni saldırısı eklendiğinde ciddi bir sorunsalla karşı karşıya kalıyoruz. Biliyoruz ki, 2008 ve 2009 yılları Türkiye’nin çok geniş kesimleri için sıkıntılarla boğuşulan bir süreç olarak yaşandı. Kriz, reel gelirlerimizde gerileme, artan işsizlik, sendikasılaşma ve artan vergi yükü ile emekçilerin üzerine binmiş durumda (Görgün, 2010) .

Bir diğer söyleme göre, eylemin başlangıç yılı olan 2009’da ekonomik krizin en ağır etkilerinin hissedildiği, beraberinde ise işsizliğin arttığı bir süreç yaşanmıştır. Bu süreçten, esnaf, memur, emekli ve tabii ki işçiler en ağır şekilde mağdur olmuşlardır (KAMU-SEN, 2009c). Bu nedenle memur sınıfının organik entelektüeli olan sendikaların ekonomik kriz ile ilgili olarak yaklaşımı, ülkenin bu krizin olumsuz etkilerine maruz bırakıldığı ve bu anlamda hükümetin aldığı kararların yeterli olmadığı yönündedir⁹². Sonuç olarak eylemi hem ülkenin ekonomik koşulları hem de uluslararası

⁹² “Hükümet’in aldığı tek taraflı kararların, ekonomik krizden çıkışın yalnızca işletme sahiplerine sağlanacak kolay kredilerle mümkün olduğu yolundaki yanlış inanişeye bağlı olarak sisteme yapılan tek bacaklı müdahalelerin, krizin olumsuz etkilerini artırırken, bütçe açığının da

düzyeyde yaşanan ekonomik gelişmeler temelinde ele alan tartışmalar söz konusudur. Buna göre;

TEKEL işçilerinin direnişi Türkiye'nin iki sorununu birden simgelemektedir. Birinci sorun, özelleştirme bağlamında sadece yabancıların denetimine geçmesi değil, bu süreç sırasında kamuoyu vicdanını rahatsız edecek değer ve fiyat farklarının ortaya çıkarak bazı odaklara haksız kazanç sağlandığı izleniminin doğmasıdır. İkinci sorun ise işçi haklarının her zaman olduğu gibi ihlali, reel geliri zaten düşen ve artan işsizlik oranının tehdidi altında yaşayan emekçi kitlelerin bir de kazanılmış haklarının ellerinden alınmasıdır (Kongar, 22.12.2009: Cumhuriyet).

Eylemin gerekçesini ekonomik krizlere bağlayarak yorumlayan daha çok meslek erbabı diyebileceğimiz organik entelektüeller içerisinde buldukları meslek örgütlerinin birer uzmanı olarak eylem ile ilgili kanaatlerde bulunmuşlardır. Eylemi bu açılardan ele alan sendikacı, gazeteci ve akademisyen entelektüeller için yorumlarda öne çıkan vurgular işçi kesimi ile organik bir ilişki geliştirmediklerini, daha çok kendi bulunukları sınıfın bakışı ile eylemin analizinde bulduklarını söylemek mümkündür.

4.2.1.3. Üçüncü Yaklaşım: “İdeolojik” Amaçlı Bir Eylem

TEKEL eyleminin devam ettiği dönemde iktidarın yaptığı açıklamalar ve eylemciler ile yaptığı görüşmeler, eylemin seyrini değiştirmiştir. Bunların içerisinde Başbakan'ın yaptığı eylemin ideolojik olduğu yönündeki söylemi de pek çok kesim farklı şekillerde karşılık bulmuş ve eylemin analizinde etkili olmuştur. Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bu yaklaşımları ertesinde, entelektüeller arasında da birden bire eylemin ideolojikliği ya da eylemdeki ideolojik amaçların tehlikesi tartışılmaya başlanmıştır. İşçilerin bağlı oldukları sendikanın yorumu ise eylemin sadece amaca yönelik bir mücadele olduğu ve asla ideolojik olmadığı şeklindedir⁹³:

büyümesine yol açmıştır. Bütçe açığı bir yılda yüzde 466 oranında arttı. Yanlış uygulanan ekonomi politikalar, ekonomik krizin yükünün vatandaşlarımızın omuzlarına binmesine neden oldu” (Kamu-Sen, 30.12.2009).

⁹³ Bu açıklamanın çerçevesinde TEKEL işçilerinin bağlı oldukları konfederasyon olan, TÜRK-İŞ'in 17.01.2010 tarihinde düzenlediği mitinge “Ekmek, Barış Özgürlük İçin Demokrasi ve Haklar Mitingi” demiştir.

Değerli Kardeşlerim; Sizlerin verdiği mücadeleye “ideolojik” diyenler var. Böyle diyerek, kendi hatalarının üzerini örtmek isteyenler var. İşin kolayına kaçmak isteyenler var. İşte burada, halkımızın gözü önünde soruyorum size. Verdiğiniz mücadele ideolojik mi? Ben şahidim ki değil! Ben kefilim ki değil! (Kumlu, 2010c).

Sendikanın adeta bir savunma mücadelesi vererek eylemin ideolojik olmadığı yönünde ısrar ettiğini yukarıda sendika yöneticisinin söylemlerinde görmekteyiz. Sendikaların ve genel olarak işçi sınıfının ideolojik olmak gibi suçlamaya karşılık geliştirdikleri savunma çabasının arka planında, ideolojik davranmanın toplum içersinde korkulan bir şey olduğunun düşünülmesidir. Eyleme doğrudan destek sunmayan çevrelerde, işte tam da halkın gözünde eylemi küçümsemek ve diğer kesimlerden gelen desteği sınırlandırmak için böyle bir söylem kullanılmıştır. Geline nokta ideoloji argümanına yöneltilen eleştirilerin kendi içerisinde iki ana argüman üzerinden şekillendiğini söylemek mümkündür. Birincisi, sendikanın bu savunmacı yaklaşımının eleştirisidir:

...sendikalar bugün bile eylemlerinin “ideolojik” olmadığını söylüyorlar. Korkulan hangi ideolojiyse? Şaşıyorum. Bazılarının söylediği gibi, kendilerini yalnızca sivil toplumun bir üyesi, bir baskı grubu olarak göremeye de alıştıklarından, aslında, TEKEL işçileri de baskı grubu olarak eylem yapmakta. Öyle mi? Bu nedenle eylemin ne korkulacak bir yanı var, ne de ideolojik bir anlamı. Eğer öyleyse kimin sevineceği, kimin takkeyi, önüne koyup düşüneceği de ortada demektir (Koray, 05.02.2010:Hürriyet).

İşçi sınıfının temsilcisi olarak sendikaların ideolojik olmak ile ilgili bu endişesinin eleştirisinde, sendikaların kendi konularını yeniden tartışması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu nedenle entelektüel kesimlerde eylem süresince “ideoloji nedir”, işçi sınıfının ideolojisi var mıdır, gibi sorular etrafında bazı tartışmalar yapıldığı görülmüştür. Hürriyet gazetesindeki bir köşe yazısında, Başbakan’ın söylemine dikkat çekilmiş ve işçiler için değil, ama kendisinin zaten bir ideoloji tarafından inşa edildiğini ve bu nedenle ideolojinin ne olduğunun Başbakanı sorulması gerektiği ifade edilmektedir. Bu anlamda nasıl burjuva sınıfının bir ideolojisi var ise, işçi sınıfının da bir ideolojisi olduğunu vurgulayan yazar, bu açıdan ideolojik olmanın da bir o kadar doğal kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (İnce, Hürriyet:13.02.2010)⁹⁴. İdeoloji tartışmasına yönelik benzer bir eleştiriye göre:

⁹⁴ “Kendisi bir ideoloji tarafından özenle inşa edilmiş olan Başbakan Erdoğan, TEKEL emekçilerinin eylemini ideolojik olmakla suçluyor. Ama hiç kimse bu suçlanan ideolojinin ne

Başbakan'ın, bir yılı aşkın zamandır iş verilmeyen bu işçileri boş oturuyorlar diyerek lüzumsuz ilan etmesi de, her türlü hak talebi ve protestoya refleks halinde hıyanet atfetmesi de, mülkiye ve emniyet bürokrasisinin her türlü hakkın iptalini davet eden "terörist" yaftası ve "bilmiyorsunuz, aralarında provokatörler var" mitosu da, iktidarın parlamento dışı politikayı anarşi olarak gören sağ geleneğin izinden gittiğinin göstergesidir (Bora, 2010, s. 7).

Bora'ya göre, sadece bu devletlû reaksiyonerliğe karşı eylemli itiraz, başlı başına kıymetlidir (2010, s. 7). Bu anlamda iktidarın yapmaya çalıştığı, Türkiye'de ki sağ siyasetin tipik bir davranışı olarak entelektüeller arasında sıradan kabul edilmiştir. TEKEL eylemi ideolojik olmakla suçlanırken, işçilerin kendilerini bu suçlamadan kurtarmaya çalışmaları, buna karşılık eyleme dışarıdan destek veren entelektüel kesimler ve aktivistlerin eyleme yükledikleri misyon arasında bir çatışma vardır. Bu anlamda akademisyen entelektüeller içerisinde de ideoloji tartışması dile getirilmiştir:

Başbakan AKP grup toplantısından haykırıyor. "Bu ideolojik bir eylemdir." Bunu bir Başbakan nasıl söyler aklım almıyor? Elbette hak arama mücadelesi ideolojiktir. Çünkü bu bir sınıf mücadelesidir. Dünyanın her yerinde de ideolojiktir. Yaşam ideolojiktir. Dostluklar, arkadaşlar, birliktelikler ideolojiktir. Sermaye kurumları arasındaki kurumsal evlilikler ideolojiktir. Özelleştirmeler ideolojik oluyor da işten atılan işçinin eylemi neden ideolojik olmasın? Neden? (Seyman, 17.01.2010: Birgün).

Böylece eylemi dışarıdan gözlemleyen entelektüel kesimlerin bilinç düzeyinde ve eylemin temeline ilişkin sorgulamanın bizatihi eylemi gerçekleştiren işçi sınıfından farklı olduğu ortadadır. Eylemin ideolojik temelli olarak görülmesi, Türkiye'de işçi sınıfının hareketinin bir sınıf birlikteliği ile ve bu birlikteliğin bilinci ile hareket ettiğinin göstermesi açısından anlamlıdır. İdeolojik bilinçle yapılan bir eylemin gelecekteki toplumsal çatışmalar için etkisi daha fazla olacaktır. Buna karşılık eylemcilerin temsilcisi olarak nitelendirilen kesimlere, bir başka ifadeyle organik entelektüeller diyebileceğimiz işçi ve memur sendikaları için eyleme ideolojik olma gibi bir sıfat yüklemek yanlıştır. Hatta söz konusu çevrelerin eylem esnasındaki söylemlerinde bu ifadeden özellikle kaçındıklarını görmekteyiz. Kaçınma yaklaşımında Bourdieu'nün alan kavramının önemine işaret etmek mümkün olmaktadır. Sendikalar, geçmiş

anlama geldiğini sormuyor kendisine. Sorun bakalım, ideoloji ne anlama geliyormuş, biz de öğrenelim. Efendim izin verirseniz ideolojinin ne anlama geldiğini herkesin anlayacağı bir cümle ile tanımlayacağım: Dünyanın nasıl olması gerektiği konusunda ileri sürülen düşünceye ideoloji denir!" (Prof. André Lefevre, [1945-1996] Teksas Üniversitesi aktaran İnce, 13.02.2010:Hürriyet).

deneyimlerinden kaynaklanan yaratılmış alanlarının içerisinde ideolojik olmayı olumsuzlama olarak öğrendikleri için ideoloji vurgusunu sürdürmüşlerdir. Öte taraftan, medya ve akademik çevrelerde yer alan entelektüeller arasında kendi kişisel habitusları doğrultusunda eyleme ideolojik perspektiften yaklaşmayı uygun görenlerin sayısı da azımsanmayacak kadardır. Bourdieu'nün değerlendirmesinde olduğu gibi, eylemcilerde ise kendi kişisel habituslarını eylemden öğrenme süreci ile yeni bir habitus oluşmasına fayda sağlamaları beklenmektedir. Yani işçiler için eylemin ideolojikliği eylemin sürecinde ortaya konulabilir bir gerçektir. Sonuç olarak, hem eylemin ideolojik olduğunu ifade eden değerlendirmeler için hem de eylemin ideolojik olmasını sakıncalı görenler için Gramsci'ci anlamda hâkim hegemonik düşüncenin etkisi söz konusudur. Özellikle eylemin ideolojik olmadığı yineleyen kesimler, egemen düşüncenin ideolojiye yüklediği pejoratif anlamdan ötürü, bu algıyı yıkmaya çabasında bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Böylece amaçlanan husus, hegemonyanın sarsılmasına engel olmaktır. Buna ilaveten, eylemin ideolojik olmasını sakıncalı bulmayan değerlendirmelere bakıldığında, ideolojinin anlamı, sınıfsal birliktelikte ve pratik deneyimlerden sağlanan, tekil düşüncelerle sınırlanamayacak olan ve aynı oranda kolektif yaşam tarzında karşılık bulan dünya görüşüne tekabül etmektedir.

4.2.1.4. Dördüncü Yaklaşım: Sınıfsal Birliğin Sağlandığı Alan Olarak TEKEL Eylemi

Eylemin ideolojik olup olmadığı tartışmasına yakın bir tarzda ele alan bir diğer yaklaşım, eylemin sınıfsal birlikteliğine odaklanan ve ortak sorunlar karşısında birlikte direnmenin bir sonucu olduğu yönündeki değerlendirmelerdir. Özellikle işçilerin sendikal örgütleri ve eyleme destek veren diğer sivil toplum örgütleri için eylem, ortak sorunların çözümünde birlikte hareket edebilmek adına desteklenmesi gereken bir eylemdir. Bu destekler bize, organik entelektüellerin ortaya çıkış sürecinin bir örneğini gösterir. Zira, organik entelektüeller sadece olağanüstü dönemlerde devrimci süreçlerle birlikte ortaya çıkmazlar; onlar aynı zamanda ikna edici ve örgütleyici olarak da kendilerini gösterebilirler (Roberts, 2004, s. 368). Bu anlamda, pratik hayatın içinde organik entelektüelleri bulabilmek mümkün olmaktadır. Her ne kadar başlangıçta

sadece TEKEL işçilerini bir araya getiren bir eylem olsa da, eylemin devam etmesinde farklı örgütlenmelerin desteği önemli olmuştur. Onların desteklerinin arkasında da ortak sorunlara karşı bir sınıfsal birliktelik içerisinde duruş sergilenme amacı vardır. Örneğin, Türk Tabipler Birliği'nin basın açıklamasına göre, “Bugün artık birbirimizi desteklemekle yetinmeyen, birlikte mücadele eden bir toparlanmaya gerek vardır. Çünkü biz, sorunlarımızın ortak olduğundan emin olduğumuz gibi yapılması gerekenin de mücadeleyi ortaklaştırmaktan geçtiğine eminiz” (TTB, 2009a).

İşçilerin kendi örgütlenmeleri olan sendikalar içerisinde de eylemin işçi sınıfının ortak sorunlarından doğduğu ve ortak hareket ile ancak sona erebileceği ifade edilir. Bu anlamda, ortak sorunlar “özelleştirmeler, işsizlik ve istihdam sorunu, asgari ücretin belirlenmesi, kıdem tazminatları, eğitim ve sağlık haklarının gasp edilmesi, İşsizlik Sigortası Fonu'nun asıl amacına uygun kullanılmaması, Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (SSGSS) yasası veya işçilerin kiralanmasını hedefleyen Özel İstihdam Büroları” (Çelebi, 2009) konularıdır. Bu sorunların hepsinin sendikal hak ve özgürlükler konusunda da işçi sınıfının sorunları olduğu söylenebilir. O halde, ortak sorunlara karşı mücadelenin de ortak olması esastır (Çelebi, 2009). TÜRK-İŞ’de kendi işçilerinin başlattığı bu eylemin sadece onlara ait olmadığını ve genel olarak işçi hareketinin başka sorunlarını da dile getirmesi adına önemli olduğunu söylemlerinde dile getirmiştir⁹⁵.

Bu anlamda eylemci işçilerin sendikası olan TÜRK-İŞ’in dayanışma çağrısına diğer sendikalar karşılık vermişlerdir. Bunlardan bir diğeri de konfederasyon olarak iktidara yakın duran HAK-İŞ’tir. Ancak bu sendika birliği de eylemin çözüme kavuşturulması için destek vermiştir. “HAK-İŞ, TEKEL mücadelesine başından beri destek vermiş ve sorunun biran önce çözülmesi konusunda hükümet ve kamuoyu nezdinde kimi

⁹⁵ TÜRK-İŞ Başkanı Mustafa Kumlu'nun yaptığı açıklama buna örnek gösterilebilir: “Asgari ücret adı altında sefalet ücreti belirlenmesine; kiralık işçilik düzenlemesiyle işçilerin köleleştirilmesine; sağlık hizmetlerinin paralı hale getirilmesine; sendikalaşma hakkından ve kıdem tazminatından yoksun 4-C statüsüne; örgütlenmek için atılan her adımın işten çıkartılmalarla sonuçlanmasına karşıyız. İşsizlik sigortası fonunun amacı dışında kullanılmasına; vergi adaletsizliğine; sosyal diyalog mekanizmalarının işletilmemesine karşıyız. Bizler Çalışma Bakanlığı'nın “çatışma bakanlığı” haline getirilmesine karşıyız (Kumlu,2010a).

diyaloglarda bulunarak azami gayret göstermiştir” (HAK-İŞ, 2010a). Benzer bir açıklama, işçi sınıfının adını daha çok eylemler ile duyurmuş ve diğer işçi sınıfı örgütlerinden sendikal kimliği ile farklı duran DİSK’den gelmiştir. “Haklarını alıncaya kadar eylem alanını terk etmeyeceğini ilan eden Tek Gıda-İş Sendikası’nın haklı mücadelesini destekliyor, sonuna kadar yanlarında olacağımızı duyuruyoruz” (Görgün, 2009).

Bu söylemlerin karşılık bulduğu ve işçi sınıfı başta olmak üzere, farklı örgütlü kesimlerden eylem sırasında ortak hareket etme çağrısının yapılmasından anlaşılmaktadır. “HAK-İŞ, TÜRK-İŞ’in TEKEL işçilerinin sorunlarını görüşmek ve çözüm bulmak amacıyla altı emek örgütüne yapmış olduğu çağrıya olumlu yanıt vermiş, TEKEL işçilerine verdiği desteği bir kez daha teyit etmiş, altı emek örgütünün almış olduğu kararların altına imzasını koymuştur” (HAK-İŞ, 2010a).

Sadece sendikalar ya da meslek örgütlerinde değil, diğer kesimler içinde eylemin ortak bir direniş olduğuna yönelik değerlendirmeler mevcuttur. Bu anlamda ortak hareket edebilmenin önemini eylemin dışında olan entelektüel kesimlerde de dile getirildiği söylenebilir. Örneğin İnce’ye göre bu birliktelik, Türkiye’deki sınıf hareketi açısından son 30 yıldır görünmeyen bir manzaradır: “Ankara’nın sifirin altında soğuşunda ateş başına toplanmış kadın işçiler konuşuyor, erkek işçiler arada bir slogan atıyorlardı. Yaşları kırktan aşağı olanların görmüş olabilecekleri bir manzara değildi bu. Zaten Tekel emekçilerinin Aralık 2009’da başlayan bu eylemleri emekçi sınıfının kendi kendini keşfettiği tarihsel bir dönüm noktasıdır” (İnce, 24.01.2010: Hürriyet). Bu bakış açısından eylem için bir araya gelen kesimler kendi kimliklerinden çıkıp, emekçi sınıf olarak birleşmiş ve emekçi olmanın aidiyet duygusu içinde hareket etmişleridir. Bu yoruma göre, sınıf bilinci bütün iş kollarını birleştirecek ve onlara daha güçlü bir bilinç aşılacaktır.

Böylelikle ortak hareket edebilme, sorunlarda ortak duruş geliştirebilme becerisinin diğer taraftan sınıf hareketi olarak bir araya gelebilme ile birleştiğini görmekteyiz. Kendilerini sosyalist olarak tanımlayan kesimler için üzerinde önemle durulan husus, “sınıf mücadelesi” olarak eylemin değerlendirilmesi gerekliliğidir. İşçiler üzerinde yapılan yeni düzenlemeler, onları tahakküm altına almaya yönelik bir harekettir.

İşçilerin bu dönemde yapması gereken, sınıf mücadelesini yükseltmek ve tüm toplumsal muhalefetin geri çekildiği koşullarda sokağı örgütleyen bir hareket olduğunu kanıtlayarak, işçi sınıfının gücünü ortaya koyabilmek olmalıdır: “İşçilerin kurtuluşu ancak, sokakta mücadele içerisinde olmaları ile mümkün olacaktır. Bu nedenle gerçek sınıf savaşı ancak, işçilerin birleşmesi ile mümkün olacaktır. İşçilerin temel söylemi, Dünyanın Bütün İşçileri Birleşin olmalıdır” (Ulusoy, 2009). Eylemin sınıf mücadelesi ile açıklanmasının önemine sadece sosyalist çevrelerde değil, farklı kesimler tarafından da vurgu yapılır.

Dolayısıyla sınıf mücadelesine dikkat çekilerek eylemin bir birliktelik yaratması durumunda oldukça etkili olabileceği görülmüştür. “Bugün de bir işçi sınıfı vardır. Bugün de sınıfsal tepki söz konusudur. Örgütlenebilirse bu sınıf ve kitle politik hayatta belirleyici rol oynamaya adaydır” (Kahraman, 05.02.2010: Sabah). Bu temeldeki yorumların amacı, işçi kesiminin birlikte hareket edince nasıl bir güç odağına dönüşebileceğini gösterebilmektir. Ancak burada sınıf bilincinin önemi ya da sınıfsal kitlesel hareketin etkisinden söz edilmez. Sadece kişisel olarak değil, birlikte hareket etme kavramına vurgu yapılarak bunun iyimser bir gelişme olduğu ifade edilir: “Türkiye’de örgütlü güç olmanın keyfi de yaşıyor. Tek başına haksızlıklara karşı direnemezsiniz; ancak örgütlenirseniz sesinizi duyurabilirsiniz. İşçiler, bunu görüyor; idrak ediyor” (Ilıcak, 20.01.2010: Sabah). Burada işçilerin birlikteliğinin eylemin etkisini iktidar için ve farklı kesimlerde ortaya koyan tartışmaların yanı sıra bu birlik duygusunun diğer çalışan kesimlerinin de umudu olduğuna vurgu yapan değerlendirmeler vardır: “İşin özü Türkiye’de yaşayan büyük çoğunluğun, işsiz, yoksul, taşeron işçinin, memurun, işçinin, 4B’linin, 4C’linin herkesin umudu oluyorlar: Çünkü kararlılar, ısrarlılar ve mücadele ediyorlar” (TTB, 2010). Tekel işçilerinin eylemi, işçi hareketleri içinde önemli bir sembol olduğunu anlatan bir diğer yoruma göre, TEKEL işçilerine sunulan destek, diğer direniş halindeki işçilere de verilmelidir⁹⁶. Bu anlamda TEKEL işçilerinin üç ay süren direnişlerinde, güvencesiz-

⁹⁶ Sabah Gazetesi ve ATV'deki 154 günlük grev süresince işverenlerin yapmadıkları kötülük kalmadı. Grevdeki 10 arkadaşımızı işten çıkarttılar. Mahkeme kararıyla 9'u geri dönme hakkını elde etti. İşveren tarafından tazminatları ödenerek işbaşı yaptırılmadılar. Grevimizin yasadışı olduğunu iddia ettiler. Yaptığımız itiraz üzerine Yargıtay 9. Hukuk Dairesi bu kararı bozdu. Bugün burada grevimizi tekrar başlatıyoruz. Yeniden başlatılan greve, TÜRK-İŞ ve diğer sendikalar Tekel işçilerine verdikleri desteklerini bize de verecek (İpekçi, 2010).

eğreti-keyfi çalıştırılmaya, güvenceli-düzenli çalışmanın tasfiyesine karşı bir nefsi müdafaa eylemi sürdürmüşlerdir. TEKEL işçisi bu mücadele ile sadece kendilerinin değil kamuda güvencesiz ve keyfi koşullarda çalıştırılan işçilerin de hakkını savunmuştur (Çelik, 11.02.2010: Birgün). İşçilerin durumu bir öz savunmadır. Çünkü işleri elinden alınıyor, işsiz bırakılıyor ve güvenceli işlerinin yerine güvencesiz işler ile sendikasızlık ortamının dayatılması sonucunda gelişen bu eylemi daha ortak bir söylem şeklinde ele almak mümkündür. Dolayısıyla sınıfsal temelde ve birlikte hareket etmenin işçiler dışındaki kesimlerde nasıl yankılandığının izlerini, bu kesimlerin kendi açıklamalarında ve birlik çağrılarında görmek mümkündür: “TMMOB, çalışanların bu haklı mücadelesini, bir saatlik iş bırakma eylemini desteklemektedir. TMMOB, tüm çalışanların hak, hukuk, ekmek mücadelesinde sonuna kadar yanlarındadır; emek örgütleriyle omuz omuza mücadelenin içerisinde yer alacaktır” (Soğancı, 2009a, s. 174). TMMOB’ un bir diğer basın açıklamasında eylemin temel olarak bir direniş olduğu ve bu nedenle TEKEL işçilerinin ülkedeki diğer direnen kesimler için simge durumuna dönüştüğü ifade edilir:

Tekel işçileri direniyor. Tekel işçileri her tür zorluğa, siyasal iktidarın her türlü baskısına karşı 50 gündür direniyor. Yüreği insandan, emekten yana atan herkesin bildiği, söylediği bir söz var artık: “Tekel işçisi, direnişin simgesi”. Bu ülkenin mühendisleri, mimarları, şehir plancıları direnen Tekel işçilerinin hep yanında oldu. Tekel işçilerinin mücadelesi sadece onların mücadelesi değildir. Bu mücadele hepimizin mücadelesidir (Soğancı, 2010a, s. 175).

Bu söylemlere karşın, eylemi işçi sınıfının bir mücadelesi ya da işçi sınıfının birleşerek birlikte bir güç olması anlamında kabul etmeyen yaklaşımlar da bulunmaktadır. Özellikle eylemin yöneticisi olan konfederasyonun açıklamalarında, eylem doğrudan işçi sınıfı kavramları ile değil, sadece “ekmek mücadelesi veren kesimler” olarak adlandırılabilmiştir. Hükümetin uygulamalarından mağdur olan işçilerin mücadelesinin siyasal bir yönünün olmadığını vurgulayan bu açıklamalarda, işçilerin hak talebinin karşılanması durumunda eylemin uzlaşmaya varılarak ortadan kalkacağına olan inanca vurgu yapılmaktadır. Sınıf kavramına sendika doğrudan değinmese bile, üzerinde durduğu söylem, eylemin ortak bir direniş olduğudur. TEKEL eyleminin başından itibaren sendikacısı olarak işin yürütücülüğünü yüklenen Mustafa Türkel’in görüşlerine

göre, bu eylemi sadece hak arama mücadelesi olarak görmemek gerekmektedir. Eylem, herkesi ilgilendiren bir konudur. TEKEL eylemi özelinde işçilerin sendikal direnişi önemsemeleri ve bunun için mücadele vermeleri daha önemlidir. Dolayısıyla sendika, üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirebilmelidir.

TEKEL direnişi halkın desteği ile büyüyen bir hareket olabilmesi nedeniyle toplum içerisinde geniş yankı yaratabilmiş, hatta eylem sayesinde daha önce bir araya gelemeyen kesimler ile sivil toplum, sendika, partiler ve diğer örgütler bir araya gelebilmişlerdir. Böylece toplumun işçi hareketi ve sendikal mücadele anlamındaki ön yargıları, korkuları en aza indirilmiş, sosyal hafıza yenilenmiştir (Bulut, 2010, s. 247)⁹⁷. Dolayısıyla, TEKEL eylemi sayesinde şimdiye kadar bölünmüş durumundaki Türkiye'deki memur ve işçi örgütlenmelerinin birlikte bir güç olarak nasıl iktidara karşı durabildikleri görülmüştür. O nedenle TEKEL eylemini farklı kesimler arasında asgari boyutta da olsa bir ortaklık sağlayan ve bu anlamda sürdürülebilirliği olan bir eylem olarak sınıflandırmak mümkündür. Buna benzer bir değerlendirmeyi eyleme destek veren kesimlerden olan Türk Tabipler Birliği'nin süreli yayını olan Mesleki Sağlık ve Güvenlik (MSG) Dergisinde de görmek mümkündür:

Çalışma ortamını örgütsüzleştirmeyi amaçlayan 'güçler' emek cephesini bölmeyi başardılar. İşçi-memur, sendikalı sendikasız, kayıtlı-kayıt dışı çalışanlar sürekli karşı karşıya getirildi. Ancak TEKEL direnişi ezberleri bozdu. Kamu çalışanları kendi sorunlarında dahi bu kadar duyarlı olmamışlardı. Artık emeği yalnızlaştıramıyorlar! Emek hareketi cılız eylemleriyle kendi özgücüne dahi inanmıyordu, saldırı mücadelenin yükselmesini engelliyordu. TEKEL işçileri emek hareketine 'özgüven' sembolü oldu (TTB, 2009b).

Bu açıklamalar, işçi sendikalarının eylemin devamlılığı ve güçlenmesi için birlikte hareket etmeyi önemsediklerini göstermiştir. Diğer bir ifadeyle eyleme destek artıkça eylemciler de kendilerini daha meşru bir alanda ifade edebilme özgürlüğüne kavuşmuşlardır. Böylece eylem ideolojik ve provakatif suçlamalarından da uzaklaşabilecek bir koşulu sergilemiş olmaktadır. Bu nedenle Tek-Gıda İş sendikasının bağlı olduğu TÜRK-İŞ, eylem doğrudan halkın desteğini kazanma anlamında güçlendiği andan itibaren eyleme olan desteğini artırmıştır. Dolayısıyla eylemin gerekçesi ancak halkın desteği ile anlamlı olabilmektedir.

⁹⁷ Bu konu hakkında bkz. Türkel, 2010, s. 229:259.

Eylemi sınıfsal birliktelik üzerinden tartışan ve birlikte hareket edilmesi ile ilişkili olarak geniş bir anlam alanı yükleyen entelektüeller içerisinde özellikle işçilerin temsilcisi olan sendikaların bir tür karşı hegemonya oluşum sürecine dahil olduklarını ve bu sayede organik entelektüellerin ortaya çıkışının örneği olduklarını söylemek mümkündür. Özellikle halkın eyleme bakışında etkili olan bu entelektüeller ikna edici özellikleri ile olağanüstü süreçleri gerçekleştirebilme kapasitelerini de içlerinde barındırırlar. Başta TÜRK-İŞ konfederasyonu olmak üzere sınıfsal birliktelik çağrısında bulunan entelektüelleri bu örneğe dahil etmek mümkündür. Her ne kadar Bourdieu'ün düşünsel çerçevesinden, entelektüelin bu sınıfsal ortaklık çağrılarının kendi kültürel sermaye alanlarına yönelik bir yatırım olarak değerlendirmek mümkün olsa bile Gramsci'e göre de bu süreç entelektüellerin yeni tarihsel blokun kurulması adına yürüttükleri önemli bir işbirliğidir.

4.2.2. Eylemin Çözümüne Yönelik Söylemler

TEKEL eyleminin entelektüeller arasında tartışma yaratan konular, eylemin gerekçesi olduğu kadar eylemin sonuçları ve böylesi bir krizin hangi aşamalardan geçerek çözülebileceği yönünde yoğunlaşmıştır. Sermaye kesimi, meslek örgütleri, sendikalar, gazeteciler ve akademisyenler, eylemin çözümüne bakışlarında ortak bir yaklaşım geliştirdikleri gibi, farklı öneriler de dile getirmişlerdir. Eylemin toplum için önemli bir kriz olduğunu düşünürsek, çözüm önerileri noktasında, farklılaşmaların ya da ortak bakışın belirleyicisi, Bourdieu'nün toplumsal kararların verildiği ve mücadelelerin yürütüldüğü “alan” kavramı üzerinden irdelemek mümkündür. Alan, Bourdieu'nün ifadesi ile sosyal yaşamda iktidar biçimlerine gömülü konumlar arasındaki tarihsel nesnel bağlantılar bütünüdür. Her bir alan, toplumsal dünyadaki farklılaşma sürecinden doğar ve özeleğe sahiptir. Bu alanlardaki mücadeleleri ise toplumdaki eylemciler arasındaki sermayeye sahip olma durumunu belirler. Ne kadar sermayeye sahip iseniz alandaki ağırlık farklılaşacaktır. Ancak alan içerisindeki başarılı olma durumunu belirleyecek olan ise yine eylemcilerin stratejileridir. Bu stratejiyi ise habitus şekillendirmektedir (Bourdieu, 2003, s. 26). Bu yaklaşımla çözüm önerilerinin sınıflandırmasını yaparsak, yaratılan iktidar alanı içerisinde sahip oldukları ekonomik

ve kültürel sermaye ile söz sahibi olan kesimlerin bu alana sahip olma mücadelesi sürdürerek, eyleyici kimliklerini sürdürdüklerini söyleyebiliriz. Burjuvazinin temsilcisi olan iş adamları ve işveren örgütleri bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Bu nedenle onların kendi getirdikleri ve taşıdıkları habitusların, eylemin bir an önce uzlaşma yolu ile çözülmesini sağlayacak stratejiler üretmek üzerine gelişmiş olduğu söylenebilir. Demek ki, iktidar alanı içerisinde olanlar için uzlaşmacı, yani iktidar alanını koruyucu stratejiler üretmek ve bu sayede habitusu da yaratmak ve yaratmakla kalmayıp yeniden üretmek doğallaşmış bir süreçtir. Diğer taraftan ise daha radikal ve doğrudan eylemin amacının dışında da işçi sınıfının ve hatta tüm emek kesiminin sorunlarının çözümü için destek verenler, kendi alanları içerisindeki stratejilerini korumaktadırlar. Bu alanı belirleyen ise ekonomik sermaye değil, kültürel sermayedir.

4.2.2.1. Uzlaşmacı ve “İdare-i Maslahatçı” Yaklaşım

Gramsci hegemonyayı tanımlarken, onu sadece egemen sınıfın baskı ve şiddet yolu ile kendisini gösterdiği bir egemenlik olarak görmemektedir. Ona göre hegemonya, belli bir yaşam biçimi, belli bir düşüncenin egemen olduğu ve bütün toplumsal ilişkileri belirleyerek, entelektüel ve ahlaki çağrışımları içinde barındırdığı düzen olarak açıklanmaktadır (Cornay, 2001, s. 253). TEKEL eylemine yönelik entelektüel söylemlerin analizinde de sorunun çözümünü ortak bir zeminde buluşmak olarak görenler için hegemonyanın devamlılığının sağlanmasının amaçlandığını söylemek mümkündür. Gramsci hegemonyanın temellerini açıklarken, kullandığı anahtar kavramlar rıza ve ikna olduğundan öngörüsü ikili bir perspektiftir (Texier, 1982, s. 64). Daha doğrusu egemen olan ve üretim güçlerini elinde tutan egemen sınıfın, zihinsel üretim güçlerini de elinde tutmasına bağlı olarak (Marx-Engels, 2004, s. 75), o sınıfın hegemonyasının sürekliliğini de kolaylıkla sağlayabilmek olanaklı olmaktadır. TEKEL eyleminin çözümü için uzlaşmadan yana olan söylemler geliştiren sendika, meslek örgütü ve sermayenin temsilcisi örgütler ile köşe yazarlarının bakışında, işte bu hegemonyanın varlığı ve devamlılığı amacının sürdürüldüğü ve bu doğrultuda söylem geliştirildiği ifade edilebilir.

Bu anlamda eylem ile ilgili çözüm önerileri ile ilgili öne çıkan yaklaşımların birincisi, eylemin tarafları arasında, uzlaşının geliştirilmesi ve bunun için uygun bir yol bulunmasıdır. Buna göre, işçilerin bir sınıf olarak hak taleplerinden söz etmeyen bu yaklaşımlarda önemli olan husus, toplumsal düzeni bozucu unsurların bertaraf edilmesidir. Düzen ve istikrar her şeyden önemlidir. Eylemin düzenin devamlılığına karşı bir tehdit noktasına ulaşmaması için yapılması gerekenler ise karşılıklı iyi niyetin sağlanması olarak tespit edilmiştir. Eylemin çözümüne iyi niyetli olarak bakan ve devletin üzerine düşeni yapması ile sorunun çözülebileceğini ifade eden yaklaşımlar içinde sendikaların temennisi de oldukça dikkat çekicidir. Sendikaların önerisi, en barışçıl şekilde çözülmesi gerekliliğidir. Örneğin, HAK-İŞ yaptığı açıklamada, eylem sürecinde iktidarın yaklaşımını şu sözlerle değerlendirmiştir:

Tekel işçisinin verdiği mücadele ve hükümetin uzlaşmacı yaklaşımı ile 4-C statüsünde ücret, çalışma ve izin sürelerinin artırılması, kıdem tazminatı ve ihbar sürelerinin bundan böyle de sürdürülmesi, yararlanma kapsamının genişletilmesi gibi olumlu gelişmeler olmuş ve önemli kazanımlar elde edilmiştir (HAK-İŞ, 2010b).

Eylemin çözümüne yönelik önerilere katkı sağlayacak, sendikacı söylemlerden bir diğeri, memur konfederasyonu olan Memur-Sen tarafından dillendirilmiştir. Sendika eyleme Türk-İş'ten gelen davet ile destek verdiklerini ifade ederek, eylemin çözümü için de hükümet ile diyalogun sürdürülmesinin gerekliliğini şöyle açıklamıştır: “Memur-Sen olarak, 4/C, 4/B ve 4924 kapsamında yer alan istihdam şekillerini kamuda kabul etmediğimizi ve etmeyeceğimizi bir kez daha tekrarlıyoruz. Geline bu noktada, diyalog kapılarının açık tutulmasını istiyor ve TEKEL işçilerinin eylemlilik sürecini destekliyoruz” (MEMUR-SEN, 02.02.2010).

Eylem sürecinde sendika olma vasfı ile işçiler ile birlikte bir görünüm sergileyen işveren kesimi içerisinde de eylemin çözümünde ortak söylemler geliştirilmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Sermaye kesiminin temsilcileri arasında sayılan TİSK için eylem endişe verici bir boyuta ulaşmadan çözümlenmelidir. Eylemin işçi kesimindeki anlam ve içeriğinden çok eylemin toplumsal alandaki yankıları olumsuz olarak değerlendirilir ve bu nedenle sorunun çözümü için yapılması gerekenler dile getirilmiştir. Çalışma yaşamında özellikle 1980 sonrasında sosyal diyalog kavramının öne çıktığını ifade eden

işveren kesimi için, işçi kesimi eylemi olumsuz gelişmeler olarak çalışma hayatımızda kaygı yarattığı ifade edilir. Bu nedenle uzlaşa ve çözümler bulmak gereklidir. Hatta bu toplumsal huzur ve refahın bir ön koşulu değil, aynı zamanda günümüz küresel rekabet ortamının da bir gereğidir. TİSK için grev, lokavt, eylem, gösteri gibi sözcükler tarih sayfalarında kalmalıdır (Kutadgobilik, 2010a)⁹⁸. Tekel eylemi krizinin çözüme kavuşturulması ve bunun için de iktidarın olaya ilişkin doğru analizler yürütmesi görüşünde olanlardan bir diğeri ise sermaye kesiminin temsilcileri olan örgütleridir. Ülkenin farklı kesimlerinin haklarını talep edebilmek için mücadele etmelerini olumlu bir gelişme olarak gören bu kesimler, çağdaş demokrasiler için bu durumun önemli olduğunu ifade etmektedirler. Dönemin TÜSİAD başkanının eylem döneminde yaptığı konuşmada dolaylı olarak vurgulaması da bu anlamda örnek verilebilir: “Dileğimiz ve beklentimiz, Meclis ve siyasi partilerin sokaktaki gerilimi azaltacak, ülkenin üzerine sinen tedirginliği giderecek siyasal mutabakatı oluşturmalarıdır” (Yalçındağ, 2009, s. 3). Bu anlamda sermaye kesiminin düşünsel çerçevede etkisinin daha çok iktidar odaklarını belli konularda yönlendirmek ve ülkenin önemli meselelerini belirlenmesine katkı sağlamak şeklinde belirlediğini söyleyebiliriz. Bu anlamda doğrudan işçi kesimi ve eylem siyasi ve ekonomik gündemde çok yer bulmamıştır.

Krizin çözülmesi için diyalogun önemini belirten ve geline noktanın işçilerin mağduriyetini ortadan kaldırmak için biran önce çözülmesi gerektiğini düşünen Türkiye Barolar Birliği’de (TBB), eylemcilerin haklı mücadelesinin, hak kaybı yaratmadan çözülmesinin önemli olduğu görüşündedir: “Özlük haklarınızı korumak için Ankara’da başlattığınız hak arama eylemlerinizin başlangıcında orantısız güç uygulamasına muhatap olmanız üzüntü vericidir. Sorunun çalışanların hak kaybına yol açmadan, hukuk çerçevesinde, insan haklarına uygun ve barışçı yollardan çözümlenmesi mümkünken bu yola gidilmemesi, son olarak diyalog yollarının kapatılması, hak arayışlarını açlık grevlerini kullanma noktasına getirmiştir. Bu durumdan üzüntü ve kaygı duymaktayız” (Besler, 2010, s. 19). Barolar Birliği’ne göre, eylemin bu noktaya gelmesi, iktidarın diyalog ortamını kapatmasından kaynaklanmaktadır.

⁹⁸ Türk İşveren Sendikası’nın açıklamasına göre: “Bizim Türk İşverenleri olarak son günlerde yaşanan ve kamuoyunu da hayli meşgul eden Tekel işçileri eylemleri gibi gelişmelerden kaygı duymamız ve bunu ifade etmemiz normal karşılanmalıdır. Bugün yapılacak olan şey sosyal diyaloga sarılmak ve sorunlarımıza onunla çare aramaktır. Bugünün sihirli sözcükleri diyalog, anlaşma, uzlaşma, taviz ve empatidir” (Kutadgobilik, 2010b).

TEKEL eylemleri ile ilgili geliştirdikleri uzlaşmacı yaklaşımlarında dñzenin devamlılığı kaygısı taşıyan bir diğer kesim, çalışmaya dāhil edilen gazetelerdeki kōře yazarlarıdır. Gazete kōře yazarları Bourdieu'ye gñre, entelektñel olarak medyada gñrñnñr olan ve bu anlamda sahip oldukları bilgi dñzeyi ile toplumu yñnlendiren kesimlerdir. Medyanın gñcñnñ kullanıyan bu uzmanlar grubunun kitlesel olaylara ya da sınıfsal eylemlere yñnelik bakışları, hem toplumu hem de iktidarı etkilemekte ve onların belli bir yñne doğru ilerlemesine neden olmaktadır. Bu anlamda gazete kōře yazarlarının TEKEL eyleminin özñmñ için geliştirdikleri sñylemeler, o anda reel politik sñrecinde belli bir yñnde sonucunun belirlenmesinde etkili olacaktır. İktidarın yakınında olan kōře yazarları için eylem, iktidarın meşruiyetinin sağlanmasını gñstermesi açısından önemlidir. Bu nedenle iktidarın bu sorunu kriz bñyñmeden zñmesi gerekliliğine karşı bir dilekte bulunulur. “TEKEL direnişi, hñkñmetin çalışanların haklarına bakışını gñstermesi bakımından giderek mihenk taşı niteliği kazanarak bñyñk bir sınıva dñnñřñyor. Gelineen noktada Başbakan Erdoğan'ın konuya yeni bir bakışla eğilmesi ve bu çerçevede taraflar arasında bugñnkñnden daha ileri bir noktada bir uzlaşıya varılması temenni edilir” (Ergin: 23.01.2010: Hñrriyet). Eylemin hñkñmetin iktidarını ve meşruiyetini sorgulamayacak bir noktada zñme kavuşturulması, bu entelektñeller için daha önemlidir. Onlara gñre hñkñmet, eylemden yara almadan kurtulmalıdır. Yoksa eylem toplumdaki diğer kesimleri de etkileyerek bir tehdide dñnñřebilecektir ⁹⁹.

Kendinizi, fabrikaları satıldı diye işlerine son verilen Tekel işçilerinin yerine koyun. Maaş dñřñyor, iş garantisi ortadan kalkıyor. Sokaklarda eylem yapıp sesinizi duyurmaya çalışıyorsunuz. Devletten şefkatli bir el uzanmasını beklerken, biber gazı ve tazyikli suyla karşılaşıyor, canınızı kurtarmak için o soğukta havuza atlıyorsunuz. Ve hayat hiçbir şey olmamış gibi devam ediyor. Halbuki Tayyip Erdoğan çıkıp yetkililerden hesap sorsaydı, hatta hesap sorarken medyaya karşı kullandığı "haşin ùslñbun" aynısını kullansaydı, insanlar, kendilerini hñkñmetin şefkatli kollarında hissedip rahatlayacaktı; Daha seçimlere bir hayli zaman var ama birikimlere dikkat! Damlaya damlaya gñl olup, taşmasın (Ilıcak, 21.12.2009: Sabah) .

Yine eyleme ilişkin değerlendirmelerde, eylemin zñm yoluna odaklanma ve sorunun biran önce sonlanması için alternatifler ùretme çabası vardır: “Tekel'cilerin yñzde 60'ı bunlara (AK Parti) oy verdi... Bizi dinlemek çok mu zor? İnanıyoruz biraz ilgi... Kucaklama... Gñnñl alma her şeyi zñzer” (Donat, 20.01.2010: Sabah). Eylemin mağduriyet yaratan bir olay olduğunu ve eylemcilerin gerçekten mağdur olduğunu ifade

⁹⁹ Bu konuda Nazlı Ilıcak'ın 04.01.2010 tarihli Sabah gazetesindeki “Herkes Haklı” başlıklı yazısına bakılabilir.

eden bu söylemlerde, hep olayın bir uzlaşma zeminine ulaşması temenni edilir¹⁰⁰. Bu değerlendirme ile birlikte eylemin özelliği olarak da üzerinde durulması gereken nokta Gramsci’ci anlamda aslında eylemin bir hegemonya krizi olduğudur. Daha önce iktidar oy veren işçiler, iktidardan yani geleneksel temsilcilerinden uzaklaşmışlardır (Gramsci, 1971, s. 210). Böylece ortaya bir hegemonya krizi çıktığı söylenebilir. Gramsci’e göre böylesi bir durum genellikle ekonomik krizlerin sonucunda gerçekleşir. TEKEL eyleminin de 2009 ekonomik krizi sonrasında yaşanması, bu tartışmayı destekler niteliktedir.

Köşe yazarları arasında eylemin çözümsüzlüğünden doğrudan hükümetin uygulamalarını sorumlu bulan kesimler de mevcuttur. Bu entelektüeller için de eylem iyi niyetli ve masumanedir. Önemli olan, doğru davranışlar geliştirmek ve eylemcilerle bir uzlaşmaya varabilmektir. Hürriyet gazetesi köşe yazarı Tamer’e göre, hükümet değil, devlet baba devreye girmelidir (08.02. 2010)¹⁰¹. İktidar artık kendi taleplerini bir kenara bırakarak, devlet olmanın gerekliliğini yerine getirmelidir. Devlet üzerine düşmesi gerekenleri bütün vatandaşlarını kucaklayarak yapmalıdır. Ancak yapılan eleştirilerde hükümet, eylemi doğru okunmadığı için aldığı önlemlerde de yanlış davranışlar geliştirmiştir. Köşe yazarlarının değerlendirmeleri hükümetin eylemciler ile iletişim kurmada yaşadığı sorunları öne çıkarmaktır. Eylemin bu noktaya gelmesinde ve toplumsal muhalefet odağına dönüşmesinin de temelinde bu bakış yer almaktadır: “Sendikacıların, nasılsa hükümeti ikna ederiz diyen başlayan, 4-C şartlarında iyileştirmeye razı oldukları profil, bir anda toplumsal muhalefet odakları ile birleşince bambaşka hal almıştır. Polisin, illegal unsurlar aralarına sızacak, önlenemeyecek olaylar başlayacaktı varsayımıyla orantısız güç kullanımı mağdur işçi, mazlum işçi portresi

¹⁰⁰ “Kendilerini mağdur hissetmeselerdi, 36 gündür işçiler, o soğukta, sokakta durmazdı ve dün de açlık grevine başlamazlardı. Demek ki bıçak kemiğe dayanmış; demek ağır bir mağduriyet söz konusu. Daha önce, kurumları özelleştirilenlerin kaderi hiç düşünülüyordu. Tayyip Erdoğan bunda haklı olabilir. Ama, bugün atılan adımların da yeterli bulunmadığı ortada. İşçilerle hükümet arasında temasların başladığı belirtiliyor. Bir uzlaşma sağlanmasını diliyoruz” (Ilicak, 20.01.2010: Sabah).

¹⁰¹ “Eğer sapanla polise taş atılsaydı, vitrinler kırılıp arabalar devrilseydi, devlete meydan okuyan afişler asılsaydı Tekel İşçileri kolay kolay yandaş bulamazdı. Fakat hayır. Orada masumane bir istek var... Sadece aş ve iş arayışı var. Böyle bir eylem, tatlıya bağlanmalıdır. Hükümet değil, artık Devlet Baba devreye girmelidir”(Tamer, 08.02.2010: Hürriyet).

çizmiştir” (Müderrişoğlu: 04.02.2010: Sabah). Diğer bi anlatımla, eyleme karşı iktidarın uygulamaları eylemi daha ciddi bir kriz noktasına getirmiştir. Toplumsal kesimler için de mazlum olma hali, vicdanları sızlattığından eylem farklı boyutlara ulaşmıştır. Ayrıca iktidarın eylemin asıl gerekçesini görmezden gelmiş olması da haklılık anlamında vicdan sorununu gündeme getirmiştir: “Soğukta ekmek kavgası veren işçilerin direniş, yürek taşıyan herkeste vicdan terazisi kurulmasını sağladı. Empati yapıldıkça, sempati arttı. Farklı bakanlar, farklı söylemlerle nötr kitleleri, manen işçilerin yanına taşıdı. Arka plan hep ıskalandı” (Müderrişoğlu: 04.02.2010: Sabah). Dolayısıyla bu değerlendirmelere göre, eylemin devam eden süreçte başlangıçta çok etkili olacağı düşünülmezken sonrasında daha ciddi bir hale dönüşmesinin sebebi hükümetin politikalarıdır. Gazete köşe yazarları içerisinde yer alan ekonomi uzmanlarının görüşü de bu kanıyı destekler ve hükümete bu noktada akıl verme amaçlıdır.

Bourdieu’ye göre bu uzmanlar, hâkim gruplara ve devlete hizmet sunan ve bu kesimlerin çıkarları için çalışan entelektüel rolündeki uzmanlardır ve bu kişiler amaçlarına ulaşırken bilimi araç olarak kullanmaktan çekinmezler (Swartz, 2011, s. 359). Örneğin, bir uzmanın görüşüne göre, TEKEL işçilerine karşı takınılan şiddet yanlısı tutum, hükümetin sosyal politikadaki yetersizliğini göstermesi içinde çok anlamlıdır¹⁰²:

Hükümet bunu yaparken, bence kötü yönetimin bir örneğini daha vererek, zarar gören kesimlerle diyalog kurmak yerine onlara karşı uzlaşmaz tutum sergiledi. Zarar gördüğü için karşı çıkanlara aba altından sopa gösterilmesi yetmiyormuş gibi “Tekel işçilerine tüyü bitmemiş yetim hakkını yedirmem” gibi demeçler verilmesi doğal olarak çatışmayı sertleştiriyor. Hâlbuki böylesine dönemlerde hiç olmazsa üslup yumuşak olunca, çatışmanın bu kadar sertleşmediğini daha önce görmüştük...(Sağlam, 29.12.2009: Hürriyet).

Sonuç olarak, Bourdieu’nün eleştirdiği uzmanlaşmış entelektüeller için eylemin sona ermesi, ancak uzlaşma ile mümkün olacak ve bu hataların ortadan kaldırılması ile hükümet kendi iktidarını da tehlikeye atmadan sorunu çözebilecektir. Bu değerlendirmelere sahip entelektüel kesimlerin bir kısmı bu tavsiyeleri sonucunda hem iktidara göre kendi konumlarını sağlamlaştırabilmişlerdir hem de sınıfsal birliktelik içinde oldukları kesimlerin düşüncelerini ifade etmişlerdir. Böylece Bourdieu’nün

¹⁰² Bu konuya değinen yazılardan biri de Sedat Ergin’in 23.12.2009 tarihli, “Biber gazından maden ocağındaki patlamaya” başlıklı Hürriyet’deki yazısıdır.

eleştirdiği, entelektüellerin özerk ve bağımsız olması gerekliliği, TEKEL örneğindeki söylemlerde görüldüğü gibi sorgulanması gereken bir tavidir. Kendisini bu kadar çok ilişki içerisinde tanımlayan ve siyasal iktidara angaje bir ilişki geliştiren entelektüeller için, entelektüellerin bağımsızlığından söz etmek son derece güçtür. Yoksa entelektüelin uzlaşmacı (ortayı bulan) bir tavır geliştirmesini beklemek, onu başka bir noktaya taşımaktır. Entelektüel Bourdieu ve Sartre’ın kişiliklerinde de kendini gösterdiği gibi, eylemcilerin yanında olmalı, ona akıl veren değil, eyleme destek veren bir pozisyonda durmalıdır.

4.2.2.2. TEKEL Eyleminin Sona Ermesine Yönelik Somut ve Radikal Çözümler

Bourdieu’ye göre entelektüeli belirleyen, entelektüel alanlar içerisinde yürüttüğü var olma mücadelesidir. Entelektüellerin, kariyerlerini belirleyen bu alan içerisinde kendilerini görünür kılmak için faaliyetler yürütürler. Dolayısıyla kitap yazmak, akademik kadro elde etmek gibi çabalar, aslında onların entelektüel alandaki var olma çabalarıdır. Ancak burada önemli olan husus, akademisyenlerin bu faaliyetleri ile entelektüel alan içinde olurken, aynı zamanda siyasi tavırlarını da belirlemiş olmalarıdır (Swartz, 2011, s. 313). Buna göre, eyleme destek veren akademisyenlerin amacı kendi yarattıkları entelektüel alan içinde var olma çabası ile birlikte siyasi tavır almaktır. Eyleme destek veren akademisyenlerin aynı zamanda eylem sürecinde giriştikleri akademik yazım yoğunluğu buna örnek gösterilebilir¹⁰³. Ancak Bourdieu’nün bakışı ile eylemde çelişen nokta, bu entelektüellerin akademik unvanların da bu alandaki

¹⁰³ Buna göre, yürütülen alan çalışmaları ve yapılan akademik yayınlardan bazıları şunlardır: Tekel Direnişi Dersleri 2010, Kaldıraç Yay. (Der). Neoliberal Çağda İşçi Sınıfının Konumu ve Sınıf Hareketi: 4/C Ve Tekel Direnişi Örneği Yüksek Lisans Tezi, S. Kumlu, (2012), Tekel Eylemine Kenar Notları, G. Yıkılmaz ve S. Kumlu (2011). Bununla birlikte TEKEL eylemi üzerine akademik anlamdaki çalışmaların eylem sonrasında da farklı çevrelerde devam ettiğini söyleyebiliriz. Bkz: Kılıç (2011), Tekel Eylemi Haberlerinde Çerçeveleme: Türk Yazılı Basını Örneği, Şen (2011), Kültürel Kimlikler Karşısında Sınıf Kimliği Ve İşçi Sınıfı Kimliğinin Medyada Temsili (Tekel İşçi Eylemi Örneği), Göker Ve Doğan (2011), Ağ Toplumunda Örgütlenme: Facebook’ta Çevrimiçi Tekel Eylemi, Tahincioğlu (2011), Yazılı Basında Özelleştirme Haberlerinin Sunuluşu: Tekel Eylemi Örneğinde Bir Karşılaştırma, Çoşkun Ve Şentürk (2012), Tekel İşçilerinin Varoluşsal İkilemi: “Ölmek Var Dönmek Yok”

akademik yazımlarından ötürü bir değişimin olmadığıdır. Akademik çevrede eyleme destek vermek ile amaçlanan, entelektüel alanın korunması olduğu kadar, kimi zaman da siyasi duruşlarının akademik alanda gösterilmesi olabilecektir. Bourdieu'nün düşüncesi ile 'homo academicus' olarak tarif edilen bu kesimler, bir akademik unvan peşinde koşmadan da eyleme destek vermişlerdir. Hatta eylemin başarısını önemseyerek, eylemin devamlılığını sağlaması gerektiğine inançlarını vurgulamışlardır: "İşçi cephesi, direniş komiteleri ile hem sendikaya hem de devlete direnebilecektir" (Adalı, 2010, s.138). Bu tavır ile entelektüellere de direniş komitelerini kurmak şeklinde bir rol biçmişlerdir¹⁰⁴. Eylem işçi sınıfının birlikteliğini sağlayacak ve bununla birlikte güçlü bir direniş olarak, işçi kesiminin birlikteliğine yol açacak kadar önemli bir süreçtir. İşçileri bir araya getiren ve tamamen onların özlük hakların iyileştirilmesi gibi bir amaç taşıyan eylemin anlamlı hale gelebilmesi ve yaygınlaştırılması gereklidir. Eylem ne kadar farklı haklar için mücadele edenleri birleştirebilirse, toplumsal alanda etkisi o kadar artacaktır (Öngen, 29.01.2010: Birgün). Burada altı çizilen somut öneri, genel grevdir. Öngen'e göre, genel grev, ortak hafızayı tazelemek, sınıfsal refleksleri ve umudu canlı tutmak açısından gereklidir. Genel grev bu sayede, sınıf dayanışması ile öznenin homojenleşmesini sağladığı ve sınıfın organik birliğini kurduğu için birliktelik ve güç odağı haline dönüşebilecektir. Bununla birlikte, bu tür eylemlerde, sınıf içinde, özellikle ekonomik mücadele sürecinde, eşitsiz bir gelişme kaçınılmazdır (Öngen, 05.02.2010, Birgün). Böylelikle genel anlamda sol görüşe sahip entelektüeller için eylem önemli bir kazanım olacaktır. Entelektüeller ise bu kazanımı sürdürebilecek mekanizmalar üretmek noktasında katkı sağlamakla yükümlüdürler.

Kendilerini yazıları ve söylemleri ile sol görüşlü olarak tanımlayan entelektüellerin tartışmalarında eylem, sadece bir direniş olarak kalmamalı ve bütün işçi sınıfı için bir mücadeleye dönüşebilmelidir. Böylece, farklı kesimlerin desteği ile belli bir bilinç düzeyine ulaşılacak ve gelecek için emekten yana bir düzenin kurulması sağlanmış olunacaktır. Kendilerini "Emekten yana aydınlar platformu" olarak ifade eden entelektüel kesimler için eylem, işçi sınıfının desteği ile birlikte uygar bir toplumun

¹⁰⁴ Direniş komitesi ile özellikle sosyalist düşünceye sahip entelektüel kesimlerin amacı, eyleme Gramsci'nin geliştirdiği, konseylere benzer bir nitelik kazandırmaktır. Gramsci için fabrika konseyler, devrimin gerçekleşmesinden sonra kurulacak devletin birincil düzeyidir (Martin, 1998, s. 24). Bu anlamda TEKEL eylemlerinin direniş komitelerinin kurulmasında ileriye dönük radikal çözüm için ilk aşama olarak görmek mümkündür.

kurulması durumunda başarıya ulaşacaktır¹⁰⁵. Eyleme bu denli büyük bir anlam vererek bakan entelektüeller için eylemin başarısı, her kesimden destek ile gerçekleşebilecektir.

İşçi sınıfının hayali her türlü ayrımcılığın ve bölünmenin aşılması, kendisini oluşturan her türden farklı birey ve topluluğun katılımıyla kendi kaderini belirlemektir. Bu amaçla atılacak adımlarda açılacak olan yoldan gidildiğinde ulaşılabilecek olan yeni ülke yine bugün olduğu gibi güzel olacaktı ama asla yalnız olmayacaktı! Bu entelektüel kesimler için bu bir hayaldir gerçekleşmesi için ancak her kesimden destek alınması ile mümkün olacaktır (Öncü, 01.02.2010, Birgün).

Bu görüşe göre, eylem uzlaşma ile değil daha radikal öneriler ile sonuçlandırılmalıdır. Hatta eylemin bitmesi değil, devam ederek geniş kesimleri etkilemesi ve devrimci bir sürece dönüşmesi umut edilmelidir. Bu anlamda entelektüellerin de bu süreç içerisinde olması kaçınılmazdır. Gramsci'nin de ifade ettiği gibi, yeni tarihsel bloğun bütün figürleri eylemde yer almalıdır. Entelektüeller ise organik bir ilişki ile işçi sınıfının öncüleri olarak görev yapmalıdırlar (Gramsci, 1971, s. 9).

İşte bu noktada, gazete köşe yazılarında eyleme sosyalist devrim beklentisi ile yaklaşan söylemelere de rastlanmıştır. Örneğin İnce'nin Hürriyet'teki yazısında eylemin yeni bir dünya düzeni yaratarak sona ermesi için yapılması gereken sınıfsal bir bilincin yaratılması gerektiği ifade edilir. Peki, bu sınıfsal bilinç nasıl oluşur? İşte entelektüellerin düşünsel anlamda yaptığı tartışmada üzerinde durduğu bu sürecin nasıl gerçekleşeceği. Bu temelde yansıyan değerlendirmelerde işçi sınıfının gerçek anlamda sınıf bilincinde olmadığı ve siyasal bilinçlerinin de işçiyi işçi yapan özellikler taşımadığına vurgu yapılarak, bu tarz kişilerin kolaylıkla farklı düşüncelerin etkisinde kalabileceği ifade edilmektedir. TEKEL işçileri için bu bilince ulaşanlar betimlemesi kullanılırken, diğer işçilerin bu eyleme destek vermesi ile eylemin işçiler lehine başarıya

¹⁰⁵ Bu tartışma içerisinde arka planda Antonio Gramsci'nin, düşüncelerine yer verilir: "Gramsci burjuvazinin insanlığın kurtuluşunu herkesin burjuva olmasında gördüğünü fakat bu sınıfın sahip olduğu en ufak ayrıcalığı dahi hiçbir sınıfla paylaşmak niyetinde olmadığı söylemiştir. Yani burjuvazi hem herkes burjuva olsun istiyordu, hem de hiç kimseyi kendi sınıfına almak istemiyordu. Bu yaman çelişkiyle muzdarip olan burjuvazinin terekesinde yürümek demek, dayanışma yerine çekişme, ortaklaşma yerine düşmanlık, el ele verme yerine bölünme demektir. Oysa hemen yanı başımızda, iş yerlerimizde, caddelerimizde, sokaklarımızda, mahallelerimizde karşımıza ansızın çıkıveren ve hiçbir ayrıcalığa sahip olmasa da birbirleriyle emeğini, ekmeğini ve dostluğunu karşılıksız paylaşabilecek olan işçi sınıfı kimsenin işçi olmasını istemiyordu. İşçi sınıfına insanlığın kurtuluşu için ne önerirsin dense, herhalde insanın insan olmasından başka bir şey istemezdi" (Öncü, 01.02.2010: Birgün).

ulaşabileceği ifade edilir (İnce, 01.05.2010: Hürriyet)¹⁰⁶. TEKEL eylemlerinin bu anlamda işçilerin lehinde sona ermesi de sınıfsal bir bilincin aşılması ile mümkündür. Ancak her iki seçenek içinde eylemin sonucu radikal olacak ve işçi sınıfı başarısının göstergesi olacaktır. İşçi sınıfı ancak birlikte eylem içerisinde direniş gösterebilirse başarıya ulaşılmış olunur.

Meslek örgütleri içerisinde de eylemi, geleceğe ilişkin radikal çözümler üretmeden ele alan, ancak buna karşılık eylemin çözümünü somut adımlar ile sağlanması gerekliliğini ifade edenler de olmuştur. Bunlar içerisinde TBB, yukarıda da ifade edildiği gibi, sorunun daha uzlaşmacı çözümünü talep ederken diğer taraftan somut önerilerini de dile getirmiştir: “TEKEL işçileri, kazanılmış haklarının özelleştirme politikaları ile ortadan kaldırılmasına karşı, hak arayışı içerisindeyler. Çalışanların sorunlarını hukuk çerçevesinde, toplantı ve gösteri yaparak kamuoyuna duyurmaları demokratik bir hakkın kullanımudur.” (TBB, 2010, s. 19, 20). Dolayısıyla yapılması gerekenler konusunda Baro, görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

İç hukukumuz ve uluslararası sözleşmelere, insan haklarına aykırı olan uygulamalara son verilmesi, toplumsal barışın korunması, TEKEL işçilerinin kazanılmış haklarına saygı duyulması, iş güvencelerinin sağlanması ve ILO normlarına uygun olarak kullandıkları demokratik hakların, hukuk çerçevesinde çözüme kavuşturulması diliyoruz. (TBB, 2010, s. 19, 20).

Ancak yine de eylemin nasıl sonuçlanacağını belirleyecek kesimi, hiç kuşkusuz sendikal örgütler oluşturmaktadır. Sendikal örgütlerin çözüm önerileri diğer örgütlere, kurum ve derneklere kıyasla daha belirleyicidir. Onların somut önerileri, işçileri mağdur eden, 4-C ve benzeri güvencesiz istihdam uygulamalarının bir an önce Türkiye gündeminden çıkarılması yönünde şekillenmiştir. “Bu Türkiye için bir ihtiyaçtır. Aksi halde eylemler devam etmek mecburiyetindedir. Çünkü işçiler ve kamu çalışanları, bu tür çalışma biçimlerini Türkiye’ye yakıştıramamakta ve bu mağduriyete hemen son verilmesini

¹⁰⁶ İnce yazısında bir dikotomiden söz ederek, Türkiye’deki işçi sınıfının içinde olduğu çelişkiyi açığa çıkarır. Buna göre, Taksim’de ayakkabı boyayan bir yeniyetmenin, Çukurova’da pamuk toplayan bir delikanlının Camel sigarası içtiğini düşünelim. İçerler! İçmeleri, varsayımsal bir klas ve statü sorunudur. Serap içinde yaşamaktadırlar. Sıradan biri için içtiği sigaranın markasının hiçbir önemi yoktur. Önemli olan parayı nasıl kazandığıdır. Kendini işçi, emekçi gibi hissedemeyen, hissetmek zorunda olan bir insan Camel sigarası iç(e)mez, içerse soytarılaşır. Bu nedenle TEKEL işçisi sınıf bilincine sahip olarak devrimci ve ilericidir (İnce, 01.05.2010: Hürriyet) .

istemektedir” (Kumlu, 2010h). KESK’e göre de eylem başarıya ulaşmıştır. Ancak sağlanan başarı, eylemin kamu vicdanında yarattığı duyarlılık ve çalışanların sorunlarının çözümü noktasında yarattığı etkidir. Bu anlamda KESK’e göre eylemi başarıya ulaştıranlar TEKEL işçilerinin kendileridir. Hükümet ise onların taleplerini mutlaka çözecek önerilerde bulunmalıdır (KESK, 2010)¹⁰⁷.

Memur-Sen’ göre de eylemin başarıya ulaşması, iktidarın mağdur kesimler için somut çözümler üretmesi ile mümkündür. Aynı zamanda eylem ülkenin istikrarını bozmadan çözüme kavuşturulmalıdır: “Emekliler zor durumdadır. Türkiye'nin her zamankinden daha fazla birlik ve beraberliğe ihtiyacı var, ancak çözüm yolu ararken sapla samanı da birbirinden ayırmak lazım” (MEMUR-SEN, 2009b). Memur konfederasyonlarından Memur-Sen’e göre, eylemin bir kriz olmaktan çıkıp çözüme kavuşturulması için yapılması gerekenler, oldukça belli ve somuttur: Konfederasyonumuz, bu fikir ve kararlılıkla, 4/C statüsünün sona erdirilmesine, sizler (Tekel işçileri) dahil 4/C statüsünde istihdam edilenler ile 4/B statüsünde ve 4924 sayılı Kanun kapsamında istihdam edilen kamu görevlilerinin kadrolu statüde ve sürekli istihdam edilmelerine yönelik mücadelesini devam ettirecektir (MEMUR SEN, 2010c).

Dolayısıyla, eylemin sona ermesi için yapılabilecekler hususunda entelektüel zihinsel perspektifi belirleyen yine entelektüellerin kendilerinin inşa ettikleri alanlar olmuştur. Sendikal örgütlerin, meslek kuruluşlarının ya da sermaye kesiminin entelektüelleri ayrı yöntemler geliştirmiş olsalar da, kendi ekonomik ve kültürel sermayelerinin sonucunda yarattıkları alanlarını korumaya çalışmışlardır. Ancak burada Bourdieu’nün teorisine uymayan bir durum gelişmiştir. Akademik entelektüel kesimlerin bir kısmı için eylem önem arz etmezken, eylemi takip eden ve doğrudan eyleme destek verenler için eylem, kendilerini gerçekleştirdikleri bir alan olarak son derece önemlidir. Bu noktada akademiye içinde yer alan entelektüeller, dâhil oldukları alanlar içerisinde kişisel habitusları ile mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Çünkü alan içerisindeki aynı

¹⁰⁷ KESK ile birlikte diğer işçi ve kamu çalışanlarının temsilcisi konfederasyonlardan, TÜRK-İŞ, DİSK, KAMU-SEN bir araya gelerek, ortak açıklama yapmışlardır. Bu açıklamada, eylemin en önemli katkısı, başta 4-C olmak üzere güvencesiz çalışma biçimlerini açığa çıkarması ve ülke gündemine sokması olarak ifade edilir. Aynı açıklamada destek amaçlı yapılması gerekenlerde ele alınırken, TEKEL işçilerinin yaşadığı sorunların ileride diğer sektörlerde kamu çalışanlarını da kapsayacak şekilde bir tehdite dönüşeceği ifade edilir (KESK, 2010).

üretim koşullarından kaynaklanan sınıfsal habitusları ile sahip oldukları kişisel habitusları arasında bir çatışma doğmuştur. Aslında bu noktada entelektüel tavrın özelliği olan “bir yere ait olmama durumunu” bu çatışma içerisindeki kesimlerin doğrudan yaşadığı söylenebilir.

4.3. TEKEL EYLEMİ: ÇELİŞKİLER VE UZLAŞI NOKTALARI

Entelektüeller, TEKEL eylemini nesnel gerçekliği ile tartıştığı kadar, öznel bakışları ile de ele almış ve eylemin iktidar, muhalefet, sermaye kesimi, meslek örgütleri, sendikalar ve işçi sınıfındaki yansımalarını tartışmışlardır. Gramsci, entelektüel kuramında kol gücü/kas gücü ayrımında bulunurken, entelektüelin kendisini düşünceleri ile değil, toplumsal alandaki işlevi ile gösterdiğini ifade etmektedir. Ona göre entelektüel, sadece ansiklopedik bilgiye sahip olan değil, kültürü ve felsefeyi yaygınlaştıran kişidir. Bu işlevini yerine getirirken, siyasal birikimin de hazırlayıcısı o olacaktır. Bu anlamda zihinsel değil, her türlü çalışmanın içerisinde bir entelektüel işlev olduğunu ifade eden Gramsci, praxis düşüncesine ulaşır (Gramsci, 1971, s.12; Santucci, 2011, s.32). Gramsci’ye göre praxis, düşünme ve yazma eylemini de içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle entelektüeller, eylemi ele alarak aynı zamanda onun praksisini de hayata geçirebilmişlerdir. Düşünceleri ile eylemin geldiği noktayı sorgulayan ve praxis halinde olan bu entelektüeller içerisinde doğrudan eylemde rol alanlar olmuştur. Ancak burada önemli olan husus, eylemin içerisinde doğrudan yer almak olmakla birlikte, kültürel birikimin sağlanmasıdır. Zira entelektüel bunu gerçekleştirirken, düşünce ve eyleminde bir ortak hareketlilik yaratmış olacaktır. Bununla birlikte Bourdieu düşüncesinde praxis, siyasal olan olarak ele alınmaktadır. Bourdieu için praxis, entelektüelin kendisini yeniden keşfetmesini sağlayıcı bir taraf olma halidir (Schnegg, 2007, s. 52). Entelektüellik ise iki temel unsur üzerinden kendi varlığını gösterebilmektedir: İktidardan bağımsız ve özerk alana sahip olmak yanı sıra bilimsel birikimini siyasal faaliyetler içinde kullanabilme vasfı (Bourdieu, 1989, s. 99-103). TEKEL eylemi, işte bu anlamda bireyin kendisini gerçekleştirdiği bir alan olduğundan, eylemin farklı noktalardaki yansımasının ele alınması belirleyicidir. Bu farklı noktaların tercihinde ve belirlenmesinde ise entelektüellerin konuya bakışındaki vurgular öne

çıkılmaktadır. Çalışmanın bu kısmında temel olarak ele alınan tartışmalar, işçi sınıfının dönüşümü, siyasal iktidar eleştirisi, sendikalar, diğer eylemci kesimler ve medya çevresine eylemin etkileri olarak belirlenmiştir.

Çalışma çerçevesinde, yayınların taramalarından entelektüellerin konuya ilişkin kendi zihinsel algılarını nasıl ele aldıklarının haritası çıkartılması mümkündür. Böylece entelektüellerin yapısal olarak algılarını, kendilerine yönelik tartışmaları ve duruşlarını ana başlıklar ile belirlemek mümkün olabilmektedir. Gramsci ve Bourdieu'ye göre entelektüellerin kendileri bir sınıf oluşturamazlar. Bourdieu'ye göre bunun sebebi, kültürel alandaki içsel farklılaşmadan kaynaklanır. Bu anlamda entelektüeller, emek ve sermaye arasında tercihte bulunurlar (Bourdieu, 1988, s.12). Gramsci'de benzer şekilde entelektüel sınıfları belli bir teşvikte bulunup yönlendirse bile, ayrı bir sınıf oluşturabilecek konumda kabul etmez (1971, s. 206). Buradan yola çıktığımız da, TEKEL eyleminin süreci boyunca entelektüellerin bir sınıf olarak hareket ettikleri şeklinde bütüncül nitelikte bir yorum yapılması mümkün değildir. Bu nedenle her bir entelektüel kategorisi için eylemin yansıması farklılaşacaktır. Hatta bu farklılaşma, bazen entelektüellerin kendi meslek grupları içerisinde de gerçekleşecektir. Özellikle bu bölümde yapılan değerlendirmelerde üzerinde durulan bu farklılaşmalar ve farklı bakışların hangi düşünsel arka plan ile dile geldiğinin söylem analizidir.

4.3.1. İşçi Sınıfında Dönüşüm ve Sınıf Bilinci Vurgusu

TEKEL eylemine ilişkin değerlendirmelerin en önemli tartışma başlıklarından birisi, eylemin öncelikle işçi sınıfındaki ve işçilerin bilinç düzeyinde yarattığı dönüşümdür. Gramsci'ye göre kitleleri harekete geçirecek ve onları iktidarın hegemonyasını yıkmaya yönelik karşı bir hegemonya oluşturacak olan şey, kitlenin bilinç düzeyidir. Bu bilinç düzeyini sağlayacak olan ise dışarıdan bilincin taşınması değil, kendilerinin bu bilinci kurabilmeleridir (Carnoy, 2001, s. 275). Bilince ilişkin akademik çevrelerde yapılan değerlendirmelerin bir kısmında, işçilerin sınıf bilinci edinme konusunda eylemin

öğreticiliği üzerinden bir dönüşüme maruz kalmış oldukları ifade edilir. Özellikle, eylemi bilimsel açıdan ele alan akademisyenler, yürüttükleri alan çalışmalarından elde ettikleri bulguları eylemden beklentileri ile birlikte tartışmışlardır:

Radikal pedagojik bir süreç olarak eylem, ezilen kesimler için bir meydan okuma hareketidir ve bu nedenle öğreticidir. Burada egemen sınıfın egemen olan düşüncelerine karşı bir meydan okuma olarak eylem ele alınmıştır. Eylemin öğreticiliği sayesinde eylemi gerçekleştiren ve üretim araçlarından yoksun olan işçi sınıfının kazanımlar elde etmişlerdir. İşçi sınıfı, eylem ile üretim araçlarının elinde tutan ve bu anlamda entelektüel olarak da baskın olan egemen ideolojiye karşı eleştirel bir bilinç düzeyine erişmiş olacaktır (Türkmen, 2012, s. 119).

Sözü edilen eleştirel bilinç, entelektüellerin değerlendirmesine göre, egemenler ile emekçiler arasında yeni ve gerçek bir kutuplaşma yaratabilme yeteneği sağlanmasını, bu sayede sınıf hareketinin yeniden oluşması ile yeniden siyasallaşmayı desteklemiştir (Bürke, 2010, s. 29). Bu nedenle eylemin işçi sınıfında yarattığı artı değerleri ele alan tartışmalarda, eylem önemli bir kırılma noktası olarak görülmüştür. TEKEL direnişini yapı-özne-pratik birlikteliğinde önemli bir alan olarak gören Öngen'e göre, yapısal çelişkinin ürünü olan bu eylem, aynı zamanda bu çelişkileri daha görünür kılmaktadır. Böylece her çelişki, işçilerin eyleminde somutlaşırken, eşzamanlı olarak belli bir bilinçlenmeyi de beraberinde getirmektedir. Süreç devam edecek olursa da, işçiler, sınıfsal konumları kadar sınıf düşmanlarının kimlikleri ve sorunların gerçek temeli konusunda daha çok bilgileneceklerdir (Öngen, 05.02.2010: Birgün). Tülin Öngen'in yaklaşımına benzer bir başka değerlendirmeye göre, TEKEL eylemi ile işçilerin sınıf bilincinde değişim yaşanmış ve daha önce duymadıkları, işçi sınıfı, sınıf bilinci gibi kavramlarla tanışmışlardır. Dolayısıyla, işçiler bu süreçte egemen ideolojik söyleme eleştirel bir yaklaşım geliştirerek, kendi sınıfsal konumlarının farkındalığını yükseltmişlerdir (Türkmen, 2012, s. 120). Eylemin kendisinin işçi sınıfındaki değişimini, işçilerin şimdiye kadarki var oluş süreçlerinde önemli bir değişim olarak değerlendiren Özbudun'a göre, uygulanan ekonomi politikalarına karşılık sınıf kültürü adına TEKEL eylemi önemli bir dönüm noktasıdır. Bu anlamda eylem, sınıf bilinci için yeni bir umudun doğmasına hizmet etmektedir (Özbudun, 2010, s. 115). Bu görüşe kıyasla daha iyimser bir yoruma göre TEKEL eylemi, tarihsel bir olgu olarak sanılan/sunulan işçi sınıfının yeniden bir araya gelmesini sağlamış ve ayrıca geçmişten gelen mücadele deneyiminin bir sonucu olarak, her kesimden emekçilerin neo-liberal

politikalara tepkisinin bir göstergesi olmuştur (Yılmaz, 2011, s. 13). Görüldüğü gibi, eylem bir umut olarak tanımlanmaktadır, çünkü pek çok emekçi çevre eylemde kendilerini bulmuş ve eylemin kazanımını kendileri içinde bir kazanım olarak görmüşlerdir.

Bu açıdan eylemin entelektüel kesimler içerisindeki yansımaları ele alan yaklaşımlarda, TEKEL eyleminin, her kesim için bir yeniden sorgulama imkânı sağladığı söylenebilir. Türk Tabipler Birliği'nin yayın organlarından birinde, sendikal, örgütsel, akademik ortamlarda yerinde tespitler yapılmasına rağmen, söylenenlere ve yazılanlara oranla ve onların içeriklerine paralel olan çalışmalar yapılamadığından sınıf mücadelesinin 'örgütsüzlük' engelini aşamadığı sıklıkla ifade edilmiştir (TTB, 2011, s. 1). Ancak Türk Tabipler Birliğine göre, TEKEL işçi eylemlerinin işçi örgütlenmeleri başta olmak üzere, bütün kesimlere en büyük kazanımı, işçi sınıfı gerçeğini yeniden hatırlatmasıdır. Böylece işçilerin kendilerinin sendikalardan daha kuvvetli olarak başlattıkları bu mücadele, işçi kesimi için tepkisizlik döneminden de bir uyanmadır (TTB, 2011, s.1).

Eylemi sınıfsal birlikteliğin sağlanması adına umut verici tarzda yapılan değerlendirmeler ile birlikte, işçilerin sınıf temelinde birleşmeleriyle farklılıklarını ortadan kaldıracabilecekleri hususunun önemli görüldüğünü söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, işçiler kendilerini birleştiren, din, dil, ırk ve cinsiyet gibi diğer unsurları geri plana atarak, sınıfsal çıkar için bir araya gelebilmenin bilincine ulaşabilmişlerdir (Özbudun, 2010, s. 117). Eylemin işçi sınıfının bilincine yaptığı katkı, işçilerin onları tanımlayan işçi temelli kimliklerle dolaysız bir biçimde tanışmış olmalarıdır. Böylece işçiler, artık ezilen bir sınıfın üyesi olduklarının bilinci ile hareket edebileceklerini gördükleri (Bürkev, 2010, s. 41), tartışmada öne çıkan bir diğer değerlendirmedir. Buna göre, işçiler milliyet, din ve cinsiyet şeklindeki diğer farklılıkları ortadan kaldıracıdır. Farklılıklarını ortadan kaldırabilen işçi sınıfı, kendi içerisinde demokratik bir sınıf olarak hareket edebilmenin örneğini göstermiştir. Bu beklentiler çerçevesinde farklı kesimlerin beklentileri, işçi sınıfının bu eylemi ile var olan ayrışmalarını, kendi içindeki bölünmelerini en aza indirmesi, bu sayede içindeki bölünmeleri ortadan kaldırıp yeniden bir kardeşlik sürecini gündeme taşıyabilmesidir. Buna örnek olarak Kürt-Türk kardeşliği söyleminin sıklıkla TEKEL eylemi ile ilgili akademik yazımda ifade edildiği dikkat çekmektedir. Bu yaklaşıma göre, işçi kesimi

içinde örgütlenme deneyimi anlamında farklı bölgeden olma ve farklı düşünmeye karşı ortak bir duruş sergileme yeteneği gözler önüne serilmiştir (Koç, 2010, s. 110-114). Eyleme dışarıdan destek sunan meslek örgütleri içerisinde en etkilisi olan TMMOB TEKEL eyleminin ülkenin her bölgesinden gelen işçileri bir araya getiren bir eylem olmasından dolayı, halkın tüm sınırlarını ve duvarlarını aşarak, bütünleşme sağladığını ifade eder: “Bu eylem birlik ve beraberlik adına her kesime örnek olmuştur” (Pektaş, 2010, s. 21)¹⁰⁸. Eylemin bu özelliği, eyleme katılanların, siyasi partilerin ve işçi konfederasyonlarının başlangıçta farkına varmadığı bir durum iken, eylemin devamında destekleyen ve sahiplenenlerin sayısındaki artış ile birlikte öne çıkmıştır. Böylece “sınıf” ve “dayanışma” kavramlarının söylemlerde daha sık kullanılır olması (TTB, 2011, s. 1), bir kazanım olarak ifade edilmiştir.

Üniversite içerisindeki entelektüeller için TEKEL eylemi, basit bir hak arama mücadelesi olarak değil, sosyolojik anlamda tahlil edilmeye değer bir eylem özelliğine sahip olmuştur. Bir diğer ifadeyle eylem, hem işçiler için hem de eyleme destek veren kesimler için öğretilerin olduğu bir sınıfsal ortaklık alanı olarak yorumlanmıştır. Gramsci, organik entelektüel kuramını belirtirken, onun organikliğinin sınıf ile eş zamanlı ortaya çıktığını anlatır ve ona bir işlevsellik yükler (1971, s. 5). Bu anlamda Gramsci'nin betimlemesinde organik entelektüel, sınıf içinde öz bilinci açığa çıkartarak belli bir kapasiteye sahip olarak doğmaktadır. TEKEL eylemi sürecinde de işçilerin ve destekçileri, birer organik entelektüel gibi, eylem ile birlikte birer uzman olarak işlevsellik yüklenmiş ve yeni sınıfın toplumsal tipleri olarak kendilerini var etmişlerdir (Gramsci, 1985, s. 21). Bourdieu'nün ifadesiyle, ‘teori yaparak’ kendi alanlarına sıkışmış entelektüeller, praksisin kuramını yapmaya çalışmış ve bir yerde entelektüel kişiliklerini praksis ile birleştirebilmişlerdir (Bourdieu, 1988, s. 121). Böyle değerlendirmelerin okuması sonucunda, eylemin akademisyenlerin bilinç düzeylerinde bir sıçrama yarattığı söylenebilir. Bilindiği gibi Bourdieu'ye göre, akademisyenler

¹⁰⁸ “Kardeşliğin kurulmasının yolu halkların tüm sınırları ve duvarları asarak kucaklaşmasının mümkün kılınmasıdır. Bunun da nasıl mümkün olduğunu yüz metre ilerimizdeki TEKEL işçileri direnişleri boyunca bize gösterdiler. Diyarbakır’dan, İzmir’den, Adıyaman’dan, Bitlis’ten, Aydın’dan ve ülkenin pek çok yerinden bir araya gelen TEKEL işçileri Kürt-Türk, Alevi-Sünni birlikte direnerek, ‘kardeşlik açılımını’ yapmıştır. Artık düzenin ipliği pazara çıkmıştır. Görülüyor ki düzenin emekçilere ve ezilenlere sunabileceği hiçbir gelecek yok. Geleceğimizi biz kendi ellerimizle yaratacağız” (Pektaş, 2010, s. 21).

içerisinde karşıtlıklar üzerinden temellenen bir hiyerarşi mevcuttur. Söz konusu hiyerarşi, akademisyenlerin bilimsel anlamda sahip olduklarından dolayı elde ettikleri ünden kaynaklanan kültürel hiyerarşidir (Bourdieu, 1988, s. 4). Eyleme bakışlarında da bu yaklaşımla işçiler ile kendi aralarında oluşan kültürel hiyerarşinin izleri vardır. Bu anlamda bilinç değişimi ya da eylemin geldiği konumu ve gelecekteki etkilerini ele aldıkları yazılarda entelektüellerin bu ünü korumaya çalıştıkları söylenebilir.

TEKEL eyleminin işçi sınıfının bilinç düzeyinde bir dönüşüm yarattığını düşünen entelektüellerin yanı sıra bu değişime daha temkinli yaklaşanların var olduğu bilinmektedir. Örneğin, Türkmen’in değerlendirmesine göre, işçi sınıfının bilinç düzeyinin değişimi ve sınıf olma yolu uzun ve karmaşıktır. Bu eylem, bilincin oluşması için gerekli ama yeterli değildir: “Tekel eylemleri sırasında yapılamaya çalışılan sadece bir sınıf bilincinin inşası sürecidir. Zaten sınıf bilinci durağan ve hemen oluşabilen bir durum değildir. Zamanla şekillenecektir. Eylemciler ise bu süreçte sadece biz kimiz sorusunun cevabını aramışlardır” (Türkmen, 2012, s.120). Öngen’e göre ise bu bilincin bir dönüşüm yaratacak düzeye varması için başka faktörlerinde devreye girmesi gereklidir. Yani bu tür bir bilgi, henüz güçler dengesini alt üst edecek olgunlukta değildir:

Kıvılcımı ateş topuna dönüştürmek, daha deneyimli, bilgili ve maharetli öznelerin işidir. İşçiler, mücadele içinde elbette giderek olgunlaşacaktır, ancak tek başına deneyim de yeterli değildir. Deneyimden farklı dersler de çıkarılabilir. Bu yüzden öncelikle deneyim ortaklaştırılmalı, bilgi, hüner ve enerji ortak bir havuzda toplanmalıdır (Öngen, 05.02.2010: Birgün).

Bir diğer ifadeyle, sınıfsal bilinç noktasında sendikanın tutumu oldukça belirleyicidir. Özellikle işçilerin kendilerinin bağlı oldukları sendika, bu dönüşüm beklentisini gereğinden fazla önemsemektedir. Tek Gıda-İş Sendikası başkanı Türkel’e göre, eylemdeki işçilerden çok şey beklenmektedir. Oysa bu işçiler ona göre, eylemin devamlılığını sağlayacak ve o kararlılığı sürdürecektir bilince sahip değillerdir. Her ne kadar eylem üzerinden belli bir birlikteliğin oluşumu söz konusu olsa da, sendikalar işçileri daha iyi tanıdıklarını düşündüklerinden, eylemcilerden olağanüstü bir dönüşüm yaratmalarını beklemek gereksizdir (Türkel, 2011, s. 366). Türkel’e göre eylemciler pragmatik davranabilirler; işte bundan dolayı eylemi bir bilinç yaratım süreci olarak

değil, daha çok pragmatik bir birlikteliğin sonucu olarak görmek yeterlidir (Türkel, 2011, s. 366).

Bununla birlikte eylemin işçi sınıfının bilincinde değişim yarattığı düşüncesi, eylem üzerine yapılan her çalışmada tartışılan bir konu olmasına rağmen, bilinç değişiminin boyutları ölçülürken kullanılan yöntem ve araçlar, araştırma ve inceleme çalışmaları aşamasında sınıf bilincinin dönüştüğü konusunda doğru bir bilgi vermeyecektir. Bu nedenle konuya ilişkin araştırmaların eksiklikler içerdiği yapılan akademik çalışmalarda sıklıkla ifade edilmektedir: “Çünkü, işçilerin sınıf bilincindeki değişimi sadece oy verme davranışlarındaki değişimle açıklamak sağlıklı bir yaklaşım değildir. Bunun ötesinde, önemli olan işçileri algılarındaki, paradigma değişimi ve düşünme süreçlerindeki farklılaşmadır” (Bulut, 2010, s. 134). Bu nedenle yapılan bazı tartışmalarda bilincin ne olduğu ve nasıl oluştuğu üzerinde durulmuştur:

Bilinç hiçbir özünde baştan kayıtlı zihinsel bir durum değildir. Bilinci açığa çıkaran, karşıtlık kadar ona ait bilginin de soğrulmasıdır. İşçi sınıfı bu konuda baştan dezavantajlı konumdadır. Çünkü burjuvaziden farklı olarak doğuştan atomik bir yapıya sahiptir. Onun gibi mülkiyetten doğan maddi varlık koşullarına sahip değildir. Sınıfın moleküler bir yapıya kavuşması ve bunu koruması, ancak siyasal bilinç ve mücadeleyle olanaklıdır. Başka bir deyişle mevzi savaşının manevra savaşı katına yükseltilebilmesiyle (Öngen, 05.02.2010: Birgün).

Her şeyin ötesinde, TEKEL eyleminin, Türkiye’de sınıf kavramının sosyal bilimler literatüründe yeniden ortaya çıkarak güncelleşmesine ve gündeme gelmesine olanak sağladığını söylemek mümkündür. Bu anlamda sadece entelektüeller için değil, farklı kesimler için de sınıf diye bir oluşumdan söz etmek giderek yadsınamaz bir hal almıştır. Bir başka anlatımla, uzunca bir süre sınıf ile bağı anlamında unutulmuş işçiler, TEKEL eylemi sayesinde sosyal ve siyasal alanda gündeme gelmeye ve akademik teorik tartışmalar içinde de kendine yer bulmaya başlamıştır (Bulut, 2010, s.119).

TEKEL eylemi tartışmalarında sınıf bilincinin varlığı konusu olumlu bir gelişme olarak değerlendirildiği kadar, sınıf bilincindeki gelişmeyi yeterli bulmayanlarda olmuştur. Bu yaklaşıma göre, TEKEL eyleminde işçi sınıfının sınıf bilinci olmuş olsaydı, eylem farklı sonuçlanacaktı (Bulut, 2010, s.120). Bunun yanı sıra eylemin sınıf bilincinin doğuşuna yol gösterici olarak katkısı, işçilerin hakları için mücadele ederken, bunu

sendika bürokrasisine karşı geliştirmiş olmalarıdır. Buna göre eylem ile birlikte, bürokratik sendika iktidarının baskısına karşı da bir mücadele bilinci yaratılabilmektedir:

Tekel işçileri sadece özlük hakları için değil, aynı zamanda bu mücadeleyi yürütmek için Türk-İş bürokrasisine karşı da mücadele verdi. Daha doğrusu, hakları için mücadeleyle sendika bürokrasisini aşmak için verilen mücadeleyi iç içe gördü. İşçiler direnişin bizzat içerisinde, bir yandan devlet bir yandan da sendika bürokrasiyle karşı karşıya geldikçe başladıkları noktanın çok daha ilerisinde bir noktaya geldiler (Akgül, 2009).

Bu yaklaşıma göre eylem, sendikaya karşı, giderek güçlenerek diğer işçi örgütlerine bağlı işçiler için de bir mücadele örneğine dönüşmüştür. İşçi sınıfı, grev kararı olmadan da kendi hakları için mücadele edebileceği bir zemini kurmuştur (Akgül, 2009). Eylem için yapılabilecek en önemli değerlendirme, bu anlamda eylemin toplumsal mücadeleler ve bu mücadele deneyimlerinden biri olarak görülmüş olmasıdır. Mücadele ve birlikte hak arayabilme yeteneği, diğer taraftan işçi sınıfının kendi içerisindeki demokrasi anlayışının da gelişmesine katkı sağlayabilecek güçte değerlendirilmiştir. Bu demokratik algılardaki bilinçlenme, ileride seçimlere yansıtacağı da yapılan yorumlar arasında yer almıştır¹⁰⁹.

Sonuç olarak işçiler, mücadele deneyimi içinde dönüşüm yaşamışlardır. Yaşadıkları dönüşüm ile birlikte, mevcut duruma karşı durabilmiş ve yerleşik kabullere eleştiri geliştirebilmişlerdir. Bu açıdan TEKEL eyleminin öncelikle işçiler için ve daha sonrasında eylemi dışarıdan da olsa destekleyenler için kendi yaşam deneyimlerinin ortaya çıktığı ve bu deneyimler içindeki kişisel düzeydeki deneyimlerinin ve beklentilerinin dönüşümünü gördükleri bir eylem olmuştur.

Dikkat çekici başka bir husus ise eyleme destek veren meslek örgütlerinin, memur sendikalarının, akademisyen ve gazetecilerin entelektüel duruşlarının her ne kadar belirleyici olsa da, eylemi gerçekleştiren işçiler yani Gramsci'nin söylemi ile kol işçileri kendiliğinden bir praksis içinde olarak entelektüel bir davranış geliştirmiş olmalarıdır.

¹⁰⁹ “Tekel emekçileri, DDY emekçileri ve hak direnişi yapan bütün emekçiler Tarih’te yeni bir sayfa açıyorlar. Bu direnme mutlaka seçim sandığına da yansıtacak. Bu işçiler, bu emekçiler cemaatlerin, tarikatların mensubu olamaz, olmamalı! Bunu anlıyorlar, anlayacaklar! Emekçiler, işçiler, köylüler, çalışanlar Cumhuriyet’in has evlatları olduklarını iyice hatırladıkları ve bunu kanıtladıkları zaman Türkiye demokratikleşme sürecini tamamlayacaktır!..” (İnce, 24.01.2010: Hürriyet).

Gramsci'nin düşüncesine yakın olarak, entelektüeli belirleyeninin onun işlevi olduğunu, TEKELE eylemine katılan işçiler davranışları ile kanıtlamışlardır Ancak burada Gramsci'nin kuramındakinden farklılaşacak olan durum, eylemin devrimci bir süreç ile sonuçlanmamış olmasıdır. Bunda eylemin içinde, dışında ya da karşısında olan entelektüelin tavırları belirleyici olmuştur. Çalışmanın sonuçlarından biri olarak kabul edilecek bulgulardan biri de, eylemin bir işçi hareketi olarak işçilerin bir araya gelip, devrimci bir süreci dayatacak düzeye yaklaşamamasında, entelektüellerin Bourdieu'nün ifade ettiği yapılarla kuşatılmış olmalarının gözlemlenmesidir. Entelektüeller kendi özerklik alanlarının dışında, TEKELE eylemini işçi eylemlerinin politik karakterini öne çıkaran bir öğrenme süreci olarak incelemişlerdir¹¹⁰. İşçilerin, eylem üzerinden sorgulamacı bir eğilime ulaşmalarının en önemli etkisi, siyasal iktidarın karşısında meclis dışından bir muhalefet oluşturmaları ve bu anlamda entelektüel davranış özelliği gösterebilmeleridir.

4.3.2. Toplumsal Muhalefetin Ortak Alanı ve TEKELE Eylemi Söylemleri: Siyasal İktidarın Demokratikleşme, Ekonomik Kalkınma ve Sosyal Devlet Politikalarının Eleştirisi

TEKELE eylemlerinin entelektüel kesimlere en önemli yansıması, iktidara karşı oluşan memnuniyetsizliğin bir göstergesi halini alarak bir tür meclis dışı muhalefet işlevi görmesidir. Entelektüeller eylem üzerinden iktidarı eleştirmiş ve aynı zamanda siyasal iktidarın yürüttüğü politikadaki çelişkileri dile getirmişlerdir. Bu anlamda çalışmanın alanı içerisindeki sermayenin temsilcisi örgütler, işçi ve memur kesimin sözcüsü sendikalar, meslek örgütleri ve üniversite ile medyanın görünür siyasal aktörlerinin değerlendirmeleri, iktidara karşı meclis dışı bir muhalefetin simgesi haline gelmiştir.

Genel anlamda siyasal iktidara yönelen eleştirilerin temel argümanlarında göze çarpan konu başlıkları, demokratikleşme, sosyal devlet uygulamaları, insan hakları söylemleri

¹¹⁰ Bu konuda TEKELE eylemini konu olan ve çoğunlukla eylem sürecini ele alan çalışmalardan bir kısmı şunlardır: Türkmen; 2012, Okay; 2011, Soydan; 2010, Özbudun; 2010, Özügürlü; 2010.

ve Avrupa Birliği'ne uyum süreci için yürütülen politikaların kendi içerisinde çelişkiler barındırmasıdır. Bu eleştirileri benimseyen TEKEL eyleminin toplum tarafından bir muhalif duruşun ortak sesi olarak görülmesi de zaman almıştır. Dolayısıyla işçi eylemine dair ilk başta yapılan değerlendirmeler ile eylemin son aşamasındaki yorum ve yaklaşımlar arasından büyük farklılıklar söz konusudur. Siyasal iktidarın uygulamalarına karşı dillendirilen eleştirilerin kuvvetlenmesi ve eylemin giderek bir muhalefet simgesine dönüşmesi ise ancak eylemin dışarıdan destek almaya başlaması ve kendi içerisinde etkisini artırması ile gerçekleşebilmiştir. Eylemi bu anlamda iktidar eleştirisi olarak okuyanlar için, eylem başlangıcında olduğundan daha bilinçli bir yere doğru evrilmiştir. Entelektüel kesimlerin söylemlerinin analizinde de ortaya çıkan bulgu, benzer farklılıkların olduğuna işaret etmektedir. Eyleme simgesel bir muhalefetin oluşması adına önemli bir rol atfedenler, kendi özgürlük ve eşitlik talepleri ile eylemci işçilerin taleplerini eylem süresince özdeşleştirmiş ve TEKEL eylemini Türkiye'de güçlü bir muhalefetin sesi olarak kabul etmişlerdir. Bu yaklaşımları, eyleminin kendi içinde yaşadığı ve yaşattığı bir dönüşümün sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü eylem ilk başlangıcında 'sıradan' bir işçi eylemi olarak algılanırken ilerleyen aşamada kitleleri devrimci bir sonuca taşıyabilecek bir etki yaratan eylem şeklinde ifade eden değerlendirmeler yapılmıştır:

İşçilerin ve emekçilerin tarihsel süreç içerisinde büyük mücadelelerle ve bedeller ödeyerek elde ettiği tüm hakları adım adım ellerinden alınmakta, hak arayan sendikalı, emekçiler ise AKP iktidarının şiddetiyle karşılaşmaktadır. TEKEL direnişi bu durumun en somut göstergesidir (TMMOB, 2010, s. 596).

Yine bu konuda bir diğer örnek olarak KESK'in basın açıklamasında ifade ettiği söylemin temel alındığı söylenebilir: "Tekel işçilerinin sorunları AKP'nin politikalarıyla ilgilidir" (KESK, 2009)¹¹¹. Bununla birlikte örgütlü çalışanların temsil edildiği memur sendikalarından Memur-Sen, eylemin özellikle iktidara karşı bir muhalefet olarak algılanmasını eleştirmiştir ve eyleme dâhil olmalarını sadece hak arama mücadelesine destek olmak olduğunu vurgulamıştır (MEMUR SEN, 2010b). HAK-İŞ ise, faaliyet raporunda, eylemin amacının sadece işçinin hakkını alıp; evine, barkına, işine dönmesini sağlamak olduğunu vurgulamış ve bunun dışında bu eylemden

¹¹¹ Aynı açıklamada eylemin AKP iktidarına karşı bir mücadeleye dönüşmesi gerekliliğine vurgu yapılırken, ancak böyle bir mücadele ile AKP'nin Türkiye'yi sermaye için dikensiz gül bahçesine çevirmesinin engellenebileceği ifade edilir (KESK, 2009).

bir muhalefet çıkarmanın yanlış olduğunu ifade etmiştir: “Eleştiri ile muhalefet arasındaki farkı birbirine karıştırmak, buradan sadece bir siyasi pozisyon almak bizim işimiz olamaz, olmamalıdır” (HAK-İŞ, 2011a). Bu anlamda Hak-İş ve Memur-Sen, sürecin devamında eyleme sadece dışarıdan destek vermiş ve işçilerin bağlı oldukları sendika ile ortak hareket kararından vazgeçmişlerdir.

4.3.2.1. Demokratikleşme Politikaları Eleştirisi

TEKEL eyleminde siyasal iktidarın tavrı, kendi söylemlerinde sıklıkla vurguladığı demokratikleşme savunusu ile uyumlu olmadığı için eleştirilmiştir. İşçilerin, eylemin başında maruz kaldıkları şiddet ve onun sonrasında karşılaştıkları muamele bu eleştirilerleri artırmıştır. Özellikle eylemi gözlemleyen gazete köşe yazarlarına göre hükümetin, anayasa değişiklikleri ile Türkiye’yi demokratikleştirmek ve yargıyı tarafsızlaştırmak çabası sürerken, işçilere karşı sert politikalar uygulaması ve onlara karşı fiziki şiddete başvurusu çelişkili bir tutumdur. Dolayısıyla siyasal iktidarın kendi söylemleri ile derin bir tutarsızlık içinde olduğu tespitinde bulunulmuştur (Türenç, 03.04.2010: Hürriyet)¹¹². Benzer bir şekilde görüş bildiren Hürriyet gazetesi yazarı Yılmaz’a göre, işçilerin eylemlerine engel olmak, onların demokratik haklarını kullanmalarını engellemek anlamına gelmektedir. Yazar, insanları daha ortada bir eylem ve olay yokken veya suç oluşmamışken potansiyel suçlu haline getirmenin ve onları bir demokratik hakkı kullanmaktan caydırmaya çalışmanın doğrudan bir engelleme anlamına geldiğini belirtmektedir (Yılmaz, 03.04.2010: Hürriyet). Demokrasi tartışma başlığı altında siyasal iktidarın eleştirisini yapan Bayer (02.04.2010: Hürriyet) düşüncesini şöyle ifade etmektedir: “Yasal çerçevedeki eylemleri engellenen işçiler ve vatandaşlarımız demokratik haklarını hangi koşullarda kullanabileceklerdir? Demokrasi yalnızca sizin belirleyeceğiniz sınırlar içinde talep edilebilecek bir ilke midir?”. Eylem

¹¹² TEKEL işçilerinin Ankara’daki eylemlerinin sona ermesinden sonra, eylemciler 1 Nisan 2010 yeniden Ankara’ya gelerek sendikaları olan TÜRK-İŞ’i ziyaret etmek isterler ancak polisin müdahalesi ile karşılaşır. Bu yorumlar, eylemin bu dönemdeki sürecine ilişkindir.

ile aynı dönemde, siyasal iktidarın söylemlerinde kullanılan demokratik açılım politikası ile işçilerin direnişine zorla müdahale edilmiş olunması eleştirilmiştir: “Dilinden demokratik açılım sözünü düşürmeyen bir hükümetin, demokratik hakların kullanılmasına karşı şiddete başvurmasına engel olmak bir yana onaylar gibi bir tutum takınması, söz ile eylem arasındaki çelişkiden başka nasıl yorumlanabilir?” (Yılmaz, 22.12.2009: Hürriyet). Burada çelişkili tutum, siyasal iktidarın demokrasi anlayışının tek boyutlu olarak yorumlandığına ve sorunlu olduğuna dikkat çekilmektedir: “Siyasal iktidarın demokrasi anlayışı ise, son olarak Tekel işçilerinin eylemlerinde uyguladığı baskı ve şiddet politikaları ile gerçek yüzünü göstermiştir” (Soğancı, 2010b, s.5).

Eyleme karşısında siyasal iktidarın politikalarına yöneltilen eleştirilerde öne çıkan bir diğer yorum, iktidarın her zaman kendisinin de mağduriyet yaşamış bir kesim olarak vicdanlı, ‘gariban’ ve mağdur olanların yanında olması beklenirken, buna uygun davranmadığı düşüncesidir: “Çoluk çocuk perişan. Onlar güçlü iktidar karşısında “mağduriyeti” temsil ediyor. İster istemez vicdanlar onlardan yana. Hava soğuk, kâh kar, kâh yağmur yağıyor. Üşüyor, ıslanıyorlar. Kaybettikleri haklarının ve azalacak paralarının peşine düşmüşler. Zaten elde avuçta ne var ki!” (Ilıcak, 02.02.2010: Sabah). Benzer şekilde bir değerlendirmede, yine iktidarın çelişkisini ortaya koyulması amaçlanmaktadır: “Birkaç gündür Ankara ve İstanbul’da haklarını arayan işçilere polisin yaptığı müdahaleleri ürküntüyle izliyoruz. Valisi, Emniyet Müdür’ü ve onların emrindeki polis ne kadar acımasız. Oysa TEKEL işçileri sadece demokratik haklarını istiyorlar. Fakir fukaranın, garip gurebanın iktidarıyım... Onlara hizmet için varım, diyen iktidarın yaptıklarına bakın...” (Türeñç, 19.12.2009: Hürriyet)¹¹³. Söylemler bu noktada, daha çok iktidara bir uyarı niteliğindedir. Zira eyleme karşı hükümetin tavrının duyarlı olması beklenmektedir. Aksi halde eylemin, siyasal iktidar için ciddi bir tehlike olabileceği ve hükümetin iktidarını sarsabileceği düşünülmektedir. “Bugün emek ve demokrasi mücadelesi veren bütün örgütlerin, özelleştirmelere dur demek ve hak mücadelelerini yükseltmek için TEKEL işçilerinin direnişinin yanında ve destekçisi olması gerekmektedir. Siyasal iktidara iletilecek mesaj bellidir: ‘Bu Ateş Sizi de

¹¹³ Türeñç’in 19.12.2009 tarihinde Hürriyet’teki yazısında benzer düşüncesini destekler. Türeñç, iktidarın, hoşuna gitmeyen eylemler ile karşılaştığında sertlikle müdahalede bulunduğunu ve fakirden, ezilenden yanayım demesine rağmen, demokratik eylemlere tahammül edemediğini gördüğünü ifade ederek, eleştiride bulunur.

Yakar!’ (HKMO, 2009). Böylece eylemin ciddi bir muhalefet yaratabilme olasılığına odaklanan düşüncelerde, siyasal iktidarın hak taleplerini görüp, ona uygun davranması gerektiği vurgulanmaktadır:

Tekel işçilerinin ekmeğe kavgasına adil bir çözüm bulunmalıdır. Hükümetler, işçileri sokağa atmak için değil, onlara aş ve iş sağlamak için vardır. Dileriz işçi kardeşlerimiz ve gözü yaşlı aileleri haklı mücadelelerini kazanırlar. Tükenebilirler ama kaybetseler bile “Galip sayılır bu yolda mağlup!” denilecektir. Çünkü ülkede “hak arama fitilini” ateşlediler... Yüreklere tutuşturan bu ateş artık sönmeyecektir! (Turan, 18.02.2010: Hürriyet).

İktidara öğüt vermeyi amaçlayan bu söylemlerde, aynı zamanda ülkeyi yönetirken öfkelenmeye gerek olmadığı dile getirildiğininve bu olaylardan ders çıkarılması gerektiği üzerinde durulduğunu¹¹⁴ görmekteyiz. Hükümetin eylemden ders çıkarmasını ve bu eylemin farklı bir anlam taşıdığını ifade eden Hasan Bülent Kahraman, yazısında, iktidarın sadece eylem sürecinde değil, genel olarak toplumdaki konumuna dair değerlendirmelerde bulunur:

Ortada bir sol partinin bulunmaması, bir kere daha belirli kitlelerin özellikle modernleşme ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla AK Parti'ye yönelmesine yol açmıştı. Üstelik bu defaki modernleşme arayışı daha öncekilerden çok farklı öğelerden mürekkepti. Parti de iktidarda ekonomiyi büyüterek, enflasyonu düşürerek, bilhassa sağlık ve sigorta alanlarında önemli hamleler yaparak bu kesimin asgari beklentilerini karşılamıştı. Şimdi AK Parti bu kitleyle sınıf-emek-ücret temelinde karşı karşıya gelmiş durumdadır. Bu hassas bir noktadır. AK Parti bugüne kadar bu kitleyle yaptığı koalisyonu neredeyse sorunsuz sürdürdü. Öncelik çünkü ekonomi dışı konulara kaymıştı. İlk ekonomi özlü karşılaşmada bir gerilim doğdu. AK Parti şimdi o koalisyonu ekonomik-sınıfsal temeller üstünde yenilemek zorundadır. Yoksa bu bir çatlama/kırılma noktası meydana getirebilecektir (Kahraman, 05.02.2010, Sabah).

Dolayısıyla siyasal iktidarın kendisinin tek güç odağı olarak görülmesine ve güçlü bir muhalefet eksikliğinin eylemin devamlılığını sağladığına inanılmıştır. Ancak iktidarın halkın gözündeki konumunda eylemin etkisi ile bir yer değişimi söz konusu olabilir. Halkın yanında ve hatta eylemdeki işçilerin oyu ile iktidar olan bir hükümetin, giderek o insanlarla karşı karşıya gelmiş olması, istikrarın devamlılığı adına tehlike olarak değerlendirilmiştir. Benzer bir diğer yorum, iktidara yakın bir görüşü benimseyen köşe yazarları arasında ifade edilmektedir. Burada iktidara karşı oluşan bu muhalif duruşu toplumsal refah düzeyine bir saldırı olarak değerlendiren, hatta bölücülük olarak gören yaklaşımlar da olmuştur: “Tekel işçilerinin eylemleri hem medyada hem toplumda çok

¹¹⁴ Bu konuda Yavuz Donat’ın Sabah gazetesindeki 07.02.2010 tarihli “Halk Desteği” başlıklı yazısına bakılabilir.

yankı yaptı. Medyanın bir kısmı ve muhalefet, AKP hükümetini yıpratır umuduyla, direnişe dört elle sarıldı (Yayla, 19.02.2010: Zaman)¹¹⁵. Adı geçen değerlendirmelere göre eylem, konjonktürel ve anlık tepkilerden kaynaklanmıştır. Eylemin toplumsal bir hareket ve yaygın niteliğe taşıyan unsur ise dışarıdan eyleme sunulan destekler olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla eyleme destek verenlerin, eylemi proveke ettikleri dahi vurgulanmaktadır: “Eyleme destek verdiğini söyleyen siyasi partiler –gerek Meclis içinden gerekse Meclis dışından- Tekel işçilerini “aracı” konumuna düşürmektedirler.. Zira siyasi partilerin destek açıklamalarında Tekel işçileri sorunları yerine “hükümet karşıtlığı” ve AKP yıkılacak “öne çıkmaktadır” (Zengin, 18.02.2010: Zaman). Bu değerlendirmeye göre, TEKEL işçilerinin eylemi farklı kesimler için kendi düşüncelerinin benimsenmesi adına bir araç olarak kullanılmıştır. Böylece eylem, eylem dışından aldığı destek ile bir tür hükümet karşıtlığına dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Ancak bu değerlendirmeye göre, TEKEL işçileri ile hükümet arasında organik bir bağ zaten mevcuttur. Bu nedenle yapılması gereken sadece ortak uzlaşma noktasına varmak olmalıdır:

Tekel işçilerine destek verdiğini iddia edenlerin açıklamalarından anlıyoruz ki, temel amaçları Tekel işçilerine destek vermek değil. Aksine gerek iktidar mücadelesi gerekse sendikal iktidar mücadelesinde Tekel işçilerini araç konumuna düşürmektedir. Tekel işçilerinin hak alma mücadelesini kötü bir biçimde kendi amaçlarında araç olarak kullanmaya devam etmektedirler. Tekel işçileri, bence en önemli dersi bu çıkarıcı oportünistlere vermeliler. Samimi olmayanların maskelerini düşürmeli ve sırtlarından iktidar devşirmek isteyen gruplara haddini bildirmelidir. Tekel işçileri, sırtındaki bu faydacıları atmalı, hükümet ise kendileriyle ilişki kurmaya hazır olan Tekel işçilerinin bizzat kendilerini muhatap alarak onlarla ilişki kuracak yeni bir yol açmalıdır (Zengin, 18.02.2010:Zaman).

Bu bakışa göre, TEKEL eylemi gereğinden fazla politize edilmiştir. İşçiler devleti istihdam sağlayan bir kurum olarak görmemeli ve bu nedenle devlet içerisinde, TEKEL ile ilgili bir işletme de olmamalıdır:

Sigaranın zararını artık kimse inkâr edemiyor, keza içki de öyle. Hal böyleyken devlet nasıl olur da “Tekel” adı altında içki ve sigara üretimini üstlenir? Kendi imkânlarıyla kendi insanını zehirleyen bir devlet olabilir mi? Eğer bir insafsızlık, vicdansızlık arıyorsak, şarapçı bir devletin her türlü insafsızlığı yapabileceği aklımıza gelmez mi? (Hazar, 06.02.2010: Zaman).

¹¹⁵ Benzer bir yaklaşımda Zaman gazetesinde yer alan Tarkan Zengin’in 18.02.2010 tarihli yazısıdır. Yazının başlığı eylemin eleştirel yönünü göstermek açısından önemli bir örnektir: “Tekel İşçilerinin mücadelesinin hükümeti deviririz tehdidinde evrilmesi”.

Yukarıdaki söylemleri ele alındığında, gazetecilerin yazıları ile kendi entelektüel zihinlerini toplumsal muhalefeti oluşturucu ya da ortadan kaldıracı bir alan oluşturmaya amacı içerisinde oldukları söylenebilir. Bu sayede, toplumdaki tarafları oluşturmada TEKEL eylemi özelinde de bakıldığında önemli fonksiyonlarının bulunduğu tartışılabilir. Diğer taraftan, eyleme dâhil olan ve eylemi yönlendirme yetisine sahip sendika yapılanmaları içerisinde de iktidarın demokrasi politikaları bağlamında eleştirisinin yapıldığı söylemler geliştirilmiştir.

Sendikalar içerisinde ve ideolojik olarak direniş hareketlerini önemli gören bir memur sendikası olan KESK'in bu konudaki düşüncesi hükümetin baskı siyasetini artırdığı yönündedir. KESK'in yaptığı basın açıklamasına göre, siyasi iktidar, toplumsal talepleri dışlayarak ve görmezden gelerek çalışanları sindirmeyi amaçlamaktadır. Bu tutum KESK'e göre, demokrasiyi yok edici ve temel hakların ihlaline neden olacak bir tutumdur. KESK basın açıklamasında hükümeti, eylemci işçilerin kitlesel gösterileri yoluyla yürüttüğü hak arama mücadelesine engel olmakla ve bu nedenle demokratik temel hakkını elinden almak ile suçlamaktadır (KESK, 2009). Benzer söylem, DİSK'in Genel Sekreteri Tayfun Görgün'ün açıklamalarında da mevcuttur: “İleride birgün, geriye dönüp bakıldığında tarih sizi yazacaktır. Sizin mücadelenizin Türkiye işçi sınıfı mücadelesine katkısını; sizin mücadelenizin demokrasi, hak ve özgürlük mücadelesine katkısını anlatacaktır” (Görgün, 2010). Memur-Sen'de eylemde iktidarın işçilere karşı yürüttüğü baskıları eleştirdiğini söylemek mümkündür. Buna göre: “Demokratik açılım kapsamında herkes için daha çok demokrasi, herkes için daha çok özgürlük ve daha çok insan hakları yaklaşımının sergilendiği bugünlerde TEKEL çalışanlarına yönelik muamele Türkiye'nin bu fotoğrafına yakışmamıştır” (MEMUR-SEN, 2009b). Demokratik devlet modelinin uygulanabilirliğinin yaratacağı etkinin önemine vurgu yapan söylemlerde bulunan memur sendikası ülkenin geleceğinin ve demokrasisini tehdit eden yegâne unsur olarak darbeleri ve anayasanın demokratik olmamasını göstermektedir¹¹⁶.

¹¹⁶ Memur konfederasyonlarından MEMUR-SEN'in basın açıklamaları buna örnek olarak gösterilebilir: (2010g).“Gündoğdu: Türkiye Darbe Anayasalarından Çok Çekti” (19.05.2010, Basın Açıklaması). (2010f).“Gündoğdu: Darbe Planlarıyla Geleceğimiz Karartılmak İsteniyor” (28.04.2010, Basın Açıklaması), (2010e).“Darbecilerin Tarihin Çöplüğündeki Yerlerini Alma

Eylemin gerçekleştiği dönemi, demokrasinin ülkeye yerleşmesi bağlamında önemli bir süreç olarak gören söylemlerde mevcuttur. Bunlardan en öne çıkanı sermaye kesiminin söylemleri olmuştur. MÜSİAD Başkanı'nın o dönem ifade ettiği gibi; “Türkiye'nin tıkr tıkr bir demokrasiye ihtiyacı var” ifadesi buna örnek olarak verilebilir. MÜSİAD'a göre, demokrasinin iyi işlemesi aynı zamanda, ekonomik olarak büyümenin devamlılığına da katkı sağlayacaktır (MÜSİAD, 2010c). MÜSİAD açıklamalarında demokrasinin önemli olduğunu vurgulamasına karşılık, TEKEL eylemindeki müdahalelerin iktidarın demokrasi yaklaşımı ile çeliştiğini ifade etmemiştir. MÜSİAD her ne kadar söylemlerinde, haklardan ve ifade özgürlüğünden söz etmiş dahi olsa, gelinen süreçte ülkede bu anlamda önemli ilerlemeler yaşandığının da unutulmaması gerektiğini vurgulamıştır¹¹⁷. Sermaye sahiplerinin görüşlerini temsil eden bir diğer örgüt olan TÜSİAD'ın yorumu ise iktidarın demokrasi ve özgürlük konusundaki ilerlemeci uygulamalarının devam etmesi gerektiğidir:

Türkiye'deki her toplumsal kesim bugün geçmişe göre çok daha gür bir sesle haklarını talep ediyor. Yalnızca etnik köken ya da mezhep farkından kaynaklanan talepler değil bunlar. İşçilerin, memurların, çeşitli toplumsal kesimlerin, hepsinin demokratik beklentileri var. İyi yönetilen, hukukun üstünlüğüne dayalı, temsilde adaleti sağlayan, özgürlüklerin korunduğu çağdaş bir demokrasiyi mutlaka tesis etmek zorundayız. Bu yalnızca toplumsal huzurumuz açısından değil buna bağlı olarak gelecekteki refahımız açısından da elzemdir (Yalçındağ, 2009, s. 3).

Bunun yanı sıra, okumuş eğitilmiş kesimin entelektüel söylemlerini geliştiren, meslek birlikleri arasında iktidarın demokrasi konusunda uygulamaları TEKEL eylemi örneği üzerinden eleştirilir. TMMOB'a göre, ülkemizde örgütlenme hakkı ve örgütlü mücadele hakkı yok sayılmakta ve giderek demokrasiden uzaklaşıp baskı yönetimi uygulanmaya başlanmaktadır (EMO, 2009). Bu noktada TEKEL eylemi çerçevesinde de sermayenin organik entelektüeli olabilecek işadamları ve meslek örgütlerinin yukarıdaki söylemlerine bakıldığında, eylemi sadece işgücü ya da ekonomik boyutu ile değil, sosyal etkisi ile de

Zamanı Çoktan Geldi” (27.04.2010, Basın Açıklaması). (2010d). “Daha Özgür, Daha Demokrat, Daha Sivil ve Daha Güçlü Bir Türkiye” (23.04.2010, Basın Açıklaması).

¹¹⁷ “Şu anda ülkemizde daha önce Türkiye tarihinde olmadığı kadar bir ifade özgürlüğü mevcuttur. Şiddet ve terör dışlanarak her kim ne söylemek isterse söyleyebilmelidir ve bu ifade özgürlüğü de yasal açılardan tam olarak güvence altına alınmalıdır. Türkiye'de demokrasinin daha gelişmesi, derinleşmesi, pekişmesi; hak ve özgürlüklerin daha da kapsamlı bir hale gelmesi hepimizin samimi isteği ve idealidir” (MÜSİAD, 2009).

ele aldıklarını görmekteyiz. Gramsci'nin de ifade ettiği gibi, ekonomik üretim ile ilgili her sınıfın var ettiği organik entelektüeller, sadece kapitalist üretim sürecinde değil, sosyal ve kültürel alanlarda da sınıfları ile ilişki halinde olacaklardır (Gramsci, 1971, s. 5).

Son olarak TEKEL eylemindeki uygulamaları açısından siyasi iktidarın demokrasi uygulamalarını eleştirenlerin dışında eylemin demokratik kazanım olduğunu düşünen entelektüellerde olmuştur. Bu süreçte demokratik kazanım olarak ifade edilen ise 2010, 1 Mayıs törenlerinin İstanbul Taksim Meydanında gerçekleşmiş olmasıdır. Hükümetin aldığı karar farklı çevreler için eylemin etkisi ile alınmış bir demokrasi uygulaması olması adına örnek gösterilebilir. TÜSİAD Başkanı Ümit Boyner'in bu yöndeki açıklaması şu şekildedir:

1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü, hem emeğe saygı, hem de ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma hedeflerimize moral katkı açısından önem taşımaktadır. 1 Mayıs kutlamalarının Taksim'de gerçekleştirilmesi yönündeki talebin, son yıllarda yaşanan üzücü olayların ardından bu yıl karşılık bulması, toplumsal barışın gelişimi bakımından memnuniyet vericidir (Boyner, 2010a, s. 4).

Bu noktada hükümetin, 1 Mayıs'ı resmi tatil ilan edilmesi ve kutlamaları yıllardır yapılamayan Taksim meydanında yapılmasına imkân tanınması sermaye kesiminin söylemlerinde olumlu bir gelişme olarak desteklenmiştir. Yine benzer şekilde, Memur ve işçi konfederasyonları içinde bu olay, TEKEL eyleminin bir sonucudur. Başta eylemi gerçekleştiren TÜRK-İŞ olmak üzere, diğer konfederasyonlar 1 Mayıs sürecini TEKEL eyleminin başarısı ve demokratikleşme adına önemli bir kazanım olarak gördükleri söylemek mümkündür¹¹⁸. Dolayısıyla, eyleme destek verenler ile birlikte ortaya çıkan

¹¹⁸ “Konfederasyonlarımız, iş güvencesi, insanca ve özgürce bir yaşam için, eşitlik adalet ve demokrasi için 1 Mayıs'ta alanlarda olma kararı almıştır. Konfederasyonlarımız, 1 Mayıs kutlamalarında “Taksim Meydanı” tartışmalarının artık geride bırakılmasını istemekte, bunun yolunun da Taksim Meydanı'nın kutlamalara açılmasından geçtiğini düşünmektedir. Konfederasyonlarımız, bu anlayışla, 1 Mayıs 2010'u İstanbul Taksim Meydanı'nda kutlamaya karar vermiştir. Bunun için yetkililer nezdinde gerekli girişimlerde bulunulacaktır” (TÜRK-İŞ, 2010e). Benzer bir şekilde DİSK'de 1 Mayıs konusunda kendi etkisi olduğunu ifade eden açıklamalarda bulunmuştur: “2010 1 Mayıs'ında emeğin “ekmek, özgürlük ve demokrasi” kavgasında bir kavşak dönülmüştür. Kendi hesabına kim ne şekilde değerlendirirse değerlendirsin, DİSK'in öncülüğünde Türkiye işçi sınıfı Taksim'i “kopara kopara” almıştır. Türkiye işçi sınıfının tarihsel anlamda en güçlü örgütü olan DİSK, Taksim'i yeniden 1 Mayıs Alanı yapabilmenin coşkusu ve bilinciyle sömürsüz, baskısız, insanca yaşanabilir bir Türkiye yaratma mücadelesini sürdürecektir” (Çelebi, 2010d).

bu toplumsal muhalefetin temel eleştiri noktalarından birinin siyasal otoritenin demokrasi konusundaki uygulamalarıdır. Bu eleştirilerden bir kısmı iktidarın çelişkilerini belirlemeyi amaçlarken, bir kısmı da eleştirilerini bir tür destek ve öneri olarak dile getirmişlerdir. Ancak yapılan eleştirilerin bir kısmında ise siyasal iktidar çok sorgulanmış dahi olsa devletin değerlerine bağlılık devam etmektedir¹¹⁹.

Eylemi, demokratik haklar ve demokrasinin yerleşmesi için önemli bir aracı olarak gören tartışmalarda, siyasal iktidara karşı takınılan eleştirel tavır alış entelektüel bir muhalifliğin göstergesidir. Çalışmada ele alınan beş farklı entelektüeller grubu içinde geçerli olan bu yaklaşım, entelektüelliğin siyasal iktidar ile uzlaşma içerisinde olmak ve onunla her tür işbirliğini geliştirmenin ötesinde bir muhaliflik ve karşı duruş olarak değerlendirilmesinin önemini göstermiştir. Aynı şekilde siyasal iktidarın simgesel şiddet unsuru olarak özellikle üzerinde durduğu demokrasi ve insan hakları söylemlerinin entelektüeller tarafından eleştirilmesi, kendilerinin bu şiddete maruz kalmadıklarının göstergesidir. Bu açıdan çalışmada elde edilen verilerin gösterdiği gibi entelektüel aynı zamanda içerisinde yer almış olsa bile var olan sisteme eleştiri getirebilen olarak özünde bir praksis barındırmaktadır.

4.3.2.2. Sosyal Devlet Politikalarının Eleştirisi

TEKEL eyleminin değerlendirmesinde bulunan ve siyasal iktidara eleştirenlerin üzerinde durduğu bir diğer konu sosyal devlet uygulamalarının aksayan kısımlarının öne çıkarılması gerekliliğidir. Eylem, süresince artan bilinç siyasal iktidarın eleştirilerinin daha kolay yapılmasına olanak tanımıştır. Bu anlamda, sosyal devletin ne olduğu ve nasıl olması gerektiği sıklıkla eylem süresince dile getirilmiştir.

¹¹⁹ Bu konuda bkz: “Değerli Arkadaşlarım; Biz, üreten, alın terinin baş tacı edildiği, özgürce örgütlenebildiğimiz, yasakların olmadığı bir Türkiye istiyoruz. Bizler, kazandığımızla geçinebilmek, gelecek kaygısı duymadan ülkemiz için alın teri dökmek, çocuklarımızı okutmak, onları sağlıklı büyütmek, memleketimiz için çalışmak istiyoruz. Bu memleketin ürettiği her değerde nesilden nesile devrettiğimiz çalışkanlığımız, üretkenliğimiz, demokrasiye olan aşkımız, alın terimiz var. Türkiye’yi emekçilerin alın teri var ediyor. Ama ilk fırsatta işsiz, açsız, umutsuz, kapıya bırakılan bizler oluyoruz” (Kumlu, 21.02.2010).

Bu söylemler içerisinde öne çıkan eleştirilerden biri, devletin uyguladığı ekonomi politikalarının sonuçlarını önceden ön görebilmesi ve ona uygun sosyal destekler sağlanmasının gerekli olduğudur. Bu konuda Çandar yazısında şöyle ifade etmiştir: “Hükümet etmekte zaten böyle bir şey olmalıdır. Sadece istatistiklerin rasyonelliğine sığınmak değildir. Devletin nitelikleri arasında sayılan “sosyal devlet” ilkesini hatırlamak gereklidir. 4000 Tekel işçisini Ankara sokaklarında kış aylarında süründürmek yerine “sosyal programlara kafanızı çalıştıramaz mıydınız?” (Çandar, 27.01.2010: Hürriyet). Bu söyleme göre, eylem her ne kadar ekonomik politikaların sonucu ise de devletin sorumluluğu ortaya çıkabilecek sorunlara önceden çözüm bulmak olmalıdır. Bu anlamda söylemlerde iktidarın eleştirildiği nokta, TEKEL eylemi öncesinde devletin sosyal devlet olmanın gereğini yerine getirmemiş olmasıdır.

Aynı konudaki bir diğer söyleme göre, sosyal devlet uygulamaları alanındaki en eksiklik ise kendisini, özelleştirmeler sürecinde göstermiştir. Özelleştirmeler yapılırken devletin işçisine karşı sahip olduğu sorumluluğunu yerine getirememiş olmasından kaynaklanan bir boşluk doğmuştur (Yılmaz, 25.01.2010: Hürriyet). Bu anlamda entelektüel kesimlerde, devletin hem somut politikalarını eleştiren yorumlarda bulunmuş, hem de iktidarın işçilere takındığı tavırları eleştirmiştir: “Hükümet demokratik rejimlerdeki iktidarlar gibi değil, padişah yetkileri ile donatılmış bir diktatör edasındadır. Lütfettiklerime karşı çıkanlar, ideolojik kavganın peşinde etkilerini biçerler... havalarda tehdit etmektedir” (Soner, 29.12.2009: Cumhuriyet). Bu minvaldeki açıklamalara bakıldığında, hükümetin adeta otoriter yönetim anlayışı içerisinde yapmış olduğu söylemler yani demokrasi anlayışı eleştirilmiştir¹²⁰. TEKEL eyleminin sosyal politikadaki eksikliklerin öne çıktığı bir eylem olarak bakanların

¹²⁰ Bu eleştirilerde, demokratik olmanın unsurlarını iktidarın bilmediği ifade edilir: “Dünyanın demokratik ülkelerinde haksızlığa uğradıklarına inanan işçilerin direnmesi, örgütlü bir tepki ortaya koymaları normal karşılanır. Hiçbir Başbakan da çıkıp işçilere “Haddini bil” demez. Çünkü bilinir ki demokratik bir toplumda, toplumdaki değişik kesimlerin ortak çıkarlarını savunmak için örgütlenmeleri, sivil bir tepki ortaya koymaları normaldir. Anormal olan bu tür şeylerin olmamasıdır. Demokratik toplumda “haddini bilmesi gereken” öncelikle iktidar gücünü ellerinde tutanlardır. Demokrasi sandıktan çıkan oy sayısından ibaret bir rejim değildir” (Yılmaz, 25.01.2010: Hürriyet).

söylemlerinden biri de eylemi gerçekleştiren işçilerin mağduriyeti ve masumiyetidir. Bu görüşlere göre eyleme daha insani ve sorumluluk duygusu ile bakmak önemlidir. Devletin görevi de bu olmalıdır: “Soğuktan bir işçimiz ölse, yarın çocuğu terörist olur. Bunu kimse görmüyor mu? Kimse duymuyor mu?” (Donat, 21.01.2010).

İktidarın sosyal devletin gereğini yapması gerektiğinin vurgusu medyanın temsilcisi olan entelektüel kesimlerin söylemlerinde dile getirilmiştir:

Onlara göre bu emekçilere verilen maaş boşunadır. Onların çalıştıkları kuruluş özelleştirilmiştir öyleyse devletin onlara karşı bir yükümlülüğü kalmamıştır. Ülke yöneticilerine göre bu insanlar oturarak para almak için açız diyerek ajitasyon yapıyorlar. Yine onlara göre bu drama insani açıdan yaklaşan, emek kavgasının kutsallığına inanan ve buna saygı duyanlar işçileri provoke ediyorlar (Türenç, 25.01.2010: Hürriyet).

Bu yorumlara göre, siyasal iktidarın eyleme bakışın sadece ekonomik getiriler açısından bakılarak bir kar maksimizasyonun öne çıkarılmaya çalışıldığıdır. Bu nedenle işçilerin amacı, sadece ekmek kavgası bile olsa, bu yeni dünyada artık değerli olmayan bir olgudur.

Genel olarak sosyal devlet eleştirisi ile birlikte dile gelen diğer unsur, hukuk devletinin gereğinin de yerine getirilmediğidir. Eylemci işçilerin hakları gasp edilmiş bir anlamda hukuksuzluğa maruz kalmışlardır. Örneğin, bir değerlendirmede, “Erdoğan’ın kapatılan tütün depolarında çalışmak için sözleşme yaparak kazanılmış haklara sahip olan işçilerin banka hesapların, sözleşmelerini feshederken kıdem, ihbar, iş kaybı tazminatlarının yatırıldığını bir övünç nedeni gibi yinelemesi, kendisinin sosyal hukuk devletinin alfabesinden habersiz olduğunu ortaya koyuyor (Birgit, 12.05.2010, Cumhuriyet) şeklinde bir eleştiri gelmiştir. Benzer değerlendirmeleri meslek örgütlerinin açıklamalarına da yansımıştır: “Son zamanlar da hepimizi üzen; hukuk devletini ve yargı bağımsızlığını zedelemeye yönelik Anayasa ve insan hakları ihlallerinin yanı sıra, TEKEL işçilerinin mağduriyetini ortaya koyan hukuk ihlalleri de sosyal devlet ilkesinin tam olarak yaşama geçirilemediğini göstermektedir” (TBB, 2010, s.19).

Eylem ile birlikte iktidarın uygulama ve politikalar anlamında önemli bir sınav vereceği yönünde bir bakışında entelektüeller arasında mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bakışa göre, yönetimdeki AKP iktidarının demokratikleşme ve insan haklarına saygılı olma ilkelerinin arka planını oluşturan Avrupa Birliği'ne uyum süreci açısından bakıldığında, iktidarın eksiklikleri TEKEL eylemi sürecinde rahatlıkla gözlemlenebilir. Bu doğrultuda eylem iktidar için AB konusundaki görüşlerinin de göstergesi olarak ele alınabilir: "... bugünkü siyasi iktidar, "çalışan" kesimin, 1990'dan beri en kapsamlı ve örgütlü tepkisi ile karşılaşacak... bu eylem, bugüne kadar böyle bir eylemle karşılaşmayan AKP ve Başbakan Erdoğan yönünden de yetiştirici ve olgunlaştırıcıdır. Öyle ya, hepimiz demokratik haklarımızın gelişmesini ve Avrupa Birliği standartlarının ülkemizde de yaşama geçmesini istemiyor muyuz? İşte bir fırsat" (Ekşi, 03.02.2010: Hürriyet)¹²¹. Ekşi'nin görüşüne göre eylem, bu anlamda bir açıdan önemli bir fırsat diğer açıdan ise çelişkilileri ortaya koyması açısından önemli bir göstergedir. Benzer bir diğer değerlendirmeye göre:

AKP hükümetinin "demokratikleşme" vaadiyle iktidara geldiğini unutmamalıyız. AB'ye girmeyi en çok onlar istiyordu, bunun gereklerini yerine getirmek için de onlar çabaladılar. Ve bu iddiadaki bir hükümetin döneminde bile toplantı ve gösterilerin aşırı şiddet ile bastırılması durumu değişmedi. Oysa bu konuda verilmiş onlarca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı var. Şiddete dönüşmeyen bir gösterinin şiddet yoluyla dağıtılması, insanların dövülmesi, biber gazı kullanılması mahkeme tarafından onaylanmıyor. Güvenlik güçlerine düşen görev, şiddete dönüşmediği sürece bu tür gösterilerin güven içinde yapılmasını sağlayacak önlemleri almaktan ibaret. Dilinden "demokratik açılım" sözünü düşürmeyen bir hükümetin, demokratik hakların kullanılmasına karşı şiddete başvurulmasına engel olmak bir yana onaylar gibi bir tutum takınması, söz ile eylem arasındaki çelişkiden başka nasıl yorumlanabilir? (Yılmaz, 22.12.2009: Hürriyet).

Eylem karşısında iktidarın tavrı demokratik bir yönetimin tavrı değil, daha çok baskıcı olduğunu ifade eden söylemler için, eyleme karşı takınılan tavır, hükümet için ileride tehlikeye neden olabilir: "Eylem giderek büyüebilir ve iktidarın başını ciddi şekilde ağrıtabilir" (Türenç, Hürriyet: 23.12.2009). Bu yaklaşıma göre, iktidarın tavrı sadece işçilere karşı değil, bütün topluma yönelik bir tavidir: "...hedeflenen ise, toplumu kendine göre terbiye etme çabasıdır. Bu nedenle AKP iktidarı kendisine karşı duran her kesimle mücadele etmiş ve onları zora koşturmuştur" (Doğan, Hürriyet: 22.12.2009). Ele alınan söylemlerin gösterdiği gibi, entelektüeller arasında eylemin, sadece tek bir açıdan

¹²¹ Ekşi, 10.01.2010 tarihli Hürriyet'teki "Yetim hakkı?" başlıklı yazısında, iktidarın tutumu eleştirilirken, TEKEL eyleminde işçilerin mağdur edilen taraf olduğu ve hükümetin uyguladığı politikalarla, özelleştirme sürecinde işçileri düşünmeden davrandığı ifade edilmiştir. Ekşi, Başbakan'ın TEKEL işçileri için kullandığı ben tüyü bitmemiş yetimin hakkını kimseye yedirmem ifadesini aynı yazı da eleştirmiştir.

değil, farklı yönlerden değerlendirilmesi ve farklı çevrelerdeki yansımalarının görülmesi entelektüelin kendisinin de konumunun şekillenmesi açısından önemlidir. Bu noktada entelektüellerin söylemlerinden, iktidara karşı eleştirilerinin temellerini görmek mümkün olmuştur. Entelektüeller arasındaki özerkliğin söylemlerdeki yansıması, angaje olma çabasının öne çıkarılan eleştiriler ile belirlenmesi sağlanabilmiştir.

4.3.2.3. Ekonomi Politikalarının Eleştirisi

Eylemin ekonomik temeldeki sorunlardan kaynaklandığını ifade eden görüşler içinde konuyu özelleştirme politikalarının sonuçları ile açıklayan ve devletin uyguladığı istihdam politikalarının neticesinde işçilerin mağdur kesim olarak gördüğünü ifade eden değerlendirmelerde, siyasal iktidarın bu alandaki düzenlemelerinin eleştirisi yapılmıştır. Örneğin, TÜRK-İŞ'in süreli yayınları arasındaki *Türk-İş Dergisi'inde*, konfederasyonun genel görüşlerinin takdimi ile birlikte siyasal gündem sorunlarının akademik platformda değerlendirildiği araştırmalara da yer verilmiştir. Bu anlamda dergide TEKEL eylemini ele alan ve analiz eden yaklaşımlar mevcuttur. *Kamu Personel Rejiminde Sorunlar* başlıklı çalışmada, konunun devletin yürüttüğü çalışmalar ile açıklanarak, kamudaki hizmetlerin küçültülmesine bağlanmış olduğunu görmekteyiz söylemek mümkündür (TÜRK-İŞ, 2010b, s.33). Bu sayede TÜRK-İŞ kendi yayın organının da özelleştirmelerin sonucunda işsiz kalan kamu kesimi çalışanlarının uğradıkları mağduriyeti, TEKEL işçilerinin eylemleri ile yeniden değerlendirilmiş olur. TÜRK-İŞ'e göre, işçileri ve işverenlerin bu durumun sonuçlarından en az etkilenmesinin sağlamak gerekir. TÜRK-İŞ süreli yayın organının özel dosya konusu da bu anlamda toplumsal alandaki yansımaları ile TEKEL Eylemleri ele alınmıştır. Sendikaların kendi yayın organlarında, akademik anlamda eylemin farklı bakış açılarından ele alındığı değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Örneğin TÜRK-İŞ dergisinde yer alan bir görüşmede insanların işsiz kalmasının psikolojik olarak ne tür etkileri olabileceğinin tartışması yapılmıştır¹²². Bunun yanı sıra aynı sendikanın, konuyu derinlemesine ele alan çalışmalarında TEKEL işçilerinin eyleminin arka planını oluşturan TEKEL özelleştirmesi, tarihsel süreçteki etkileri ile birlikte ele alınmış ve konunun sadece bir özelleştirme süreci olarak değil,

¹²² Bu konuda bkz. TÜRK-İŞ Dergisi (2010a) Kasım-Aralık 2009/Ocak-Şubat 2010 sayısındaki ilgili yazıya.

yarattığı etkilerin de göz önünde bulundurulması gerekliliği vurgulanmıştır. TEKEL özelleştirmesinin tütün tarımına etkisinden başlayarak ekonomik alandaki yansımaları ele alınmıştır. Sonuçta böylesine karlı ve büyük bir sektörün yabancıların eline geçmiş olması eleştirilmiştir (Özerman, 2010, s.74). Uygulanan politikalarının eleştirisine örnek olabilecek farklı bir görüşte HAK-İŞ¹²³ sendikasına aittir. Sendika özelleştirmelerin doğru yürütülmediğini yıllık faaliyet raporunda ele alırken, TEKEL işçilerinin durumundan, kendi sendikasının sorumlu olduğunu ifade eder. Ancak eylemin bu noktaya gelmesi ve eylemin bir tür iktidar muhalefetine dönüşmesinden belli kesimlerin de memnun olduğu vurgularken, eylemcilerin taleplerinin yerine getirilmesi için, hükümetle diyalog içinde olmanın gerekli olduğunu ifade eder. HAK-İŞ sendikasının kendisi de TEKEL eyleminin diyalog ile çözümüne dâhil olmuştur. Ancak bu uzlaşma çabaları HAK-İŞ'e göre TÜRK-İŞ sendikasının yaklaşımı nedeni ile başarısız olmuştur¹²⁴.

Entelektüel kesimlerde, iktidarın ekonomi temelli politikalarının bir eleştiri aracı olarak TEKEL eyleminin yapılan değerlendirmelerinde, AKP hükümetinin ekonomik söylemi ve beraberindeki sosyal devlet ve adaletin sağlanması noktasındaki eksikliği dile getirilmiştir. Bu söylemlerde amaçlanan, ülkenin ekonomik olarak yaşadığı kriz, iktidarın yoksullar için yürüttüğü yardım politikaları ile işçilerin mağduriyeti arasındaki çelişkilerin ortaya çıkarılmasıdır: “İşçiler ve yoksullar eşitlikçi bir yaşam biçimi sürmek

¹²³ HAK-İŞ 2011 Yılı Faaliyet Raporunda yer verdiği TEKEL işçi eylemlerinin sebep ve sonucu açısından eleştirisini yapmıştır: “HAK-İŞ özelleştirmeler karşısında emekçilerin haklarını koruma, istihdamının sağlanması ve sürdürülmesi konularında deneyim sahibidir ve modellere sahiptir. Kardemir ve Seydişehir başarı örnekleri olarak sadece Türkiye’de değil Avrupa ve dünyada örnek alınan modeller olmuştur. HAK-İŞ olarak eylemlerin en başından beri, neden son on yıldır özelleştirme süreci içinde olan Tekel işçilerinin sorunlarının zamanında çözülmediğini, bu işin neden son dakikaya bırakıldığını, ilgili sendika ve başkanının neden dün değil de bugün şahin kesildiğini sorgulamıştık. Yaşanan süreç HAK-İŞ’i haklı çıkardı. Amaçları sadece Tekel işçilerinin sorunlarını çözmek olsaydı, Tekel işçilerine bu sefaleti yaşatmadan bu sorunu çözecek fırsatları kullanırlardı. Bu hükümet dâhil, hükümetler karşısında dik durarak sorunu çözerlerdi. Kimsenin Tekel işçileri üzerinden hesaplar içine girmesi doğru değildir” (HAK-İŞ, 2011a).

¹²⁴ HAK-İŞ olarak, bu zorlu ve önemli eylem ile işçilerin pazarlık gücünü artırarak 4-C statüsünün iyileştirilmesi başta olmak üzere emek kazanımlarının artırılmasını istedik. Bunların sağlanması için de Başbakan ve bakanlarla diyalogun kurulmasına önem verdik ve bunu başardık. Ancak bu müzakere sürecinin TÜRK-İŞ tarafından etkin bir şekilde işletilmemesi ve “istemezük” yaklaşımına kilitlenilmesi ve kazanımların önünü kesmesi nedeniyle büyük üzüntü duyduk. (HAK-İŞ, 2011b).

istiyor Türkiye’de. Güneydoğu’da devletin yatırımı yok. Halk giderek yoksullaşıyor. Türk ve Kürt emekçiler işte bu nedenle TEKEL direnişinde, ideolojileri ve partileri bir kenara itip, yaşamları için tümleşiyorlar. Bir ülkede sendikal hak ve özgürlükleri tanımadan, sosyal adaleti gerçekleştirmeden demokrasi ve özgürlükleri sağlayamazsınız...” (Çetinkaya, 05.02.2010, Cumhuriyet). Yeldan’a göre ise, TEKEL işçilerinin direnişi, “ücretli emek-sermaye çelişkisinin” artık geride kaldığı, “sivil demokrasinin bütün toplumu kucaklamakta olduğu” savlarına dayalı “boyalı” devrimlerin, aslında neo-liberalizmin sözcük oyunlarından ibaret olduğunu dost-düşman herkese açıkça göstermiştir (2010, s.13). Cumhuriyet gazetesi yazarı Şükran Soner de yazılarında özelleştirme süreçlerini, devletin yüklendiği piyasacı ekonomi anlayışını eleştirisinin yanı sıra, ekonomik anlamda uygulanan politikalardan en fazla zarar görenin işçileri olduğunu ispatlamaya dönük tartışmalar yürütmüştür¹²⁵. Sadece işçi ve çalışan kesimler değil, diğer sivil örgütler içinde ekonomi politikalarının eleştirisi aynı söylemlerde yapılması gereken bir özellik olarak öne çıkarılmıştır. Eyleme destek veren meslek örgütlerinde de ülke ekonomisinin gidişatına ilişkin kaygının varlığını görmek mümkündür. Bu anlamda tartışmalarda üzerinde durulan temel sorun, şimdiye kadarki hükümetlerin ve bunların içerisinden AKP hükümetinin özelleştirme uygulamalarının eleştirisidir. Özelleştirmelerin sosyal açıdan ve çalışan kesimler alanında yarattığı etkinin görmezden gelinemeyeceği söylemi entelektüel algıda hâkimdir¹²⁶.

Eylemin iktidarın ekonomi politikalarına dayandıran yaklaşımlar ile birlikte diğer bir karşı söyleme göre, asıl neden küresel ekonomik krizdir. Örneğin, Memur-Sen’in yaptığı bir açıklamada işçiler, işten çıkarıldıkları için mağdur olmuş durumdadırlar. Ancak işten çıkarmaların gerekçesi de iktidar için ekonomik krizdir: “Mağdur olanların mağduriyeti giderilmelidir. Bizim iktidara çağrımız, evine ekmek götürmek isteyenlerin feryadına çare bulmasıdır. Kriz dolayısıyla çalışanların ekmeği küçülmüştür” (MEMUR-SEN, 2009b). Kamu-Sen’e göre:

Bu durum hükümetin Türkiye’de gelir dağılımı konusuna daha fazla önem vermesi ve konunun farklı boyutlarını dikkate alması gereğini ortaya koymaktadır. Toplumda

¹²⁵ Bkz. Cumhuriyet yazarı Şükran Soner’in (29.12.2009) TEKEL işçileri ile ilgili Cumhuriyet gazetesindeki, “Erdoğan’dan İşçiye...” başlıklı yazısına bakılabilir.

¹²⁶ Bu konuda TMMOB’un düzenlediği “Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu” konuşmalarına bakılabilir (2010b).

ortaya çıkan ve kimi zaman çatışmaya dönüşen, birçoğunda da çatışmaya dönüşme potansiyeli taşıyan sorunların çözümü için atılacak ilk adım, uygulanan ekonomi politikalarındaki tercihlerin dar ve sabit gelirlielerin öncelikli talepleri doğrultusunda değiştirilerek, gelir dağılımı yapısının, daha fazla geç kalınmadan düzeltilmesidir (KAMU-SEN, 2009a).

Aynı noktada küresel ekonomik sürecin sadece eylem çerçevesinde değil, ülkenin ekonomik gelişmesinin de önünde engel olduğunu belirten değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ekonomik kriz ve istihdam sorununun üzerinde durulurken, özelleştirme politikaları sendikalar başta olmak üzere, iktidara angaje entelektüeller için sorun olarak değerlendirilmez. Burada asıl mesele, özelleştirme uygulamaları ve sürecin gelecekte yarattığı sorunlar için tedbir alınmamasıdır. Eylemin kendisini sebep ve sonuç ilişkisi olarak ele alan, özelleştirmelerin toplumsal alandaki etkilerini değerlendirenler TÜRK-İŞ gibi, eylemin içindeki sendikalar olmuştur.

Sonuç olarak Bourdieu'e göre, entelektüel farklılaşmaları belirleyen etken, iktidar ile entelektüel arasındaki mesafedir. Bu karşıtlığı belirleyecek olan ise egemene hizmet veren uzmanlar ile bağımsız entelektüeller arasındaki karşıtlıktır. Bağımsız entelektüeller kuşkusuz, özerkliklerinden dolayı siyaset alanına daha rahat müdahil olabileceken, angaje /uzman entelektüeller siyaset alanından uzak durmaktadırlar (Bourdieu akt, Swartz, 2011, s.317). Yani bu noktada TEKEL eylemine dâhil olma ya da eyleme duyarsız kalma haline göre, entelektüeller arasında tabakalaşma yaşanmıştır. Entelektüeller iktidar ile ilişkilerinin uzaklık ve yakınlığına göre, bir entelektüel alan elde etmiş ve söylemleri ile kendilerini bu alanlarda yeniden üretmişlerdir.

4.3.3. TEKEL Eylemi ve Geleneksel Sendikacılık Anlayışına Müdahale

TEKEL eylemi şimdiye kadarki işçi eylemleri içerisinde, mücadele modelli açılarından farklılıklar taşıyan bir yapıdadır. Türkiye'deki işçi sınıfının 2000'li yıllarda gerçekleştirdiği son işçi hareketi olma özelliği taşıyan eylem, aşağıdan yukarıya örgütlenme biçimi ile bir hak mücadelesi olarak, kitlelerin öz deneyimler edinmelerini sağlamış ve doğrudan demokrasi pratiği geliştirilmesi açısından önemli bir örnek olmuştur (Balta, 2010). Bu anlamda karar alma süreçlerine işçilerin katılımı onların

kitleleri yönetme yeteneklerinin gelişimine imkân sağlamış ve bir tür işçi demokrasisi örneği sergilenmiştir (Bürkev, 2010, s. 31). Bu anlamda eylemin bu yönleri ile anlamlı bulan değerlendirmeler, entelektüellerin söylemlerinde de yer almıştır. Demirer'e göre, işçilerin deneyimini bir tür, şura deneyimi olarak açıklamak mümkündür. Dönüştürücü sınıf olarak işçiler, kolektif iradelerini ortaya koyarak, işçi demokrasisinin imkânını ortaya koymuşlardır. Diğer yandan işçi deneyimleri içinde bu hareket önemi, işçilerin kendi adlarına önemli bir dönüşüm yaşamaları ve bundan dolayı eyleme sessiz kalan kesimlerinde dönüşümüne olanak sağlamış olmalarıdır (Demirer, 2010, s. 126). Dolayısıyla, eylemin işçi sınıfı ve toplumun tümü için demokratikleşme adına önemli katkısı olduğunu düşünen yaklaşımı gösteren bir diğer söylem şöyledir:

İleride bir gün, geriye dönüp bakıldığında tarih sizi yazacaktır. Sizin mücadelenizin Türkiye işçi sınıfı mücadelesine katkısını; sizin mücadelenizin demokrasi, hak ve özgürlük mücadelesine katkısını anlatacak. Emekçilerin de bir gün özledikleri ülkede yaşayabilmesi birleşmekten, dayanışmaktan, paylaşmaktan ve ortak mücadele yürütmekten geçiyor (Görgün, 2010).

TEKEL eyleminin bu özelliğini açıklamak için Gramsci'nin fabrika konseyleri deneyimine başvurmak mümkündür. Gramsci'e göre, işçiler bir araya gelerek, önce fabrika konseyleri, sonrasında delege meclisleri ile tüm toplumu yönetecek konumda bir yapılanma gerçekleştirecekleridir. Ona göre işçi demokrasisi ancak bu şekilde tahsis edilecektir (Gramsci, 1989, s.11). Bu noktada eylemin içinde hem sendika ile kurulan yapısal ilişkiler hem dışarıdan kesimler ile sağlanan birliktelik olarak bir tür işçi demokrasisi deneyimi yaşanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda eyleme dışarıdan destek veren kesimler için, eylem sıradan bir mücadeleden farklılaşarak, hem işçi sınıfının sendikal mücadelesinde hem de sendikanın siyaseti belirlemedeki etkisi işçi demokrasisi amacı ile önemli bir aşamadır. TEKEL söylemlerinde öne çıkan bir diğer özellik, klasik sendika tavrının bu eylemde farklılaşmış olmasıdır. Bu anlamda sendikanın görevine ve işlevine önemli bir vurgu yapıldığı söylenebilir. TEKEL eyleminde, işçiler sendikayı eyleme ve mücadele anlamında harekete geçirmişlerdir. TÜRK-İŞ konfederasyonu da kendisine bağlı Tek-Gıda İş sendikasının talebi ile eylemde yer almıştır. Dolayısıyla eylemde tepeden karar verilip, işçilerin yönlendirilmesi yapılmamış olup, işçilerin kendi talepleri ile sendika eylem kararı almıştır. İşte eylemin bu özelliği ile farklı sendikalar birleşerek ortak bir duruş sergilemiş ve bunu yaparken kendi tabanlarından gelen

tepkilerin baskısına maruz kalmışlardır. Bu anlamda eylem sendikaları, ortak hareket ettirmeye yönlendiren ve eylemin üzerinden diğer sorunlara karşı ses çıkarmalarını sağlayan, bir bilinç değişimini desteklemiştir. Özellikle, sendikanın kanaat önderi sayılabilecek sözcülerinin söylemlerinde, sendika içerisindeki bu bilinç değişimini gözlemlemek mümkündür.

TÜRK-İŞ Konfederasyonu, kendisine üye 35 sendikasıyla, milyonları temsil eden bir kuruluştur. Konfederasyonumuza üye sendikalarımızın önderlik ettiği her mücadele TÜRK-İŞ'in mücadelesidir. Bu nedendir ki, TEKEL işçilerinin 78 gün boyunca TÜRK-İŞ Genel Merkezi'nin önünde sürdürdüğü eyleme TÜRK-İŞ Konfederasyonu, üye sendikalarıyla birlikte her türlü desteği vermiş ve bu süre içinde sorunun çözümü için her türlü girişimde bulunulmuştur (TÜRK-İŞ, 2010d).

TÜRK-İŞ ve ona bağlı Tek-Gıda İş sendikasının yanı sıra diğer sendikalar da eylemi kendilerinin bir sorunu olarak görüp, kabullenmişlerdir. Sendikalar arasında özellikle bu bağlamda, dayanışma, birlikte hareket ve birleşme gibi söylemler öne çıkmıştır: “TEKEL işçilerinin mücadelesinin yalnızlaştırılmasına müsaade etmeyelim, etmeyeceğiz. TEKEL işçileri ve sendikaları direndikçe DİSK olarak onları yalnız bırakmayacağız. Hep yanlarında olacağız. Bu direniş, bütün emekçi halka bir mesaj veriyor: Birlik-Mücadele-Dayanışma” (Çelebi, 2010b).

DİSK kendisine bağlı olmayan bir sendikanın gerçekleştirdiği eylemi dayanışma, birlik ve emeğin mücadelesinde önemli bir dönüm noktası olması adına desteklemiştir¹²⁷. Bu anlamda amaçlanan sadece bir muhalif ses olabilmek değil, işçi sınıfının sorunlarının çözüme kavuşturulmasıdır. DİSK başkanı Süleyman Çelebi'nin de ifade ettiği gibi (2010c), “Bir tek derdimiz var, TEKEL işçilerinin talepleri artık uzatılmadan çözülsün, diyalogun yeniden sağlanarak bu sürecin sonlandırılmasıdır” sözleri bunu yansıtır. Sendika çevresinde eylemin işçi sınıfı için önemini ifade edilirken yapılan yorumlar, Türkiye işçi sınıfına moral kaynağı ve bu anlamda başarılı olmasının beklendiğidir. Bir diğer ifade ile güçlü bir işçi sınıfı algısının sendikalar tarafından da oldukça önemli görüldüğünü söylemek mümkündür¹²⁸. Sendikanın eylemden çıkarımı olarak ortaya

¹²⁷ DİSK TEKEL işçilerine destek için yaptığı diğer bir açıklamada, birlik ve birlikte hareketin önemine vurgu yapar (Çelebi, 2010e).

¹²⁸ Bu anlamda diğer sendikaların eyleme desteği, mücadele olarak TEKEL'in önemli bir sembol olduğudur: “TEKEL direnişi ile dayanışmanın güçlendirilmesi işçi sınıfının mücadele

konulabilecek bilinç düzeyinde farklılaşma ve dönüşüm, sendikanın eylemi yönlendirme gücünü de artırmıştır. Sendikaların ortak hareketinin ve eyleme sahip çıkmasını, Bourdiue'nün ifade ettiği entelektüelin kolektif eylemleri yönlendirme kabiliyeti ile açıklamak mümkündür. Bourdieu, entelektüellerin işlevini, siyasal olarak özerklik ve sahip olduğu birikimini siyasal hedeflere ve ahlaki olarak ise standarda dönüştürerek, özgürlük ve adaletin kurumsallaşmasını sağlamak olarak belirler (1983, s. 213). Bu nedenle kollektif ya da toplumsal olaylar karşısında entelektüelin tavrı ortaklık olmalıdır. Sendikaların da duruşu bu anlamda kişisel mücadelelerden uzak durarak eylemi güçleri ile yönlendirmek olmuştur¹²⁹.

Sendikaların bu ortak duruş ve söylemlerinde eylemin devamındaki süreçte bazı kopmalar yaşanmıştır. Özellikle eylemin devam etmesi, eyleme desteğin artması sendikaların yaklaşımında farklılaşmalara neden olduğunu söylemelerinde görmekteyiz. İşçilerin kendi sendikası olan TÜRK-İŞ bile, eylemin başladığı gün, bu noktaya gelebileceğini düşünmediğini söylemlerinde dile getirmişlerdir: “hem özelleştirmeler ile mücadele eden hem de gerçek anlamda demokratik bir sendika olarak, eylemin bu boyuta gelmesinde etkimiz büyüktür. İşçinin olmadığı yerde biz vardık” (Türkel, 2010, s. 230). TÜRK-İŞ'e göre, TEKEL işçileri, eylem boyutuna gelmeden önce yaşadıkları süreci çok net anlayamamıştır. Tek Gıda-İş sendikası ise gerekli bilincin oluşmasında destek olmuş, TÜRK-İŞ konfederasyonu da, işçi ile sürekli birlikte hareket ederek eylemin ciddi bir boyuta dönüşmesine katkı sağlamıştır (Türkel, 2010, s. 241). İşte bu söylemler ile birlikte eyleme dâhil olan sendikalar arasında farklı sesler, suçlamalar ve eleştiriler başlamış, gelinen noktada sendikalar kendi inatlaşmaları ve kendi isteklerini ifade ederken, TEKEL eyleminin sürecinden uzaklaşmışlardır. Bu durumda işçi sınıfını temsile eden entelektüel konumunda sendikalar, mücadele esnasında birlikte hareket kabiliyetini kaybetmişlerdir. Örneğin, eylemin başlangıcında direnişe temkinli davranan sonrasında eyleme destek veren HAK-İŞ Konfederasyonu, eylem devam ederken Tek Gıda İş'in başkanının yaptığı açıklamalardan dolayı, ortak tavır almaktan vazgeçmiştir. HAK-İŞ ve diğer sendikalar arası mücadele eylem sürecinde yaşanmaya devam etmiştir.

alanının başında gelmektedir. TEKEL işçilerinin onayı olmayan hiçbir çözüm DİSK tarafından kabul edilmeyecektir” (DİSK, 2010a).

¹²⁹ Bu konuda bkz. üç işçi konfederasyonu ve üç memur konfederasyonunun yapmış olduğu ortak basın açıklamasına. (TÜRK-İŞ, 2010e).

HAK-İŞ yaptığı açıklamalarda Tek-Gıda İş sendikasını eylemi kendi amacına yönelik olarak kullanmak ile suçlamıştır¹³⁰. HAK-İŞ'e göre eylemin uzlaşa ile çözümü için hükümet ile görüşmeler devam ederken bu yapılanlar, görüşmeleri sekteye uğratmıştır. Yani sendikalar kendi çekişmelerini TEKEL eylemcilerinin mücadelesi üzerinde yapmışlardır. TEKEL eyleminin sendikalar arasında bir güç mücadelesine dayanarak devam ettiğinin bir diğer göstergesi de Memur-Sen ile Tek Gıda İş sendikası arasında iktidar ile işbirliği halinde olma, olmama ve eylemcilerin sorunlarını tam olarak dile getirmeme konularında yaşanan tartışmalardır:

Sizlerin yaşadığı mağduriyete “işini kaybeden emekçiler” penceresinden bakması gerekirken “üyesini kaybeden sendikacı” aralığından bakmakla yetinen TÜRKEL'in; Konfederasyonumuzun manevi şahsiyeti yanında sayıları 400 bini bulan üyelerimizin de kişilik haklarına saldırı amacı taşıyan “Baştan beri Hak-İş ve Memur-Sen'in bu sürece dahil edilmesine karşıydım.”, “Memur-Sen ve Hak-İş bu direnişi bozmak için sürece dahil olmak istedi. Memur-Sen ve Hak-İş'in yapmaya çalıştıkları tek şey bu süreci sulandırmak. Hak-İş ve Memur-Sen iktidarın taşeronu” şeklindeki beyanlarını takdirinize sunuyoruz” (MEMUR SEN, 2010c).

Sendikalar arasındaki yaşanan tartışmalar, eyleme bakışlarındaki farklılık eylemi değerlendirirken kullandıkları dilde de kendisini göstermiştir. Örneğin TÜRK-İŞ, eylem sırasındaki işçilerin grev olarak ifade ettiklerini iş bırakma olarak tanımlamıştır. Aynı şekilde, TÜRK-İŞ söylemlerinde sınıf kavramını mücadeleyi anlatmak adına kullanırken, işçi sınıfı diye bir birliktelikten söz etmemiştir. Bunun yerine, işçi kesimi ya da tümleşme sözcüklerini kullanmıştır. Yani eylem bu anlamda birlikte hareket etme yeteneğini gösterme açısından önemli bir uyarı olmasına karşılık, bir sınıf bilinci ya da sınıfı harekete geçiren bir eylemi olmadığı vurgulanmıştır. Bu noktada sendikanın kullandığı dili eleştiren söylemler geliştirilmiş ve bu farklılığa vurgu yapılmıştır: “Evet,

¹³⁰ HAK-İŞ'in bu konuda yaptığı açıklama şöyledir: “Tek Gıda-İş Sendikası Genel Başkanı, TEKEL işçilerinin sorunlarının çözümü için bütün bu yapılanlardan ve atılan adımlardan sonra TEKEL işçileri için bir araya gelmiş olan emek örgütlerinin birliğini ve dayanışmasını yüceltmek yerine sabote etmek istercesine açıklamalarda bulunmuştur. Başkanın işçilere yönelik olarak yaptığı ve bazı gazetelerde de yer alan konuşmasında, ‘HAK-İŞ ve Memur-Sen’e hiçbir zaman el uzatmazdım ama işçinin mücadelesi için el uzattım’ yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu açıklama, sorumlu sendikacılıkla bağdaşmadığı, polemik yaratmak suretiyle işçilere zarar verdiği gibi çözümü zorlaştıran, emek ve meslek örgütlerinin birlik ve dayanışmasını da sabote eder niteliktedir. Bu kavgacı ve olayları kan davasına dönüştüren üslubunun HAK-İŞ tarafından kabul edilmesi mümkün değildir. Sendikal birikimlerinden yararlanmak amacıyla HAK-İŞ'in toplantılara davet edilmesi ve desteğinin alınması, ardından da HAK-İŞ'i karalama kampanyasına girişilmesi doğru ve tutarlı bir yaklaşım değildir” (HAK-İŞ, 2010c).

devin yavaş yavaş uyandığına şahitlik ederken, solun dilinden şikâyetçiyim. Bu sadece dil meselesi değil, söyleminden diyelim. ... Konfederasyon başkanları ne derse desin, “sınıf” bal gibi de var ve bir fil belleği ile kimin kim olduğunu gayet de iyi biliyorlar!” (Kahramanoğlu, 05.0.5 2010: Birgün). Bununla birlikte, sendikaların kendi aralarında da kullanılan söylem bakımından tartışmalar yapılmıştır. Örneğin HAK-İŞ sendikası TÜRK-İŞ’in söylemlerinde “sınıf” vurgusunu yaparken, bunda samimi olmadığını, sadece kendi çıkarları için kullandığı şeklinde açıklamalarda bulunulur¹³¹. Dolayısıyla sendikalar birbirlerini ideolojik olmak ya da temelsiz olmak ile suçlamışlardır. Bu değerlendirme ve söylemler de eyleme sınıf üzerinden ideolojik yaklaştığı için tehlikeli bulunur ve gerçek dışı olarak görülür. Benzer bir yaklaşım eylemin başında sendikaların ortak çağrısına katılan işveren örgütleri içerisinde etkili bir örgüt olan TİSK tarafından da geliştirilmiştir. TİSK, 23 Aralık 2009 tarihinde TÜRK-İŞ Yönetim Kurulunun, TEKEL işçilerine destek için ortaya koyduğu her cuma günü işe geç başlama kararını, kanunlara aykırı olduğundan dolayı uygulamayı reddetmiştir. Bu şekilde eylemin tepkisel boyutta ulaştırılması, TİSK’e göre ülkede huzuru ve düzeni bozacak ve işyerlerinde üretim kayıpları ve huzursuzluklar doğuracağına inanılmıştır. TİSK’e göre ayrıca ülkenin ekonomik problemler açısından sorun yaşayabilme ihtimalinden dolayı eylemin sonuçları düşünülmelidir. Bu anlamda TİSK, eyleme yönelik temkinli bir duruş sergilemiştir denilebilir¹³².

Bu çekişmeci görüntü rağmen işçi örgütleri için TEKEL eyleminin farklılığı ve yarattığı etkiyi yine de söylemlerinde görmek mümkündür. DİSK başkanı Süleyman Çelebi’nin yapmış olduğu basın açıklamasına göre: “TEKEL direnişi, işçileri, kamu emekçilerini, meslek ve kitle örgütlerini, sivil toplum kuruluşlarını birbirine tek yumruk, tek yürek olarak yan yana getiren özelliğiyle sendikal mücadelede önemli bir işlev edinmiştir.

¹³¹ Tek Gıda-İş, sendikal hareketin en bağınaz, en gerici ve en sarı sendikalarının ağa babasıdır. Hiç bir dönem sınıfsal sendikal faaliyet içinde olmadığı gibi bütün sınıf sendikacılığı söylem ve eylemlerine tarih boyunca karşı çıkmıştır. Ayrıca Türk-İş içinde her dönem bu zeminde gelişen muhalefeti engellemiş bir tarihe sahiptir. Ama Türk-İş, bu "sınıf" muhabbetini boşuna yapmıyor. Bu “sınıf” mesajı ile Türk-İş içindeki kimi sendikalara selam göndererek, Tekel işçileri üzerinden Türk-İş yönetimine dair çeşitli hesaplar kuruyor. Bir taşla birden fazla kuş vurmak istiyor. Bak sen köylü kurnazına... (HAK-İŞ, 2010d).

¹³² Bu konuda TİSK’in yapmış olduğu Aralık 2009 tarihli duyurusuna bakabilir. Bu duyuru da TİSK başkanı, Kudatgobilik, Türk-İş’in eylem kararına karşı çıkar. Ona göre, “Hak, yasadışı yollardan aranmamalıdır (2009)”.

Emekçileri önümüzdeki günlerde bekleyen yeni saldırılar karşısında örnek olan oldukça önemli bir deneyimdir. TEKEL direnişi toplum vicdanında karşılığını bulmuş, mücadelenin simgesi olmuş, Hükümet yalnız kalmıştır” (Çelebi, 2010a). Eylem süresince sendikaların zaman zaman ortak zaman zaman da ayrı olarak geliştirdikleri tavırları Gramsci'nin de ifade ettiği gibi, sendikaların, bir örgütlenme biçimi olarak, işçi sınıfının organik birliğini sağlama konusunda, sorunlu yapılar olduğunu ortaya koymaktadır. Sendikalar ve sendikalist örgütlenme, işçi sınıfının değişik kesimleri arasında ayrışmalara neden olabilecek rekabetçi özelliğe sahiptirler. Bu nedenle işçi sınıfı için her ne kadar uzmanlaşmış bir örgüt dahi olsalar, işçilerin birlikteliğini sağlayıp, iktidara gelmelerine imkân tanıyacak yeteneğe sahip değillerdir (Gramsci akt, Yetiş, 1994, s. 148). Gramsci'nin bu yorumundan yola çıkarak eylem sürecinde işçilerin bağlı oldukları sendikanın ve eylemcilere destek veren diğer sendikaların konumunu ve kendi içlerinde yaşadıkları tartışmaları açıklamak mümkündür. Sendikalar arasında yaşanan mücadeleyi, Bourdieu'nün yaklaşımından ele almakta mümkündür. Sendika çevresi bir anlamda sendikaların kendi habituslarının oluşturduğu bir alan yaratmıştır. Bu alan içerisinde, sendikaları temsil eden entelektüel kesimlerin kendi konumlarını muhafaza etmeye çalışanlar ve ona karşı gelenler olarak çatışma halinde olmaları doğal bir süreçtir. Ancak alan içerisindeki mücadeleler, TEKEL eylemi örneğinde siyasal iktidar ile ters düşmemek adına yapılmaktadır görmekteyiz. Bu anlamda işçilerin kendi sendikası bile bu kaygıyı taşır. Bourdieu'nün ifade ettiği gibi, entelektüelin kendi birikimini kitlelerin yönlendirmesi için kullandığını ancak amacının kendi alanındaki çatışmalardan galip çıkmak olduğunu söylemek mümkündür. İşte eylemin sonuçlanmasında bu etken belirleyici olmuştur.

TEKEL eyleminin bittiği tarih olan, Mart 2010'da işçilerin, eylemlerini sonlandırıp, geldikleri şehirlere geri dönmelerinde belirleyici olan TÜRK-İŞ konfederasyonunun kararı olmuştur. TÜRK-İŞ, Danıştay'ın 4-C uygulamasına ilişkin yürütmeyi durdurma kararını, başarı olarak görüp, anlamda eylemin artık burada sonlandırılması gerektiğini ifade eder. TÜRK-İŞ Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun, Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklama bu yöndedir: “TEKEL işçisi kazanmıştır. Bu çorbada tuzumuz olduysa ne

mutlu bize” (Kumlu, 2010g) ¹³³. Bu noktada TÜRK-İŞ’in geliştirdiği davranışı Gramsci’nin teorisi ile ele almak mümkündür. Buna göre Gramsci’nin kavramlaştırması ile bir “pasif devrim” süreci yaşanmıştır. Pasif devrim, egemen sınıfın hegemonyasını sürdürmek, kitlelerin siyasi ve ekonomik olarak baskı kurmasını önlemek amacıyla, devletin iktidarının sürekli yeniden düzenlenmesi ve alt sınıflar ile ilişkisini kurması durumudur. Özellikle kriz anlarında, iktidar hegemonyasının zayıflaması ihtimaline karşılık, iktidarın yeniden kurulmasıdır. Böylece devrimci bir harekete ya da eyleme yönelme durumu, daha ciddi bir kriz oluşmadan çözülür. Bunu yaparken, iktidar, siyasal anlamda aşağıdan gelen taleplerin bir kısmını kabul eder ve egemen olan sınıfın hegemonyası yeniden kurulur (Gramsci, 1971, s. 59). TÜRK-İŞ yönlendiren sendika olarak iktidar ile pazarlığa oturmuş ve elde ettiği kazanımları işçi sınıfının başarısı olarak görüp, onu yönlendirmiştir. Keza TÜRK-İŞ ve onunla birlikte hareket eden diğer sendikaların genel grev kararı almamaları ve 4-C ile ilgili bazı düzenlemeleri kabul ederek iktidarın teklifini kabul etmesini bu açıdan değerlendirilmiştir. Özellikle akademik entelektüellerin eylemi ele çalışmalarda bu nokta üzerinde durulmuştur:

İşçilerin değil patronların ve devletin çıkarına hizmet eden sendikalar olmuşlardır. Sendikalar, işçilerin enerjisini almak ve onları denetim altından tutmak ve böylece eylemlerine engel olmak için oluşturulmuş kurumlardır. Sendika mafyası, medya ile iç içedir. Devlet bu güçler aracılığı ile işçileri denetim altına almaya çabalamıştır. Sendika işçinin değil, patronun ve sermayenin yanında olmuştur. TEKEL işçisi, sendikaları aşan bir direniş göstermiştir. Bu nedenle eylemciler öncelikle sendika mafyasını temizlemek zorundadır. Çünkü örgütsüz eylem olmaz, işçi sınıfı eğer devrimci mücadele için örgütlenbilirse, o zaman önünde bir engel kalmaz (Soydan, 2010, s. 101-102).

Sendikalara eleştirel bakan, entelektüeller için işçilerin örgütlenme sorunundan sendikalar sorumludur, çünkü sendika hiçbir zaman işçilerin sendikası olmamıştır: Bu mücadelenin önderi falan yok. Bu mücadelenin önderleri var, bir sürü var. Yani kişiselleştirmemek lazım bu meseleleri (Bulut, 2010, s. 253). Bu anlamda söylemlerde sendikanın tavrı eleştirilmiştir: “İşçilerin kendi sendikalarının yanı sıra diğer işçi sendikalarından da mücadelenin devamlılığı adına önemli destek aldığı söylenemez. Eylemin daha kuvvetli bir hale gelmesi konusunda üzerlerine düşen sorumlulukları taşıyamamışlardır. Bu durum işçilere ve diğer çevrelere sendikal mücadelenin neden zayıf olduğunun göstergesidir” (Yılmaz, 2011, s. 15). Sendikanın yaklaşımını eleştiren

¹³³ Bu karar ile ilgili farklı bir görüş için bkz. DİSK’in Mayıs 2010 tarihli basın açıklaması (2010b).

diğer bir görüşe göre: “4 Şubat’ta uygulanmak üzere genel grev kararı alınmıştır. Aslında grev kararı üretimden gelen gücü kullanmak, aynı zamanda sınıfsal bir konum almak demektir. Bu nedenle emek ve aralarındaki dayanışma açısından genel grev uygulamasına katılım, gelecek açısından ciddi bir işaret niteliğindedir” (Koray, 05.02.2010: Birgün). Yapılan yorumların bir kısmında ise TEKEL eyleminin, yine de işçi sınıfının kendi kendisine örgütlenmesi ve bir güç odağına dönüşebilmesi ile ilgili önemli bir gösterge olduğuna vurgu yapılmıştır:

Tek başına işçi bir şey ifade etmez, sendikasına sahip çıkan ve sendika bürokrasisini aşip kendisi kararlı bir duruş sergiler ise toplum harekete geçirilip, işçi sınıfı bilinci alttan üste doğru sağlanabilir. İşçi sınıfı devrimci değildir, devrimcileştirilmemiştir ve işçi sınıfı örgütlü değildir. Yenilgilere ve eylemlere rağmen direnç gösterip, sınıf bilincine vardığımız zaman devrim gerçekleşecektir. TEKEL eylemine de bu açıdan bakmak gerekir (Kaldıraç, 2010).

TEKEL eyleminde yaşanan süreçte, sendikaların birlikte hareket etmeleri ve sonrasında bu kendi aralarındaki krizlere rağmen, sendikaların kendisi içinde eylemin önemi söylemlerde sürekli yinelenmiştir. Eylem ile sendikacılık arasındaki ilişkinin boyutunu değerlendiren Kamu-Sen Başkanı’na göre, “Sendikacılık sadece konuşmak demek değildir, hak mücadelesinde hakkı korumak ve o hakkı alabilmek için mücadele etmektir. TEKEL eylemi de bu hak aram mücadelesinin bir örneği olarak, çalışma yaşamının sembolü olmuştur” (Akyıldız, 2010). Sendika kesiminde de eylemin öğreticiliği olduğu kadar, işçilerin bir sınıf bilincine ulaşmaları için, eğitimin gerekli olduğu da ifade edilmiştir. Örneğin:

Konfederasyonlar eylem ile ilgili olarak, emekçileri ve kamuoyunu bilgilendirmek için sempozyum, konferans, kapalı salon toplantıları gibi faaliyetler ile kitlesel basın açıklamaları, yürüyüşler, mitingler ve benzeri eylemlerin ortaklaşa hayata geçirilmesine; uluslararası kamuoyunun duyarlı hale getirilmesi amacıyla ILO, ITUC, ETUC ve benzeri örgütlerle bu amaçlar doğrultusunda bağlantılar kurulmasına karar vermiştir (KESK, 2010).

Sendikaların eylem sürecindeki yaklaşımı işçi kesiminin organik entelektüeli olarak, sınıfın bilinçlenmesinin sağlayacak bir örgütlenmenin nasıl gerçekleşebileceğinin imkânı üzerinde durmaktadırlar. Bu anlamda işçi sınıfının organik entelektüeli, kendiliğinden bilinç ile bir araya gelen ve sendikanın yönetici entelektüeli tarafından örgütlenmeyen “sıradan” işçilerin de eğitim ile bilinç düzeylerinin artırılabilmesine inanmaktadır.

Akademide yer alan entelektüeller de işçilerin eylemden öğreneceklerinin önemine vurgu yaparken, eylem ile birlikte, bir karşı hegemonya oluşturabilecek kültür yaratımının önemi vurgulanır: “Eylemler her şeyden önce, yaşayan varlık gibidir. Eylemler, insanların değişimi ve dönüşümünü hızlı bir şekilde gerçekleştirmelerine imkân tanır sadece anlatarak değil, işçilerin doğrudan eylemi birebir yaşayarak görmeleri onlara çok şey öğretmektedir. İşçi sınıfı, mücadeleyle bilinçleniyor, mücadele olmadan, seminerlerle bilinçlenilmez” (Bulut, 2010, s. 258). Eyleme dâhil entelektüellerin akademik olarak yaptıkları çalışmalarında vardıkları sonuçlardan bir diğeri de TEKEL işçisinin, böylece eylemin gücü ile öğrenirken, özellikle işçiler arasında başta sol örgütler olmak üzere bütün kesimlere karşı var olan önyargıların yıkılmış olmasıdır: “İşçi sınıfında ortaya çıkan farklılıklardan biri de TEKEL mücadelesinin, toplumun tüm kesimlerinde, korkularla yaşanamayacağını, haklar, özgürlükler, demokrasi ve işçi sınıfının geleceği için, mutlaka sokağa çıkılması gerektiği ve bunun suç olmadığı, tersine bir hak olduğunun toplumsal kesimlere öğretmesidir” (Bulut, 2010, s. 263)¹³⁴. Bir diğer değerlendirmeye göre; “Hepimizin burada öğreniyoruz. Toplumda çok şey değişmiştir. Bu nedenle artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır” (Bulut, 2010, s. 271). Bu söylemlerde geleceğe dair eylemin umut verici bir aşama olduğu ifade edilmiştir akademik söylemlerde, sendikaların eylem sırasındaki duruşu eleştirilmiş dahi olsa, eylemi destekleyen sendikaların, bu ülkede çalışan kesimin örgütlü hale dönüşmesine katkı sağladığı da söylemlerde ifade edilir: “Sendikalı bir grup ülkede ciddi bir muhalefetin nasıl oluşacağını da göstergesi olabilmektedir. Bu muhalefet olma süreci ve TEKEL işçilerinin direnişi sayesinde sendikaların içindeki güç odaklarının da sonunun gelebileceği eylemin sonuçlarından bir diğeridir. Direniş sayesinde, aydınlanılmış, öğrenilmiş ve örgütlenilmiştir” (Soydan, 2010, s.106). Benzer bir yorum, eylem sayesinde işçilerin, sendika üzerine düşünme imkânına kavuşmuş olmaları ve sendikaların onları eylemsiz hale getirişini sorgulama imkânına kavuşmaları (Adalı, 2010, s.107) olarak ifade edilir.

Sonuç olarak, TEKEL eyleminin işçi sınıfının sendikal bilincinde ve sendikaya verdiği anlamda değişim yarattığı ortadadır. Gramsci her ne kadar sendikaları, kendi kuramında

¹³⁴ “Artık o eski işçi yok”, Gürsel Köse (2010) Örgütlenmeden sorumlu Genel Başkan Danışmanı ile yapılan röportaj, Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi içinde. S: 229-259

fabrika konseyleri deneyiminin karşısına koyup eleştirmiş bile olsa, onun için de sendikalar, işçilerin toplandığı, örgütlendiği merkezler olarak sermaye sahipleri ile işçiler arasındaki ilişkide yönetici konumundadırlar. Bu nedenle işçi kesimi için sendikalar, siyasal alandaki varlıklarını göstermede önemli bir konumdadırlar (Yetiş, 2009, s.136). Bununla birlikte, eyleme destek veren akademisyen ya da diğer örgütlenmeler de sendikaların, işçi sınıfının birlik olma ile ilgili yaşadığı sıkıntıları tartışarak, eylemciler ve toplum nezdinde, sendikanın eksikliklerini öne çıkarmaları toplumsal bilincin ayakta tutmasını sağlayarak toplumsal hafızayı tazelediği söylenebilir. Bu sayede eylemin belli bir yöne doğru evrimlesin de sendikaların kendi çabaları olduğu kadar, eyleme ve sendikalara dışarıdan bakan entelektüel çevrelerinde destek sağladığı görülmüştür.

4.3.4. TEKEL Eylemi ve İşçi Sınıfı Dışındaki Toplumsal Kesimlere Etkisi

Gramsci organik entelektüeli tanımlarken onun, işçi, köylü sıradan halkın arasından meydana geldiğini ve entelektüellerin sıradan insanlardan üst bir konumda olamayacağını ifade eder. Sadece organik olarak adlandırılan bu entelektüellerin, ama sıradan halk ile ideolojik dayanışma ve pratik eylem anlamında müttefik olmaları beklenir. Böylece organik entelektüeller, destekledikleri sınıfta hegemonyasını güçlendirmiş olurlar (Roberts, 2004, s. 368; Hawley, 1980, s. 588). Buna göre TEKEL eylemine dışarıdan destek veren, yani direniş halindeki işçiler ile sendikanın dışındakilerin tutumlarının analizi eylem sürecinde Gramsci düşüncesindeki gibi, entelektüeller ile halk arasında bir ittifakın sağlanıp sağlanmadığını tartışma anlamında önemli bir gösterge olacaktır. Bu sayede yeni bir tarihsel bloğun kurulma olasılığı ve organik entelektüeli nerede arayabileceğimizinse ipuçlarına ulaşılacaktır.

TEKEL eylemi sürecinde, işçi sınıfına destek veren kesimler içinde bilinç düzeylerindeki farklılaşma yaşanmıştır. Eylemin başlaması ile birlikte örgütlü ya da örgütsüz olarak toplumun farklı kesimlerinde eylemin devamlılığı için destekler olmuştur. Bu destekçileri işçi sınıfına verdikleri destek tiplerine göre şu şekilde tasnifleyebiliriz. Birincisi, eylemin en başından itibaren TEKEL işçilerinin yanında olan demokratik kitle örgütleri, siyasal partiler, meslek örgütleri, memur sendikaları

dernekler ve akademisyenlerdir. İkincisi, günübürlük ziyaretler ile yapılan destekler ile eylemcilere somut yardımlar şeklinde kendini gösteren halktan kişilerin destekleridir. Bu başlık altında da eyleme destek veren bu iki farklı gruptakilerin söylemlerinin analizinde, onların eylemden nasıl, hangi noktalarda etkilendiğini belirlemektir.

Eylem özellikle sosyalist düşünceye sahip kesimler için yarattığı etki alanı ile sadece işçi sınıfının değil, toplumsal alanda da dönüşüm yaratacaktır. Bu söylemlerde hem işçi sınıfının aydınlanması hem de onlarla ve eylemle iç içe olan kesimlerin aydınlanmasının nasıl gerçekleştiği ifade edilmiştir:

Bu ülkede işçi sınıfı “elveda proletarya” diyenlerin aksine hiçbir yere gitmemiştir; buradaydı; bizimleydi. “Proleterya” ona elveda diyenlere elveda derecesine kaya gibi dinçti ve harekete hazırdı. Binadan ayrılıp, Taksim Meydanı’na doğru yürürken kendimizi “aydınlanmış” hissediyorduk. Tekel işçilerince Kızılay Meydanı’nda başlatılan ve her tülü engele rağmen yılmadan yükseltilen sınıf mücadelesinin bu ülkenin geleceğine ışık tuttuğunu birbirimize söylüyorduk (Öncü, 2010, s. 4).

Bu anlamda destekçiler için TEKEL eyleminde işçilerin haklı mücadeleleri ülkedeki mücadeleler için de örnektir. Bu sayede iktidarın baskıya dayalı politikalarına karşı birlik içinde olmanın önemi eylem ile anlaşılmalıdır:

AKP’yi uyarıyoruz: “Bu ülke, bu halk sahipsiz değildir”. Baskıların ve zorun altında burada bir umudu yeşerttiniz. Aşınıza, işinize, ekmeğinize sahip çıkıyorsunuz. Görmeyen gözler görsün, duymayan kulaklar duysun. Şimdi sesimizi birlikte yükseltme zamanıdır. Şimdi sesimizi gürleştirme zamanıdır (Soğancı, 2009b, s. 174).

Tekel eyleminin işçi sınıfı dışındaki kesimlerde yarattığı değişimi ele alan yaklaşımlarda eylemin birçok kesime ders niteliğinde olduğuna da vurgu yapılmıştır: “TEKEL işçilerinin eylemi, hem emek ve meslek örgütleri için, hem halkımız için önemli dersler içermektedir. TEKEL işçilerinin bu süreçte verdiği mesaj, Türkiye’nin o çok ihtiyacı olan insan onuruna yakışır çalışma koşullarının hayata geçirilmesidir. Geline noktada Hükümet de bu eylemden payına düşen dersi almalıdır” (Kumlu, 2010h).

TEKEL söylemlerinde ifade edilen diğer bir nokta eylemin işçi sınıfı ve iktidar dışında bilinç düzeyinde değişim ve farkındalık yaratması beklenen bir diğer kesimin de, muhalefet olduğudur. Eylemin etkili olabilmesi için muhalefetin kendisine düşen görevi yerine getirmesi gereklidir. Muhalefet eylemciler ile birlikte güçlenebilecektir ancak:

Sorun, elbette “yetim hakkı yedirmeme” sorunu değil. Sorun, AKP’nin de diğer kapitalist düzen partilerinden bir farkı olmaması. Bu partilerin gündeminde emeği ile yaşamak durumunda olanların sorunları hiçbir zaman olmadı, AKP’nin de yok. Güçlü sosyalist ve sol partiler işte bu tür durumlar için gereklidir. Onların iktidarda olmaları da gerekmez. Bu tür sorunların çözümü için ortaya koyacakları alternatif fikirler, çözüm yolları iktidardaki en sağcı partiyi bile etkiler, harekete geçmek zorunda bırakır. Geçenlerde gazetelerde Tekel işçilerinin yüzde 60’ının oylarını AKP’ye verdiklerini okudum. Bu onların “sınıf bilincinden yoksun olduklarını” değil, onlara seçenek sunacak bir sol hareket olmadığını gösteriyor sadece. Türk solunun fantezilerle uğraşmayı bırakıp topluma gerçek ve elle tutulur seçenekler sunması gerekiyor (Yılmaz, 30.12.2009: Hürriyet).

Bu anlamda eylemin muhalefet içinde bir öğreticiliği olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Eylemin muhalif kesimler içinde yarattığı etki ve öğreticilik, bu kesimde ders alması gerektiği yönündedir. Buna göre, eylemden ders çıkaran ve doğru analizlerde bulunan kesimler, bu sayede siyasal iktidarın gücünü sarsabileceklerdir. Kimi entelektüel çevreler muhalefeti bu konuda uyarırken yeniden bir uyanışa geçmeye çağırılmış ve öneride bulunmuşlardır.

CHP, laik ve cumhuriyetçi kimliğini öne çıkaran bir politika yaparken, sınıfsal temele dayalı politikalara pek yanaşmıyor. Elbet laik demokratik cumhuriyet sahiplenilecek ama sınıfsal temele dayalı politikalar sosyal demokrat bir partinin başlıca kozu olmalı. ... Tekel işçilerinin haklı direnişi, sınıfsal örgütlü gücün bir siyasal iktidarı nasıl etkilediğini gösterdi. Demokrasi mücadelesi budur! Örgütlü sendikal güç, AKP’nin kendine demokrat olduğu gerçeğini ortaya çıkardı. TEKEL işçilerinin bu eyleminden salt AKP değil, CHP de ders almalı. (Çetinkaya, 16.01.2010, Cumhuriyet)

TEKEL eylemine destek veren kesimler, eylem sürecinde kimi zaman işçilerle sorunlar da yaşamışlardır. Bu çatışmaların bazıları destekçilerin eylemcilere önerdiği komite oluşturma talebinin reddedilmesi ve yaşanan bazı ideolojik farklılaşma temelli çatışmalardır. Eylemci işçiler için, destek veren kesimler provokatiftir ve bu anlamda ayrışmalar olması normaldir. Eyleme destek veren kesimlerin davranışını provakatif bulan bir değerlendirmede şu sözlere yer verilmektedir: “Provokasyon kokan eylemler hem ülkenin hem de eylemi yapan meslek örgütlerinin işini zorlaştırır. Tabii eylem, taşkınlığa varmadan yapılabilecek en demokratik hak. İsteklerini duyuramayan sessiz çoğunluğun sesini hem halka hem de hükümete duyurma biçimi” (Sümer, 19.01.2010: Zaman).

Eğitim ve kültür anlamındaki farklılık eylemin birleştiriciliği kadar, direniş içerisindeki bölünmeleri belirleyen unsurlar olmuştur. Bu noktadaki söylemlere göre: “TEKEL

işçileri ile onları destekleyen özellikle sol temelli örgütler arasında tam bir birliktelik kurulduğunu söylemek zordur. Eylemde, tam olarak dayanışmacı pratik sağlanmadığından, eylemin sürekliliğinin olduğunu söylemek iyimser bir yaklaşım olacaktır” (Türkmen, 2012, s. 90-91). Bu yaklaşımlar için eylemin devrim ya da başka bir dünya beklentisini yaratmamasının nedenlerinin başında da eylemin dönüştürücü ve öğreticiliği noktasında dışarıdaki muhaliflerin üzerlerine düşeni yapmamalarına atıf verilmiştir.

TEKEL eylemine dışarıdan destek verilmesini provakatif olarak değerlendirenlerle birlikte bir diğer eleştiri de eyleme gereğinden fazla anlamlar yüklendiğidir. Düşünsel anlamda belli bir grubun görüşlerini temsil eden sol olarak tanımlanan Birikim dergisinin editörü Tanıl Bora’ya göre, eyleme özellikle sol görüşlüler içerisinde gelen ilgi aşırıdır ve eyleme yükledikleri anlam gereğinden fazladır. Bora, çoğunluğu iktidarın seçmeni olan bu eylemcilerin sendika ile kurdukları çoğu zaman pragmatik ilişkilerin, kısa süreli ve sadece amaca yönelik olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle, işçi eylemlerine dünyayı değiştirme misyonu yüklemek abartılı bir söylemdir. Eyleme dışarıdan müdahaleler ona göre, gündeminde değiştirilerek asıl sorunun görmezden gelinmesine neden olmuştur (Bora, 2010, s. 9). Benzer bir değerlendirmenin iktidara yakın bir kesimin temsilcisi olan bir köşe yazarından geldiğini görmekteyiz. Eyleme olduğundan fazla büyük bir anlam yüklendiği ve bu nedenle özellikle sol çevrelerden gelen desteğin romantik olduğunu belirten bu yorumlara göre, eylemi gerçekleştiren işçiler, Türkiye için hiçbir zaman tam olarak bir sınıf birlikteliği sağlamamışlardır. Ellerindeki gücü yeterince kullanamayan işçilerin eylemi ise bu nedenle fiyasko ile sonuçlanacaktır. Eylem gelecek için bir umut taşımaz ve bu nedenle işçilere yüklenen misyon fazladır (Ardıç, 06.02.2010, Sabah). TEKEL eylemi ile ilgili akademik çalışmada bulunan Türkmen’e göre de eylemdeki işçilerin durumlarına olduğundan farklı anlamlar yüklenmiştir. Oysa destekçiler ile işçiler arasındaki ilişki sürekli değişkenlik gösterebilmekte ve eylemin öznesi olan işçiler kurgusal olarak nesneleştirilmektedir. Bu nedenle işçilerin davalarında asıl söz sahibi olanlar, kimi zaman olayı kendi durumları için kullanabilmektedirler (Türkmen, 2012, s. 80). Türkmen’in ifadesine göre TEKEL eylemi işçiler için öğreticilik düzeyi yüksek bir eylem dahi olsa, direnişe destek verenler açısından bu öğreticilik asgari düzeyde

kalmıştır. Türkmen bu değerlendirmesini, işçilerin, dışarıdan destekleyenler ile ilgili olarak yaptıkları eleştirilerde görmüş olduğunu ifade eder (Türkmen, 2012, s. 83).

Bununla birlikte TEKEL eylemi sürecinde özellikle eylemin etkisi, sermaye kesimi için ekonomik sorunların daha görünür hale dönüşmüş olmasıdır. Bu söylemlerde öne çıkan işsizlik sorunudur. Sermayenin sözcüsü olan iş adamları örgütleri, eylem hakkında doğrudan değerlendirmelerde bulunmamış dahi olsalar, eylemin böyle bir etkisi olduğunu söylemlerden çıkarmak mümkündür:

Bu tablo içinde, işsizlik olgusu hem Türkiye’de hem dünyada sosyal dengeleri zorlayacak en önemli meseledir. Önümüzdeki dönemde, doğrudan mevcut işsizlerimize yönelik aktif işgücü politikaları geliştirmek zorundayız. Zira gelecek yıllarda gerçekleşecek büyüme işsizlik olgusunu ancak sınırlı olarak kontrol edebilecektir. Bu yönde atılmış olan esnek işgücü piyasası ve aktif işgücü politikalarını destekliyoruz. Bu politikaların gelişmesi yönünde biz de katkı sağlamaya çalışıyoruz (Yalçındağ, 2010, s. 3).

TÜSİAD’ın ülkenin ekonomisine ilişkin kendi görüşlerini ifade ettiği konuşma metinlerinde 2009 yılındaki ekonomik krizin etkileri ve yaşanan ekonomik anlamdaki daralmanın atlatılması için yapılabilecek faaliyetlerin tartışıldığını görmekteyiz. Sermaye kesimi örgütleri için ülkenin öncelikli gündemleri arasında istihdam yer almasına karşın eylemin işçi kesimi üzerinde ya da ülkenin sosyal politikalar anlamında bir etkisi ya da tartışmanın yürütülmesi gereksizdir. Bu anlamda TÜSİAD Başkanı’ın konuşmalarında, Kürt meselesi, demokratikleşme, başörtülü öğrenciler, sivilleşme ve Ergenekon davası konularında açıklamalar mevcut iken o dönemde başta TEKEL olmak üzere işçi kesiminin örgütlü mücadelesi hakkında bir demeçte bulunulmamıştır¹³⁵. Bir diğer sermayenin temsilcisi konumundaki işveren örgütü olan MÜSİAD ise TEKEL eylemlerine doğrudan değinmemiş ancak aynı dönemdeki diğer sorunlarla ilgili açıklamalarda bulunmuştur: “2009 yılı, dünyada son yüzyılın ikinci en büyük krizi olarak kayıtlara geçti. Kriz “finansal” kökenli olsa da, sonuçları itibariyle reel sektör daha fazla etkilendi. Dünya üretim ve ticareti keskin bir şekilde düşerken, 30 milyon kişi işini kaybetti” (MÜSİAD, 2010a). MÜSİAD’ın 2009 ve 2010 Almanak olarak yayınlanan raporlarına bakıldığında da TEKEL eylemini değerlendirilmediğini ancak bu

¹³⁵ Bu konuda hem şu anki Başkanı’ın hem de bir önceki Başkanının konuşma metinlerinde bu gündemler öne çıkarken, TEKEL eylemi yer almamaktadır. Bu konuda bkz. Yalçındağ (2009), Boyner (2010b)

raporlarda, ekonomik tartışmaların yapıldığını söylemek mümkündür. Doğrudan eylemin değerlendirilmediği bu tartışma metinlerinde, dolaylı olarak yaşanan süreç şu ifadeler ile yer alır: “Bundan sonraki dönem için, ülkemizin ekonomik anlamda ilerlemesini engelleyebilecek herhangi bir siyasi kaosa, hiçbir kimse, kurum veya kuruluş tarafından sebep olunmamalıdır. Ülkemizin yıllardır sıkıntısını çektiği demokratik yönetime yönelik müdahale düşünce ve teşebbüsler artık zihinlerde yer bulmamalıdır” (MÜSİAD, 2010a)¹³⁶. Burada temel kaygı, ülkenin istikrarının bozulmasının yaratacağı etkidir. Ancak MÜSİAD’ın söylemlerinden eylemin gerekçesini sadece ülkede uygulanan özelleştirme politikalarına bağlamadığını, aynı zamanda yaşanan küresel ekonomik krizin ülke ekonomisini sarsan bir boyutu olduğuna da vurgu yapılmıştır¹³⁷. İş çevresinin eyleme dönük bakışını ele alan yazımlarda da hem sanayi kesiminin hem de işçilerin belli ortak noktalarda uzlaşmaya varmaları gerektiğini ifade eden değerlendirmeler yapılır:

İşadamlarının bazıları Tekel işçilerinin özlük haklarını korumak için yaptıkları eylemleri “doğal hakları” olarak görürken, bazı işadamları, olaya “devletin üstlendiği yük” olarak bakıyor. Böyle bakınca da özelleştirme sonrası insanların özlük haklarını kaybetmelerinin, bunu açıkça söyleyemeseler de, işsiz kalmalarının doğal olduğunu düşünüyor. Yani Başbakan’ın bakış açısıyla olaya yaklaşıyorlar. Bence çağdaş özel sektör aktörleri de bugün Tekel işçilerine destek için işçi ve memurların yapacağı bir günlük iş bırakma eylemine de böyle bakmak, kendilerini etkilese bile işyeri sahiplerinin bu eylemleri makul karşılaması gerektiğine inanıyorum. Bence çağdaş iş aleminin tavrı böyle olmak durumunda (Sağlam; 04.02.2010, Hürriyet:).

Eylemin işçi kesimi dışında sermaye kesiminde ve işveren çevrelerindeki etkisini değerlendirdiğimizde özellikle sorunun ekonomi politikalarının bir neticesi olmasına karşılık ekonomik temelli bu örgütler içerisinde eylemin gündemlerinde olmadığını

¹³⁶ MÜSİAD’ın siyasi gelişmeler ile ilgili düşüncelerini tartışmalarla ifade ettiği bir gerçektir. Bunlardan biri de aynı dönemde MÜSİAD’ın eğitim politikaları ile ilgili düşünceleri olmuştur: “MÜSİAD, eğitime ideolojik bir gözle bakmayı doğru bulmamakta ve bu tür bakışların ülkemizin birliğine zarar verdiğine ve ilerlemesinin önünü tıkadığına işaret etmektedir. Alınan bu karar, hem sınava girecek olan gençleri hem de ailelerini psikolojik olarak olumsuz yönde etkilemekte ve toplumsal barışı zedelemektedir. Bu bakımdan, toplumumuzun her kesiminin birleştiği Türkiye’nin 100. kuruluş yılındaki milli hedeflerine ulaşmada ihtiyaç duyduğu eğitilmiş insan sayısında önemli bir açık oluşturacak olan bu adaletsizliğin bir an önce giderilmesi milletimizin en önemli beklentisidir” (MÜSİAD, 2010b).

¹³⁷ Bu konuda bkz. MÜSİAD’ın kendi hazırladığı 2010 MÜSİAD Ekonomi Raporundaki sonuçlarda görmek mümkündür(2010d). Aynı zamanda MÜSİAD hazırladığı raporda, önerileri arasında işsizliğin azalmasını sağlayacak kimi uygulamaların önemine dikkat çeker.

söylemek mümkündür. Sermaye kesimi için bu anlamda ekonomik krizin yarattığı işsizlik sorunu ön plandadır. İşsizlik ülkenin toplumsal refahı ve istikrarı için çözülmesi gereken bir problemdir:

Türkiye’de yıllardır kronik bir sorun olarak karşımıza çıkan işsizlik, küresel ekonomik krizin de etkisiyle en ciddi sosyal sorun olarak ekonomi gündeminde baş sıraya oturmuş durumda. İşsizliğin insanlar üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin yanı sıra henüz işini kaybetmemiş çalışanlar açısından da sürekli bir tehdit olarak algılanması söz konusu. İşsizliğin yaygınlaşmasının toplumda geleceğe yönelik belirsizliği artırırken, çalışanlar açısından da yarın garantisini ortadan kaldırdığı bir gerçek. Toplumda yaygınlaşan böylesi bir durumun ortaya çıkardığı tablo pek de iç acıcı değil (TOBB, 2010a, s. 9).

İşsizlik ülkenin geleceği açısından sosyal sorunlar yaratan bir durum olduğunu gören TOBB, tam da bu sorundan kaynaklı olarak yaşanan Tekel eylemlerine değinmemiştir¹³⁸. Buna karşılık işsizliğe karşı iktidarın yürütmesi gereken politikalar için önerilerini daha çok girişimcinin desteklenmesi ve artması için destek vermek olarak ifade edilmiştir. Bu noktada ülkenin işsizlik sorununun, işsiz kesimlerin desteklenmesi ya da yürütülen diğer politikaların aksayan tarafları görülmeden doğrudan yatırımcıların desteklenmesi yönünde bir söylem de sermayenin çıkarlarına oldukça uygundur: “Girişimcilik, özellikle de gençlerin girişimciliğe soyunması istihdam yaratmak açısından umut vericidir. Türkiye bu insanlara gereksinim duymaktadır. Ne kadar istihdam yaratırsak o kadar ekmek kapısı açmış olacağız” (Hisarcıkıloğlu, 2010, s. 14). TOBB’un uyarısı ise devletin girişimciliği desteklemesi ve işsizleri yeni iş imkânları için teşvik etmesidir. TOBB’a göre, 2009 krizinin etkilerinin ancak bu şekilde çözülmesi mümkün olacaktır (2009). Bu şekilde örgütlü sermaye kesimi çevrelerinin temel algısının ülkedeki ekonomik istikrarın devamlılığı için iktidar ile birlikte hareket etmektir. İşsizlik konusunun bu kadar gündemde tutulması ise aynı dönemde Tekel işçilerinin durumu açısından anlamlıdır. Tekel eyleminde işçilerin sanki var olan işlerini beğenmedikleri için bu eylemi yapıyorlar şeklindeki bir algı yaratılırken öte taraftan işsizlik söylemi iktidarın olaya yaklaşımı ile paralellik arz eder. Buna karşılık hükümetin işsizlik sorununa bakışını, TEKEL eylemindeki tutumu üzerinden

¹³⁸ TOBB’un süreli yayını olan Ekonomik Forum Dergisi’nin eylemin başladığı 2009 Aralık ayı ile 2010 Mayıs dönemlerindeki sayılarında ele alınan konular şunlardır: Aralık 2009 sayısında işsizlik sorunu ve ekonomik kriz üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Ocak 2010, Ortadoğu’daki gelişmeler ile Dış Ticaret ilişkilerinden söz eder. Şubat 2010 sayısında da İşsizlik konu başlığı yer almıştır (2010b). Ancak Tekel eylemleri bu yayınlarda da yer bulmamıştır.

eleştiren söylemlerde mevcuttur: “Özelleştirme kurbanı binlerce TEKEL çalışanı Ankara soğuşunda hak arıyor. Hükümet ise 2010’da “büyük işyerleri ziyaret edilerek” yani sermayeye “yalvararak” işsizliğe çözüm arayacağını açıklıyor. Siyaset en ağır bunalım koşullarında bile işsizlik karşısında duyarsızlığın rahatlığıyla davranabiliyor” (Kepenek, 15.01. 2010, Cumhuriyet). TEKEL eylemi sürecinde eyleme destek veren kesimleri ile eylemi önemli olarak kabul etmeyip kendi dışında gerçekleşen ve hatta kısa süreli bir hak arama mücadelesi olarak kabul eden entelektüeller arasında Bourdieu’nün ifadesi ile hâkim olan ve tahakküm altında bırakılanlardan yola çıkılarak bir farklılaşmadan söz edilebilir. Hâkim kesimin içinde yer alan entelektüellerde de kendi içerisinde bir farklılaşma vardır. Bu anlamda, Bourdieu’e göre hâkim sınıf içerisinde ama kültürel sermayesi, ekonomik sermayeye sahip entelektüeller içerisinde meslek örgütleri, meslek odaları, birlikler, üst düzey yönetici ve akademisyenler sermaye olarak daha üstteki sanayicilerle rekabet ederler. Hatta bu entelektüeller, kültürel kapitalistler olduğu için, onlara hâkim sınıfın tabi kesimi olarak da görebiliriz (Bourdieu, 1972, s.23 akt Swartz 2011, s. 307). Bu anlamda eylemin destekçilerin tamamı Bourdieu göre hâkim kesimi oluştururlar. Bunlar ekonomik ya da kültürel sermayenin tamamına da sahip oldukları ya da olmak istedikleri için, hâkim konumdadırlar. Ancak TEKEL eylemi özelinde Bourdieu düşüncesi ile çelişen durum, eylemi her ne kadar hakim olan kesimler desteklemiş ve hatta sürmesine katkı da sağlamış olsalar da işçilerin kendilerinin bir alan yaratarak başlamış olmalarıdır. İşçilerin herhangi bir öndere ihtiyaç duymadan, kendiliğinden bilinç geliştirerek başladıkları eylemin değeri onların bu tahakküm altında iken takındıkları entelektüel duruş ile ancak açıklanabilir.

4.3.4.1. TEKEL Eyleminin Ulusal Basındaki Yansımalarının Eleştirileri

TEKEL eylemlerinin basında ve ana akım medyanın önemli yayınlarında yer bulması eylemin daha çok kişi tarafından duyulmasını sağlamıştır. Bu olayın medya organları içerisinde yazılı basında yoğun bir şekilde yer aldığını söylemek mümkündür. Örneğin yapılan bir araştırmaya göre, TEKEL işçilerinin eylemini birinci sayfasında haber yapılma sıklığı tespit edilmiştir. Buna göre, eylemi en az haber yapan gazeteler: Zaman

(8 kez), Vakit (5), Takvim (6) ve Türkiye (4) gazeteleri iken en çok haber yapanların başında, 71 haberle Cumhuriyet, 63 haberle Güneş, 50 haberle Sözcü gazeteleridir¹³⁹. Günümüzde artık bir olayın etkisini belirleyen onun ne kadar duyulduğu ve ne kadar bilinir olduğuna bağlı olduğunu düşünürsek, basında yer alan haberlerde eylemin popülerliğini artırdığını söyleyebiliriz. Akademisyenler de bu anlamda gazetelerin konuya bakışını ele alan çalışmalarda bulunmuşlardır.

Gazetelerin haber sıklığı ya da habere bakışlarını belirleyen ise gazetenin sermayesini elinde tutanların düşünceleri ve eyleme bakışlarıdır. Bu nedenle hangi gazetenin, hangi okuyucu kitlesine hitap ettiği ve bu anlamda neden bu haberi detaylı verip vermediği, gazetenin kendisinin iktidar, sermaye ve güç odakları ile ilişkisi belirler. Bourdieu'nün tespitine göre, televizyon ve gazetelerde, artık haberi en önce verebilme çabasıyla dolaylı, bütün haberciler aynı konuma gelmişlerdir. Bourdieu, bu haberleri belirleyenlerin de entelektüeller olduğunu ifade ederek, bunları düzene bağlı kesimler olarak tanımlar (2006, s. 68). Yine Bourdieu'e göre, entelektüeller haberin tarafsız verilmesi için mücadele etmelidir (2006, s. 69). TEKEL eylemi haberlerinin de farklı medya organları ve gazetelerde yapılan tartışmalarındaki çelişkileri bu bakış ile ele almak gereklidir.

Bu farklılaşmaya göre, eylem hakkında basın dünyasından bir kısmın eylemin başlangıcından itibaren yer verirken, bazı gazetelerde eylemin ancak başlamasından haftalar sonra gazetenin köşe yazarlarının konuyu ele aldıklarını görmekteyiz. Bu yazıların amacı da konunun bilgi verilmesi noktasında yaşanan sıkıntılar ve yetersizlikler ile ilgilidir: "Basınımız işçi taleplerini (Daha görünür, daha çok haber yapılabilir özelliği sebebiyle) kısmen duyuruyor fakat hükümetin hangi gerekçeyle TEKEL işçilerini "perişan" ettiğini doğru dürüst bilmiyoruz. Kamuoyu bu gibi durumlarda doğru ve anlaşılır tarzda bilgilendirilirse problemleri aşmak kolaylaşır" (Alkan, 13.01.2010: Zaman). Tabii ki eyleme ilişkin yapılacak her değerlendirme halkın nezdinde eylemin ne olduğunun daha açık görmeye imkân tanımıştır. Ancak kimi zamanda gazeteler ve basının bilgilendirmeleri adeta yönlendirme temelli olduğu için,

¹³⁹ Bu konudaki ayrıntılı bilgiye Washington'daki düşünce kuruluşu Turkish Policy Center'in (Türk Politika Merkezi) yaptığı "Türk Medyasının TEKEL Karnesi" başlıklı çalışmadan görmek mümkündür.

toplumun da tek bir bakış ile düşünmesi daha kolay sağlanabilecektir. Bourdieu bu noktada, haber bültenlerinin ve gazete manşetlerinin aslında konuşulması gerekenin değil de gösterilmesi istenenin gösterildiği ve geçiştirme haberlerle gündemi sürekli bulanıklaştırıldığı konularına değinmektedir (2006, s. 68-69)¹⁴⁰.

Buna karşılık medya ve basında düzeni bozan ve mücadele eden ya da Bourdieu'nün görüşü ile pazarın gücüyle suç ortaklığına girişmeyip, işbirliğinden kaçanlarda olmuştur. Örneğin, gazeteciler içerisinde bu durumun eleştirisinde bulunanlarda mevcuttur. Bu eleştiriler eyleme duyarsızlığın ve görmezden gelmenin iktidara yakın durmak adına yapıldığı şeklindedir.

TEKEL işçileri eylemde... İşçi aileleri çocuk çocuk Ankara'ya yürüyorlar... Türbanlı işçi kadınlar konaklama yerlerinde uyuyorlar... Ankara'da mitingler yapılıyor. Fakat ne "Yerli Walesa" diye takdim edilen bir önderleri var, ne de haklarında iki satır olsun bahsediliyor... Hürriyet de susuyor, Vakit de... Yeni Şafak da susuyor, Vatan da... Zaman da esaslı bir şekilde girmiyor konuya, Milliyet de... Neden acaba? Neden? Neden? Neden? (Hakan, 19.01.2010, Hürriyet).

Bu konuda bir diğer örnek ise, Hürriyet gazetesi yazarı Yılmaz Özdil'in yazısında ifade edilir: "Güzel güzel kahvaltı ederken canınızı sıkmak istemem ama başkent'in göbeğinde, çoluğuyla çocuğuyla açlık grevi yapıyor Tekel işçileri... İktidar borazanı gazetelere tek tek baktım, yok... Çoğunun iç sayfalarında bile yok. Satır yer vermemişler. Televizyonlarında zaten yok" (Özdil, 21.01.2010, Hürriyet). Bu anlamda eylemin hem başında hem de devam ettiği dönemde basında yapılan yayınları ve sergilenen tutumların eleştirisi de yapılmıştır:

Tekel işçilerine destek için yapılan "bir günlük iş bırakma eylemi"nin ardından "bizimkilerin gazeteleri"ne şöyle bir baktım: Manzara-i umumiye şöyle: ZAMAN: Bir cevvalik göstermemiş... VAKİT: Tek satır yer vermemiş... YENİ ŞAFAK: Grev kırıcılığına soyunmuş... STAR: Tayyip Bey'i üzmemeye çalışmış... SABAH: İdare-i maslahat yapmış... BUGÜN: Görmezden gelmiş... Köşe yazılarında da durum aynı... Fehmi Kuru CHP'ye, Taha Kıvanç Ertuğrul Özkök'e çakmış... Ahmet Taşgetiren duygu dolu bir işçi yazısı yazacağına, duygu dolu bir türban yazısı yazmış... Gülay Göktürk işçilere "Uzlaşın" demiş... Neyse... Neyse... Uzatmayayım... Kısaca durum şu: Kulakları duymamış, gözleri görmemiş, dilleri söylememiş... Duyan, gören ve söyleyen de işçiye bindirmiş. Hey gidi Ali Şeriatî... Hey gidi Ebu Zer... Hey gidi Seyyid Kutup... Kemikleriniz sızladı mı? İşçinin hakkını alın teri kurumadan veriniz" düsturuna ne oldu? Eskiden "Nerede gariban görse safını seçiverenler" şimdi "Bu işçiler de çok oldu" mu diyorlar? Vay benim köse sakalım... (Arsan, 07.02.2010, Hürriyet).

¹⁴⁰ Bourdieu'nün medyada görünür olma ve simgesel şiddet üreticileri olarak ele aldığı, her konuda fikir beyan eden fast-thinker'lar ile ilgili görüşleri için bkz. tezin 3. bölüm, 4.kısım.

Çalışan pek çok meslek örgütü gibi, gazeteciler de hak ihlalleri konusunda başlattığı sendikal mücadelede TEKEL işçilerini örnek aldıklarını ifade ederler ve eylemin ülkede sendikal yaşamda yeni bir dönemin başlangıcı olacağına inanırlar. Gazetelerde entelektüel kesimler olarak ifade edebileceğimiz yazarların konuyu başlangıçta çok daha basit bir hak arama ve kısa süreli bir eylem olarak gördükleri ancak zaman geçtikçe ve eylemin devamlılığı oldukça konuya ilgilerinin arttığını söylemek mümkündür. Gazetelerin kendi temsil grupları olan sendikalarının da bu konuda bir işçi kesiminin hareketine bakışı önemli denilebilir. Gazeteciler Sendikası bu noktada yaptığı basın açıklamasında gazeteleri ve köşe yazarlarını eleştirir. TEKEL eylemini haklı bulduklarını ve bu konuda eylemin haberlerini yapan bütün gazete çalışanlarını desteklediklerini ifade ederken aynı dönemde eylemde olan basın çalışanlarına neden yeterli desteğin verilmediği hususunda eleştiri getirmiştir. “Çok haklı bir mücadele sürdüren TEKEL ve itfaiye çalışanlarının haberlerini yapmak için canla başla çalışan gazeteciler, 30 yıl sonra basında Turkuaz Grubu’nda yaşanan ilk grevi, basında işten çıkarmaları, kayıt dışı çalıştırmaları, kısacası kendileriyle ilgili hak gasplarını kamuoyuna duyuramamaktadırlar” (İpekçi, 2010). Sendikanın basın açıklamasında bu anlamda, basın çalışanlarının haklarını ancak örgütlü medya patronlarının karşısında ancak kendilerinin sendika çatısı altında toplanması ile sağlanabileceği ifade edilmektedir. TEKEL işçilerinin eylem sürecinde yaşadıkları örgütlenme modeli ve biçimi üzerinde ana akım medyanın gazetelerinde detaylı bir habere ulaşmak imkânsız iken, daha az tirajı olan ancak, siyasal görüş açısından belli bir düşüncenin savunuculuğunda bulunan gazetelerde eylem daha radikal söylemlerle geniş yer olarak ele alınır¹⁴¹.

Gazetelerin ve gazetecilerin kendi içerisinde eylem ile ilgili yaklaşımları ve eleştirilerin yapıldığı bir diğer yapı, işadamlarının görüşüdür. MÜSİAD, eylem döneminde, köşe yazarlarının konumunu ele alarak uyarı da bulunur:

¹⁴¹ Örneğin: “TÜRK-İŞ binasını işgal” (25.05.2010:Cumhuriyet), İzmir’de bir grup Tekel işçisi, Türk-İş 3. Bölge Temsilciliğine gelerek eylem başlattı. Bölge temsilciliğine saat 09.30’da gelen işçiler, sendika balkonundan ”Sendikalar göreve, genel greve”, ”Her yer Tekel, her yer direniş”, ”Kumlu istifa” sloganları attı.

Ekonomi Basını öyle bir alan ki; ülkenin ekonomisinin an ve an nabzını tutmak durumunda ve bunları yaparken hayatta kalmasını da bilmek zorunda. İfadeleriyle ülkeye müspet veya menfi etki yapabilecek nitelikte. Bu mecrada faaliyet gösterenler, her ne koşulda olursa olsun, hem doğruyu yazmak, hem de yazdıklarıyla toplumda kırılmalığa, kaosa sebebiyet vermemek durumundalar. Ekonomi basını, aslında tüm hayatımızı etkileyecek sorumlulukları taşımak ve bunları taşıdığı bilmek durumunda (MÜSİAD, 2010c)¹⁴².

MÜSİAD'ın açıklamasının da gösterdiği gibi, köşe yazarları yazdıkları ve düşünsel tartışmaları ile toplumu yönlendiren ve TEKEL gibi eylemlerin de çehresini değiştirmektedir. Bunun farkında olan sermaye ve diğer kesimlerin entelektüelleri toplumsal sorumluluğa çağırıldığını söylemek mümkündür. Sonuç olarak eylemin belirli bir noktaya ulaşmasında, geniş çevrelerde yankı bulmasında ve desteklemesinde medyanın konuyu ele alışını, tartışmasını belirleyicidir. Bu sadece TEKEL eylemleri sürecinde değil, haber ve gündemin kendisi bazen toplumu belirlerken, bazen de olayları medya belirlemektedir. Marksizm'e göre, sosyal sınıflar, üretim ilişkileri içindeki ilişkiler, alt yapıdan beslenir. Bu nedenle medyanın da dâhil olduğu üst yapı alt yapıdan güç almaktadır. Gramsci'ye göre de alt yapı ve üst yapı birbirinden ayrı düşünülemez. Medya da Gramsci için kültürel hegemonyanın yaratılması aşamasında belirleyici konumdadır. Ona göre, medya ve diğer kültürel hegemonyayı tahsis edici yapıların, hem işçi sınıfının devrim yolunu açacak gücü hem de burjuvazinin hegemonyasını güçlendirecek bir konumu vardır.

¹⁴² MÜSİAD'ın açıklamalarında beliren bir diğer ayrıntı ise, aynı yıl medya ile ilgili bir takım ödüller veren örgütün, gazetecilere karşı bulunduğu uyarıya göre, ekonomi basınının bir kısmı yayınları ile halkı kaosa süreklemişlerdir. Bu nedenle medyanında topluma karşı olan sorumluluklarını bilerek davranması önemlidir diye ifade edilmiştir (MÜSİAD, 2010c).

SONUÇ

“Entelektüel: İsim. Dreyfus olayı döneminde Paris’te doğan, XX. yüzyılın sonunda aynı yerde ölen, sosyal ve kültürel kategori. Evrensel değerlerin gerilemesinden sonra yaşama belirtisi göstermemiştir” (Lévy, 2002, s. 39). Bernard Lévy’nin, entelektüelin değersizleştirildiği yirmi birinci yüzyılda, onun sadece sözlüklerde kalacak bir kavram haline dönüştüğünde, nasıl tanımlanacağını açıkladığı yukarıdaki ifade, bu tez çalışmasının başlangıç aşamasındaki ilk sorgulamalarından birini oluşturmuştur. Entelektüel, belki hala sadece sözlüklerde yaşayan bir figüre dönüşmemiş olabilir; ancak modernitenin sorgulandığı, kimileri için post modern dönem olarak adlandırılan ve ideolojilerin sonunun geldiğinin düşünüldüğü günümüzde, entelektüelin de ‘içinin boşaltıldığına’ tanıklık edildiğini söylemek yanlış olmaz. Entelektüel, bu yeni dünyanın bize sunduğu koşullarda yeniden tanımlanırken, içerik olarak bir dönüşüm yaşamıştır. Artık ‘güncelin güncel yorumcusu’, ‘kanaat önderleri’, ‘pratik bilgi teknisyenleri’, ‘uzmanlar’ veya ‘eleştirmenler’ kolaylıkla entelektüel sıfatını alabilmektedirler.¹⁴³ Bu ‘yeni’ entelektüel tipi, soru sormaktan ziyade, cevaplar sunan kişidir. Cevapların çoğu ise bir sorunun özüne dair sorularla değil, doğrudan durumlarla ilintilidir. Bu yaklaşım içerisinde entelektüelin konumu, varlık alanını topyekûn kuşatan eleştirel bir var oluş değil, verili düzende egemen iktidar ilişkisinin içinden sunulan bir hâl almıştır. Oysa entelektüelden beklenen, iktidar karşısında eleştirel ve analitik konumunu muhafaza ederken, mesafeli duruşu ile söylenecek söze sahip olmasıdır.

İşte bu yeni entelektüeller, kimi zaman yaratılmış popüler alanlar içerisinde kendilerini yeniden var ederlerken, kimi zaman da varlıklarını devam ettirmek için bu popüler alanları ve onların tartışma sahalarını yaratmaktadırlar. Bu durumda entelektüel kişilik, mesleki kimliği, bilgi birikimi gibi belirleyici özellikleri ile aktüel konuların yorumculuğunda bulunan, stratejist ya da bir tür ‘komplo teorisyeni’ haline dönüşürken toplumu da yönlendirme gücüne ulaşabilmektedir. Entelektüelin eleştirel bilgi ve

¹⁴³Entelektüelin dönüşümüne ilişkin değerlendirmelerden biri de Sartre’a aittir. Sartre’a göre, Avrupalı entelektüellerin yerini Amerikanvari düşüncelerin etkisi ve bilim adamlarının etkinliğinden dolayı bilimde ilerlemeler sağlamış olan uzmanlaşmış araştırma ekipleri almıştır (Sartre, 1997, s. 1). Bottomore (1997, s. 76) ise entelektüellerin, modern dönemde yeni roller yüklenerek, eleştirmenler olarak belirdiklerini vurgulamaktadır.

değerlendirmeden ziyade iktidarı meşrulaştırmaya ya da alternatif iktidarın sağlanması için bir tür onay verici konumundaki söylemleri, onun toplumun gözündeki entelektüel kimliğini kaybetmesine neden olmayacaktır. Ancak entelektüellik, kutsala eleştiri getiren olma durumundan, kutsala sırtını dayamayı tercih eden bir pozisyona doğru evrilirken, varlığını koruma gücünü de toplumdan değil, giderek iktidardan almaya başlamaktadır.

Gelinen süreçte toplumdaki ayrıcalıklı konumunu devam ettirme gayreti içinde olan entelektüel, toplumun ona yüklediği işlev ve değeri de anlamsızlaştırabilmektedir. Ancak entelektüelin özündeki anlamını ortaya çıkaracak olan ve onu özgürleştirerek, bağımlılık ilişkilerinden kurtaracak olan husus, 'eylem' içinde olmasıdır. Özellikle kuramsal düzeyde yarattığı farkındalığı, pratik anlamda yansıtabilen kişiler, bir diğer ifadeyle praksis haline getiren kişiler, entelektüel olup, entelektüel bir duruş sergileyebilirler. Bu anlamda entelektüelin praksis üzerinden ifşası, modernitenin geldiği yeni tartışma noktalarından hareketle yukarıda ele alınan sorgulamaların ve 'yeni entelektüel' olarak adlandırılanların eleştirisi içinde önemli bir belirleyicidir. Dolayısıyla tezin sonuçlarından biri, entelektüel olmanın belirleyici özelliklerinin, konumunun ve geçirdiği dönüşümün anlaşılması ve bunların eleştirel bir gözle belirlenmesinin, ancak entelektüelin eylem içerisinde ya da eylem karşısındaki tutumu ile tartışılacağı düşüncesidir. Tez çalışmasının özellikle ilk literatür okumalarının gösterdiği bu sonuç neticesinde, entelektüelliği praksis üzerinden sorgulayan Antonio Gramsci ve Pierre Bourdieu'nün düşüncelerinin, Türkiye'deki toplumsal bağlamda etkili bir eylem olan TEKEL işçi hareketi örneğinde ele alınmasının gerekliliği bu noktada ortaya çıkmıştır.

Son yıllarda genel anlamda toplumsal eylemleri zorunlu kılan etkenlerin başında ulus ve sınıf tartışmalarından çok, kültürel kimlik kavgaları ve çevresel hareketler gelmektedir. Bu hareketler ile ilgili olarak yapılan tartışmalar, entelektüel özelliğe sahip orta sınıf mensupları arasında gerçekleşmektedir. James Petras'a (1990) göre, işçi sınıfı hareketinin zayıfladığı, sermayenin devleti tamamen ele geçirdiği günümüzün sosyo-politik ortamında entelektüeller, dil ve kültür gibi konularla uğraşarak, ciddi bir sınıf savaşımına hiç bulaşmadan büyük kavgalar veriyormuş görünümünü korumaya çalışmaktadırlar. TEKEL eylemi de, Türkiye'deki toplumsal hareketler bağlamında

etkinliği ve sonuçları bakımından belli bir sınıfın hareketidir. Bu nedenle tezde entelektüeller için otorite, sınıf, uzlaş, çatışma, muhalefet ve eleştiri gibi kavramların yeniden tartışılması bakımından TEKEL eyleminin ele alındığını ifade etmek gerekir.

Çalışmanın teorik arka planını oluşturan Gramsci ve Bourdieu'nün entelektüeli praksis ile eleştiren yaklaşımları, TEKEL eylemi ile ilgili olarak entelektüellerin söylemleri üzerinden analiz edilirken, entelektüellerin toplumsal hareketler karşısındaki tutumunun değerlendirilmesi ile yeni bir teorik bakış ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, Gramsci ve Bourdieu'nün entelektüellik üzerine düşüncelerinin tartışıldığı ikinci ve üçüncü bölümlerde, sadece örnek olaya bir kavramsal zemin hazırlanması amaçlanmamıştır. Söz konusu iki bölümde, her iki düşünürün teorisinin irdelenmesi ve ayrıntılı olarak analiz edilmesi sonucunda, Gramsci ve Bourdieu düşüncesinde önemli bir yere sahip olan entelektüelliğin, eleştirelilik, tarafsızlık ve sorgulamacılık özellikleri ile eylem adamlığı ve muhaliflik vurgusu, ön plana çıkmıştır. Bundan yola çıkarak, her iki düşünür için entelektüelliğin temellerinin 'praksis felsefesi' ile şekillendiğinin, düşünürlerin metinleri üzerinden kanıtlanması, çalışmanın bir diğer sonucunu teşkil etmektedir.

Gramsci ve Bourdieu'nün düşüncelerinde praksis, sadece entelektüeli toplum içinde açıklayan bir kavram değildir, aynı zamanda bireyin kendisini var edebilmesinin de altını çizen bir kuramıdır. Praksis, bir bilinçlenme, öğrenme ile farkına varma şekli olarak, eylemin içinde yapılan her şeyi kapsar. Yani eylem, sadece pratik anlamında değerlendirilmemektedir. Pratik ile açıklanmaya çalışılan, eylem içerisinde dönüştürme ya da değiştirme amaçlı pratik ve eylem anlamındaki bir praksistir. Bilinçlenme, praksis ile meydana gelirken insanların bilinçlerini/anlayışlarını değiştirmeleri için farklı fikirlere ve deneyimlere ihtiyaçları vardır. Eleştirel praksis ise insanların mevcut toplumsal ilişkileri sorgulamak ve bu ilişkileri değiştirmek ya da ortadan kaldırmak için eyleme ve insanileştirilen ilişkileri yaratma yolunda adım attığında, sınıfta ya da siyasi bir çalışma grubunda yaşanabileceği gibi, toplumsal mücadeleler içinde de ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla, tezin kuramsal alandaki tartışmasından elde edilen sonuç, kendi içinde de yeniden bir kuramsal yaklaşım sunar niteliktedir. İşte teorik çerçeve ile TEKEL eyleminin irdelenmesi ile yapılmak istenen doğrudan, tezinin bir ispatı değil, bu teorik yaklaşımın eleştirisini de yapabilmektir. Her ne kadar Gramsci ve

Bourdieu'nün temel kavramları, TEKEL eyleminin analizinde kullanılmış olsa da, bu kavramların bir kısmının eylem sürecini açıklamada yetersiz kaldığı da görülmüştür.

TEKEL eylemi ele alınırken, ilk önce hem Gramsci hem de Bourdieu'nün entelektüellere ilişkin yürüttükleri sınıflandırmaya bağlı kalarak, entelektüel kesimler tespit edilmiştir. Özellikle farklı çevrelerin çalışmaya dâhil edilmesi, Gramsci'nin ifadesinde herkesin entelektüel olarak kabul edilebileceği yaklaşımına yakındır. Bourdieu ise entelektüelliği her kesimde aramasa da, entelektüel alanlar içerisindeki entelektüel davranıştan söz etmektedir. Gramsci'ye kıyasla daha sınırlı bir tanıma sahip olan Bourdieu'nün argümanlarının çalışmayı destekleyen kısmı ise düşünürün değerlendirmelerinde yer alan entelektüeller eleştirisi olarak belirlenmiştir.

Gramsci'nin ifade ettiği gibi, her insan sahip olduğu belirli bir zekâ düzeyi ile entelektüeldir, ancak onun konumunu belirleyen, daha çok toplumsal alanda sahip olduğu işlevidir. Bu temelde her sınıfın kendi organik entelektüellerini yaratmasının ipuçlarının eylemde görmek mümkündür. Hiç kuşkusuz eylemin belirleyici özelliği ve şimdiye kadar yaşanan diğer kitlesel eylemlerden farkı, eylemin kendi içerisinde öğreticiliğinin olmasıdır. Bir diğer ifadeyle, deneyimlerinden öğrenen işçi kesiminin, teorik ve pratik birlikteliği sadece işçi kesimi ile sınırlı kalmaz; farklı kesimlerde etkisini gösterir. Bu anlamda deneyimlerin ne derece öğretici olduğu ya da olmadığı, eylemin toplumsal düzeyde neler getirdiği, deneyimin ortaya çıkış şekilleri, bu deneyimin nasıl algılandığı, nasıl tartışıldığı ya da tartışılmadığı temel veriler olarak dördüncü bölümde incelenmiştir.

Tez çalışmasında, entelektüelin ancak yeni hareketler içinden doğabileceği düşüncesinde yola çıkılarak TEKEL eylemine ilişkin söylemlerin analizinde bulunulmuştur. Burada amaçlanan, entelektüeller sınıflandırması içerisinde, eyleme karşı geliştirilen tavır, duruş ve anlayışın belirlenmesi ile birlikte, entelektüelin ne olduğu ya da olması gerektiği gibi normatif bir tanımlamaya ulaşmak değildir. Zaten entelektüeller kategorisi, hiçbir zaman 'tanımsal açıdan kendine yeterli' olmamıştır ve asla olamaz. Ayrıca, toplum içindeki konumunu ve rolünü açıklamak amacıyla, bizzat kategorinin özellikleri üzerinde odaklanmayı öngören günümüzdeki hiçbir tanım meşrulaştırılmaz (Bauman, 2003, s. 27). Bununla birlikte, eylemin ele alınan kesimler üzerinden yapılan zihinsel kategorik tartışmalarının çıktılarında hareketle,

entelektüelliğin ya da entelektüel tavır alışın, neleri içerdiğini belirlemek mümkün olabilir. Bu anlamda entelektüelin tanımının yapıldığı birinci bölümde ifade edildiği gibi entelektüeli doğrudan açıklamak yerine, onun toplumsal alandaki fonksiyonlarına bakmak daha belirleyicidir.

TEKEL eylemi ile ilgili olarak ele alınan entelektüellerin kategorik olarak tasniflemesi yapılırken, bu kesimlerin her birinin kendi içerisinde homojen bir yapıyı temsil etmedikleri gözlemlenmiştir. Bu anlamda entelektüel kesimlerin her birinin ortak özellikleri olduğu söylenemez. Ancak, toplumsal alanda belli bir sınıfı temsil etmesi için ele alınan entelektüel çevreler, temsil ettikleri toplumsal yapı ile bağımlılık içerisindedirler. Bu bağımlılık nedeni ile temsil ettikleri grubun, biçimlenmesi, yeniden üretilmesi ve gelişiminde oynadıkları rol üzerinden tanımlanabilirler. Dolayısıyla, özellikle teorik çerçevede üzerinde durulan, entelektüelin, eleştireliliği, muhalifliği ve bağlantısız olma durumunu, TEKEL eyleminde çalışmaya dâhil olan entelektüel kesimler içerisinde sadece belirli bir gruba ait bir özellik olarak atfetmek imkânsızdır. Örneğin, çalışmada ele alınan, meslek odaları ve birlikleri olarak tasniflenen grubun tamamının, eylem ile ilgili söylemlerinin analizi ile entelektüel özerkliğe sahip olduğunu vurgulamak güçtür. Ancak, entelektüel gruplarının her biri için çalışmanın genel sonucu olarak kabul edebileceğimiz durum, eylem sürecinde yaşanan değişimin anlamlı olduğudur. Diğer bir ifade ile eylemin işçi kesimi üzerinde yarattığı değişim ve bilinçlenme dinamiğini önemseyen entelektüel söylemlerde, eylemin kendisinin bir praksis olduğu ifade edilmemiş olsa da, hem eylemciler hem de dışarıdan destek veren kesimler için gelinen noktanın ve değişimin anlamlı olduğu vurgulanmıştır. TEKEL eyleminin, sadece mağdur olan işçilerin bir talep çağrısı olarak değerlendirilmemesi gerektiği, eylemin ayrıca düşünsel anlamda da bir değişimi tetiklemesinin beklendiği, tezin bir diğer sonucu olarak ifade edilebilir.

Bu tezde, analiz edilen söylemlerde öncelikle entelektüellerin eylem hakkındaki düşünceleri ve bakış açıları sorgulanmıştır. TEKEL eyleminin nedenleri kısmında dört farklı yaklaşım gözlemlenmiştir. Buna göre, ilk olarak eylemin nedeninin konjonktürel olduğu ve eylemci işçilerin amacının sadece uğradıkları haksızlığı gidermek olduğunu ifade eden daha yalın değerlendirmelere rastlanmıştır. İkinci olarak eylemcilerin ekonomik krizlerin mağduru olduğuna dikkat çeken değerlendirmeler yapılmıştır.

Bunun dışında bir diğer yaklaşım, eylemcilerin ideolojik bir amaç ile eyleme başladıkları ve eylemin aslında çok da basit bir işçi hareketi olmadığı şeklindedir. Bu yaklaşım ile benzer diğer söylemler ise, eylemin Türkiye'deki toplumsal hareketler için önemli bir sınıfsal direniş olduğudur. Aynı söylemlerde, toplumun değişik katmanlarından pek çok insanın bu hareketin başarıya ulaşması için bir araya geldiği ve sürecin sonucunda tüm toplumu yaşamını etkileyebilecek bir direnişe varılabileceği ifade edilir.

TEKEL eylemini ele alan söylemlerde, eylemin içinde olan ya da olmayan kesimlerin temel ortak noktalarından biri, eylemin bir sonuca doğru yöneldiğidir. TEKEL eylemlerinin nasıl bitebileceği konusundaki yaklaşımlar, bu açıdan iki temel üzerinden şekillenmiştir. Buna göre, eylemin siyasal iktidar ile işçiler ve onların temsilcileri arasında ortak bir uzlaşma ile çözülmesi taraftarı olan söylemler birinci temel yaklaşımdır. Burada amaçlanan, siyasal iktidarın otoritesinin bu eylemden ciddi olarak etkilenmesine engel olmaya çalışmaktır. Bu sayede düzenin devamı ve istikrarın korunması sağlanmış olunacaktır. Bir diğer söylem alanı ise, eylemin çözümü için yapılması gereken somut girişimlerin neler olduğu konusundadır. Hatta bu söylemlerde eylemin gelecekte de işçi hareketi ve ülkede tüm ezilen kesimler için umut verici bir hareket olacağından söz edilerek, daha radikal çözümler önerilir. Eylem ile ilgili neden-sonuç ilişkisinin ana kavramları ortaya koyulurken, Bourdieu'nün üzerinde durduğu gibi, habitus-alan ilişkisinin tartışmasından destek alınmıştır. TEKEL işçileri ile birlikte hareket eden eylemin içindeki kesimler sahip oldukları kişisel habituslarını, bir mücadele alanı içerisinde sınıfsal habitusa dönüştürme gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu nedenle eylemle ilgili söylemlerinde kişisel habituslarının göstergesi olan, sınıf, işçi sınıfı, direniş, grev gibi kavramları kullanarak, eyleme devrimci bir hareket olarak bakmışlardır. Bu sayede entelektüeller, kendilerinde bir dönüşüm yaratmışlar ve toplumsal rollerinin farkındalığına vararak buldukları konumu yeniden üretmişlerdir. Yani entelektüel kesimler kendilerine yönelik bir ayna tutmuşlar ve eyleme bu çerçeveden bakmışlardır. Buna karşılık, sermaye sahibi burjuvazinin temsilcisi olan kesimlerin söylemlerinde (Örneğin, bir kısım gazete köşe yazarı, iş adamları dernekleri ve bir kısım işçi ve işveren sendikası ile meslek örgütlerinden iktidara yakın söylemde bulunanlar) siyasa iktidar ile kurdukları organik bağın devam etmesi için eyleme

temkinli yaklaşıklarını gözlemlemek mümkündür. Ancak sadece sahip oldukları alan içerisindeki ekonomik sermayenin avantajını kullanarak belli bir kültürel sermayeye sahip kesimlerin bu noktada entelektüel bir işi yerine getirdikleri söylenemez. Bu anlamda tez çalışmasının teorik yaklaşımında da ifade edildiği gibi, birer kanaat önderi olan ve bilirkşi gibi davranarak iktidarın onay merkezine dönüşen bu entelektüellerin yaklaşımının entelektüelliğin praksis özelliği ile örtüşürmek imkânsızdır. Görüldüğü gibi, eyleme doğrudan katılan ve dolaylı olarak destek veren bu entelektüellerin eylem ile ilgili düşünce haritası, bize yeniden entelektüelliğin sadece belli bir düzeydeki insanları betimleyen bir kavram olmadığını göstermiştir. Bir diğer ifade ile Gramsci'nin entelektüel kuramında da üzerinde durulduğu gibi entelektüelleri belli bir statüde olan, belli bir zihinsel faaliyet içinde bulunan ve bu özellikleri ile toplumdan sıyrılarak 'fildişi kulelerde' oturan şahsiyetler olarak tanımlanmanın yeterli olmadığını söyleyebiliriz.

Gramsci'nin entelektüel kuramında temel belirleyici olan ve onun düşüncesinin entelektüellik algısında neden olduğu kırılma noktasını teşkil eden, onun bütün insanların entelektüel olabileceği varsayımdır. Herkes zihinsel kapasitesi ile bir entelektüel faaliyet içindedir. Ancak onun yapmaya çalıştığı, entelektüelliği asla sadece düşünce üretimi ile tanımlamak değildir. Gramsci entelektüeli tanımlarken kafa ve kol emeği arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaya çalışır. Onun özgünlüğünü de zaten bu bakışı ortaya koyacaktır. Yani eyleyen/yapan insan ile düşünen insan bir aradadır ve bireyin kendisinin var olması, ancak bu ikisinin birleşimi olan praksis ile mümkündür. Bu nedenle gün gelir sıradan bir işçi, çiftçi ya da memur, sahip olduğu zekâsını toplumsal işlevlerde kullanarak entelektüel bir işi yerine getirebilecektir. Bu açıdan bakıldığında, TEKEL eyleminde bu tavrın sürdürüldüğünü söylemler üzerinden belirlemek mümkündür. Özellikle işlevsellik açısından entelektüel olmayı tanımlayan Gramsci'nin düşüncesine referansla, eylemi değerlendiren kesimlerden bir örgüt içerisinde yer alan entelektüeller, toplum içinde öne çıkmıştır. Çalışmada bu nedenle meslek örgütleri, sendikalar ve cemiyetlerin fikirleri ile pratiklerinin daha tutarlı olması beklenebilir. Bir diğer ifade ile bu meslek örgütlerinin işlevi, toplumsal düzenin dönüştürücüsü olarak, her alanda etkili olmalarıdır. Gramsci'nin kuramında hegemonyanın tesisinde ve yeniden üretilmesinde entelektüeller önemli bir role sahiptir. Özellikle kriz anlarında, siyasal iktidar, entelektüellerin karşı hegemonya yaratmasını

önlemeye çalışır. Karşı hegemonyanın yaratılmasında bu anlamda entelektüeller, bir eylem bilinci ile örgütlenerken, öncü olacaklardır (Gramsci, 1985, s. 38). Gramsci’de entelektüele yüklenen bu işlevleri, TEKEL eylemi sürecinde de yerine getirecek olanlar, kolektif hareket eden, yapılar içindeki entelektüeller olmalıdır. Bu entelektüellerden beklenen, bağlı oldukları sınıfın organik entelektüelleri olarak, eylemi başından sonuna kadar tarihsel bloğun kurulmasında bir karşı hegemonya yaratıcısı olarak desteklemeleri ve bunu sınıf adına yaptıklarını ifade etmeleridir. Ancak eylemde bu bilinci taşıyan örgütlü yapıya pek fazla rastlanmaz. Bu nedenle eylemin asıl organik entelektüelleri, eylemin başlamasında doğrudan etkisi olan, sendikaları, örgütleri ve verdikleri mücadele ile medyayı harekete geçiren, sıradan kol gücü ile çalışan işçilerdir. İşçiler, kol gücü ile yaptıkları çalışmanın karşılığını almak için, kafa gücülerini kullanarak, bir harekette bulunup eylem yapmaya karar vermişlerdir. Bu anlamda, eylemciler birer praksis örneği vermişlerdir. Entelektüel kesimlerin eyleme ilişkin söylemlerinde ise, onların bu davranışı öne çıkardığını, tezin sonucunda söylemek yanlış olacaktır. Eyleme destek veren örgütlü, örgütsüz her kesimden kişiler, kendilerini işçilerden hiyerarşik olarak üstte konumlandırarak, bir tür dışarıdan bilinç taşıyıcılar olarak, kendi konumlarını hatırlatma savaşındadırlar.

Böylece eylemin içerisindeki entelektüellerden özellikle, işçi sınıfının organik entelektüeli sendikalarda, bir kesim köşe yazarında ve eylemin analizini yapan üniversite çevresinden entelektüellerde, kendilerini bir tür bilirkişi olarak tayin etme ve eylemin uzmanı olma gibi yaklaşım sergilediğini söylemek mümkün olabilir. Bununla birlikte, yine var olan hegemonyanın üreticisi konumundaki bir kısım köşe yazarının sahip oldukları konumu korumak adına konformist bir hal aldıkları ifade edilebilir. Bu anlamda onların bu yaklaşımları, muhalif entelektüelin bir uzman haline gelişinin göstergesi gibidir. Böylece entelektüel, Dreyfus Olayından itibaren sahip olduğu muhaliflik özelliğini, eylem özelindeki analizlerde de görüldüğü gibi, artık daha çok bilgi insanı anlamında kullanılmasından ötürü, özünü kaybetmiş, entelektüellik halk içinden değil belli bir seçkin kesiminin ayırt edici özelliği olarak kabul edilmiştir.

Bourdieu’nün teorik yaklaşımını ele aldığımızda, düşünürün doğrudan bir entelektüel tanımında bulunmadığını görmekteyiz. O, bir entelektüel kişilik tanımı değil, entelektüel işi tanımlama çabasıdır. Entelektüel iş içinde olanlar ise Bourdieu’e göre, aynı

zamanda entelektüelliğin tanımını oluşturmada da belirleyici kişilerdir. Entelektüeller kendi alanları içerisinde, diğer bir ifade ile dâhil oldukları kültürel üretim alanında bir mücadele içerisindeyler. Sürdürülen mücadelenin asıl hedefi, kültürel üretim sürecinde yargıda bulunma hakkının kime ait olduğunu belirlemektir (Bourdieu, 1988 s. 269). TEKEL eylemi sürecinde de yürütülen tüm tartışmalarda ve entelektüel söylemlerde, belirleyen olma mücadelesinin sürdüğünü görmek mümkündür. Bu mücadele sürecinde, entelektüellerin, söylemleri ile siyasal iktidarı ve eylemci işçileri etkileyerek kültürel alanda söz sahibi olmaya çalıştıklarını tezin bir diğer sonucu olarak ifade edilebiliriz.

Çalışmanın bir başka bulgusu ise Bourdieu'nün (1988, s. 178) entelektüel kuramında yer alan ve 'proletaryamsı entelektüeller' olarak tanımlanan, hem hâkim kesimin tahakkümü altında hem de kendileri hâkimiyet kurma çabasında olan entelektüellerin, TEKEL eyleminde de görülebilmesi sonucudur. Küçük burjuva entelektüelleri olarak da adlandırabileceğimiz bu kesim, özellikle sendikalar, meslek örgütleri ve akademisyenler arasından kendilerinden daha ayrıcalıklı bir konumda olan, hem kültürel hem de ekonomik sermayeye sahip entelektüellerin hayat tarzına erişemeyenlerden oluşmuş, bir tür 'ilk nesil entelektüel' örneğidirler. Bourdieu'ye göre (1988, s. 178) bu küçük burjuva karakterindeki entelektüeller, içerisinde bir anti-entelektüalizmin yaratılma tehlikesini en çok barındıranlardır. TEKEL eyleminde de belli bir noktadan sonra sendikanın yaklaşımında bir anti-entelektüalizmi tespit etmek olanaklıdır. Zira sendika, eylemci işçilerin taleplerini kendi idaresi altında denetlemiş ve eylemin kendi dışındaki başka çevreler tarafından benimsenmesi ve/veya üstlenilmesini engelleme çabasında olmuştur. Sendikanın bu yaklaşımının özellikle sınıf kavramı etrafındaki desteklere yönelik olduğunu vurgulayabiliriz. Böylelikle sendika proletaryamsı entelektüeller tavrı içerisinde olarak, sıradan işçilerin entelektüel birikimlerini kendi entelektüel alanı içerisinde eritmiştir. Sözü edilen sendika entelektüelliği, Bourdieu'nün dikkat çektiği bir tahakküm altındalık içerir. Ancak bu sözde tahakkümün ardında da gizli olan bir hâkim olma durumu ile sendika aynı zamanda kendi hâkim olduğu alanları ortadan kaldırma çabasında olmuştur. TEKEL eyleminde de işçilerin direnişe devam etme taleplerinin, sendika tarafından engellenmesi buna örnek olarak verilebilir.

Gramsci'nin teorisinde, hegemonyanın yaratılması sürecinde işçi sınıfı iktidarının gerçekleşmesine öncülük edecek bir 'entelektüel lider' gereklidir. Tarihsel bloğun

kurulmasına da liderlik eden bu örgütsel kurum, siyasal parti ya da onun gibi işlev gören başka bir yapı olabilir. Siyasal parti içerik olarak organik ya da geleneksel entelektüellerin bir araya gelebildiği bir siyasal alandır. Herhangi bir toplumsal yapıda yer alan kişiler, ancak bir parti sayesinde işlevlerini yerine getireceklerdir. Özellikle, kişilerin siyasete katılımında bu yapının katkısı olacak ve bu sayede karar verme yetisi entelektüel elitin elinden çıkmış olacaktır (Forgacs, 2010, s. 503). TEKEL eylemlerinin ortaya çıkışında ve devamında öncü bir siyasal parti ya da parti kadar etkin bir kurumsal yapıdan söz etmek mümkün değildir. Ancak öncü parti olmasa bile, içerisinde entelektüelleri barındıran ve kurumsal olmayan mekanizmaların devreye girdiğini söylemek olanaklıdır. Bu mekanizmalar ise bir karşı iktidar bloğunun oluşumunu sağlayacak kadar etkili modeli yaşama geçirememişler veya buna zemin hazırlayamamışlardır. Bu etkinsizliği belirleyen husus, Gramsci'nin düşüncesinin aksine, entelektüellerin, hem eylemcilerin yanında hem de onları dışarıdan destekleyenler olarak, halk ile aralarındaki temsil ilişkisini yeterince yansıtamamış olmalarıdır. Gramsci düşüncesinde öncü konumundaki entelektüele, halk ile doğrudan ve sıkı bir ilişki kurma görevi verilmektedir. Oysa eylem sürecinde özellikle eyleme destek veren ve eylemi dışarıdan gözlemleyen entelektüellerin, eylemci işçilerle zaman zaman eylemin geleceği ile ilgili olarak çatışmaları, eylemle toplumsal bir güç oluşturabilecek düzeyde bir bağ kurmalarına engel olmuştur. Eylemi destekleyen ve aynı zamanda dışarıdan bir gözlemci olarak eylem ile ilgili sorular sorup, bilimsel yayınlar üretmeye çalışan üniversite çevresinin söylemlerinde bu bağın kurulamadığını görmek mümkündür. Kullanılan dil üst bir söylemle oluşturulurken, eylemin kendisi adeta bir araştırma laboratuvarına dönüştürülmüş, eylemci işçilere soru formları uygulanarak işçiler ile aradaki mesafe daha da artırılmıştır.

TEKEL eylemine ilişkin entelektüellerin söylemlerinin analizinde öne çıkan bir diğer sonuç, entelektüel kesimlerin kendi bilinç düzeylerinde de farklılık yaşamalarıdır. Gramsci'ye göre bilinç düzeyinde bir ilerleme anlamında yaşanan farklılaşma, bireysel duruş ile entelektüelin bir araya getirilmesi durumu, yani praksis felsefesidir. Çünkü Gramsci'nin entelektüelliğe bilinç ile birlikte yüklediği anlam, farkında olmak, etkin olmaktır. İnsan, toplumda eriyip gitmez; toplumu ve kendisini yeniden var etmeye çalışmak zorundadır. Bu anlamda Gramsci, entelektüel olmak ile insanlığın erdemleri arasında da bir ilişki kurmaktadır. Praksisi öne çıkaran Gramsci, böylece entelektüel

bilincin ahlâki yasalarını kurgulamaktadır (Gramsci, 1971, s. 601). Bu değerlendirmeden yola çıkıldığında, TEKEL eylemleri, entelektüellerin kendisini yeniden var etmeye yönelik bir hareket, üst kesimdeki erk organlarının sorgulanması sayesinde düzene karşı duyulan huzursuzlukları geniş çevrelerde harekete geçirmiş bir praksis hareketi olarak görülebilir. Entelektüeller içerisinde özellikle eyleme, toplumsal muhalefet olarak anlam yükleyenlerin, entelektüel bilincin ahlaki kurallarına uygun hareket etmiş olduğunu ifade edebiliriz.

Çalışmada öne çıkan bir başka bulgu, yazılı basını temsil etmesi için seçilen entelektüeller olan köşe yazarlarının, söylemlerinin analizinden çıkan genel bakış açılarıdır. Bu köşe yazarlarının bağlı oldukları gazetenin hâkimi olan sermaye kesimi ile konformist bir ilişki içerisinde, konumlarını sürdürme gayretinde oldukları söylenebilir. Örneğin, ana akım yazılı basınının önemli bir temsilcisi olan Hürriyet gazetesinin köşe yazarlarının, TEKEL eylemi döneminde sistematik olarak yayınlanan yazılarından farklı birkaç yorumun bir arada olduğunu görmek mümkündür. Eylemi genel olarak bir hak arama mücadelesi olarak gören yazarlar, eylemde yaşanan süreci ve eylemcilere uygulanan yaklaşımları beğenmeyerek, şikâyetçi olduklarını dile getirmektedirler. Bununla birlikte, ticari bir kitle gazetesi olan Hürriyet gazetesinde bazı sınırlamalar olsa bile köşe yazarlarının, sahip oldukları simgesel güç ile eylemdeki her kesiminden hesap soran bir sorgulamacı yapıda oldukları söylenebilir. Kimi zaman bu hesap sormalar, iktidarın siyaseten varlığını devam ettirebilmesi için yapması gerekenlerin hatırlatılması şeklindeki önerileri kapsar. Benzer şekilde simgesel gücü elinde bulunduran bir diğer gazete olan Sabah gazetesi köşe yazarlarının da geniş kesimlere ulaştığından hareketle, iktidar seçkinleri tarafından tercih edilen bir konumda olduğunu ifade etmek mümkündür. Gazete köşe yazarlarının, siyasal iktidar tarafından, sorunların çözümü ve dillendirilmesi bağlamında bir tür başvuru yeri halini aldıklarını söylemlerinden çıkarmak mümkündür. Bu tür entelektüelleri Chomsky (2005, s. 36), iktidara giden yolda kendi yandaşlarına itibar ve nüfuz kazandıran bir tür doktriner olarak ele alır. Böylece bu entelektüeller güçle buluşarak, halkı, halk hareketini, halkın gücünü istediği gibi yönlendirirler. Sabah gazetesindeki köşe yazarlarının, sınırlı sayıdaki TEKEL eylemi konulu yazılarından, bu yönlendirme çabasının hem işçiler hem de siyasal iktidar için yapılmaya çalışıldığı görülmüştür.

Diğer yandan ticari olarak geniş kitlelere ulaşacak kadar bir okur sayısı olmayan Birgün ya da Cumhuriyet gazetesi köşe yazarlarının eylemi gündemde tutarak, buldukları konumdan eylemcileri doğrudan destekleme ve eyleme önemli bir toplumsal dönüşüm yaratacak bir görev ile baktıklarını söylemek mümkündür. Çalışmada ele alınan köşe yazarlarının söylemlerinde yer alan bir diğer değerlendirme, kendilerinin de ait oldukları medya ile ilişkili olarak çoğunlukla eleştirel olan yaklaşımlardır. Bu eleştirilerin bir kısmında basın, eylemi yeterince önemsemediği için suçlanır iken bir kısmında da basının eyleme olduğundan fazla bir anlam yüklediği ifade edilir. Örneğin Zaman gazetesindeki bir köşe yazısında, eylemi gündemde tutan gazeteciler, halkı doğru bilgilendirmediği için eleştirilmiştir. Aynı gazete için eylemin bu noktaya ulaşmasında iktidarın eylemi iyi yönetememesi belirleyici olmuştur. Genel olarak köşe yazarlarının eylem ile ilgili olarak anlayışlarında bir dönüşüm yaşadıklarını söylemlerinden çıkarmak mümkündür. Başlangıçta TEKEL eylemini daha sıradan bir eylem, günü birlik ve anlık tepkilerin neticesi olarak değerlendiren köşe yazarlarının, devamında eylemcilerin mağduriyetini ve sorunlarını daha somut olarak dile getirdiklerini görmekteyiz. İşçilerin dışarıdan aldığı desteği anlamlı bulan gazeteci entelektüeller arasında eylemin değeri de farklılaşmıştır. Böylece yazıları ile praksis içerisinde olduğunu söyleyebileceğimiz bu entelektüellerin, eylemin yarattığı bilinç değişiminden etkilendiklerini ifade etmek yanlış olmaz.

Sonuç olarak, TEKEL eyleminin tezde belirlenen ana parametreler üzerinden analizi, entelektüel, kuram ile pratik arasındaki ortaklık üzerinden tanımlayabilmek adına önemli ipuçları sunmuştur. Entelektüelliğin birer simge ya da kahramanlık göstergesi olmasının ötesinde taşıdığı anlama uygun olması demek onun kendisi ile kurduğu praksis ilişkisine dayanacaktır. Entelektüelin, bilgisi için ya da inandığı değer için kendisini feda etmesine dair bir örnek verecek olur isek bunu en iyi anlatan olay Galileo ile Giordano Bruno'un hikayesidir. Bu iki bilim adamından hangisinin bir entelektüel olarak kabul edilmesi gerektiği konusunda tarih boyunca şüpheler olmuştur. Galileo, ispatladığı bilimsel iddiasından, kilisenin baskıları karşısında vazgeçmiş ve geri adım atmıştır. Galileo, inandığı değerler için hayatını ortaya koyamamıştır. Bunun gerekçesinide bir değeri savunmak uğruna ölmenin dünyanın döndüğü gerçeğini değiştirmeyeceğini ve böylesi bir itiraf ile dünyanın gerçeğinde ve dinamiğinde bir

değişimin meydana getirilmeyeceğini ifade etmiştir. Öyleyse ölmektense kalıp yeni bilimsel iddialar uğruna mücadele vermek, onun için daha değerlidir. Giordano Bruno'ya baktığımızda ise onun hem insana ait bir işle uğraşmış ve bunu dert edinmiş hem de bu uğurda ölümü göze alabilmiş olduğunu görmekteyiz. İşte burası bizi entelektüel olmanın unsuru olan 'pratik ile teori arasında kurulması gereken zorunlu ilişki' gerçeğine yaklaştırmaktadır. Bruno, bu anlamda insanın doğru bulduğu bir kuramı savunma hakkının, inanma ve inandığını serbestçe ifade etme hakkının, değerini önemser. Bruno, inancını kendi hayatıyla ve ölümüyle doğrulamak zorunda olduğunu düşündüğü için ölmüştür (Arslan, 2002, s. 204). Bu noktada kuram ile pratik arasında kurulması gerekli ilişkinin sonucunda, insanın kendi düşüncesi uğruna ölmesi gerekli gibi bir yargıya ulaşılabilir. Oysa insanın sadece düşüncesi uğruna ölmesi, onu entelektüel yapmaya asla yetmeyecektir.

KAYNAKÇA

- Adalı, D. (2010). Eylem Öğretiyor, Kaldıraç Yayınevi (Haz.) *Tekel Direnişi Dersleri 2010 Sendikalarımızı Geri Alacağız*, (s:107-111). İstanbul: Kaldıraç Yayınevi.
- Akgül, Ö.E. (2009). *17 Ocak Eylemi ve Tekel Direnişi*. Erişim tarihi: 21.08.2011, http://www.sdyeniyol.org/index.php?option=com_content&view=article&id=271:17-ocak-eylemi-ve-tekel-direnii-oender-eren-akguel,
- Akyıldız, B. (2010). *İşçi - memur tek yumruk oldu! Bir gün iş bıraktı*. (04.02.2010 Basın açıklaması), İstanbul: Kamu-Sen Basın Bürosu.
- Alkan, A. T. (13.02.2010). Öğretmen Adayları, eczacılar, Tekel İşçileri, *Zaman*, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=939336&keyfield=74656B656C2069C59FC3A7696C657269>
- Alkan, A.T. (21.02.2010). 4-C, *Zaman*. <http://www.zaman.com.tr/haber.do?>
- Alpman, N. (23.12.2009). Tekel Direnişçileri ve İnsanlık. *Birgün*. S.12.
- Ann Roth, N. (1989). L'artiste” And “L'art Pour L'art”: The New Cultural Journalism in The July Monarchy. *Art Journal*, Vol.48, No.1. (35-39), Nineteenth-Century French Art Institution.
- Ardıç, E. (06.02.2010). Fiyasko, *Sabah*.
- Arendt, H. (2000). *İnsanlık Durumu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aron, R. (1979). *Aydınların Afyonu*, (İ. Tanju, Çev.). İstanbul: Tur.
- Arsan, A. (07.02.2010). Baykal'a Karşılıksız Danışmanlık Hizmeti. *Hürriyet*.
- Arslan, A. (2002). Aydınlar, Entelektüeller ve Müminler. *Cogito*, Sayı:31, İstanbul :YPK Yayınları.
- Aysan, M. (25.12.2009). Tekel İşçileri. *Cumhuriyet*.

- Babbio, N. (1982). Gramsci Ve Sivil Toplum Kavramı, E.Göksel. (Ed). *Gramsci ve Sivil Toplum*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Bağla L. (1977). Antonio Gramsci Ve Aydınların Rolü Sorunu (Elektronik Sürüm) *70'lerin Birikimi*, Ocak, www.birikimdergisi.com.
- Balcı, Y. (2002). *Türk Romanında Aydın Problemi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Balta, E. (2010). *Tekel Direnişi: Sendikal Bürokrasiyi ve Mücadeleyi Genelleştirmek*, <http://sdyenyol.org/index.php/ci-hareketi/275-tekel-direnii-sendikal-buerokrasi-ve-mucsadeleyi-genellestirmek-ecehan-balta>.
- Baran, P. (2001). Aydın Sorumluluğu. A. Tartanoğlu, (Çev.) *Mülkiye*, Xxv (228), 7-18.
- Batuhan, H. (2002). Entelektüel Kavramı Üzerine, Entelektüller Gerekli Mi?. *Cogito*, Sayı:31, İstanbul: YPK Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Yasa Koyucular İle Yorumcular*. İstanbul: Metis Yayınevi.
- Bayer, Y. (02.04.2010). Tekel İşçileri Hangi Suçu İşlediler. *Hürriyet*.
- Baysan, G. T. (2002). Dreyfus Davası: Gerçek Ve Adalet Savaşçısı Zola, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*.
- Belge, M. (1983). Tarihsel Gelisme Süreci İçinde Aydınlar, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:1, 120–129. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benda, J. (2006). *Aydınların İhaneti*, (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Doğubatı Yayınları.
- Bernstein, R.J. (1971). *Praxis And Action Contemporary Philosophies Of Human Activity*. Philadelphia: University Of Pennsylvania Press.
- Bernstein, R.J. (1983). *Beyond Objectivism And Rekativism Science, Hermeneutics, And Praxis*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Besler, B. (2010). TBB Tekel İşçilerini Ziyaret Etti. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 87/22, 12-20. Ankara: Şen Matbaa.

- Birgit, O. (12.05.2010). Bir Günlük Genel Grev, *Cumhuriyet*.
- Birkök, M. C. (2003). *Aydınlar ve Bazı Vasıfları*. Erişim tarihi: 03.06.200, www.geocities.com.
- Burawoy, M. (2012). The Roots of Domination: Beyond Bourdieu and Gramsci. *Sociology*. Vol: 46(2).
- Bodin, L. (2009). *Aydınlar*, (M. Dündar, ev.). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Boer, D. (2010). Der Intellektuelle İm Zeichen Seiner Aufhebung. *Das Argument*, 2009/280.
- Bora, T. (2010). Tekel İşçileri Eylemi: Tekel'in Sesi. *Birikim*, 250, 6-9. [http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=387&dyid=5724&yazi=Tekel İşçileri Eylemi:Tekel'in Sesi](http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=387&dyid=5724&yazi=Tekel%20İşçileri%20Eylemi:Tekel'in%20Sesi)
- Bottomore, T. B. (1997). *Seçkinler Ve Toplum*, (E. Mutlu, ev.). Ankara: Gndoğan Yayınları.
- Bourdieu, P. (1969). Intellectual Field And Creative Project. *Social Science Information*, April (8), 89-119.
- Bourdieu, P. (1976). Marriage Strategies as Strategies of Social Reproduction. In Family and Society Selections from the Annales, R. Forster and O. Ranum (Edt.), *Economies, Societes, Civilisations*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Bourdieu, P. (1983). The Field Of Cultural Production, Or The Economic World Reversed. *The Field Of Cultural Productio*, 29-73. New York: Columbia University Press.
- Bourdieu, P. (1988). *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1989). The Corporatism of the universal: the role of intellectuals in the modern World. *Telos*, 81 (Fall), 99-110.

- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*, Cambridge. UK: Polity Press ; Oxford, UK:B.
- Bourdieu, P. (1992). Thinking About Limits, Theory. *Culture&Society*, Vol.9. London: SAGE.
- Bourdieu, P. (1995). *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*. (H. Tufan, Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (1997). *Televizyon Üzerine*, (T. Ilgaz, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (1999). *Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu Ve Yapısı*, (N. K. Sevil, Çev.). İstanbul: YPK. Yayınları.
- Bourdieu, P. (2000). *Pascalian Meditations*. (R.Nice, Çev.). Cambridge: Politiy Press.
- Bourdieu, P. (2005). *Hukukun Gücü: Yasal Alanın Sosyolojisine Doğru*. (S. Demir, Çev.). Ankara: Kalan Yayınları.
- Bourdieu, P. (2006). *Karşı Ateşler*. (H. Yücel. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2007). Vive La Crisel: Sosyal Bilimde Heterodoksi İçin. G. Çeğin, E.Göker, A.Arlı ve Ü.Tatlıcan (Der.). *Ocak Ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi*, 33-52. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L.J.D. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (N. Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boyner, Ü. (2010a). TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Konuşma Metni. *TÜSİAD Basın Bülteni – 30 Nisan 2010*, <http://www.tusiad.org/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/>, Erişim tarihi: 23.05.2011.
- Boyner, Ü. (2010b). TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ümit Boyner'in 40. Genel Kurul Toplantısı Konuşması. *TÜSİAD Basın Bülteni*, 21.01.2010. <http://www.tusiad.org/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/>, Erişim tarihi: 23.05.2011.

- Bulut, G. (2010). Direnişin “Bilinç” ile İmtihanı. G.Bulut (Der.). *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, 119-139. Ankara: Notabene Yayınları.
- Bürke, Y. (2010). TEKEL Direnişi: Ne Eskinin Basit Devamı Ne Yeninin Kendisi, G. Bulut (Der.). *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, 13-46. Ankara: Notabene Yayınları.
- Calhoun, C. (2000). Pierre Bourdieu. G Ritzer (Ed.). *The Blackwell Companion To Major Social Theorists*, 696-730. Oxford: Blackwell Publishers.
- Calhoun, C. (2007). Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları. G.Çeğin, E.Göker, A.Arlı Ve Ü.Tatlıcan (Der.). *Ocak Ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi*, 77-127. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cangızbay, K. (2006). Aydın. F.Başkaya (Edt). *Kavram Sözlüğü II Söylem Ve Gerçek*, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Cevizci, A. (2000). *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Chomsky, N. (2005). *Entelektüellerin Sorumluluğu*, (N. Ersoy, Çev.), İstanbul: Bgst Yayınları.
- Choudray, K. (1990). Gramsci’s Intellectuals and People’s Science Movement. *Economic and Political Weekly*, Vol. 25, 742-744.
- Copeland, R. (2002). Pre-Modern Intellectual Biography, H. Small, (Edit.). *The Public Intellectual*, Blackwell.
- Cornay, M. (2001). Gramsci ve Devlet. (M.Yetiş, Çev.). *Praksis*, 252-77.
- Cumhuriyet (25.05.2010). TÜRK-İŞ binasını işgal, www.cumhuriyet.com.tr/haber/ . Erişim tarihi:12.09.2011.
- Çağan K. (2005). Entelektüel İmgesi Üzerine. Çağan K. (Ed.). *Entelektüel Ve İktidar*. Ankara: Hece Yay.

Çandar, C. (27.01.2010). Doğrusu – Eğrisi... *Hürriyet*.

Çeğin, G., E.Göker, A.Arlı ve Ü.Tatlıcan (2007). Sunuş. G.Çeğin, E.Göker, A.Arlı Ve Ü.Tatlıcan (Der.). *Ocak Ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi*, 13-33. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çekirge, F. (05.04.2010). Öylece Geldi Bu Fotoğraf... Eylemin Tam Ortasından Düştü. *Hürriyet*.

Çelebi, S. (2009). Tekel İşçileriyle Dayanışmak İçin Alınan İş Bırakma Kararına İlişkin Açıklaması: 25 Aralık'ta Hepimiz Tekel İşçisiyiz. 24.12.2009: *Basın Açıklaması*. İstanbul: DİSK Basın Ajansı.

Çelebi, S. (2010a). Kazananlar Hep Mücadele Edenlerdir! *Disk Yönetim Kurulu Adına Disk Genel Başkanı Süleyman Çelebi'nin, Tekel İşçileriyle Dayanışmak İçin Yapılan 4 Şubat İş Bırakma Eylemlerine İlişkin Değerlendirmesi 04.02.2010 Basın Açıklaması*. İstanbul: DİSK Basın Ajansı.

Çelebi, S. (2010b). DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi'nin, "Sendikal Hak ve Özgürlükler İçin Oturma Eylemi"nin 7. haftasında yaptığı konuşma, 10.02.2010, *Basın Açıklaması*, İstanbul: DİSK Basın Ajansı.

Çelebi, S. (2010c). Tekel İşçilerinin Mücadelesi Bir Hukuksuzluğu Durdurdu. Şimdi Sıra Mücadeleyi Genişletip Büyütmekte, 20.02.2010: *Basın Açıklaması*, İstanbul: DİSK Basın Ajansı.

Çelebi, S. (2010d). DİSK Genel Başkanı Çelebi'den, Gazeteci Ali Sirmen'e 1 Mayıs Yanıtı, *Haber / Duyuru*, 05.05.2010, www.disk.org.tr/default.asp.Page=Contents&CatId=20, Erişim tarihi: 13.04.2011.

Çelebi, S. (2010e). Her Yönüyle Tekel Direnişi: Ya Hep Beraber, Ya Hiçbirimiz!, *Disk'in Sesi*, Sayı: 167.

Çelik, A. (11.02.2010). Bir Sınıfın Özsavunması. *Birgün*.

Çetinkaya, H.(05.02. 2010), Kör Dövüşü, *Cumhuriyet*.

Çetinkaya, Hikmet (16.01.2010), Ders..., *Cumhuriyet*.

Çoşkun, M.K. ve Şentürk, B. (2012). Tekel İşçilerinin Varoluşsal İkilemi: “Ölmek Var Dönmek Yok”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67/ 3, 57-74.

Demiralp, O. (2002). Entelektüeller ve Aydınlar, (Entelektüeller Gerekli Mi?). *Cogito*, 31. İstanbul: YPK Yayınları.

Demirer, T. (2010). Yatarak Para Kazananlar'ın Panzehiri: Tek-El İşçileri, Kaldıraç Yayınevi (Haz.) *Tekel Direnişi Dersleri 2010 Sendikalarımızı Geri Alacağız*, 118-127. İstanbul: Kaldıraç Yay.

Demiroviç, A. (1989). Ecological Crisis and the Future of Democracy. *Capitalism, Nature, Socialism*, no.2, 40-61.

Demiroviç, A. (2010). Struktur, Handlung Und Der Ideale Durchschnitt. *In: Prokla. Zeitschrift Für Kritisuhe Sozial Wissensekhof. Heft 159ü 40.Jg., Nr:2*, 153-176.

DİSK. (2010a). DİSK Bölge Temsilciler Kurulu Toplandı... 13.02.2010: *Haber/ Duyuru*. İstanbul: DİSK Basın Ajansı.

DİSK. (2010b). Genel Başkanı Süleyman Çelebi'nin, 4-C Konusunda Danıştay'ın Verdiği Karara İlişkin Basın Açıklaması. 27.05.2010: *Haber/Duyuru*. İstanbul: DİSK Basın Ajansı.

DMK. (2011). *Madde 34., Kadroların Hazırlanması*. 64-67. Ankara: Korza Yayıncılık

Doğan, Y. (22.12.2009). Tütün İşçisine 4C Yerine İşte Formül. *Hürriyet*.

Doğruel, F. A. ve Doğruel, S. (2000). *Osmanlı'dan Günümüze TEKEL*. İstanbul, TEKEL Yayınları.

Donat, Y. (20.01. 2010). Tekel işçileri. *Sabah*.

Donat, Y. (07.02.2010). Halk Desteği. *Sabah*.

Donat, Y. (21.01.2010). Alooo!.. Ses geliyor mu? *Sabah*.

Ekşi, O. (03.02.2010). 20 Yıl Sonra. *Hürriyet*.

Ekşi, O. (10.01.2010). Yetim Hakkı? *Hürriyet*.

Elektrik Mühendisleri Odası (EMO), (2009). 41. Dönem Yönetim Kurulu Tekel İşçilerine Saldırıya Odalardan Kınama. *21.12.2009-Haber*.
http://www.tmmob.org.tr/Genel/Bizden_Detay.Php?Kod=5748&Tipi=9, Erişim tarihi: 23.05.2010.

Elliot, A. ve Ray, L. (2003). *Key Contemporary Social Theorists*. Oxford: Blackwell Publishing.

Ergin, S. (23.12.2009). Biber Gazından Maden Ocağındaki Patlamaya. *Hürriyet*.

Ergin, S.(23.01.2010).Tekel İşçileri Sorununda Yeni Bir Bakış Gerekiyor. *Hürriyet*.

Erşen, M. (2006). Entelektüel Laik Mi Olmalıdır?, (Entelektüeller II). *Doğu Batı*, 36. Ankara: Doğubatı Yayınları.

Fiori, G. (2009). *Antonio Gramsci Bir Devrimcinin Yaşamı*. (K.Emiroğlu, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Forgacs, D. (2010). *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935*. (İ.Yıldız, Çev.). İstanbul: Dipnot Yayınları.

Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi Seçme Yazılar 1*. (I. Ergüden, F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Furaker, B. (1982). The Intelligentsia As A Class Under Capitalism And Socialism. *Acta Sociologica*, V. 25.

Furedi, F. (2004). *Nereye Gitti Bu Entelektüeller*. (A. E. Koç, Çev.). Ankara: Birleşik Yayınevi

Glassman, J. (2011). Cracking Hegemony in Thailand: Gramsci, Bourdieu and the Dialectics of Rebellion. *Journal of Contemporary Asia*, 41, 25-46(22).

- Gouldner, A. W. (1993). *Entelektüelin Geleceği*. (A. Özden, N. Tunalı, Çev.). İstanbul: Eti Yayınları.
- Göker, E. (1999). Homo Academicus: Yakılacak Kitap. *Mürekkep*, 12.
- Göker, G. ve Doğan, A. (2011). Ağ Toplumunda Örgütlenme: Facebook'ta Çevrimiçi Tekel Eylemi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 175-203.
- Görgün, T. (2009). Haklarını Alıncaya Kadar, Tekel İşçilerinin Yanındayız. 14.12.2009: *Basın Açıklaması*. İstanbul: DİSK Basın Ajansı.
- Görgün, T. (2010). DİSK Genel Sekreteri Tayfun Görgün'ün, Tekel İşçileriyle Dayanışmak İçin Kurulan Dayanışma Sofrası'nda Yaptığı Konuşma. 30.01.2010- *Haber*. İstanbul: DİSK Basın Ajansı.
- Gramsci, A. (1971). *Selection From The Prison Notebooks*. (Q. Hoare Ve G.N. Smith, Edt. /Çev.). London: Lawrence And Wishart.
- Gramsci, A. (1985). *Aydınlar ve Toplum*. (V.Günyol vd. Çev.). İstanbul: Alan Yayınları.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri Seçmeler*. (K. Somer, Çev.). İstanbul: Onur Yayınları.
- Gramsci, A. (1989). *İtalya'da İşçi Konseyleri Deneyimi*. (Y. Alp, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Gramsci, A. (1997). *Hapishane Defterleri*. (Çev. Adnan Cemgil). İstanbul: Belge Yayınları.
- Gülalp, H. (2002). Entelektüeller, Modernite ve Postmodernite. (Entelektüeller Gerekli Mi?). *Cogito*, 31. İstanbul: YPK Yayınları.
- Günyol, V. (1985). Gramsci 1891-1937. *Aydınlar ve Toplum*. İstanbul: Alan Yay.
- Hakan, A. (19.01.2010). Mustafa Hakkında Birkaç Önemli Şey. *Hürriyet*.

- HAK-İŞ (2010a). HAK-İŞ İstenmediği Yerde Durmaz, Türkel, Emek Örgütlerinin Birliğini ve Dayanışmasını Sabote Etti. *Basın Açıklaması*, 25.01.2010. www.haberler.com/hak-is-istenmediği-yerde-durmaz-haberi. Erişim tarihi: 23.06.2011.
- HAK-İŞ (2010c). Hak-İş'in Katkısı Ve Tekel İşçilerinin Sorunlarının Çözüm Süreci Türkel'i Rahatsız Ediyor. *Basın Açıklaması*, 10.02.2010. Ankara: HAK-İŞ Basın Bürosu.
- HAK-İŞ (2011b). HAK-İŞ Genişletilmiş Başkanlar Kurulu Toplandı Başkanlar Kurulu Sonuç Bildirisi. *Basın Açıklaması*, 22.11.2011. Ankara: HAK-İŞ Basın Bürosu.
- HAK-İŞ. (2010b). Hak-İş Başkanlar Kurulu Bildirisi. *Haberler*, 02.02.2010 . Ankara: HAK-İŞ Basın Bürosu.
- HAK-İŞ. (2010d). Türkel Kendine Gel, Nezakete Gel!...Ağzını Bozma!. *Basın Açıklaması*, 11.02.2010. Ankara: HAK-İŞ Basın Bürosu.
- HAK-İŞ. (2011a). 12. Olağan Genel Kurulu Faaliyet Raporu. *Haberler*, 21.10. 2011. http://www.hakis.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=279&Itemid=5. Erişim tarihi: 13.05.2012.
- Hall, D. L. (1980). Praxis. *Karman And Creativity in Philosophy East And West*, 30/1, 57-64, University Of Hawai'i Press <http://www.Jstor.Org/Stable/1399012>, Accessed: 16/09/2011 06:29.
- Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası (HKMO). Bu Ateş Sizi De Yakar!. *Haberler*, 21.12.2009. http://www.tmmob.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=5748&tipi. Erişim tarihi: 23.08.2010.
- Hawley J.P. (1980). Antonio Gramsci's Marxism: Class, State And Work. *Social Problems*, 27, 584-600.
- Hayek, F. (2004). Entelektüeller ve Sosyalizm. (Çev:E. Bağce). *Doğu Batı (İdeolojler)*, 30. Ankara: Doğubatu Yayınları.

- Hazar, M. N. (06.02.2010). Devlet, *Zaman*.
- Haug, W.F. (1993). Elemente einer Theorie des Ideologischen. Mit einem Nachwort von Juha Koivisto und Veikko Pietila. Hamburg: Argument.
- Hegel, F.G.W. (2011). *Tinin Görüngübilimi*. (A.Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hilav, S. (2002). Entelektüeller ve Eylem. (Entelektüeller Gerekli Mi?). *Cogito*, 31. İstanbul: YPK. Yayınları.
- Hisarcıklıoğlu, R. (2010). Türkiye'nin birinci meselesi işsizlik. *Ekonomik Forum*, 14-15. <http://www.tobb.org.tr/ekonomikforum/Sayfalar/Subat2010.aspx>. Erişim tarihi: 12.09.2011.
- Hobsbawn, E. (2010). Önsöz. D. Forgacs, (Yaz.). *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935*. (Çev. İ.Yıldız). İstanbul: Dipnot Yay.
- Ilgaz, T. (2002). Heidegger Entelektüel Miydi?. (Entelektüeller Gerekli Mi?). *Cogito*, Sayı:31. İstanbul: YPK. Yayınları.
- Ilıcak, N. (02.02. 2010). Tekel işçilerinin dramı... *Sabah*.
- Ilıcak, N. (04.01.2010). Herkes Haklı. *Sabah*.
- Ilıcak, N. (20.01.2010) Tekel işçilerinin çığılığı. *Sabah*.
- Ilıcak, N. (21.12.2009). Damlaya damlaya göl olur. *Sabah*.
- İnce, Ö. (01.05.2010). 1 Mayıs 2010. *Hürriyet*.
- İnce, Ö. (13.02.2010).Sendikalar Ve Emekçi Eylemlerinin Gerçek Anlamı. *Hürriyet*.
- İnce, Ö. (24.01.2010). Tekel Emekçilerine Selam. *Hürriyet*.
- İpekçi, E. (2010). Türk-İş ve Diğer Sendikalar Tekel İşçilerine Verdikleri Desteklerini Bize De Verecek. *Sabah ve Atv'de Grev*. (04.03 2010).

http://www.tgs.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=430&Itemid=48. Erişim tarihi: 12.07.2010.

İstanbul Barosu Başkanlığı (İBB). (2010). Emeğin Haklı Mücadelesinin Yanındayız. *İstanbul Barosu Aylık Bülteni*. 7/75, 20-26. İstanbul: Sanat Matbaacılık.

Jenkins, R. (1992). *Pierre Bourdieu*. London:Routledge.

Johnson P. (2008). Jean Jack Rousseau: ‘İlginç Bir Çılgın’. (A. Polat, Çev.). *Entelektüeller*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Kagarlitski, B. (1992). *Düşünen Sazlık 1917'den Günümüze Sovyet Devleti ve Entelektüeller*. (O. Akınhay, Çev.). İstanbul:Metis Yayınları.

Kahraman, H. B. (05.02.2010).Tekel işçileri ve iktidar koalisyonu. *Sabah*.

Kahramanoğlu, K. (05.05. 2010), Politikada Moda, *Birgün*.

Kaldıraç Dergisi Değerlendirme, (2010). İşçi Sınıfının Bir Üyesi Olarak İşçi Olmak!, Özgür Bir Dünya İçin Kaldıraç. *Tekel Direnişi Dersleri 2010 Sendikalarımızı Geri Alacağız*, 107. İstanbul: Kaldıraç Yayınevi.

KAMU-SEN. (2009a). Sosyal patlamalar için kritik eşikteyiz. *Basın Açıklaması: 04.12.2009*. <http://www.kamusen.org.tr/ShowContent.aspx?itemID=2125>. Erişim tarihi: 13.07.2012.

KAMU-SEN. (2009b). TEKEL işçilerinin onurlu direnişini alkışlıyoruz. *Haberler, 19.12.2009*. İstanbul: KAMU-SEN Basın Bürosu.

KAMU-SEN. (2009c). 2009 Yılı Değerlendirmesi. *Haberler, 30.12.2009*. İstanbul: KAMU-SEN Basın Bürosu.

Kentel, F. (2002). 90'lar Türkiye'sinde Kamusal Yüzleriyle Aydınlar. (Entelektüeller Gerekli Mi?). *Cogito*, Sayı:31. İstanbul: Ypk Yayınları.

Kepek, Y. (15. 01. 2010), Samuelson, İşsizlik Ve Bütçe, *Cumhuriyet*.

- KESK (2009). KESK Genel Başkanı Sami EVREN'in AKP'nin Son Günlerde Hak Arayan Emekçilere Karşı Tutumu İle İlgili Basın Açıklaması. 18.12.2009, *Basın Açıklaması*. İstanbul: KESK Haber Ajansı.
- KESK, (2010). İşçi ve Kamu Çalışanları Konfederasyonlarının 22 Şubat 2010 Tarihli Ortak Açıklaması. 22.02.2010, *Basın Açıklaması*. İstanbul: KESK Haber Ajansı.
- Kılıç, S. (2011). Tekel Eylemi Haberlerinde Çerçeveleme: Türk Yazılı Basını Örneği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. Bahar/Sayı:32.
- Kılıçbay, M.A. (1995). Türk Aydınının Dünyasını Anlamak. S. Şen (Der.). *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*. İstanbul: Bağlam Yayınları
- Koç, F.(2010). İşçi Sınıfı Hareketi, Yeniden Kardeşleşme Sürecinin Motoru Olabilir mi? G. Bulut (Der.). *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, 97-118. Ankara: Notabene Yayınları
- Kongar, E. (22.12.2009). Tekel İşçileri Yaşam Kavgası Veriyor. *Cumhuriyet*.
- Konrád, G. ve Szelényi, I. (1979). *The Intellectuals On The Road To Class Power*. (A. Arato Ve R. E. Allen, . Çev.) Brighton: Harvester Press.
- Koray, M. (05.02.2010). Sol Olmak Solda Olmak. *Birgün*.
- Köse, G. (2010). Artık o eski işçi yok. G. Bulut (Der.). *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, 229-259. Ankara: Notebene Yayınları.
- Kudatgobilik, T. (2009). Türk-İş'in Eylem Kararına Karşı Çıktı: Hak, Yasadışı Yollardan Aranmamalıdır!. *TİSK Duyurular*. www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=2643&id=119. Erişim tarihi.21.10.2011.
- Kudatgobilik, T. (2010a). Genel Grev Herkese Zarar Verir. Bu Yoldan Dönülmeli. 03.02.2010, *Genel Duyurular*. www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=2643&id=119. Erişim tarihi. 21.10.2011.

- Kudatgobilik, T. (2010b). 2010'dan Beklentiler. *Başkandan*. www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=2643&id=119. Erişim tarihi: 21.10.2011.
- Kumlu, M. (2009a). Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun Türk-İş Başkanlar Kurulu Açış Konuşmasıdır. *23.12.2009, Ankara*. www.turkis.org.tr/index.snet?wapp=EF952B29-F639-4197-ADE9...Erişim tarihi: 13.08.2011.
- Kumlu, M. (2009b). Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun Türk-İş Başkanlar Kurulu Açış Konuşması, *30.12.2009, Ankara*. www.turkis.org.tr/index.snet?wapp=EF952B29-F639-4197-ADE9. Erişim tarihi: 15.09.2011.
- Kumlu, M. (2010a). Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun İstanbul İtfaiye İşçilerini Ziyaretinde Saraçhane Parkı'nda Yaptığı Konuşmadır. *05. 01. 2010, İstanbul*. <http://www.turkis.org.tr/index.dyn?wapp=haberdetay0&did=EADEBEA4-3781-4CE7-A6CB-0B15CA63A422>. Erişim tarihi: 23.11.2011.
- Kumlu, M. (2010b). Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun Çalışmama Hakkını Kullanma Eylemi'nde Yaptığı Konuşma. *08.01.2010, İzmir*. www.turkis.org.tr/index.dyn?wapp=haberdetay0&did...77D1. Erişim tarihi: 21.10.2011.
- Kumlu, M. (2010c). Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun Türk-İş Tarafından Düzenlenen “Ekmek, Barış Özgürlük İçin Demokrasi ve Haklar Mitingi”nde Yaptığı Konuşmadır. *17.01.2010, Ankara*. www.turkis.org.tr/index. Erişim Tarihi: 25.10.2011.
- Kumlu, M. (2010d). Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun “Çalışmama Hakkını Kullanma Eylemi”nde Yaptığı Konuşmadır. *04.02.2010, Ankara*. www.turkis.org.tr/index.dyn?wapp, =haberdetay0&did...77D1. Erişim tarihi: 25.10.2011.
- Kumlu, M. (2010e). Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun Tekel İşçilerine Destek Eyleminde Yaptığı Konuşma. *20.02.2010, Ankara*. www.turkis.org.tr/index.dyn?wapp=haberdetay0&did...83CE. Erişim tarihi: 13.10.2011.

- Kumlu, M. (2010f). Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun Tekel İşçilerine Destek Eyleminde Yaptığı Konuşmadır. *21.02.2010, Ankara*. www.turkis.org.tr/index.dyn?wapp=haberdetay0&did...37DF... Erişim tarihi: 17.03.2011.
- Kumlu, M. (2010g). Tekel İşçisi Kazanmıştır. *Türk-İş Basın Bürosu: 03.03.2010*. www.turkis.org.tr/index.dyn?wapp=78C4F5E0-1F0E-4D50-A787. Erişim tarihi: 15.02.2011.
- Kumlu, M. (2010h). Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun Bölge ve İl Başkanları Seminerinde Yaptığı Konuşma. *22.03 2010, Abant*. www.turkis.org, Erişim tarihi:17.03.2011.
- Kumlu, S. (2011). Tekel Direnişi'nde Kadınlar: Sessiz Çılgınlıkların Siyaseti, G.Yıkılmaz ve S.Kumlu (Der.). *Tekel Eylemine Kenar Notları*. Ankara: Phoenix Yayın.
- Kumlu, S. (2012). *Neo-liberal Çağda İşçi Sınıfının Konumu ve Sınıf Hareketi: 4/c ve Tekel Direnişi Örneği*. A.Ü. S.B.E. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Le Goff, J. (1994). *Ortaçağda Entelektüeller*. (M.A.Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lenin, V.İ. (2004). *Ne Yapmalı?* (M. Erdost, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Lévy, B.H. (2002). Entelektüellerin Övgüsü. (H. Gökhan, Çev.). İstanbul: Gendaş Kültür.
- Lilla, M. (2002). Syrakusa'nın Çekiciliği (Entelektüeller Gerekli Mi?). *Cogito*, 31, İstanbul: YPK Yayınları.
- Lipset, S.M. Ve Basu, A. (1976). The Roles Of The Intellectuals And Political Roles. A. Gella, B. Hills (Der.). *The Intelligentsia And The Intellectuals: Theory, Method And Case Stud.* Calif.: Sage Publications.
- Mahçupyan, E. (2006). Hangi Entelektüel?. *Doğu Batı*, 35. Ankara:Doğubatı Yay.
- Mannheim, K. (2004). *İdeoloji Ve Ütopya*. (M.Okuyüz, Çev). Ankara:Epos Yay.

- Mardin, Ş. (1991). Türkiye’de Din Ve Siyaset. (M. Türköne ve T. Önder Çev.). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marshall, J. (1999). *Albert Camus: Philosopher Of The Absurd*. New Zealand: The
- Martin, J. (1998). *Gramsci’s Political Analysis A Critical Introduction*. Londra: Macmillan Press.
- Marx, K. (2010). *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, 1.Cilt. (M.Selik ve N. Satılğan, Çev.). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (1979). *Komünist Partisi*. (Çev: Nur Dervis). İstanbul:Yorum Yay.
- Marx, K.Engels, F. (2004). *Alman İdeolojisi Feuerbach*. (Çev.S.Belli). Ankara: Sol Yay.
- May, T. (1996). *Habitus, Capital And Field; Society İn Social Relations*. İn *His Situating Social Theory*, 120-135. Buckingham: Open University Press.
- MEMUR SEN (2009c) 4 C İle İlgili Ankara İş Mahkemesine Açtığı Davayı 4 C İle İlgili Kamu Çalışanlarının Sendika Üyesi Olabileceğinin Hükmüne Varmıştır 23.12.2009: *Basın Duyurusu*, www.memursen.org.haber.
- MEMUR-SEN. (2010a). *Tekel İşçilerinin Sorununda, Diyalog Kapısı Açık Olmalı*, 02.02.2010 *Basın Açıklaması*. www.memursen.org.tr, Erişim tarihi: 12.07.2012.
- MEMUR-SEN. (2009b). *Tekel Çalışanlarının Derdine Çare Bulunmalıdır*, 18.12.2009: *Basın Açıklaması*. <http://www.buromemursen.org.tr/?haber=948>. Erişim tarihi: 12.07.2012.
- MEMUR-SEN. (2010b). *Tekel İşçilerinin Yanındayız*. 04.02.2010. *Basın Açıklaması*. www.memursen.org.tr. Erişim tarihi: 12.07.2012.

- MEMUR-SEN. (2010c). *Memur-Sen, Tekel İşçilerine Verdiği Desteği Türkel'in İdeolojik Hezeyanlarına Mahkum Etmeyecek. 17.02.2010. Basın Açıklaması.* www.memursen.org.tr. Erişim tarihi: 11.02.2012.
- MEMUR-SEN. (2010d). Daha Özgür, Daha Demokrat, Daha Sivil ve Daha Güçlü Bir Türkiye, 23.04.2010, *Basın Açıklaması.* www.memursen.org Erişim tarihi: 21.07.2012.
- MEMUR-SEN. (2010e). Darbecilerin Tarihin Çöplüğündeki Yerlerini Alma Zamanı Çoktan Geldi, 27.04.2010, *Basın Açıklaması.* www.memursen.org. Erişim tarihi: 21.07.2012.
- MEMUR-SEN. (2010f). Gündoğdu: Darbe Planlarıyla Geleceğimiz Karartılmak İsteniyor, 28.04.2010, *Basın Açıklaması.* www.memursen.org, Erişim tarihi: 21.07.2012
- MEMUR-SEN. (2010g). Gündoğdu: Türkiye Darbe Anayasalarından Çok Çekti, 19.05.2010, *Basın Açıklaması.* www.memursen.org. Erişim tarihi: 21.07.2012.
- Meriç, C. (2003). *Umrandan Uygarlığa.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2005). *Mağaradakiler.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mert, N. (21.12.2009).Muhafazakârların Vicdanı. *Hürriyet.*
- Merton, R. K. (1968). *Social Theory And Social Structure.* New York: Publication Info.
- Moget, G. (1986). Tarihselcilik. *Hapishane Defterleri Seçmeler.* (K. Somer, Çev.). İstanbul: Onur Yayınları.
- Mumcu, Ö. (05.02.2010). Peygamber Devesi. *Birgün.*
- Mutman, M. (2006). Yeni Kültür Ve Aydınlar. *Doğu Batı.* S. 36. Ankara: Doğubatı Yay.
- Müderrişoğlu, O. (04.02.2010) Tek-el'den sorular. *Sabah.*

- MÜSİAD. (2009). Bu Karar Açılım Sürecini Baltalamamalı. *12.12.2009 Basın Bülteni*. İstanbul: MÜSİAD İletişim Merkezi Basın Koordinatörlüğü.
- MÜSİAD. (2010a). 2010 için 4x4 Reçete. *04.01.2010 Basın Bülteni*. İstanbul: Müsiad İletişim Merkezi Basın Koordinatörlüğü.
- MÜSİAD. (2010b). Eğitime İdeolojik Bir Gözle Bakılmamalı. *10.02.2010. Basın Bülteni*. İstanbul: Müsiad İletişim Merkezi Basın Koordinatörlüğü.
- MÜSİAD. (2010c). Vardan: Türkiye'nin tıkr tıkr bir demokrasiye ihtiyacı var Ekonomi Basını Başarı Ödülleri (EBBÖ) 2009 Sahiplerini Buldu. *11.03.2010 Basın Bülteni*. İstanbul: MÜSİAD İletişim Merkezi Basın Koordinatörlüğü.
- MÜSİAD. (2010d). *Ekonomi Basını Başarı Ödülleri (EBBÖ) 2009 Sahiplerini Buldu*. İstanbul: MÜSİAD İletişim Merkezi Basın Koordinatörlüğü.
- MÜSİAD. (2010e). MÜSİAD'ın 2010 Yılı Ekonomi Raporu açıklandı Ekonomide ve Demokraside Yükselme Zamanı. *24.05.2010, Basın Bülteni*. İstanbul: Müsiad İletişim Merkezi Basın Koordinatörlüğü.
- Mütevellioglu, N. (2010). Özelleştirme Krizine Karşı Toplumsal Olanı Savunmak, G. Bulut (Der.). *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, 159-183. Ankara: Notabene Yayınları.
- Nabavi, N.(2003). *Intellectual Trends in Twentieth-Century Iran : A Critical Survey*. Gainesville: University of Florida Press.
- Okay, A. (2011). *Tekel İşçisi Bir Kadının Uyanışı*. İstanbul: Gerçek Sanat Yayınları.
- Onur-İnce, H. F. (2006). Batılı Muhafazakar Düşüncede Entelektüellerin Yeri Ve İşlevleri,(Entelektüeller I). *Doğu Batı*, 35. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Oran, B. (1995). Azgelişmiş Ülkelerde Aydın Ve Milliyetçilik. S. Şen (Der.). *Türk Aydını Ve Kimlik Sorunu*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Osborne, P. (1999). Felsefe ve Entelektüellerin Rolü. P. Osborne, (Edt.), E. Gen, (Çev.). *Eleştirel Bakış Entelektüellerle Söyleşi*. Ankara: Dost Kitabevi.

- Öncü, A. (01.02.2010). Tekel İşçilerinden “Yalnız Olmayan Güzel Ülkemize”. *Birgün*.
- Öngen, T. (05.02.2010). Fiilden Faile 2. *Birgün*.
- Öngen, T. (29.01.2010). Fiilden Faile 1. *Birgün*.
- Özbudun, S. (2010). Kızılay’da Bir “Hayalet” Dolaşıyor, Kaldıraç Yayınevi (Haz.). *Tekel Direnişi Dersleri 2010 Sendikalarımızı Geri Alacağız*. 115-117. İstanbul: Kaldıraç Yayınevi.
- Özcan, Z. (2006). Sosyo-Kültürel Olarak Entelektüeller, (Entelektüeller I). *Doğu Batı*, 36. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özdil, Y. (21.01.2010). Sizin Ampul K’açlık? *Hürriyet*.
- Özel, O. (2006). Tarih, Tarihçi Ve Entelektüel Kamusalılık Bağlamında Türkiye’den Güncel Değİnmeler, (Entelektüeller II). *Doğu Batı*, 36. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özerman, T. (2009). Tekel Özelleştirmesinin Sonuçları. *Mülkiye Dergisi*, 262.
- Özerman, T. (2010). Tekel Özelleştirmesi. *Türk-İş*, 387, Kasım - Aralık 2009/ Ocak-Şubat 2010, 74-80. Ankara: Ziraat Matb.
- Özlem, D. (1995). Felsefe Geleneği Ve Aydınımız. *Türk Aydını Ve Kimlik Sorunu*, 205-214. İstanbul: Bağlam Yayınevi.
- Özpalabıyıklar, S. (2002). “Intellectual” Nurlanır, “Münevver” Aydınlanırken, (Entelektüeller Gerekli Mi?). *Cogito*, 31. İstanbul: YPK Yayınları.
- Özüğurlu, M. (2010). Tekel Direnişi Sınıflar Mücadelesi Üzerine Anımsamalar, G. Bulut (Der.). *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, 47-67. Ankara: Notabene Yayınları.
- Özveren, E. (2002). Taşlar Yerinden Oynarken: Alacakaranlığın Aydınlığı, (Entelektüeller Gerekli Mi?). *Cogito*, 31. İstanbul: Ypk Yayınları.

- Pektaş, R. (2010). Hrant Dink Ölüm Yıldönümünde Anıldı. *TMMOB Birlik Haberleri Bülteni*, 130, Ocak-Şubat. Ankara: Mattek Matbaa Basım Yayın.
- Petras, J. (1990). The Metamorphosis of Latin America's Intellectuals. *Latin American Perspectives*, April, 17/ 2, 102-112.
- Portelli, H. (1982). *Gramsci ve Tarihsel Blok*, (K.Somer Çev.). Ankara: Savaş Yayınları.
- Postone, M., Li Puma, E. Ve Calhoun. C. (1993). Introduction: Bourdieu And Social Theory. M. Postone, E. Lipuma, C. Calhoun (Edt.). *Bourdieu: Critical Perspective*, 1-13. Cambridge: Polity Press.
- Raeff, M. (1966). *Origins of the Russian Intelligentsia: The Eighteenth Century Nobility*. New York: Houghton Mifflin Harcourt Trade & Reference Publishers.
- Ransome, P. (2011). *Antonio Gramsci (Yeni Bir Giriş)*. İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Resmi Gazete (2010). 2010/1205 Kamu Kurum ve Kuruluşlarındaki Geçici Mahiyetteki İşleri Yürütmek Üzere Geçici Personel İstihdamı ve Bu Personele Ödenecek Ücretler Hakkında Karar. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskile>. Erişim tarihi: 10.09.2012.
- Roberts, P. (2004). Gramsci, Freire, And Intellectual Life. *Critical Notice Symposium*, 35/3. Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Sağlam, E. (04.02.2010). Tekel Eylemi ve Kurallı Piyasa Ekonomisi. *Hürriyet*.
- Sağlam, E. (29.12.2009). Krizle Uzlaşmaz Tutum Birleşti: Çalışma Hayatı Kaynıyor. *Hürriyet*.
- Said, E. (1995). *Kültür ve Emperyalizm*. (N. Alpay, Çev.). İstanbul: Hill Yayınları.
- Said, E. (2002). Yazar Ve Entelektüellerin Kamusal Rolü, (Entelektüeller Gerekli Mi?). *Cogito*, Sayı:31. İstanbul: YPK Yayınları.

- Said, E. (2004). *Entelektüel Sürgün, Marjinal, Yabancı*, (T.Birkan Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Santucci, A. (2011). *Gramsci'yi Anlama*, (S. Sezer Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Sartre, J.P. (1997). *Denemeler (Çağımızın Gerçekleri)*, (S.Eyüboğlu ve V. Günyol, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Sartre, J. P. (2000). *Aydınlar Üzerine*, (A. Bora, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Sassoon, A. S. (1987). *Gramsci's Politics*. Minneapolis: University Of Minnesota Press.
- Saybaşı, K. (1999). *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*. Ankara: Doruk Yay.
- Schmeiser, M. (1986). Pierre Bourdieu- Von Der Sozio-Ethnologie Algeriens Zur Ethno-Soziologie Der Französischen Gegenwartsgellschaft. *Asthetik Und Kommunikation*, 16, 61/62, 167-183.
- Schnegg, J. (2007). Praxis Als Erkenntnis-Und Theorieproblem-Die Feuerbachthesen Von Marx Und Die Theorie Der Praxis Von Bourdieu. H. Müller (Edt.). *Die Übergangs-Gesellschaft Des 21. Jarhunderts Kritik, Analytik, Alternativen*. Norderstedt: Bod-Verlag.
- Seyman, Y. (17.01.2010). Ankaralılar, Tekel İşçilerine Koşun!. *Birgün*.
- Shils, E. (1968). Intellectuals. D.Sills, (Ed.). *International Encyclopedia Of The Social Science*, 7, 165-175. New York: Macmillan And Free Press.
- Soğancı, M. (2009a), TMMOB Tüm Emekçilerin Hak, Hukuk, Ekmek Mücadelesinde Yanlarındadır, 25.12.2009: *Basın Açıklaması*. 175. http://www.tmmob.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=5832&tipi=3, Erişim Tarihi: 23.05.2010.
- Soğancı, M. (2009b). Tekel İşçilerine Destek Ziyareti Sırasında Yapılan Açıklama 24 Aralık 2009, *Türk Mühendis Ve Mimar Odaları Birliği 40. Dönemde Söylediklerimiz 2008-2010*, Ankara: Matek Matbaacılık Basım Yayın, 174.

- Soğancı, M. (2010a), TMMOB TEKEL İşçileri İçin 4 Şubat'ta Sokakta Olacak!. 03. 02. 2010: *Basın Açıklaması*, 173-183. http://www.tmmob.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=5832&tipi=3, Erişim Tarihi: 23.05.2010.
- Soğancı, M. (2010b). TMMOB, 12 Eylül Düzeni İle Gerçekten Hesaplaşmayan Hiçbir Anayasa Değişikliği Paketi İle Uzlaşmayacaktır. *TMMOB Birlik Haberleri Bülteni*, 131. Ankara: Mattek Matbaa Basım Yay.
- Soner, Ş. (12.12.2009). Erdoğan'dan İşçiye..., *Cumhuriyet*.
- Soner, Ş.(29.12.2009). Taşlar Yerli Yerine, *Cumhuriyet*.
- Soydan, F. (2010). Tekel İşçisi; Sendika Mafyasının Sonu, Kaldıraç Yayınevi (Haz.). *Tekel Direnişi Dersleri 2010 Sendikalarımızı Geri Alacağız*, 104-107. İstanbul: Kaldıraç Yayınevi.
- Sönmez, M. (2010). Asyalaşma, Güvencesizleşme ve Kamu Müdahalesi, G.Bulut (Der.). *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, 183-200. Ankara: Notabene Yayınları.
- Steiner, P. (2001). Bourdieu Lesen Und Verstehen, *Arbeitsblatt*, 19. Universitat: Bern. http://www.ethno.unibe.ch/arbeitsblaetter//Ab19_Ste.Pdf.
- Sümer, H. (19.01.2010). Doktorlar Tekel mi olmak istiyor? *Zaman*, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do>, Erişim tarihi:12.01.2012.
- Swartz, D. (2011). *Kültür Ve İktidar Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*, (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şen F.A. (2011), Kültürel Kimlikler Karşısında Sınıf Kimliği ve İşçi Sınıfı Kimliğinin Medyada Temsili (Tekel İşçi Eylemi Örneği), *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 87-112.
- Taftalı, O. (2006). Batı Medeniyetinin Mutsuz Çocuğu Entelektüel, (Entelektüeller I). *Doğu Batı*, 35. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Tahincioğlu, Y. (2011). Yazılı Basında Özelleştirme Haberlerinin Sunuluşu: Tekel Eylemi Örneğinde Bir Karşılaştırma. *Atatürk İletişim Dergisi*, 1/1.
- Tamer, R. (08.02.2010).Ödün Değil Ödül. *Hürriyet*.
- Tan, H. (1997). *H. Böl – A. Nesin, S. Lenz – Y. Kemal, M. Frisch – A. Ağaoğlu, W. Koeppe, D.Ceyhun'un Romanlarında Aydın Tutumlar*. Mersin Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Tarback, D. G. (2006). On Sekizinci Yüzyıl Britanyası Entelektüelleri; Tanımlar, Platformlar, (Entelektüeller I). *Doğu Batı*, 35. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Tavşancıgil, E. ve Aslan A.E. (2001). *Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller İçin: İçerik Analizi Ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- TBB (2010). Basın Açıklaması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Mart-Nisan, 87, 18-22. Ankara: Şen Matbaa.
- Tek-Gıda İş .(2003). *TEKEL Gerçeği*. İstanbul: Tek-Gıda İş Sendikası Yayını.
- Tek-Gıda İş.(2009). Tekgıda -İş'in AKP Genel Merkezi'nde Yapacağı, 10.12.2009: *Haberler*. www.haberler.com/tekgida-is-in-akp-genel-merkezi-nde-yapacagi-ha. Erişim tarihi: 17.07.2011.
- Texier, J. (1982). Gramsci, Üstyapılar Teorisyonu. E.Göksel (Edt.). *Gramsci ve Sivil Toplum*. Ankara: Savaş Yay.
- Timur, T. (2011). *Marksizm, İnsan Ve Toplum, Balibar, Séve, Althusser, Bourdieu*. İstanbul: Yordam Yayınevi.
- TMMOB. (2010). *Türkiye'de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu III*. Ankara: Kardelen Ofset.
- TOBB, (2010b). Sessiz Büyüyen Dalga, G.Demir (Haz.), *Ekonomik Forum*. Şubat, 15-16. <http://www.tobb.org.tr/ekonomikforum/Sayfalar/Subat2010.aspx>, Erişim tarihi: 12.09.2011.

- TOBB. (2009). Bir Fikrin mi Var?. *Ekonomik Forum*, Aralık, 3. <http://www.tobb.org.tr/ekonomikforum/Sayfalar/Aralik2009.aspx> Erişim tarihi: 12.09.2011.
- TOBB. (2010a). Türkiye Ortadoğu Ticareti Yeni Bir Aşamada, *Ekonomik Forum*, Ocak, s.9-12. http://www.tobb.org.tr/ekonomikforum/Sayfalar/Ocak_2010, Erişim tarihi: 12.09.2011.
- Tomberg, F. (1976). Von der kritischen Theorie zur wissenschaftlichen Weltanschauung. Zur Problemlage, (A. Schmidt und W.F. Haug), *Das Argument*.
- TTB. (2011). Editörden, *TTB, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, Sayı:35, Ankara: Başak Matb.
- TTB. (2009a). Tekel İşçilerini Destekliyoruz!. 24.12.2009: *Basın Açıklaması*. www.ttb.org.tr/Index/Php/Haberler/Tekel, Erişim Tarihi: 15.06.2011.
- TTB. (2009b). Editörden. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık, Sayı: 34. Ankara: Başak Matb.
- TTB. (2010). İşçilerin Sağlığı İyi Değil. 11.02.1010: *Basın Açıklaması*. www.ttb.org.tr/İndex/Php/Haberler/Tekel, Erişim tarihi: 15.06.2011.
- TTB (2011). Editörden. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, Sayı:39. Ankara: Başak Matb. Basım tarihi:2010.
- Turan, R. (18.02.2010). Fitol Ateşlendi!. *Hürriyet*.
- Türenç, T. (03.04.2010). Sayelerinde Tekel İşçisi Tarihe Geçti. *Hürriyet*.
- Türenç, T. (19.12.2009). Hangi Demokrasi Bu. *Hürriyet*.
- Türenç, T. (23.12.2009). İşte Şimdi Tam ‘One Minute’ Zamanı. *Hürriyet*.
- Türenç, T. (25.01.2010). Tekel İşçilerinin Dramı Yürekları Sızlatıyor. *Hürriyet*.

- Türkel, M. (2010). Sendika Başkanı Olduğın Zaman Toplumdan Kopuş Başlıyor. G. Bulut (Der.). *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, 229:259. Ankara: Notebene Yayınları.
- Türkel, M. (2011). Türkiye’de Demokrasinin En İyi İşletildiği Yerler Sendikalardır! S. Yılmaz, (Haz.). *Bir Direniş Öyküsü TEKEL*, 364-397. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- TÜRK-İŞ (2009). 32 Yıl Sonra Taksim’de. *Türk-İş*, 388, Mart/Nisan 2010. Ankara: Ziraat Matb.
- TÜRK-İŞ. (2010a). *TÜRK-İŞ Dergisi*, Sayı:387. Ankara: Ziraat Matb.
- TÜRK-İŞ. (2010b). Kamu Personel Rejimi. *Türk-İş*, Mart-Nisan 2010, Sayı:388. Ankara: Ziraat Matb.
- TÜRK-İŞ. (2010c). Ekmek, Barış Özgürlük İçin Demokrasi ve Haklar Mitingi. *17.01.2010: Basın Açıklaması*. İstanbul: TÜRK-İŞ Basın Ajansı.
- TÜRK-İŞ (2010d). Türk-İş İşçilerinin Evidir. Tekel İşçilerinin Türk-İş’i Ziyareti Engellenmemelidir. *01.04. 2010: Basın Açıklaması*. Ankara: Türk-İş Genel Merkezi.
- TÜRK-İŞ. (2010e). İşçi Ve Kamu Çalışanları Konfederasyonlarının 1 Mayıs Ortak Açıklaması. *05.04.2010, Basın Açıklaması*. www.sendikal.net/tag/turk-is/. Erişim Tarihi: 21.05.201.
- Türkmen, N. (2012). *Eylemden Öğrenmek Tekel Direnişi Ve Sınıf Bilinci*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ulusoy, K. (2009). TEKEL, 4-C, 4-B, Hukuki Mücadele mi? Sınıf Savaşı mı?, http://www.sdyeniyol.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279:tekel-4-c-4-b-hukuki-muecadele-mi-snf-sava-m-kemal-ulusoy&catid=63:ci-hareketi&Itemid=117, Erişim tarihi: 13.08.2011.

- Ünal, A. Z. (2004) *Sosyal Tabakalaşma Bağlamında Pierre Bourdieu'nün Kültürel Sermaye Kavramı*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Vergin, Nur. (2006). Entelektüel Olmak ya da Olmamanın Sosyolojik Belirlemeleri Üzerine Bir Deneme. *Doğu Batı*, S.37. Ankara:Doğubatu Yay.
- Wacquant, L. (2007a). Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri Ve Entelektüel Gelişimi. G.Çeğin, E.Göker, A.Arlı Ve Ü.Tatlıcan (Der.). *Ocak Ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi*, s.53-76. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wacquant, L (2007b). Bourdieu ile Devleti Yeniden Düşünmek, F. Bozçalı, S. Aydın, C. Özden (Söy.), (A. Şaşmaz Çev.). *Birikim*, 219, 59-63.
- Wallace, R. ve Wolf, A. (2004). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (L. Elburuz Ve M. R. Ayas Çev.). İzmir: Punto Yayıncılık.
- Wolf, F. O. (2007). Kapital-Lektüre Und Herrschaftskritik. *Widerspruch*, Nr.53.
- Yalçındağ, D. A. (2009). TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ'ın TÜRKONFED 13. Girişim Ve İş Dünyası Zirvesi Açılış Konuşması.<http://www.tusiad.org/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/>, Erişim tarihi: 13.05.2010.
- Yalçındağ, D. A. (2010). TÜSİAD 40. Genel Kurul Toplantısı Açılış Konuşması. <http://www.tusiad.org/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/> Erişim Tarihi:10.02.2011.
- Yavuz, H. (1987). *Kültür Üzerine*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Yayla, A. (19.02.2010). Tekel İşçileri ve Bir İstihdam Aygıtı Olarak Devlet, *Zaman*.
- Yeldan, E. (05.02.2010). Tekel İşçisinin Öğrettikleri, *Cumhuriyet*.
- Yetiş, M. (1994). Antonio Gramsci Ve İtalya'da Fabrika Konseyleri Deneyimi:1919-1920. (Ed.S.Akşin vd.). *İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa Ve Balkanlar: İdeolojiler Ve Uluslararası Politika*, 139-162. İstanbul: Aybay Yayınları.

- Yetiş, M. (2002). Aydınlar Ve Sınıflar: Üç Kuramsal Model. *Praksis*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yetiş, M. (2009). Antonio Gramsci. Ç. Veysel (Edt.). *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Yetiş, M. (2009). Gramsci ve Aydınlar. *Mülkiye Dergisi*. Sayı:236.
- Yıkılmaz, G. ve Kumlu, S. (2011). Başlarken. G.Yıkılmaz ve S. Kumlu (Der.), *Tekel Eylemin Kenar Notları*, (s. 11-14). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yılmaz, M. Y. (25.01.2010). Sivil Darbede Yararlanılacaklar Görev Başına! *Hürriyet*.
- Yılmaz, M. Y. (30.12.2009). Siyasi Bir Hatanın Bedeli Ödeniyor. *Hürriyet*.
- Yılmaz, M.Y. (22.12.2009). Yeni Sorular, Yeni Yanıtlar Gerekliyor! *Hürriyet*.
- Yılmaz, M.Y. (03.04.2010). AKP'nin 'Cici' Demokrasisi!. *Hürriyet*.
- Yılmaz, S. (2011). *Bir Direniş Öyküsü TEKEL*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Zengin, T. (18.02.2010). Tekel İşçilerinin mücadelesinin hükümeti deviririz tehdidine evrilmesi, *Zaman*.
- Zola, E. (1984). *Dreyfus Olayı Adalet İçin Bir Savaşın Öyküsü*. (M. Tuncer, Çev.). İstanbul: Yalçın Yayınları.

İnternet Kaynakları:

bsts / felsefe terimleri sözlüğü (1975) (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>, erişim tarihi:22.02.2011)

Bibó, István. (2011). In *Encyclopædia Britannica*. Retrieved From <http://www.britannica.com/ebchecked/topic/1091462/istvan-bibo>,Erişim Tarihi: 08.03.2011

<http://www.merriam-webstar.com/dictionary> , erişim tarihi: 21.12.2010

http://oxforddictionaries.com/view/entry/m_en_gb0266870#m_en_gb0266870 Erişim tarihi: 14.03.2011

[http://www.filozof.net/turkce/edebi-akimlar/69-parnasizm-parnasizm-edebi-ekolu-akimi-nedir -ne-demektir-tanimi-tarihi-sairleri-edipleri-ortaya-cikisi-kurulusu-parnasizm-parnasizim -edebi-akimlari.html](http://www.filozof.net/turkce/edebi-akimlar/69-parnasizm-parnasizm-edebi-ekolu-akimi-nedir-ne-demektir-tanimi-tarihi-sairleri-edipleri-ortaya-cikisi-kurulusu-parnasizm-parnasizim-edebi-akimlari.html), erişim tarihi:09.03.2011

<http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/intellectual>, erişim tarihi: 21.12.2010